
2018

II МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ НАУКИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА АЗІЇ

---

31 березня 2018 р.

Переяслав-Хмельницький

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки
в країнах Європи та Азії»**

31 березня 2018 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

II Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития современной науки
в странах Европы и Азии»**

31 марта 2018 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2018 р. – 188 с.

Материалы II Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития современной науки в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницький, 2018 г. – 188 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;

Н.В. Ігнатенко – к.п.н., професор;

В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;

В.А. Вінс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;

Н.В. Ігнатенко – к.п.н., професор;

В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;

В.А. Вінс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

І.В. Тиха,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

И.В. Тыха,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

І.В. Тиха,

А.М. Вовкодав.

Составители сборника:

И.В. Тыха,

А.М. Вовкодав.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Тетяна Громова, Світлана Коваль
(Кропивницький, Україна)

ПРОБЛЕМА ГРИБКОВИХ ІНФЕКЦІЙ В МЕДИЦИНІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

Грибкові інфекції нині є однією з найбільш серйозних і актуальних проблем охорони здоров'я в цілому. У зарубіжній і вітчизняній літературі накопичилося досить даних, які свідчать, що серед умовно-патогенних мікроорганізмів гриби роду *Candida* займають важливе місце. За даними МОЗ до 20% населення світу хоч би раз перенесли різні форми кандидозу. У США серед найчастіше виділених з крові збудників і перше місце по смертності від внутрішньо лікарняних септичних станів [3]. З кожним роком кількість хворих на кандидоз зростає, що пов'язано з нераціональним використанням антибіотиків, гормонів та інших препаратів, а також погіршенням екології та послабленням імунітету в наслідок розвитку таких захворювань, як цукровий діабет, ВІЛ та інші [4, с. 62]. Саме у цьому криється складність проблеми кандидозу.

Стійкість мікроорганізмів порожнини рота порушується під дією факторів ендогенного та екзогенного походження, що призводить до розвитку дисбіотичних процесів. З кожним роком збільшується показник поширення грибкової колонізації з домінуванням *Candida albicans* без клінічних проявів. Особливістю даної інфекції є тривалий перебіг, часте рецидивування, можливість поширення на інші органи і системи з розвитком генералізованих форм, висока резистентність збудників до антимікотичних препаратів, труднощі лікування вагітних і новонароджених. Дана патологія представляє собою значну соціальну проблему, так як понижає якість життя людей, особливо жінок. Кандидоз призводить до ускладнень під час вагітності, патології у новонароджених [2, с. 188]. В Україні на сьогоднішній день не випускається та незареєстрована жодна вітчизняна чи іноземна вакцина проти кандидозу. Тому розробка кандидозної вакцини є актуальним питанням сучасної фармації та медицини. На думку авторів перспективно створити комбіновану вакцину проти кандидозу на основі антигенів грибів *C. albicans* та *C. tropicalis*, оскільки за даними літератури найчастіше кандидоз викликають саме ці два збудника одночасно [4, с. 62]. Гриби роду *Candida* називають дріжджоподібними грибами. Одноклітинні, розмножуються поділом, брунькуванням з утворенням бластоспор. Відомі дріжджова (одноклітинна) і міцелярна (з утворенням гіф псевдоміцелію, на кінцях яких виявляють хламідоспори) фази росту. В уражених тканинах можна знайти дріжджоподібні клітини та гіфи. При кандидамікозах у людини виявляють до 30 видів грибів, проте у 90 % спостерігають вид *Candida albicans* [1, с. 308].

Грибок однаково часто зустрічається у чоловіків і жінок (більше 80% населення планети – носії мікроорганізму). Потрапляючи в шлунково-кишковий тракт і легені через ротовий отвір у складі транзиторної флори (бактерії і прості одноклітинні, які проникають і виводяться з організму з повітрям, їжею, водою), *Candida albicans* активно заселяє ближчі слизові оболонки (статеві шляхи) і шкіру.

Агресивним грибок стає із-за порушень імунного статусу, тому кандидозом слизових оболонок (молочницею) частіше страждають жінки (що пояснюється регулярними коливаннями рівня гормонів), а також діти до року, у яких недостатньо сформувався імунітет і організм не здатний чинити опір інфекції.

Спори Кандиди можна виявити в посівах соскобів слизової оболонки з уретри, піхви, слизової оболонки рота і сечі на чутливість, в аналізі калу на дисбактеріоз. У невеликій кількості їх присутність вважають нормою, бурхливий розвиток і зростання колоній грибка визначають як захворювання під назвою «кандидоз».

У посівах на чутливість клітини вимірюють в тисячах, підраховуючи кількість колонієутворюючих одиниць (КУО) на 1 мл поживного розчину (середовище Сабуро для посіву):

10^3 – кількість клітин незначна, така, що не перевищує норму;

10^4 – верхній поріг норми, або помірна кількість (привід зміцнювати імунітет – переростаючи цей поріг, *Candida albicans* стає патогенною);

10^5 - 10^6 - велика кількість клітин (достатнє для діагнозу "кандидоз") [6].

Прояви захворювання залежать від локалізації процесу. Розрізняють поверхневий і системний кандидоз. Поверхневі кандидози включають поразку слизових оболонок, гладкої шкіри, кандидозні оніхії, пароніхії. Пароніхії і оніхії характеризуються почервонінням, інфільтрацією, набряком, ущільненням нігтьового валика, шкіра навколо нігтя стає червоною, хворобливою. Кандидоз слизової оболонки рота (оральний кандидоз) частіше зустрічається у новонароджених. Слизова оболонка щік, зів покриваються білим нальотом, що по виду нагадує сніг.

Кандидоз кишечника – різновид важкого дисбактеріозу. Проявляється діареєю, надмірним газоутворенням в кишечнику, домішкою білих пластівців в калі. При кандидозі статевих органів (у вигляді вульвовагініту - у жінок, баланіту, баланопоститу - у чоловіків) спостерігаються сильні сирністі виділення білого кольору. Характерні свербіж, печія в області зовнішніх статевих органів, біль під час статевого акту, біль при сечовипусканні, різкий і неприємний запах виділень [5].

Найбільш поширені способи діагностики грибка:

- Узятий з вогнища матеріал (зскрібок, мазок слизової оболонки) забарвлюють спеціальними методами. Позитивним вважається результат, коли в мазанні одночасно є присутніми круглі і нитчасті (паразитарні форми грибка).

- Досліджують кров на наявність або відсутність антитіл до Кандиди (імуноглобулінікласу G і M), нормою вважають відсутність антитіл, позитивний результат - титр від 0,01 до 0,84.

- Досліджують біологічний матеріал (слину, сечу, кров) на наявність ДНК, характерної для грибка *Candida albicans* (ПЦР). Результат може бути негативним (за відсутності значимої кількості матеріалу) або позитивним (виявлений/не виявлений).

- Роблять посів біологічного матеріалу (зскрібка слизової оболонки, сечі, калу) в середу Сабуро, після проростання оцінюють вид *Candida* і чутливість кожного виду грибка до лікарських засобів. Норма складає 10^3 (КУО) /мл (колоноутворюючих одиниць на мілілітр), результат 10^4 –пороговий рівень, який не можна назвати відхиленням від норми, але, швидше за все, через деякий час аналіз доведеться перездати, щоб переконатися, що кількість клітин Кандиди не зросла.

Посів грибка на поживне середовище–найбільш поширений і інформативний метод діагностики, він дає можливість призначити адекватне лікування, виключивши засоби, до яких Кандида нечутлива [8].

Будь-яке перевищення порогового рівня (10^4) –ознака грибкової інфекції, що активно розвивається, і привід почати лікування. Грибок Кандида альбіканс вимагає комплексного призначення лікарських препаратів:

- для внутрішнього застосування використовують похіднітріазолу, імідазолу, антибіотикиполиенового ряду залежно від чутливості грибка до медикаментів;

- для зовнішнього застосування рекомендують фунгіцидні мазі, креми, примочки, обробку спеціальною рідиною і порошками;

- місцево застосовують лікарську форму у вигляді вагінальних або ректальних супозиторіїв, спринцювання і полоскання слизових оболонок, введення тампонів з лікарськими засобами, ванночки, обмивання відварами трав.

Одночасно лікар оцінює стан імунітету і призначає вітаміни, імуномодулятори (загальнозміцнюючі засоби), препарати для відновлення кишкової і вагінальної мікрофлори. На тлі протигрибкової терапії проводять лікування хронічних захворювань, дотримуються дієти (якомога менше вуглеводів, ніякого алкоголю) [7].

Проаналізувавши літературні джерела та звертаючи увагу на сучасні наукові дані, можна зробити висновок, що основними правилами у діагностиці та лікуванні є збір анамнезу, огляд для визначення форми та тяжкості захворювання та обов'язкова діагностика збудника бактеріологічним або молекулярно-біологічним методом із визначенням чутливості до протигрибкового препарату, особливо за рецидивної формі. У вирішенні даної проблеми вкладаються у світі мільярдні інвестиції, розробляються високоефективні лікарські засоби та багато схем лікування кандидозу. Не будучи небезпечним захворюванням, кандидоз створює масу незручностей в особистому житті і потребує правильного лікування а також профілактику. У процесі вибору лікувальної тактики, конкретного препарату та шляху його введення необхідно враховувати позиції доказової медицини.

Література:

1. Данилейченко, В.В. Мікробіологія з основами імунології: підручник/В.В. Данилейченко, Й.М. Федечко, О.П. Корнійчук - 2-е вид., перероб. і доп. - К.: Медицина, 2009. - 308 с.
2. Видовий склад грибкової мікрофлори біотопу ротової порожнини в осіб молодого // «Молодий вчений» № 6 (33) червень, 2016 р. – 187-190 с. (Осипчук Н.О.)
3. Кандидоз полости рта//Вестник Витебского государственного медицинского университета № 1, Том 6, 2007 г. (Сахарук Н.А.)
4. Наукове та експериментальне обґрунтування технології очищення антигенів грибів CANDIDA//Scientific Journal «Science Rise: Pharmaceutical Science»№1(5) 2017 р. - 62-65 с.
5. <http://www.likar.info/bolezni/Kandidoz/>
6. <http://doctorberezovska.com/kandidoz-prichiny-poyavleniya-lechenie-i-profilaktika/>
7. <http://www.likar.info/bolezni/Molochnitsa-kandidoz-vlagalishha/>
8. <https://www.herpesclinic.ru/zabolevaniya/kandidoz-molochnica/>

Тетяна Замазій, Олександр Неплях
(ХарківУкраїна)

ФІЗІОЛОГІЯ СИСТЕМИ ДИХАННЯ

Дыхание – многоплановый термин, конкретное содержание которого зависит от области применения и контекста [1].

Дыхание человека — сложный физиологический механизм, обеспечивающий обмен кислородом и углекислым газом между клетками и внешней средой. Кислород постоянно поглощается клетками и одновременно идет процесс удаления из организма углекислого газа, который образуется в результате

биохимических реакций, протекающих в организме. Кислород участвует в реакциях окисления сложных органических соединений с их конечным распадом до углекислого газа и воды, в ходе чего образуется необходимая для жизни энергия. Кроме жизненно необходимого газообмена, внешнее дыхание обеспечивает другие важные функции в организме, например, способность к звукообразованию. В этом процессе участвуют мышцы гортани, дыхательные мышцы, голосовые связки и полость рта, а сам он возможен только при выдохе. Вторая важная «недыхательная» функция — обоняние. Кислород в нашем организме содержится в небольшом количестве — 2,5 — 2,8 л, причем около 15 % этого объема находится в связанном состоянии. В покое человек в минуту потребляет приблизительно 250 мл кислорода и удаляет около 200 мл углекислого газа. Таким образом, при остановке дыхания запаса кислорода в нашем организме хватает всего на несколько минут, затем наступает повреждение и гибель клеток, в первую очередь страдают клетки ЦНС. Для сравнения: без воды человек способен прожить 10-12 суток (в организме человека запас воды в зависимости от возраста составляет до 75 %), без еды — до 1,5 мес. При интенсивной физической нагрузке расход кислорода резко возрастает и может достигать до 6 л в минуту. Функцию дыхания в организме человека осуществляет дыхательная система, в которую входят органы внешнего дыхания (верхние дыхательные пути, легкие и грудная клетка, включая ее костно-хрящевой каркас и нервно-мышечную систему), органы транспорта газов кровью (сосудистая система легких, сердце) и регуляторные центры, обеспечивающие автоматизм дыхательного процесса. Грудная клетка образует стенки грудной полости, в которой расположены сердце, легкие, трахея и пищевод. Она состоит из 12 грудных позвонков, 12 пар ребер, грудины и соединений между ними. Передняя стенка грудной клетки короткая, она сформирована грудиной и реберными хрящами. Задняя стенка образована позвонками и ребрами, тела позвонков расположены в грудной полости. Ребра соединены между собой и с позвоночником подвижными суставами и принимают активное участие в дыхании. Промежутки между ребрами заполнены межреберными мышцами и связками. Изнутри грудная полость выстлана пристеночной, или париетальной, плеврой. Дыхательные мышцы подразделяют на осуществляющие вдох (инспираторные) и осуществляющие выдох (экспираторные). К основным инспираторным мышцам относят диафрагму, наружные межреберные и внутренние межхрящевые мышцы. К вспомогательным инспираторным мышцам принадлежат лестничные, грудиноключично-сосцевидные, трапециевидные, большие и малые грудные. К экспираторным мышцам относят внутренние межреберные, прямые, подреберные, поперечные, а также наружную и внутреннюю косые мышцы живота. Диафрагма — главная дыхательная мышца и важнейший орган брюшного пресса. В ней выделяют сухожильный центр и три мышечные части с названиями по тем органам, от которых они начинаются, соответственно выделяют реберную, грудинную и поясничную области. При сокращении купол диафрагмы удаляется от стенок грудной клетки и уплощается, за счет чего увеличивается объем грудной полости и уменьшается объем брюшной полости. При одновременном сокращении диафрагмы с мышцами брюшного пресса повышается внутрибрюшное давление. Следует учесть, что к сухожильному центру диафрагмы крепятся париетальная плевра, перикард и брюшина, то есть перемещение диафрагмы смещает органы грудной и брюшной полости. К дыхательным путям относят путь, который воздух проходит от носа до альвеол. Их делят на воздухоносные пути, расположенные вне грудной полости (это носовые ходы, глотка, гортань и трахея) и внутригрудные дыхательные пути (трахея, главные и долевые бронхи). Процесс дыхания условно можно разделить на три этапа: внешнее, или легочное, дыхание человека; транспорт газов кровью (транспортировка кислорода кровью к тканям и клеткам, одновременно удаление из тканей углекислого газа); тканевое (клеточное) дыхание, которое осуществляется непосредственно в клетках в специальных органеллах. В процессе внешнего дыхания принимают участие собственно аппарат дыхания, включающий воздухоносные пути (нос, глотка, гортань, трахея), легкие и инспираторные (дыхательные) мышцы, расширяющие грудную клетку во всех направлениях. Подсчитано, что в среднем суточная вентиляция легких составляет около 19 000-20 000 л воздуха, а за год через легкие человека проходит более 7 млн л воздуха. Легочная вентиляция обеспечивает газообмен в легких и снабжается благодаря чередованию вдоха (инспирации) и выдоха (экспирации). Вдох — это активный процесс за счет инспираторных (дыхательных) мышц, основные из которых — диафрагма, наружные косые межреберные мышцы и внутренние межхрящевые мышцы. Диафрагма — это мышечно-сухожильное образование, разграничивающее брюшную и грудную полости, при ее сокращении увеличивается объем грудной клетки. При спокойном дыхании диафрагма смещается вниз на 2-3 см, а при глубоком форсированном экскурсия диафрагмы может достигать 10 см. При вдохе за счет расширения грудной клетки пассивно увеличивается объем легких, давление в них становится ниже атмосферного, что дает возможность проникать в них воздуху. Во время вдоха воздух первоначально проходит через нос, глотку и затем поступает в гортань. Носовое дыхание у человека очень важно, так как при прохождении воздуха через нос происходит увлажнение и согревание воздуха. Кроме того, эпителий, выстилающий полость носа, способен задерживать мелкие инородные тела, поступающие с воздухом. Таким образом, воздухоносные пути также выполняют очистительную функцию. Гортань находится в передней области шеи, сверху она соединена с подъязычной костью, снизу переходит в трахею. Спереди и с боков располагаются правая и левая доли щитовидной железы. Гортань участвует в акте дыхания, защите нижних дыхательных путей и голосообразовании, состоит из 3 парных и 3 непарных хрящей. Из этих образований в процессе дыхания важную роль выполняет надгортанник, который предохраняет дыхательные пути от попадания инородных тел и пищи. В гортани условно выделяют три отдела. В

среднем отделе расположены голосовые связки, которые образуют самое узкое место гортани — голосовую щель. Голосовые связки играют основную роль в процессе звукообразования, а голосовая щель — при дыхательной практике. Из гортани воздух поступает в трахею. Трахея начинается на уровне 6-го шейного позвонка; на уровне 5-го грудного позвонка она делится на 2 главных бронха. Сама трахея и главные бронхи состоят из незамкнутых хрящевых полуколец, что обеспечивает их постоянную форму и не дает им спадаться. Правый бронх шире и короче левого, расположен вертикально и служит продолжением трахеи. Он делится на 3 долевых бронха, так как правое легкое разделяется на 3 доли; левый бронх — на 2 долевых бронха (левое легкое состоит из 2 долей). Затем долевые бронхи делятся дихотомически (надвое) на бронхи и бронхиолы более мелких размеров, заканчиваясь дыхательными бронхиолами, на конце которых расположены альвеолярные мешочки, состоящие из альвеол — образований, в которых, собственно, и происходит газообмен. В стенках альвеол находится большое количество мельчайших кровеносных сосудов — капилляров, которые служат для проведения газообмена и дальнейшей транспортировки газов. Бронхи с разветвлением их на более мелкие бронхи и бронхиолы (до 12-го порядка стенка бронхов включает в себя хрящевую ткань и мышцы, это препятствует спадению бронхов во время выдоха) внешне напоминают дерево. К альвеолам подходят терминальные бронхиолы, которые являются разветвлением 22-го порядка. Количество альвеол в организме человека достигает 700 млн, а их суммарная площадь составляет 160 м². Наши легкие имеют огромный резерв; в покое человек использует не более 5 % дыхательной поверхности. Газообмен на уровне альвеол идет непрерывно, он осуществляется методом простой диффузии за счет разницы парциального давления газов (процентного соотношения давления различных газов в их смеси). Процентное давление кислорода в воздухе составляет около 21 % (в выдыхаемом воздухе его содержание — приблизительно 15 %), углекислого газа — 0,03 %. Спокойный выдох — пассивный процесс за счет нескольких факторов: после прекращения сокращения инспираторных мышц ребра и грудина опускаются (за счет силы тяжести) и грудная клетка уменьшается в объеме, соответственно, увеличивается внутригрудное давление (становится выше атмосферного) и воздух устремляется наружу; легкие сами по себе обладают эластической упругостью, которая направлена на уменьшение объема легких. Этот механизм обусловлен наличием пленки, выстилающей внутреннюю поверхность альвеол, которая содержит сурфактант — вещество, обеспечивающее поверхностное натяжение внутри альвеол. Так, при перерастяжении альвеол сурфактант ограничивает этот процесс, стремясь сократить объем альвеол, в то же время, не позволяя им спадаться полностью. Механизм эластической упругости легких также обеспечивается за счет мышечного тонуса бронхиол. Глубокий выдох — активный процесс с участием вспомогательных мышц. В качестве экспираторных мышц при глубоком выдохе выступают мышцы живота (косые, прямая и поперечные), при сокращении которых возрастает давление в брюшной полости и поднимается диафрагма. К вспомогательным мышцам, обеспечивающим выдох, также можно отнести межреберные внутренние косые мышцы и мышцы, сгибающие позвоночник.

Внешнее дыхание можно оценить с помощью нескольких параметров: дыхательный объем — количество воздуха, которое в спокойном состоянии поступает в легкие. В покое норма составляет приблизительно 500-600 мл. Объем вдоха немного больше, так как углекислого газа выдыхается меньше, чем поступает кислорода; альвеолярный объем — часть дыхательного объема, которая участвует в газообмене. Анатомическое мертвое пространство — образуется в основном за счет верхних дыхательных путей, которые заполнены воздухом, но сами не участвуют в газообмене. Оно составляет около 30 % от дыхательного объема легких; резервный объем вдоха — Количество воздуха, которое человек может дополнительно вдохнуть после обычного вдоха (может достигать 3 л); резервный объем выдоха — остаточный воздух, который можно выдохнуть после спокойного выдоха (у отдельных людей достигает 1,5 л); частота дыхания — в среднем составляет 14-18 дыхательных циклов в минуту. Она обычно возрастает при физической нагрузке, стрессе, беспокойстве, когда организму требуется больше кислорода; минутный объем легких — определяется с учетом дыхательного объема легких и частоты дыхания в минуту. В нормальных условиях продолжительность фазы выдоха длиннее, чем вдоха, приблизительно в 1,5 раза. Из характеристик внешнего дыхания важен еще тип дыхания. Он зависит от того, осуществляется ли дыхание только с помощью экскурсии грудной клетки (грудной, или реберный, тип дыхания) либо в процессе дыхания основное участие принимает диафрагма (брюшной, или диафрагмальный, тип дыхания). Для женщин более характерен грудной тип дыхания, хотя физиологически более оправдано дыхание с участием диафрагмы. При этом виде дыхания лучше вентилируются нижние отделы легких, увеличивается дыхательный и минутный объем легких, организм затрачивает меньше энергии на процесс дыхания (диафрагма движется легче, чем костно-хрящевой каркас грудной клетки). Параметры дыхания на протяжении всей жизни человека регулируются автоматически, в зависимости от потребностей в определенное время. Центр регуляции дыхания состоит из нескольких звеньев. В качестве первого звена регуляции выступает необходимость поддержания на постоянном уровне напряжения кислорода и углекислого газа в крови. Эти параметры постоянны, при выраженных нарушениях организм может существовать всего несколько минут. Второе звено регуляции — периферические хеморецепторы, расположенные в стенках сосудов и тканях, которые реагируют на снижение уровня кислорода крови либо на повышение уровня углекислого газа. Раздражение хеморецепторов вызывает изменение частоты, ритма и глубины дыхания. Третье звено регуляции —

собственно дыхательный центр, который состоит из нейронов (нервных клеток), расположенных на различных уровнях нервной системы.

Различают несколько уровней дыхательного центра: спинальный дыхательный центр, расположенный на уровне спинного мозга, иннервирует диафрагму и межреберные мышцы; его значение — в изменении силы сокращения этих мышц; центральный дыхательный механизм (генератор ритма), находящийся в продолговатом мозге и варолиевом мосту, обладает свойством автоматизма и регулирует дыхание в покое; центр, расположенный в коре больших полушарий и гипоталамусе, обеспечивает регуляцию дыхания при физической нагрузке и в состоянии стресса; кора головного мозга позволяет произвольно регулировать дыхание, производить самовольную задержку дыхания, осознанно менять его глубину и ритм и так далее; следует отметить еще один важный момент: отклонение от нормального ритма дыхания обычно сопровождается изменениями со стороны других органов и систем организма. Одновременно с изменением частоты дыхания часто нарушается частота сердечных сокращений и становится нестабильным артериальное давление [2].

При нормальном дыхании дыхательный объем и частота дыхания могут значительно изменяться [3].

Джерала:

1. https://studopedia.ru/11_124495_fiziologiya-sistemi-dihaniya.html
2. <http://elatriym.com/zdorove-cheloveka/dyxatel'naya-sistema-fiziologiya-i-funkcii-dyxaniya-cheloveka>
3. http://vmede.org/sait/?id=Fiziologiya_atlas_kamakin_2012_t2&menu=Fiziologiya_atlas_kamakin_2012_t2&page=3

Науковий керівник:

кандидат біологічних наук Замазій Тетяна Миколаївна.

**Юлія Ширяєва, Наталія Козьменко
(Одеса, Україна)**

ПРОДУКЦІЯ АНТИБІОТИЧНИХ РЕЧОВИН БАКТЕРІЯМИ РОДУ *PSEUDOMONAS*

Антибіотики є найчисельнішою групою лікарських засобів, які використовуються для запобігання та лікування запальних процесів, викликаних бактеріальною мікробіотою, таких як ангіна та пневмонія, а також інфекційні запалення, які локалізуються в закритих порожнинах (отит, гайморит, остеомиєліт). Вони знаходять застосування в сільському господарстві, перш за все, як терапевтичні препарати у тваринництві, пташництві, бджільництві і рослинництві [8].

Велика частина антибіотиків має природне походження, та їх основними продуцентами є мікроорганізми [4]. Особливо перспективними виявились бактерії роду *Pseudomonas*, що характеризуються здатністю синтезувати більше 300 різноманітних антимікробних речовин. Найбільш різноманітну групу відповідних сполук складають феназинові пігменти. Різні штами бактерій *Pseudomonas aeruginosa* продукують аеругінозін А, аеругінозін В, оксіхлорорафін, хлорорафін та піоціанін; *Pseudomonas chlororaphis* – феназин-1-карбонову кислоту; *Pseudomonas iodininum* – йодінін [3].

Метою дослідження була продукція феназинових сполук окремими штамами *P. fluorescens*, *P. chlororaphis* та *P. aeruginosa* під час розвитку планктонних культур та при утворенні ними біоплівки.

Дослідження проводилось на базі Біотехнологічного науково-навчального центру Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. В роботі були використані такі штами псевдомонад: *P. chlororaphis* ONU 305, *P. fluorescens* (ONU 303, ATCC 13225) та *P. aeruginosa* (ATCC 9027, ATCC 15692), які були отримані з колекції культур мікроорганізмів кафедри мікробіології, вірусології та біотехнології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

В роботі для визначення характеристики продукції феназинових похідних псевдомонадами було проведено попереднє спостереження за характером росту штамів за різних умов існування. Культивування *Pseudomonas spp.* проводили у поживному середовищі Кінга у скляних флаконах при постійному струшуванні та у полістиролових планшетах.

Середовище Кінга використовують для виявлення та диференціювання представників родини *Pseudomonadaceae* на основі здатності до синтезу пігментів [7]. Період адаптації мікроорганізмів до даного середовища був нетривалим: вже за 24 години від початку культивування спостерігалось практичне 10-кратне збільшення показників оптичної щільності суспензій досліджуваних штамів у порівнянні з вихідним рівнем. Найбільшу кількість клітин було зафіксовано для *P. fluorescens* ONU 303.

Надалі практично для всіх культур відбувалось рівномірне накопичення біомаси. Проте, досліджувані штами можна розділити на дві групи: першу, представники якої характеризувались більш високим значенням швидкості росту (штами *P. fluorescens* ONU 303 та *P. chlororaphis* ONU 305) та другу (*P. fluorescens* ATCC 13225, *P. aeruginosa* ATCC 9027, *P. aeruginosa* ATCC 15692) – з менш вираженим значенням цього показника.

Стаціонарна фаза росту мікроорганізмів, під час якої показники оптичної густини біомаси практично не змінювались з часом, наставала вже на третю – четверту добу для *P. chlororaphis* ONU 305,

P. fluorescens ONU 303 та *P. fluorescens* ATCC 13225. У той час, як у штамів *P. aeruginosa* ATCC 9027 та ATCC 15692, швидкість приросту біомаси повністю компенсується швидкістю загибелі та лізису клітин на четверту – п'яту добу від початку культивування.

Коли субстрат повністю виснажується та накопичуються продукти обміну, що інгібують ріст, тоді швидкість приросту біомаси досягає нуля. Відбуваються істотні фізіологічні зміни клітин, і як правило, спостерігається фаза відмирання культури, що супроводжується повним лізисом клітин [6].

Більшість бактерій у навколишньому середовищі існують у вигляді біоплівки – структурованої багатоклітинної спільноти, що прикріплюється до будь-якої поверхні та утворює полісахаридний шар (матрикс) [10]. В роботі було досліджено розвиток штамів псевдомонад під час утворення біоплівки у лунках полістиролових планшетів.

Період адаптації клітин при формуванні біоплівки відбувався у межах 24 годин, але у порівнянні з суспензійною культурою підвищення біомаси було меншим. Очевидно, це пов'язано з тим, що на перших стадіях біоплівкоутворення відбувається адгезія клітин до щільної поверхні, без одночасного розмноження. З другої доби формування консорціумів мікроорганізми почали інтенсивно розмножуватись, що визначило суттєве збільшення клітин у їх складі. Найбільші показники відповідають *P. aeruginosa* ATCC 9027 та *P. aeruginosa* ATCC 15692.

З часом формування біоплівки уповільнюється, тобто швидкість розмноження клітин зменшується, а синтез матриксу, навпаки, стає більш інтенсивним [10]. Цей період для штамів *P. fluorescens* відповідає 4-5 добі, а для *P. aeruginosa* – 5-6 добі. Що стосується *P. fluorescens* ONU 303, то швидкість утворення біоплівки цим мікроорганізмом дещо нижча, проте впродовж всього терміну культивування не було зафіксовано гальмування цього процесу.

Зважаючи на отримані результати всі досліджувані штами можна умовно розділити на дві групи. До першої входять *P. fluorescens* ONU 303, *P. fluorescens* ATCC 13225 та *P. chlororaphis* ONU 305, для яких закінчення *log*-фази відбувається на другу добу та третя є початком стаціонарною фази росту. Для *P. aeruginosa* ATCC 9027 та *P. aeruginosa* ATCC 15692, що відносяться до другої групи, перехід від експоненціальної до стаціонарної фази настає від 72-ї до 96-ї години культивування.

Отже, процес культивування продуцентів біологічно активних сполук носить виражений двофазний характер. Перша фаза збалансованого зростання мікроорганізму характеризується швидким накопиченням біомаси продуцента на тлі вичерпання вуглецевого субстрату, а також азоту і фосфатів. На другій фазі (ідіофаза) приріст біомаси припиняється, відбувається зменшення концентрації клітин в культурі внаслідок загибелі і лізису деякої частини популяції. При цьому середовище збагачується продуктами обміну і продуктами автолізу загиблих клітин, і починається активний процес синтезу вторинних метаболітів [5, 2].

Феназин-1-карбонова кислота є попередником всіх інших похідних феназинового ряду, синтез якого здійснюється будь-яким мікроорганізмом-продуцентом цих сполук [9].

В роботі було встановлено, що утворення феназин-1-карбонової кислоти відбувається всіма досліджуваними штамами псевдомонад. Бактерії, що знаходяться у складі біоплівки інтенсивніше синтезують феназин-1-карбонову кислоту порівняно з планктонними формами існування. Наприклад, для штамів синьогнійної палички різниця у продукції цієї сполуки досягала від 4 до 10 разів при порівнянні мікроорганізмів, існуючих на межі розділу фаз, із клітинами у суспензії. Це можна пояснити збільшенням експресії генів мікроорганізмів, що знаходяться у стресових умовах.

На 8-му добу спостерігається різке зменшення виділення відповідного метаболіту у суспензії псевдомонад, адже вичерпання субстрату призводить до загибелі основної частини біомаси. Проте, у складі біоплівки продукція феназин-1-карбонової кислоти продовжується, що говорить про більш повільне розмноження мікроорганізмів.

Оксіхлорорафін, або феназин-1-карбоксамід, є похідним феназин-1-карбонової кислоти, синтез якого, як вважають, здійснюється за допомогою PhzH-амідотрансферази [11]. Мікроорганізми, які мають у геномі відповідну *phzH*-послідовність, характеризуються здатністю до одночасного утворення, як феназин-1-карбонової кислоти, так й оксіхлорорафіну [14].

Найвищі концентрації цього похідного було зафіксовано при культивуванні будь-якого з представлених видів у вигляді адгезованих до щільної поверхні клітин. Зокрема, у деяких випадках планктонні варіанти існування бактерій взагалі не утворювали оксіхлорорафін, у той час, як у вигляді біоплівки характеризувались його значним виходом.

В роботі також було з'ясовано, що в міру розвитку культур, як планктонних, так й прикріплених, оксіхлорорафін синтезується у більшій кількості на більш відстрочених термінах, тобто коли відбувається зниження кисню у середовищі. Очевидно, це обумовлено відсутністю потреби у кисні при ферментативних механізмах синтезу відповідного метаболіту. При цьому у більш лімітованих за вмістом кисню умовах, зокрема у складі біоплівки, спостерігалась більш висока інтенсивність синтезу. Найбільші показники були характерними для штамів *P. chlororaphis* ONU 305 та *P. aeruginosa* ATCC 15692.

Піоціанін є одним з похідних феназинового ряду, що утворюється з попередника за допомогою PhzS-монооксігенази, структуру якої визначає специфічний *phzS*-ген [1, 16].

В роботі було визначено, що всі досліджені штами мікроорганізмів продукували піоціанін. Але інтенсивність його синтезу досить суттєво розрізнялась у різних культурах. Так, найбільш активними

виробниками цього метаболіту були штами синьогнійної палички, які на восьму добу культивування утворювали у два – три рази більше піоціаніну, ніж на третю.

Утворення піоціаніну штамми псевдомонад, які не належать до виду *P. aeruginosa*, є нехарактерним, проте, досліджувані штами мали здатність до його вироблення [12]. Очевидно, це може бути пов'язано з тим, що штами *P. fluorescens* ONU 303 та *P. chlororaphis* ONU 305 було отримано з ризосфери, яка є місцем тісного контакту багатьох мікроорганізмів, між якими можливо горизонтальне перенесення генів [13].

Література:

1. Веремеєнко Е. Г., Максимова Н. П. Повышение продукции феназиновых антибиотиков у бактерий *Pseudomonas aurantiaca* путем клонирования *phzIR* генов и внесения в ростовую среду антиоксидантных добавок // Труды БГУ. – 2010. – Т. 5, № 1. – С. 111 – 117.
2. Волова Т. Г. Введение в биотехнологию // Красноярск: ИПК СФУ, 2008. – С. 183 – 191.
3. Воловая Т. Г. Биотехнология // Новосибирск: Студ., 1999. – С. 252 – 262.
4. Гудзь С., Гнатуш С., Пірог Т. Промислова біотехнологія // Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 245 с.
5. Евтушенков А. Н., Фомичев Ю. К. Введение в биотехнологию: курс лекций // Минск: БГУ, 2002. – С. 105 – 112.
6. Ефременкова О. Антибиотики: жизнь продолжается // Наука и жизнь. – 2006. – № 8. – С. 34 – 37.
7. Лысак В. В. Микробиология: учеб. пособие // Минск: БГУ, 2007. – С. 327 – 329.
8. Мосин О. В. Антибиотики в микробиологической промышленности // Москва: Наука, 2007. – С. 213 – 215.
9. Пальчевская Е. С., Куимова М. В. Изучение производных феназина от синегнойной палочки // Молодой ученый. – 2015. – № 1. – С. 130 – 132.
10. Цыренов В. Ж. Основы биотехнологии. Культивирование изолированных клеток и тканей растений: учеб.-метод. пособие // Улан-Удэ: ВСГТУ, 2003. – С. 58 – 62.
11. Budzikiewicz H. Secondary metabolites from fluorescent pseudomonads // FEMS Microbiol. Rev. – 2003. – Vol. 104. – P. 209 – 211.
12. Dietric L., Price-Whelan A., Petersen A. The phenazine pyocyanin is a terminal signaling factor in the quorum sensing network of *Pseudomonas aeruginosa* // Mol. Microbiol. – 2010. – V. 61. – P. 1308 – 1321.
13. Hassett D. J., Charniga L., Bean K. Response of *Pseudomonas aeruginosa* to pyocyanin: mechanisms of resistance, antioxidant defenses, and demonstration of a manganese-cofactored superoxide dismutase // Infect Immun. – 2002. – Vol. 60, № 2. – 328 – 336.
14. Hernandez M. E., Kappler A., Newman D. K. Phenazines and other redox-active antibiotics promote microbial mineral reduction // Appl. Environ. Microbiol. – 2004. – V. 70. – P. 921 – 928.
15. Mavrodi D. V., Blankenfeldt W., Thomashow L. S. Phenazine compounds in fluorescent *Pseudomonas* spp. biosynthesis and regulation // Annual review of Phytopathology. – 2006. – Vol. 44. – P. 417 – 445.

Науковий керівник:

кандидат біологічних наук, доцент Русакова Марія Юріївна.

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Дмитро Доянов
(Одеса, Україна)

АГРОКЛІМАТИЧНА ОЦІНКА ТЕПЛОЗАБЕЗПЕЧЕННОСТІ СОНЯШНИКУ НА СТАНЦІЇ ПАВЛОГРАД ДНІПРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Тепло та волога є одними з найголовніших факторів життя рослин. Для ефективного використання земельних ресурсів території необхідно вести правильний облік її теплових ресурсів та ресурсів вологи. Важливо проводити детальну оцінку агрокліматичних ресурсів у кожному окремому районі з метою підвищення продуктивності культурних рослин [1, 2, 3, 4].

У роботі поставлена мета оцінити агрокліматичні ресурси території та теплозабезпеченість соняшнику в районі ст. Павлоград Дніпровської області. Для виконання розрахунків використані агрометеорологічні та метеорологічні дані за період з 1981 по 2001 рр. Оцінка проводилася за наступними показниками: середні багаторічні данні строків посіву; тривалість теплового періоду за кожен рік, та в середньому за багаторічний період; тривалість вегетаційного періоду за кожен рік, та в середньому за багаторічний період; кліматичні і біологічні суми температур в окремі роки та їх середньобагаторічні значення; середні квадратичні відхилення та коефіцієнт кореляції для статистичних рядків вищевказаних показників. Результати наведені у табл. 1.

З одержаних результатів видно, що в середньобагаторічному посів соняшнику проводиться в районі даної станції 20 квітня. Сама рання дата посіву була 4 квітня у 1981 році, а сама пізня – 8 травня у 1995 році. Середня дата дозрівання соняшника на території станції Павлоград – 3 вересня, найшвидше соняшник дозрів у 1990 році – 12 серпня, найпізніше – 21 вересня в 1983, 1998 та 1999 роках. При цьому тривалість вегетаційного періоду соняшника в середньобагаторічному становить 140 днів. Та коливається від 112 днів (1982 р.) до 172 дні (1983 р.). Показник середньо квадратичного відхилення складає 17, а коефіцієнт варіації - 0,12.

Табл.1 - Агрокліматична оцінка теплових ресурсів станції Павлоград Дніпровської області

Рік	Дпос.	Ддост.	Дв>10 °С	До >10 °С	Нвп	Нтп	ΣТвп	ΣТтп
Серед	20.Кві	03.Вер	16.Кві	03.Жов	140	170	2515	2971
Max	08.Тра	21.Вер	02.Тра	18.Жов	172	190	3067	3397
Min	04.Кві	12.Сер	02.Кві	19.Вер	112	149	2006	2445
σ					17	15	287	255
Cv					0,12	0,087	0,11	0,086

Середньобагаторічні дати переходу температури через 10 °С навесні 16 квітня, найпізніше перехід зафіксовано у 1987 та 1992 роках – 2 травня, а найраніше – 2 квітня у 1983 та 1986 роках. Восени, в середньому дата переходу 3 жовтня, найпізніше перехід зафіксовано у 1991 році – 18 жовтня, а найраніше – 19 вересня у 1996 році. При цьому середня тривалість теплового періоду культури становить 170 днів. Та коливається в межах 149 днів (1997 р.) - 190 днів (1986 р.) Показник середньо квадратичного відхилення складає 15 днів, а коефіцієнт варіації - 0,087.

За вегетаційний період в середньобагаторічному накопичується 2515 °С. Найменшу суму температур за вегетаційний період зафіксовано у 1990 році, вона склала 2006 °С. Найбільшу суму температур за даний період зафіксовано у 2001 році - 3067 °С. Показник середньоквадратичного відхилення складає 287 °С, а коефіцієнт варіації становить 0,11.

За теплий період в середньобагаторічному накопичується 2971 °С. Найменшу суму температур за теплий період зафіксовано у 1993 році - 2445 °С, а найбільшу у 1996 році - 3397 °С. Показник середньоквадратичного відхилення складає 255 °С, а коефіцієнт варіації становить 0,086.

Для встановлення генетичного зв'язку між показниками термічних ресурсів – побудовано графік залежності між кліматичними сумами температур повітря вище 10 °С і тривалістю теплового періоду з температурою вище 10 °С та визначено рівняння зв'язку. Результат наведено на Рис. 1.

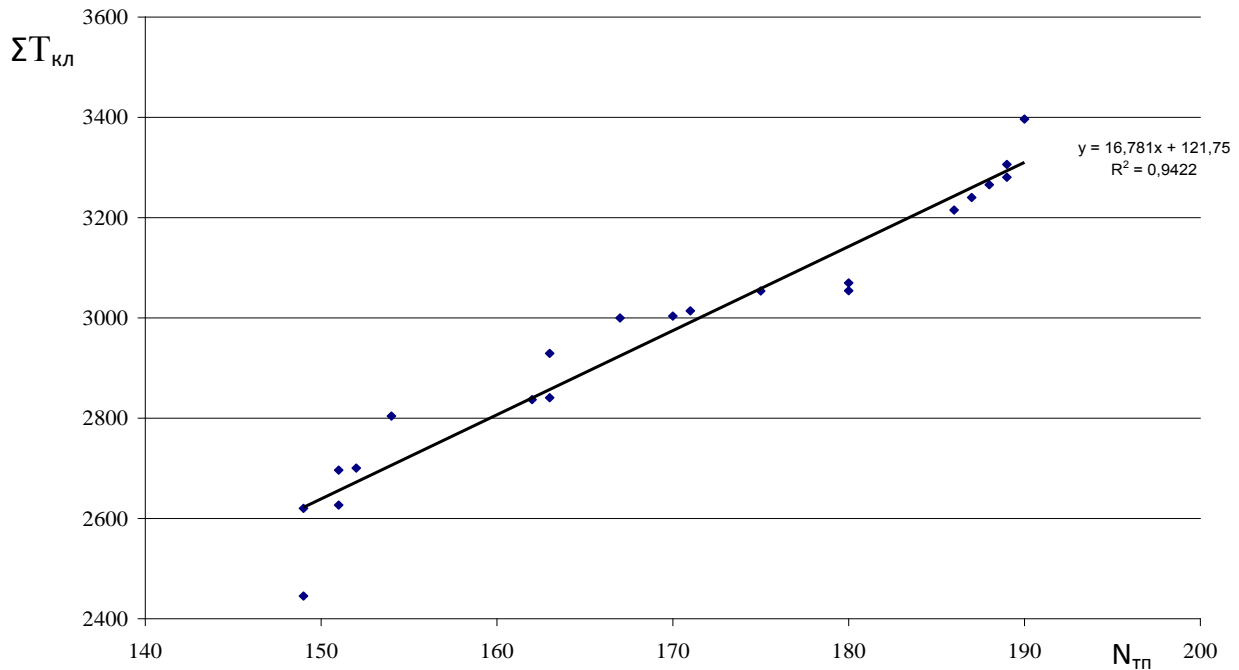

Рис.1. – Графік залежності між кліматичними сумами температур повітря вище 10 °С і тривалістю теплого періоду з температурою вище 10 °С на ст. Павлоград Дніпровської області.

Для визначення теплозабезпеченості соняшника в районі станції Павлоград Дніпропетровської області, середня багаторічна величина біологічної суми температур повітря приведена до теплого періоду з температурою вище 10°C. Для цього розраховані кліматичні різниці в сумах температур. За середніми багаторічними даними були визначені періоди між датами сходів соняшника та весняного переходу температури повітря через 10 °С, а також між датами досягання культури та осіннього переходу температури повітря через 10 °С. Так сума біологічних температур на ст. Павлоград в середньобагаторічному складі складає 2515 °С, а з веденням поправок вона дорівнює 3565 °С.

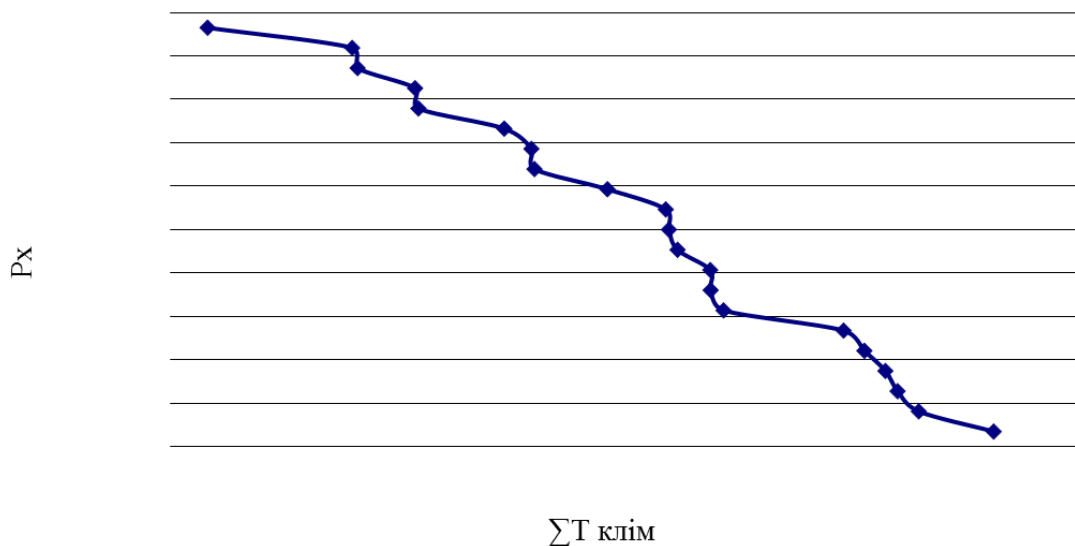

Рис. 2. – Крива сумарної імовірності кліматичних сум температур повітря вище 10 °С на ст. Павлоград Дніпровської області.

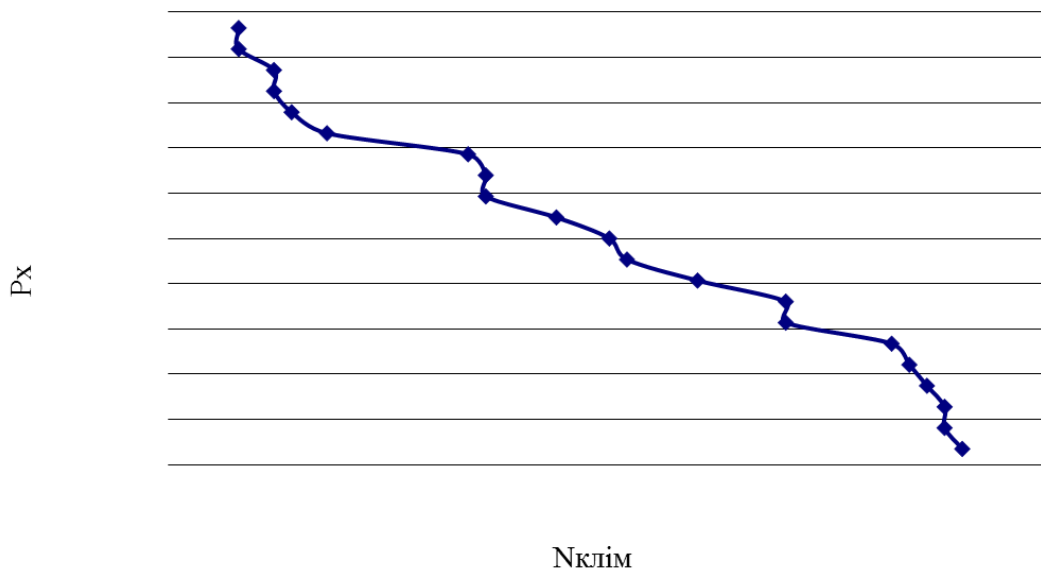

Рис. 3. – Крива сумарної імовірності тривалості теплого періоду на ст. Павлоград Дніпровської області.

Розрахована біологічна сума температур за вегетаційний період являє собою тепло потребу соняшника, яку порівняно з ресурсами тепла в районі станції Павлоград Дніпропетровської області. Теплозабезпеченість вважається достатньою, коли тепло потреба та тривалість вегетаційного періоду забезпечена теплом у вигляді кліматичних сум температур повітря за теплий період з температурою повітря вище 10 °С в 8-9 роках із 10, тобто забезпеченість складає 80-90%.

Для цього розрахована сумарна імовірність $\Sigma T_{кл}$ та $N_{кл}$ за формулою Алексєєва та побудовано криву сумарної імовірності кліматичних сум температур повітря вище 10 °С (Рис.2), а також криву сумарної імовірності тривалості вегетаційного періоду соняшника (Рис. 3).

Виходячи з одержаних результатів робимо висновок про те, що на території станції Павлоград Дніпровської області на 50% забезпечена сума кліматичних температур в 3004 °С, на 90% забезпечена $\Sigma T_{кл}$ в 2623 °С, а на 10% - 3295 °С. На 50% забезпечена тривалість теплого періоду 170 днів, на 90% забезпечена тривалість у 150 днів, а на 10% - 187 днів. Отже, вегетаційний період соняшнику в районі досліджуваної станції забезпечений на 90% тепловими ресурсами території.

Література:

1. Мельник Ю.С. Климат и произрастание подсолнечника. / Ю.С. Мельник. – К.:– Л.: Гидрометеоиздат, 1972. - 143 с.
2. Миусский П.Е. Оценка агроклиматических условий произрастания подсолнечника в основные периоды вегетации в разных районах Украины. // Метеорология, климатология и гидрология. - 1969. - вып.5. - с. 24-30.
3. Мищенко З.А. Биоклимат дня и ночи.– / З.А. Мищенко. - Л.: Гидрометеоиздат, 1984.– 280 с.
4. Мищенко З.А. Агроклиматология. / З.А. Мищенко – К.: КНТ, 2009. – 511 с.

Науковий керівник:

кандидат географічних наук, доцент Кирнасівська Наталія Василівна.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА**А.О. Водолазька
(Харків, Україна)****НАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ**

У багатьох розвинених країнах світу комплексне вирішення проблем раціонального використання природних ресурсів, збереження довкілля, забезпечення екологічної безпеки та економічних проблем призвело до виникнення та розвитку окремої галузі в економіці — екологічного підприємництва. Екологічне підприємництво розглядається, як інноваційна діяльність суб'єктів господарювання з виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг спеціального (природоохоронного) призначення, спрямованої на забезпечення екологічної безпеки, раціональне використання природних ресурсів, підвищення рівня охорони навколишнього середовища з метою отримання прибутку [2].

Зарубіжний досвід свідчить, що з активізацією даного виду діяльності зростає роль фіскальних та економічних стимулів у галузі екологізації регіонального розвитку та пріоритетним стає збільшення частки нематеріальних активів: екологічних інновацій, альтернативної енергетики, рециклінгу та повторного використання ресурсів, а також зростання соціальної відповідальності бізнесу. Крім того, відбувається акумулювання коштів для активізації екологічного підприємництва шляхом консолідації ресурсів держави та приватного бізнесу на пріоритетних напрямках діяльності [3; 8].

Починаючи з другої половини ХХ ст., очевидним став тісний взаємозв'язок розвитку економіки зі змінами у навколишньому середовищі. Глобальні протиріччя між зростаючими потребами населення і занепадом, деградацією довкілля свідчать про необхідність гармонійного поєднання економічного, соціального та екологічного компонентів розвитку, зміщення акцентів розвитку світової економіки на користь екологічної складової, що вимагає істотного корегування діяльності всіх суб'єктів економіки і політики [1]. Отже в напрямку поєднання економіки та екології на сучасному етапі виникає необхідність абсолютно нового виду діяльності – екологічного підприємництва [8].

Однак залучення підприємців до розв'язання екологічних проблем нині є недостатнім. Проблема не стільки у браку досвіду чи традицій, а у відсутності з боку регулятивних органів держави заохочення до впровадження екологічної політики на всіх рівнях – від приватного підприємця до великої фінансово-промислової корпорації. Тому необхідне обґрунтування теоретичних і практичних засад розвитку екологічного підприємства за сучасних умов господарювання.

Огляд спеціальної наукової літератури з досліджуваної проблеми засвідчує, що одним із основних чинників розвитку екологічного підприємства в Україні є активна позиція держави, яка задекларована у Конституції України (статті 3, 16, 50), Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» та інших документах, що може бути втілена шляхом впровадження господарського керівництва (нормативне правове регулювання, планування, управління та контроль) таким підприємництвом.

У науковій літературі до проблем екологізації бізнесу зверталися Л. Г. Мельник у підручнику "Екологічна економіка", В. Я. Шевчук, Ю. М. Навроцький та співавтори в навчальному посібнику "Екологічне підприємство" тощо. Окремі питання розглядаються в літературі з стійкого розвитку. Наприклад, Р. М. Марутовським у виданні Програми Розвитку ООН "Практика сталого розвитку в Україні" проаналізовано досвід окремих підприємств.

Наведене вказує на актуальність дослідження заявленої теми, однак невирішеними залишаються питання наближення природоохоронної діяльності суб'єктів господарювання та підприємницької діяльності в цілому до Європейського досвіду впровадження національної екологічної політики, до створення організаційних та методичних засад розвитку екологічного підприємництва в Україні в межах чинного нормативно-правового поля.

В умовах переходу до моделі екорозвитку, особливо в умовах загальних екологічних проблем, об'єктивно посилюється екологічна орієнтованість інтересів всіх суб'єктів господарювання.

Неефективність багатьох рішень в процесі екологічного реформування економічної системи пов'язана з недооцінкою або ігноруванням реальних інтересів суспільства. Закони, концепції та програми в аспекті раціоналізації природокористування без чіткого розуміння змісту та урахування інтересів виявляються нефункціональними [4].

Однією з головних причин такого стану є відсутність державної стратегії щодо розвитку цієї галузі економіки, на що вказує і досвід багатьох розвинених країн, де результативність такого підприємництва стала можливою саме після чіткої орієнтації держави на вирішення відповідних проблем. При цьому прояв такої політики має полягати, насамперед, у здійсненні планування розвитку екологічного підприємства та його законодавчій визначеності. Зважаючи на довгостроковий характер окупності вкладених у таке підприємництво інвестицій, значення для потреб суспільства результатів його діяльності, планування, за умови визначення його показників на рівні закону, виступає головним чинником успішного розвитку цього підприємництва.

Сучасний стан суспільства формується на основі глобальної екологізації, що являється фундаментом його стійкого розвитку. Бізнес, що є екологічно орієнтованим виступає одним із

перспективних шляхів покращення екологічного стану, вирішення проблем раціонального використання природних ресурсів та підвищення добробуту громадян в Україні.

Екологічне підприємство є формою підприємницької діяльності, що спрямоване на задоволення еколого-економічних потреб за рахунок продуктів, у загальній корисності яких визначальне значення має екологічна корисність, а компоненти екологічної системи розглядаються як фактори, що визначають еколого-економічні потреби.

Сума традиційної та екологічної корисності продукту становить загальну корисність товару. Частка екологічної корисності в загальній корисності товару є критерієм віднесення підприємницької діяльності до однієї з його форм (традиційне підприємництво, екологічно орієнтоване підприємництво, екологічне підприємництво). Атрибутами екологічного підприємства є:

- домінування частки екологічної корисності в загальній корисності товару;
- задоволення екологічних потреб (з позиції споживачів);
- отримання доходу від «реалізації» екологічної корисності;
- ресурси екологічної системи розглядаються як фактори, що впливають на потреби споживачів [5].

Конкурентоспроможність з урахуванням екологічного фактора є потенційною і реальною здатністю підприємства до комплексного оновлення виробництва, адаптації до зовнішніх факторів з метою зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище і забезпечення основи та потенціалу для майбутнього економічного розвитку на засадах сталого розвитку. Передбачається екологізація ланцюгів створення цінностей, логістичних ланцюгів та етапів життєвого циклу виробів і відповідно випуск екологічно чистої продукції та забезпечення еколого-економічної ефективності діяльності підприємства.

Розвиток та впровадження інновацій з високим ступенем екологічності та економічної ефективності є передумовою одночасного вирішення екологічних і економічних проблем сучасної України. В Україні екологічне підприємство як сегмент національного ринку сформувалося у 1988-1990 рр., але найбільшої активності досягло в останні роки. На сьогоднішній день цей сегмент невеликий і включає у себе виробництво очисного обладнання, впровадження ресурсозберігаючих безвідходних технологій, використання відновлюваних джерел енергії [6].

На прогалини процесу розробки та розвитку екологічно орієнтованого інноваційного підприємництва, вказує група взаємопов'язаних між собою показників, згрупованих за ідентифікаційними ознаками. Завдяки цьому приймаються ефективні управлінські рішення в цій сфері, визначаються та уточнюються основні якісні характеристики екологічного розвитку інноваційного підприємництва.

Загострення екологічних проблем, які постали в рівень із соціально-економічними, диктує необхідність екологічної спрямованості інноваційного розвитку конкурентоспроможної економіки.

Для забезпечення цього процесу необхідний достатній рівень мотивації екологізації інноваційної діяльності підприємств різних галузей економіки і суспільства в цілому, які підтверджені законодавчо.

Комплексний, системний та динамічний процес екологічного удосконалення діяльності, спрямованого на підвищення рівня екологічності інновацій, є запорукою впровадження екологічного менеджменту на підприємстві для отримання екологічних переваг і забезпечення конкурентоспроможності виробництва.

Результативність екологічного підприємництва пов'язана з швидким реагуванням на потреби суспільства, що найбільше характерне для підприємств малого та середнього бізнесу. Відтак, саме ці підприємства повинні в першу чергу відповідати принципам ринкової економіки та мати пріоритетну державну підтримку у вигляді пільгового кредитування, виділення бюджетних коштів, звільнення від митних зборів наукоємних, зокрема природоохоронних, технологій та спеціалізованого обладнання тощо [8].

Висновок. Екологічна складова розвитку підприємницької діяльності розглядається з двох позицій – з державної та підприємницької. Зазначимо, що в першому випадку ми говоримо про екологічне підприємство, а в іншому – про екологізацію підприємницької діяльності. Такий підхід ґрунтується на сучасних тенденціях екологічної науки, на системності та просторовості сприйняття економічних та екологічних процесів, необхідності поєднання у рамках одного дослідження підходів економічної теорії, економіки природокористування, інноваційного та екологічного менеджменту тощо.

Отже, якщо ми говоримо про державний рівень, то повинні зосередити увагу на стратегічних документах, що приймаються на вищому державному рівні та визначають пріоритетні напрями розвитку, що обумовлюють формування і розвиток екологічного підприємницького сектору в Україні.

В умовах росту промислового виробництва все більшого значення набуває впровадження сучасних технологій і методів господарювання, що здатні забезпечити необхідні обсяг і якість продукції при мінімальній витраті матеріальних ресурсів та мінімальному впливі на довкілля. Україні життєво необхідна стратегія більш чистого виробництва, яка повинна визначити шляхи комплексного вирішення екологічних та економічних проблем, забезпечити передумови створення дієвої системи сприяння впровадженню підприємствами стратегії та методів такого виробництва [7].

Література:

1. Печенюк А. В. Перспективи розвитку екологічного підприємництва в Україні / А. В. Печенюк // Інноваційна економіка. – 2013. - №41. – С. 172-175. – Режим доступу: <http://irbis->

- nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?c21com=2&i21dbn=ujrn&p21dbn=ujrn&z21id=&image_file_d
ownload=1&image_file_name=PDF/inek_2013_3_40.pdf
2. Жарова Л.В., Какутич Є.Ю., Хлобистов Є.В. Екологічне підприємництво та екологізація підприємництва: теорія, організація, управління – К., 2009 – 198с.
  3. Holovnya YU. I. Ekolohichne pidpryyemnytstvo yak osnova zbalansovanyu rehional'noho rozvytku / YU. I. Holovnya, O. M. truby // Rehional'nyy rozvytok Ukrayiny: problemy ta perspektyvy: tezy III Mizhnar. nauk.- prakt. konf. (4 cherv. 2015-ho.) / M-vo osvity u nauky Ukrayiny; DVNZ «Kyiv. nats. ekon. un-t im. Vadyma Het'mana»; redkol.: B. M. Danylyshyn (vidp. red.) [ta in.]. - Kyiv: KNEU, 2015. - S. 51-53. - Rezhym dostupu: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/18399/1/51-53.pdf2>.
  4. Иванченко В. Реформы и противоречия системы управления // Экономист. — 1993. — № 9. — С. 9-17.
  5. Рассуждай Л. Н. Методологические подходы к разработке системы стратегического планирования // Механизм хозяйствования предприятий и объединений трансформационной экономики / И. П. Буленеев, Н. Д. Прокопенко, Н. Е. Брюховецкая и др.: моногр. / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. — Донецк, 2007. — 526 с.
  6. Гарбузенко Л. М. Социально-экономические и организационные аспекты проблемы экологической безопасности Украины и ее отдельных регионов. — Донецк: ИЭП НАН Украины, 1998. — 36 с.
  7. Кочаровська Л. М. Планування раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища: регіональний аспект // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2002. — № 3. — С. 207-214.
  8. Кравченко, М. С. Екологічне підприємництво в Україні: сутність поняття, сучасний розвиток і перспективи цього виду діяльності в країні / М. С. Кравченко, В. М. Погорелов // Вісник Приазовського державного технічного університету: зб. наукових праць / ДВНЗ "ПДТУ". – Маріуполь, 2017. – Вип. 34. – С. 361–368. – (Серія: Економічні науки).

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Єрофеєнко Л. В.

Альона Гловюк
(Вінниця, Україна)

ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин в Україні спостерігаються значні зміни у економічному середовищі. Відповідно до цих змін значно підвищилась роль фінансової звітності як інформаційного забезпечення і управлінні підприємством. Успішне функціонування підприємства завжди залежатиме від якості, достовірності, повноти й неупередженості отримуваної інформації про зовнішні зміни умов діяльності, а також про внутрішній стан підприємства. Крім того фінансова звітність повинна бути надійним джерелом аналітичних висновків щодо подальшого розвитку та визначення економічного потенціалу підприємства.

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», фінансова звітність – це звітність, що містить інформацію про фінансовий стан та результати діяльності підприємства[1]. Проте, чимало науковців не поділяють такого визначення та трактують його по-різному (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення поняття «фінансова звітність» з позиції різних науковців

Андрієнко В. [3, с. 154]	Фінансова звітність - система узагальнюючих показників бухгалтерського обліку, структурованих у формі звітності, які надають користувачам інформацію про фінансовий стан, результати діяльності, рух грошових коштів та зміни у власному капіталі підприємства за звітний період для прийняття цими користувачами відповідних рішень.
Пушкар М. [4, с. 561]	Фінансова звітність – це сукупність реєстрів генералізованих (зведених, згрупованих, узагальнених) показників за певний період, що характеризують статичну та динамічну картину об'єктів бухгалтерського обліку.
Ткаченко Н.М. [5, с. 822]	Фінансова звітність - це сукупність форм звітності, складених на основі даних обліку з метою одержання користувачем узагальненої інформації про підприємство.
Чебанова Н.В. і Чупир Т.Я [6, с. 10]	Фінансовою звітністю - документи, що містять інформацію про фінансовий стан, результати діяльності, про рух грошових коштів підприємства за звітний період.

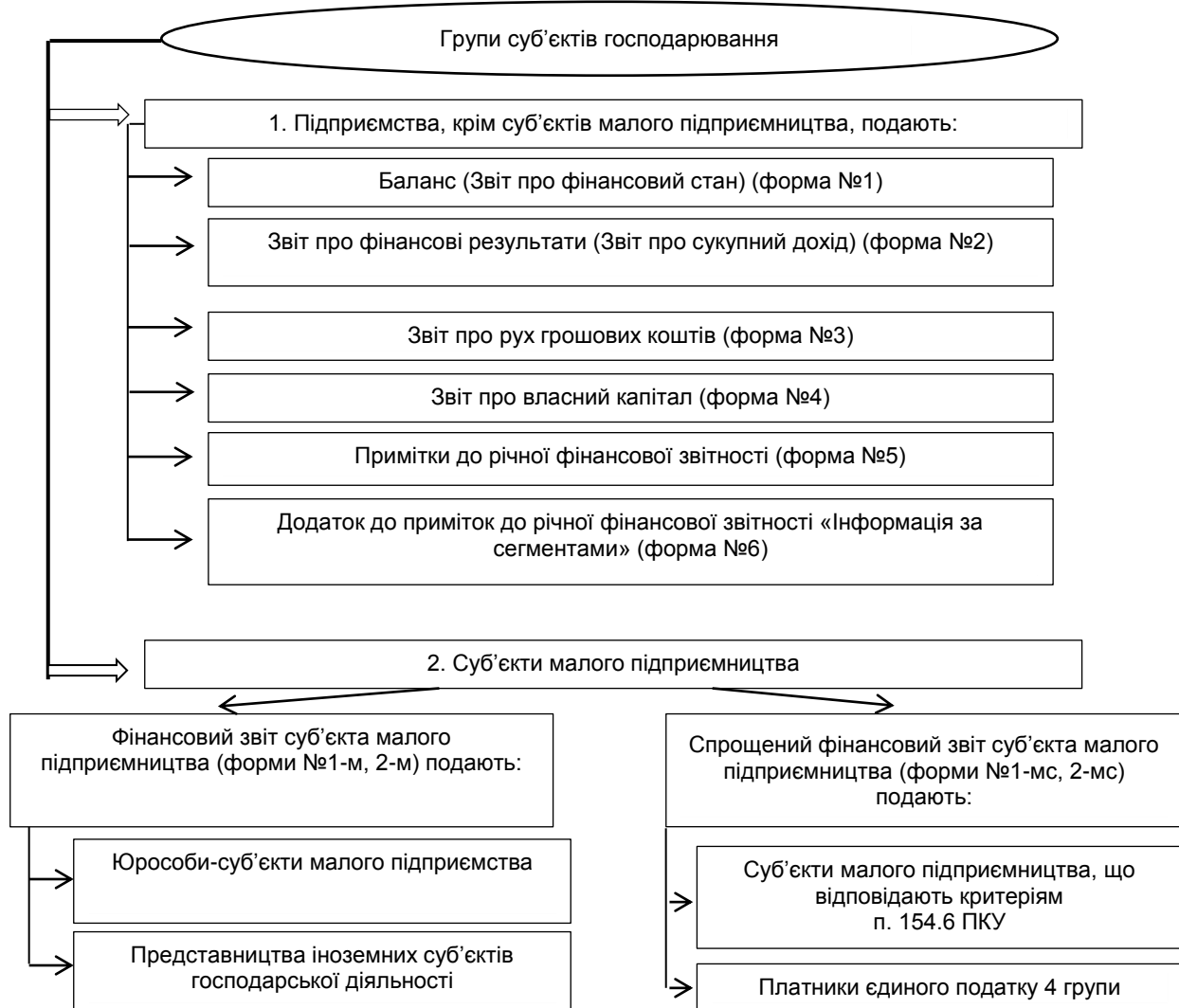
На нашу думку, наведені поняття фінансової звітності здебільшого вузько орієнтовані на конкретні дані про фінансовий стан і діяльність підприємства. Втім, вони не повністю охоплюють зміст інформації, яку користувачі можуть отримати із фінансової звітності.

Фінансову звітність складають усі юридичні особи, створені відповідно до законодавства України, незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, а також представництва іноземних

суб'єктів господарської діяльності, які зобов'язані вести бухгалтерський облік.

Чинним законодавством України також чітко встановлено які форми звітності необхідно подавати (рис. 1).

Рис. 1. Групи суб'єктів господарювання
Джерело: сформовано автором на підставі [1, 2]

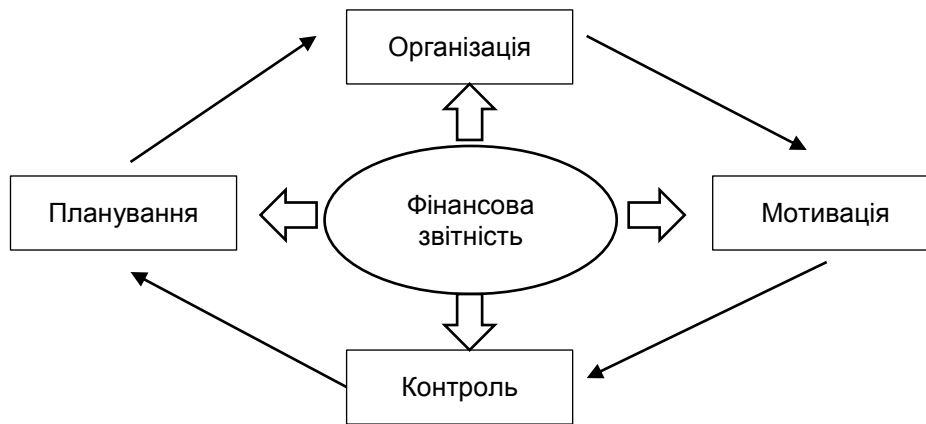
Отже, суб'єкти господарювання першої групи мають подавати повну фінансову звітність, а для суб'єктів малого підприємництва передбачено складання та подання фінансової звітності, яка включає тільки баланс та звіт про фінансові результати спрощеної форми.

Н.Л. Правдюк зазначає, що статті фінансової звітності за активами і зобов'язаннями учасника формуються шляхом збільшення показників, визначених за даними бухгалтерського обліку власної господарської діяльності, на суму, що відповідає частці учасника у спільно контрольованих активах та зобов'язаннях, узятих разом з іншими учасниками і відображених у відповідних статтях окремого балансу та відповідних формах фінансової звітності товариства [7, с. 234].

Таким чином, бухгалтерська фінансова звітність є єдиною. Звіти підприємств і організацій всіх галузей господарювання складаються за єдиними формами. Встановлені форми звітності складають всі підприємства і організації, що містяться на території України і є юридичними особами.

Фінансова звітність потрібна для інформування про параметри діяльності підприємства, які становлять загрозу банкрутству або сприяють (забезпечують) інтенсивний розвиток підприємства. На основі фінансової звітності можна оцінити наявність реальної можливості відновити платоспроможність протягом певного періоду за всіма її видами, окреслити причини фінансової нестійкості підприємства, завдяки яким підприємство погіршило показники платоспроможності. За даним балансу, як форми фінансової звітності, проводиться оцінка стану ліквідності активів підприємства та їх структури. Формування звітності та достовірність її даних, в першу чергу, залежить від організації обліку на підприємстві, що визначається його обліковою політикою. Адже система обліку виконує контрольну функцію [8, с. 130].

Фінансова звітність як важливий компонент системи інформаційного забезпечення процесу управління і прийняття рішень користувачами гармонійно поєднується з основними класичними функціями менеджменту (рис. 2).

Рис. 2. Фінансова звітність у системі управління підприємством
Джерело: сформовано автором на підставі [9]

У процесі планування дані фінансової звітності використовуються для обґрунтування цілей і напрямів роботи, формування базових та моделювання планових показників фінансово-господарської діяльності підприємства. На стадії організації роботи вона впливає на процес збору первинних даних про факти господарського життя, методи й процедури їх обробки у системі фінансового обліку. Відбувається деталізація завдань, процесів, окреслення інформаційних вимог на виробничому рівні і щодо функцій працівників облікової служби. Також фінансова звітність є засобом стимулювання і обмеження фінансової політики менеджменту. З її використанням здійснюють моніторинг, контроль, аналіз й оцінку досягнутих результатів та адекватні коригувальні дії.

Для того щоб звітність забезпечувала ефективне використання для управління та контролю підприємства, вона повинна відповідати всім вимогам, що висувуються до обліку. Вона має достовірно відображати ресурси підприємства, їх використання і фінансові результати діяльності. Показники звітності повинні бути об'єктивними, обґрунтовані перевіреними даними поточного обліку і підтверджені відповідними документами.

Підсумовуючи викладене вище, ще раз підкреслимо, що метою складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень своєчасної, повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух коштів підприємства. Однією із важливих вимог, що ставляться до звітності підприємств і організацій всіх форм власності, є повнота і достовірність її показників. Для прийняття вигідних управлінських рішень, а також для ефективного управління фінансами, підприємство повинно складати усі форми фінансової звітності, які дають змогу оцінити, проаналізувати фінансовий стан підприємства, результати його діяльності та рух грошових коштів за звітний період, та на основі цих даних планувати фінансову політику підприємства на майбутнє.

Література:

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV, зі змінами та доповненнями.
2. НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджено наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. №73.
3. Андрієнко В. Поняття та склад фінансової звітності в умовах гармонізації бухгалтерського обліку / В. Андрієнко // Наука молода. – 2008. – № 9. – С. 153–157.
4. Пушкар М. С. Фінансовий облік: [підручник] / М. С. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 628 с.
5. Ткаченко Н.М. Бухгалтерський фінансовий облік, оподаткування і звітність: [підручник] / Н.М. Ткаченко. – [3-є вид., допов. і перероб.]. – К.: Алерта, 2008. – 926 с.
6. Чебанова Н.В. Фінансова звітність підприємств: [навчальний посібник] / Н.В. Чебанова, Т.Я. Чупир, Ю.А. Василенко. – Харків: Фактор, 2006. – 444 с.
7. Правдюк Н.Л. Звітність спільної діяльності без створення юридичної особи: організаційно-методичні положення / Н.Л. Правдюк // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Сер.: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. – 2014. – Вип. 2. – С. 228-237.
8. Гудзенко Н.М. Роль обліку в забезпеченні економічної безпеки підприємств / Н.М. Гудзенко, Т.Г. Китайчук // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2017. – № 3. – С. 125-134.
9. Івахів Ю.О. Сутність і роль фінансової звітності у системі інформаційного забезпечення суб'єктів ринку [Текст] / Ю.О.Івахів // Економічний аналіз. – 2010. – № 5.– С. 264-267.

Науковий керівник:

доктор економічних наук, професор Н.Л. Правдюк.

Світлана Марченко
(Вінниця, Україна)

ОБЛІК ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ В УМОВАХ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Враховуючи постійні зміни взаємовідносин між виробниками, постачальниками, покупцями й державою, високий ступінь конкуренції, зростання ризику й відповідальності суб'єктів господарювання за результати діяльності, однією з умов отримання прибутку є якість управління виробничими запасами, що здійснюється на підставі оперативної та достовірної інформації, основним джерелом формування якої є система бухгалтерського обліку. Тому впровадження та розробка основних напрямів підвищення ефективності господарської діяльності підприємств передбачає вдосконалення обліку виробничих запасів, які забезпечують менеджерів і керівників належною інформацією для прийняття управлінських рішень.

Облік виробничих запасів досліджують багато науковців, серед них: Д.М. Балашук [1], М.О. Бублик [2], Т.А. Демченко [4], Л.В. Коваль [5], Н.І. Коваль [6], І.Д. Ловска [7], Т.Ф. Плахтій [8] та інші.

Відповідно до Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси» – це активи, які утримуються для подальшого продажу за умов звичайної господарської діяльності, перебувають у процесі виробництва з метою подальшого продажу продукту виробництва, утримуються для споживання під час виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг, а також управління підприємством [9].

Головними завданнями обліку виробничих запасів є: правильне та своєчасне документальне оформлення всіх операцій з руху матеріальних цінностей; виявлення та відображення витрат, пов'язаних з їхньою заготівлею; контроль за надходженням, заготівлею матеріальних цінностей, їх зберіганням; одержання точних відомостей про залишки запасів, що знаходяться на складах і в коморах; правильне та своєчасне виявлення запасів, які не використовуються на підприємстві та підлягають реалізації [1, с. 406].

Виробничі запаси є важливим елементом діяльності підприємства. Їх розглядають як частину матеріальних ресурсів, які не задіяні у виробничому процесі, але їх наявність на підприємстві у певних розмірах є об'єктивною умовою його діяльності [4, с. 49].

Не менш важливим є раціональне використання виробничих запасів, яке втілює у собі велике економічне значення. Забезпеченість виробничими запасами є необхідною умовою здійснення господарської діяльності будь-якого підприємства, а ефективне використання виробничих запасів є передумовою прибуткового його функціонування.

За процесом руху виробничих запасів допомагає слідкувати розгалужена система аналітичного обліку. Аналітичний облік матеріальних запасів ведеться на складах за допомогою карток складського обліку, які розміщуються в картотеці за технічними групами виробничих запасів відповідно до номенклатури-цінника. Аналітичні рахунки групуються за групами матеріалів, місцями зберігання, матеріально відповідальними особами, за синтетичними рахунками бухгалтерського обліку і субрахунками. Дані за аналітичними рахунками узагальнюються в оборотно-сальдових відомостях.

Важливою передумовою обліку виробничих запасів є їх оцінка, яка впливає на визначення собівартості продукції. Особливого значення це питання набуває за сучасних умов господарювання, коли ринкові ціни на виробничі запаси постійно змінюються і переважно зростають. Методика оцінки запасів є дієвим інструментом організації ефективної фінансово-господарської діяльності підприємства і викликає значний інтерес бухгалтерів у зв'язку з необхідністю визначення реальної вартості запасів. Вибір методу оцінки запасів варто робити залежно від вимог користувачів бухгалтерської інформації. П(С)БО 9 «Запаси» встановлено, що оцінка запасів здійснюється в трьох випадках: при надходженні, списанні й на дату складання балансу. Відповідно до мети, яку ставить перед собою підприємство, здійснюється вибір оцінки виробничих запасів [3, с. 24].

На сьогодні практика доводить, що процес управління виробничими запасами є доволі трудомісткою діяльністю. Тому не дивно, що на багатьох підприємствах спостерігаються певні недоліки, а на деяких – і запущеність у процесі управління запасами, що веде до великих їх втрат [2, с. 91].

Кожне підприємство повинно прагнути вирішити будь-яку проблему, яка виникає в процесі управління ним. Зокрема існують такі проблеми: складність визначення справедливої (ринкової та неринкової) вартості запасів, що полягає у використанні підприємствами бартерного обміну, більше того, обміну на неподібні активи; низький рівень оперативності інформаційного забезпечення управління виробничими запасами підприємств; невідповідний рівень контролю та оперативного регулювання процесів утворення запасів; обмеженість контролю використання виробничих запасів.

Тому для подолання цих проблем можна запропонувати такі напрями вдосконалення, які відображено на рисунку 1.

Рис.1. сформовано автором на основі джерел [2, 4, 7]

Отже, правильно налагоджена система бухгалтерського обліку виробничих запасів є найважливішою умовою функціонування та якісного управління підприємством.

Література:

1. Балашук Д. М. Значення обліку виробничих запасів в управлінні підприємством / Д. М. Балашук // 69-та студентська науково-технічна конференція. Секція "Економіка і менеджмент": збірник тез доповідей / Національний університет "Львівська політехніка". – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С. 404–406.
2. Бублик М. О. Проблеми управління виробничими запасами на підприємствах та шляхи їх вирішення / М. О. Бублик // Управління розвитком. - 2014. – № 2. – С. 90-92.
3. Ворхлік В.Р. Облік і контроль виробничих запасів та аналіз ефективності їх використання на підприємстві /В.Р. Ворхлік// Економіка. Бухгалтерський облік і аудит. – 2016. – С. 19-26.
4. Демченко Т. А. Проблеми обліку виробничих запасів та напрями його удосконалення на підприємстві / Т. А. Демченко, Л. А. Чвертко // Економічні горизонти. – 2017. – № 1. – С. 48-56.
5. Коваль Л.В. Облікова політика щодо запасів /Л.В. Коваль//Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2018. – № 1. – С. 101-110.
6. Коваль Н. І. Сутність виробничих запасів як економічної категорії: обліковий та управлінські аспекти / Н. І. Коваль // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2017. – № 7. – С. 93-105.
7. Ловска І.Д. Організація та ведення обліку виробничих запасів в інформаційному середовищі / І.О. Ловска// Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2012. – Вип. 1 (22). – С. 194-200
8. Плахтій Т. Ф. Порядок оцінки запасів: проблеми та шляхи їх вирішення / Т.Ф. Плахтій // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. – № 2(3). – С. 292-299.
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси», затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 20 жовтня 1999 року № 246

Науковий керівник:

кандидит економічних наук, Коваль Любов Віталіївна.

**Надія Передерієнко
(Київ, Україна)**

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОМУ ПОСТАЧАННІ ТА ЗБУТОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІГРАФІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Необхідною умовою функціонування поліграфічного підприємства в умовах ринкових відносин для забезпечення його фінансової рівноваги є отримання прибутку, прогнозування загроз і нейтралізації можливих ризиків.

Як економічна категорія ризик означає ймовірність виникнення непередбачуваних втрат в ситуації невизначеності умов фінансово-господарської діяльності.

За видами економічної діяльності розрізняють виробничий, комерційний і фінансовий ризики [3, с. 355]. Виробничий ризик виникає в процесі виробничої діяльності внаслідок технологічних збоїв, несвоєчасного забезпечення ТМЦ, незадовільного стану устаткування, збільшення витрат на виробництво, зниження якості продукції. Це призводить до скорочення обсягів виробництва і реалізації продукції та зрештою погіршує економічні показники діяльності. Комерційний ризик, пов'язаний з реалізацією продукції, закупівлею сировини, матеріалів, залежить від стабільності попиту, а також цін на готову продукцію, сировину і матеріали. Фінансовий ризик супроводжує практично всі види фінансових операцій і виникає внаслідок інфляційних процесів, зміни процентних ставок по кредитах тощо.

Деякі економісти виділяють за видами діяльності операційний, інвестиційний і фінансовий ризики [4, с. 323]. Операційний ризик формується як наслідок прийняття управлінських рішень, пов'язаних

із здійсненням основної діяльності: у виробничій сфері, постачанні сировини, збуту готової продукції. Інвестиційний ризик отримання збитків формується під час здійснення господарських операцій з придбання та продажу довгострокових необоротних активів та короткострокових фінансових інструментів, які не є грошовими інструментами. Фінансовий ризик виникає тоді, коли підприємства вступають у відносини з різними фінансовими інституціями (банками, інвестиційними, страховими, факторинговими, лізинговими компаніями та ін.). Причинами такого ризику є інфляційні процеси, підвищення середнього рівня проценту по банківським кредитам, зменшення вартості цінних паперів на фондових біржах тощо.

Незалежно від класифікації видів ризиків за напрямками діяльності, на практиці вони тісно переплітаються і представляють собою складний процес причинно-наслідкових зв'язків. Така сутність ризиків дає можливість стверджувати, що до фінансових ризиків належать не тільки ризики, пов'язані з фінансовою діяльністю, а також виробничий, комерційний (згідно з першою класифікацією) та операційний, інвестиційний – відповідно до другої класифікації. Тому під терміном «фінансовий ризик» треба розуміти сукупний ризик підприємства, який впливає на всі фінансово-економічні показники діяльності підприємства.

Слід розрізнити зовнішні і внутрішні ризики. Уникнути зовнішніх ризиків, які зумовлені загальноекономічними ринковими факторами, підприємство не має можливості. Внутрішні ризики підприємства визначають фактори, які безпосередньо пов'язані з операційною, інвестиційною і фінансовою діяльністю самого підприємства. В цьому випадку підприємство має можливість виявити та ідентифікувати внутрішні ризики за напрямками господарської діяльності, оцінити, мінімізувати або нейтралізувати їх.

Аналіз фінансових проблем, проведений на одному з київських поліграфічних підприємств, що спеціалізується на випуску книжкової продукції, показав нераціональне використання оборотного капіталу внаслідок збоїв в постачанні матеріалів, а саме збільшення тривалості операційного циклу, уповільнення оборотності майна.

Ще однією суттєвою проблемою є збільшення дебіторської заборгованості, темпи росту якої перевищують темпи росту обсягів реалізації в 1,48 рази. Причиною цього є порушення умов договору із замовниками в частині термінів розрахунків, що призводить до погіршення фінансового стану підприємства.

З метою уникнення можливих збитків і мінімізації ризиків у сфері матеріально-технічного постачання пропонується запровадити методику оцінки надійності договорів. Ця методика дозволяє провести аналіз та оцінку надійності тої чи іншої фірми-постачальника товарно-матеріальних цінностей.

В результаті аналізу 36 договорів, укладених на досліджуваному підприємстві з трьома постачальниками, було виявлено наступне: з 12 договорів, що були укладені з постачальником № 1, вчасно не були виконані 2 договори; з 12 договорів з постачальником № 2 відповідно 4 договори; з 12 договорів з постачальником № 3 – 3 договори, що призвело до певних фінансових втрат.

Якщо прийняти загальну кількість договорів, що були укладені з кожним постачальником, за D, то $D = D_{\pm} + D^{-}$,

де $D_{\pm}$ - договори, що не призвели до фінансових втрат;

D^{-} - договори, призвели до економічних втрат.

Тоді за формулою $N = (D_{\pm} + D^{-}) / D$,

де N – надійність договору, що укладається з конкретним постачальником.

Розрахунок цього показника подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Надійність договорів з постачальниками досліджуваного підприємства

Фірма-постачальник	Розрахунок	Надійність договору, %
№1	$N = (12-2)/12$	83
№2	$N = (12-4)/12$	67
№3	$N = (12-3)/12$	75

Показник надійності договорів дає можливість приймати правильні та обґрунтовані рішення щодо вибору постачальників з метою мінімізації ризиків у сфері матеріально-технічного постачання.

Одним із можливих підходів до оцінки і прогнозування потенційних загроз є використання методів теорії ймовірностей. Головний інструмент такої оцінки – математичне очікування дискретної випадкової величини, середні квадратичні відхилення, дисперсії, коефіцієнт варіації.

В умовах досліджуваного підприємства був проведений аналіз термінів оплати замовлень. Дані аналізу подані в таблиці 2.

Таблиця 2

Терміни оплати замовлень, у днях

Замовник	Місяць					
	1	2	3	4	5	6
№1	21	33	27	29	31	24
№2	15	12	11	17	20	20
№3	60	55	78	50	61	58
№4	10	15	30	10	15	10
№5	70	39	58	75	80	120
№6	50	63	32	89	61	45
№7	20	25	25	20	30	25

Для розрахунків використовується математичне очікування дискретної випадкової величини (оплати замовлення), яке дорівнює сумі добутоків усіх її можливих значень на їх ймовірності.

$$M(x) = \sum_{i=1}^n x_i \times P_i \quad (3)$$

де $M(x)$ - математичне очікування дискретної випадкової величини;

x_i - термін оплати по місяцях;

P_i - ймовірність настання „ i ”-го значення, яка розраховується за наступною формулою:

$$P_i = K_i / n, \quad (4)$$

де K_i - кількість ознак, що повторилися; n - загальна кількість подій.

Підставляючи у формулу (3) вихідні дані з таблиці 2 та розраховану за формулою (4) ймовірність оплати, визначаємо математичне очікування оплати виконаного замовлення (R).

Загроза зриву угоди визначається за допомогою середнього квадратичного відхилення, яке дозволяє оцінити розсіювання можливих значень випадкової величини. Чим більша величина середнього квадратичного відхилення, тим більший розкид можливого результату та, як наслідок, вищий підприємницький ризик укладання угоди. Ця величина визначається за формулою:

$$\sigma = \sqrt{D}, \quad (5)$$

де σ - стандартне відхилення;

D -дисперсія, яка в свою чергу розраховується за формулою:

$$D = \sum_{i=1}^n (x_i - M(x))^2 \times P_i, \quad (6)$$

За допомогою формул (5) та (6) розраховується стандартне відхилення для замовників.

Таким чином розраховуються математичне очікування дискретної випадкової величини (оплати виконаних замовлень) та середній термін оплати різних замовників. У випадку, коли необхідно порівняти різні варіанти угод з різним очікуваним результатом та різним ризиком, розраховується коефіцієнт варіації. Даний показник слугує для порівняння величини розсіювання по відношенню до вибіркової середньої декількох варіаційних рядів: той із рядів має більше розсіювання по відношенню до вибіркової середньої, у якого коефіцієнт варіації більше.

$$V = C/X_b, \quad (7)$$

де V - коефіцієнт варіації; X_b - середньозважений термін оплати.

У результаті порівняння коефіцієнтів варіації обирається варіант із меншим коефіцієнтом. Таким чином, чим нижче коефіцієнт варіації, тим менша ймовірність настання загрози.

Зведена таблиця розрахованих показників дає змогу проаналізувати рівень ризику несвоєчасної оплати різними замовниками.

Таблиця 3

Оцінка ризику несвоєчасної оплати замовлень

Замовник	Показники		
	Математичне очікування	Дисперсія	Стандартне відхилення
№1 ТОВ «Перун»	27,5	19,9	4,461
№2 Видавництво «Генеза»	15,83	14,97	3,869
№3 Видавництво «Мистецтво»	60,33	90,67	9,522
№4 МАУП	15,0	60,0	7,746
№5 «Книга+»	73,67	729,87	27,016
№6 Видавництво Олени Телігі	56,67	378,67	19,459
№7 Видавництво «Амадей»	24,17	14,17	3,764

Дані таблиці 2 свідчать, що замовники № 5 і № 7 мають найбільші значення математичного очікування і стандартного відхилення, а отже найбільшу ймовірність настання загрози несвоєчасної оплати. Співпраця з цими замовниками є ризикованою для стабільного економічного функціонування підприємства. У тому випадку, коли підприємство влаштовує можливий партнер та умови угоди, перед ним стоїть задача – підписати угоду таким чином, щоб знизити усі можливі ризики. Для цього пропонується перелік можливих дій, що дозволяють мінімізувати втрати при підписанні угод.

При виникненні небезпеки невиконання партнером зобов'язань за угодою, передбачається складання протоколу про наміри, в якому обумовлюється термін, протягом якого обидві сторони, що підписують угоду, можуть внести зміни; вказується розмір матеріальної відповідальності сторін у разі відмови від підписання угоди. Обговорюється питання набуття чинності угоди не з моменту підписання, а з моменту його узгодження. До угоди включається пункт про можливість застосування штрафних санкцій за кожне взяте зобов'язання за угодою (розмір санкцій визначається домовленістю обох сторін). Вводяться, крім штрафних санкцій, умови сплати неустойки в обумовленому розмірі за кожний день невиконання

зобов'язань, зазначених у контракті. При наявності ознак неплатоспроможності партнера слід обговорити набуття чинності угоди після отримання коштів на рахунок підприємства, виконувати передачу права власності тільки після 100% оплати, можливе використання банківських послуг по акредитивній формі розрахунків, або введення в угоду умови заставних платежів. Підписувати з банком угоду на факторингове обслуговування дебіторської заборгованості.

Мінімізація ризиків за допомогою запропонованих способів і відмова від продовження господарських відносин з партнерами, які систематично порушують контрактні зобов'язання, дає можливість скоротити фінансовий цикл або оборотність готівки, що підвищить рівень платоспроможності підприємства і позитивно вплине на фінансовий стан і узагальнюючі фінансові результати. Аналітична оцінка виконання зобов'язань по укладених угодах партнерами дозволить підприємству здійснювати необхідну їх ротацію з метою попередження ризиків у здійсненні господарських операцій підприємства.

Література:

1. Бланк И.А. Управление финансовыми рисками: монография / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2005. – 600 с.
2. Клейнер Г.Б. Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегия, безопасность / Г.Б. Клейнер, В.Л. Тамбовцев, Р.М. Качалов; под общ.ред. С.А. Панова. – М.; ОАО «Изд-во «Экономика», 1997. – 288 с.
3. Коваленко Л.О., Ремньова Л.М. Фінансовий менеджмент: навчальний посібник. – К.: Знання, 2005. – 485 с.
4. Фінансовий менеджмент: підручник / За ред. А.М. Поддєрьогіна. – К.: КНЕУ, 2005. – 536 с.

ІННОВАЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Інноваційний розвиток ринку праці передбачає необхідність урахування демографічних, економічних, інституційних, соціальних передумов, реалізація яких стимулюючим або дестимулюючим чином впливає на збільшення інноваційного вмісту зайнятості. Формування інноваційної моделі зайнятості характеризується трансформацією соціально-економічної сутності праці, еволюцією соціально-трудоких відносин, форм зайнятості, тощо. Посилення процесу технологізації суспільства на основі використання комунікаційних систем сприяє розвитку сучасних форм зайнятості.

Передусім, це стосується створення робочих місць, що передбачають взаємозв'язок роботодавців та найманих працівників за допомогою інформаційних мереж та високих технологій. Загалом, для високотехнологічних секторів економіки характерним стає збільшення попиту на кваліфікованих спеціалістів-універсалів, які мають спеціалізовану професійну підготовку, оволодівають навичками підприємницької та управлінської діяльності [4].

Процес ринкової трансформації економіки України супроводжується наростанням гострих проблем пов'язаних з необхідністю підвищення конкурентоспроможності ринку праці [1; 2].

Серед них, центральною є проблема пов'язана з використанням інноваційних чинників, які могли б забезпечити сучасний рівень конкурентоспроможності ринку праці України. Актуальність цієї проблеми обумовлена, перш за все, необхідністю переведення економіки України на інноваційний шлях свого сучасного розвитку який неможливий без постійного підвищення конкурентоспроможності сектору зайнятості ринку праці України.

Підвищення конкурентоспроможності ринку праці України в цілому і особливо його сектору зайнятості має надзвичайно важливе значення у вдосконаленні використання трудового потенціалу країни. Його украй неефективне використання бізнес структурами в умовах фінансової кризи, що почалася, в Україні загострить багато суперечностей і перш за все, пов'язаних з необхідністю зростання конкурентоспроможності українських товарів та послуг. Серед яких слід зазначити наступні:

По-перше, суперечна непослідовність інноваційних перетворень, що проводяться в економіці України супроводжується дуже повільним формуванням конкурентоспроможного механізму його регулювання і саморегулювання.

По-друге, стихійна конкурентна кон'юнктура ринку праці України, яка характеризується глибокими диспропорціями в співвідношенні попиту і пропозиції на робочу силу з високим конкурентним потенціалом. Така ситуація на ринку праці України гальмує швидкий розвиток основної її інноваційної ознаки – конкурентного формування попиту на кваліфіковану робочу силу, який відображав би циклічність його змін, адекватно технологічному оновленню виробництва активних господарюючих суб'єктів. Через це попит ринково дієздатних структур в кваліфікованих працівниках все більше не відповідає якості працездатного населення України. Це з одного боку, загострює незадоволення попиту на кваліфіковану робочу силу, у тому числі і за рахунок її значного відтоку у «тіньовий сектор» економіки і з іншого – збільшує загальну кількість незайнятих працездатних робітників [2].

По-третє, через нерозвиненість конкурентного сектора зайнятості ринку праці України, практично не виявилися його жорсткі вимоги до постійного підвищення конкурентоспроможності робочої сили за рахунок поліпшення її якісних характеристик з боку найманих робітників та ефективного використання, економічного витрачання професійних здібностей, раціонального застосування кваліфікаційних навиків і досвіду з боку роботодавців [1; 2].

Започаткована Європейським Союзом ініціатива «Порядок денний для нових навичок і робочих місць» зорієнтована на реалізацію реформ ринку праці на основі удосконалення системи професійної підготовки та перепідготовки, забезпечення створення конкурентоспроможних робочих місць. При цьому ініціативою було визначено чотири основні пріоритети:

– модернізація ринку праці з метою зниження рівня структурного безробіття в Європейському Союзі, недопущення значних втрат людського капіталу та запобігання соціальної ізоляції економічно неактивного населення;

– підвищення кваліфікації робочої сили, здатної швидко адаптуватися до інформаційно-технологічних змін і нових моделей організації праці;

– поліпшення якості та умов праці, підвищення продуктивності праці [3; 4].

Це свідчить про визнання економічно розвиненими країнами важливості забезпечення інноваційного поступу розвитку ринку праці. Тим більше, що поступово відбувається перерозподіл виробничих ресурсів та зайнятості від первинного та вторинного секторів на користь третинного сектору (сфери послуг). На думку Ж. Фурастьє, еволюція зайнятості у напрямку збільшення частки третинного сектору позитивно впливає на підвищення якості життя, рівня освіти, культури і кваліфікації працівників, гуманізацію праці і запобігання безробіттю [4; 5].

Новітні технології поступово розмивають межі між виробничими процесами та процесами створення й надання послуг. Згідно точці зору Е. Фернандеса-Масіаса, сектор послуг поділяється залежно від інтенсивності використання знань (knowledge-intensiveness) на два основні підсектори:

- *знанневоємний*, що потребує значного вмісту інтелектуальної складової (транспорт, інформація та телекомунікації, фінансовий сектор, дослідження і розробки, комп'ютери та пов'язана з ними діяльність, оренда машин та устаткування, соціальна сфера (освіта, здоров'я та соціальна робота, діяльність у сфері відпочинку)

- *недостатньо знаннєвоємний*, який не потребує від зайнятих у цих секторах достатньо високого кваліфікаційного рівня (оптова та роздрібна торгівля, готельна діяльність та організація харчування; наземний транспорт та трубопроводи, обов'язкове соціальне страхування, санітарна діяльність; діяльність громадських організацій) [4; 6, с. 21, 27].

Формування інноваційної моделі конкурентоспроможного розвитку ринку праці України обумовлене необхідністю переходу з переважно екстенсивного на переважно інтенсивний тип відтворення трудових ресурсів країни, оскільки без цього українською важко трансформувати існуючий в країні неефективний індустріальний тип зайнятості всього працездатного населення на ефективний інноваційний тип зайнятості тільки конкурентоспроможного населення. З урахуванням інвестиційних можливостей інноваційного становлення ринку праці України для конкурентоспроможного розвитку економіки країни було б доцільним здійснення наступних заходів.

1. Розробити Державну програму, цільова спрямованість якої була б зорієнтована на формування і реалізацію інноваційної концепції конкурентоспроможного розвитку ринку праці України.

2. Створити державні і недержавні фонди фінансування інвестиційних проектів по створенню нових сучасних і модернізації старих робочих місць в Україні.

3. Визнати пріоритетними інвестиції в сегмент кваліфікованої робочої сили сектора зайнятості ринку праці України, з метою раціональнішого застосування інноваційних чинників підвищення конкурентоспроможності його конкурентно-комерційного механізму.

4. Розширити зону інноваційної дії в секторі зайнятості ринку праці України сучасних форм соціального партнерства працедавців та кваліфікованих найманих робітників з метою швидкого розвитку між ними відносин конкурентної співпраці в порівнянні з відносинами конкурентного суперництва в активізації використання інноваційних індикаторів підвищення конкурентоспроможності трудового потенціалу країни [2].

Таким чином, забезпечення можливостей інноваційного розвитку ринку праці та мінімізація негативних наслідків впливу демографічних, економічних, соціальних та інституційних чинників на розвиток сфери праці, що можуть призвести до загострення ризиків розвитку ринку праці. Відповідно, дослідження питань забезпечення розвитку ринку праці на інноваційних засадах, проблем реалізації та можливих наслідків цього процесу, з урахуванням впливу процесів трансформації суспільних відносин, потребує розробки та запровадження заходів, спрямованих на формування інноваційної моделі розвитку [4].

Література:

1. Зуб М. Я. Сутність, етапи формування ринку праці в системі еволюційного та інтеграційного розвитку / Економічний простір №20/2, 2008
2. Інноваційне становлення та етапи формування ринку праці [Електронний ресурс]: - Режим доступу: http://5ka.at.ua/load/ekonomichna_teorija/innovacijne_stanovlennja_ta_etapi_formuvannja_rinku_praci_referat/20-1-0-25680 - Заголовок з екрану
3. An Agenda for new skills and jobs: a European contribution towards full employment. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions / EU, European Commission. / COM(2010) 682 final from 23.11.2010. – Strasbourg: 2010. – 21 p.
4. Чувардинський В.О. Інноваційний розвиток ринку праці в Україні: ризики та можливості / В.О. Чувардинський / Збірник наукових праць: Економіка і організація управління. – № 3(27) 2017, Вінниця, –2017. С. 127-135
5. Fourastie J. Die Grosse Hoffnung des 20. Jahrhunderts. / J. Fourastie. – Koln- Deutz, 1954. (The Great Hope of the 20 Century)
6. Fernández-Masías E. ERM REPORT 2008 More and better jobs: Patterns of employment expansion in Europe / Enrique Fernández-Masías, John Hurley; European Foundation for the improvement of Living and Working Conditions. – Dublin, 2008. – 100 p.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Єрофеєнко Л.В.

Людмила Романович
(Вінниця, Україна)

ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ОСНОВНИМИ ЗАСОБАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Управлінсько-господарська діяльність України залежить від ефективності функціонування сфер, а також успішного забезпечення процесу виробництва та управління основними засобами на підприємствах

– виробниках сільськогосподарської продукції. На сьогоднішній день проблема формування, управління та раціонального використання основних засобів на підприємствах в сучасних умовах є досить актуальною, тому що недостатньо теорії та практики щодо розгляду питань побудови організації обліку та управління основними засобами на підприємстві, а саме застаріла матеріально-технічна база, не раціональне використання, не якісний контроль призводить до зниження рівня виробництва.

Процес здійснення виробництва полягає в забезпеченні його предметами праці – сировиною, матеріалами, напівфабрикатами, комплектуючими виробами тощо, з яких або за допомогою яких здійснюється

Виробництво продукції. Матеріальні ресурси підприємства складається з матеріальних оборотних активів та основних засобів. Методологічні основи формування в бухгалтерському обліку інформації про основні засоби і розкриття її у фінансовій звітності регламентується Положення (стандартом) бухгалтерському обліку 7 « Основні засоби» [1, с. 139].

Під основними засобами розуміють матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік. При ефективному використанні основних засобів на підприємстві необхідно правильно управляти ними. Управління – це вплив на процес, об'єкт чи систему для збереження їхньої стійкості або переведення з одного стану в інший відповідно до визначених цілей.

Ефективне управління підприємством залежить значною мірою від розвиненості системи управлінського обліку та ступеня її комп'ютеризації. Працюючи із системою управлінського обліку, бухгалтер повинен використовувати хороші програмні продукти. Йому потрібні знання в області аналізу, планування, контролю, а також інструменти для втілення цих знань у життя [2, с. 141].

Управління основними засобами на сільськогосподарських підприємствах є досить складною системою. Проблема полягає в тому, що основні засоби формуються під час створення підприємства і служать тривалий час. Успішність управління основними засобами підприємства можна розглядати з позиції ефективності їхнього використання в господарському обороті. Через те, що основні засоби експлуатуються тривалий час, вони поступово втрачають свою вартість за рахунок фізичного зносу, а перенесення вартості основних засобів на продукцію, що виготовляється, виконувани роботи, надані послуги відбувається за рахунок нарахування амортизації [3, с. 164].

Для більш повного висвітлення бухгалтерського обліку та здійснення управління діяльності основних засобів рекомендовано складати алгоритм процесу прийняття рішення основних засобів підприємства, що передбачає процес або рух від одного блоку до іншого. Який аналізує та виявляє проблеми, відповідно встановлює умови і фактори, що сприяють їх виникненню, розробляються рішення, з яких вибирається краще. I. Постановка проблеми: виникнення ситуації, прояв проблеми, збір необхідної інформації, опис проблемної ситуації. II Розроблення варіантів рішення: формування вимог-обмежень, збір необхідної інформації, розроблення можливих варіантів. III. Вибір рішення: визначення критеріїв вибору; вибір рішень, які відповідають критеріям; оцінювання можливих наслідків; вибір найкращого рішення щодо управління ефективністю основних засобів підприємства [4, с. 23].

При розгляді даної теми, існує велика кількість резервів, використавши яких на підприємстві буде значно покращуватися управління щодо ефективності використання основних засобів.

Дані резерви можна поділити на три групи до кожної з яких виділимо кілька складових: 1) Технічне вдосконалення засобів праці, яке передбачає: технічне переозброєння на базі комплексної автоматизації та впровадження гнучких виробничих систем; заміну застарілої техніки, модернізацію обладнання; механізацію допоміжних та обслуговуючих виробництв; розвиток винахідництва та раціоналізаторства; збільшення тривалості роботи обладнання за рахунок: ліквідації незадіяного обладнання; скорочення строків ремонту обладнання; зниження простоїв: цілозмінних та всередині змін. 2) Покращення організації та управління виробництвом, а саме: прискорення досягнення проектної продуктивності введених в експлуатацію основних фондів; впровадження наукової організації праці та виробництва; покращення забезпечення матеріально- технічними ресурсами; вдосконалення управління виробництвом на базі сучасної комп'ютерної техніки; розвиток матеріальної зацікавленості працівників, що сприяє підвищенню ефективності виробництва.

3) Покращення організації та управління виробництвом, а саме: прискорення досягнення проектної продуктивності введених в експлуатацію основних фондів; впровадження наукової організації праці та виробництва; покращення забезпечення матеріально- технічними ресурсами; вдосконалення управління виробництвом на базі сучасної комп'ютерної техніки; розвиток матеріальної зацікавленості працівників, що сприяє підвищенню ефективності виробництва [5, с. 25].

Бухгалтерський облік в управлінні основними засобами потребує удосконалення в методико- організаційних аспектах, а також узгодженості законодавчо-нормативних документів. Крім того, у П(С)БО 7 наявні істотні розбіжності із міжнародними стандартами. Тому рекомендовані шляхи удосконалення більш ефективного використання основних засобів дозволять покращити управління та контроль у даній сфері. Для отримання більшого позитивного результату було б гармонізувати вітчизняний облік з міжнародними стандартами та зменшити невідповідності й проблемні питання обліку основних засобів. Найважливішим методом конкурентних переваг є управління ефективністю використання основних засобів підприємства,

тобто здатність підприємства до швидкої перебудови управлінського впливу, прийняття та реалізації адаптивних до сформованих економічних обставин рішень щодо управління процесом оцінювання основних засобів підприємства. Це необхідно для підтримки інноваційної активності підприємства. Під час визначення найбільш обґрунтованого порядку прийняття управлінського рішення, розроблено алгоритм такого процесу прийняття рішення щодо управління ефективністю основних фондів підприємства.

Література:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» затверджений наказом Міністерства фінансів України [Чинний від 2000-27-04]. Київ: № 92 із змінами і доповненнями (Національний стандарт України).
2. Бурко К. В. Роль управлінського обліку та проблеми його впровадження на вітчизняних підприємствах. – Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси./ К. В. Бурко, В.В. Подунай, 2013. – 141 с.
3. Кравченко М. В. Міжнародні економічні відносини та світове господарство: наук. вісн./М. В. Кравченко, Ю. А. Дроздова – Ужгород, 2017. – 164 с.
4. Геращенко І.О. Управління ефективністю використання основних засобів: навч. посіб. // І.О. Геращенко, 2015. – 23 с. 5. Грецька Г.А. Розвиток підприємства в аграрному секторі України: навч. посіб. / Г.А. Грецька. – Агросвіт, 2016. – 25 с.

Науковий керівник:

доктор економічних наук, професор Правдюк Наталія Леонідівна.

А.В. Султанова
(Харків, Україна)

ЩОДО ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Актуальність статті. Державне регулювання підприємницької діяльності є одним з важливих напрямків у діяльності органів влади і місцевого самоврядування. Проблема державного регулювання підприємництва досить гостро стоїть на даному етапі економічного розвитку України. Необхідно визначити оптимальний ступінь державного втручання у підприємницьку діяльність з тим, щоб з одного боку забезпечити ефективне функціонування приватного сектора економіки та отримання ним високих прибутків, а з іншого – створити передумови для збалансованого росту економіки країни загалом та підвищення рівня добробуту громадян.

Сучасні тенденції економічного розвитку переконливо свідчать, що забезпечення сталого довгострокового зростання національної економіки та соціально-гуманітарний розвиток суспільства неможливі без активізації інноваційних процесів, вагому роль у спрямуванні яких відіграє держава. Водночас джерела і рушійні сили інноваційних процесів у країнах із ринковою економікою та країнах з трансформаційною економікою є відмінними, що обумовлює також і відмінність підходів до формування механізмів їх державного регулювання.

Проблеми розвитку інноваційного підприємництва як форми реалізації інтелектуальної власності є темою наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема Бояринової К., Бражко О.В., Бутніка-Сіверського О., Войнаренка М.П., Ващенко К.О., Варналія З.С., Воротіна В. Є., Геєця В.М., Кужель О.В., Лібанової Е.М., Сизоненка В.О., Овчаренко Л.В. та багатьох інших. Незважаючи на глибину та різноманітність порушених проблем, спостерігаємо неоднозначність трактувань напрямків формування і активізації розвитку інноваційного підприємництва в Україні, зокрема, відсутність аналізу впливу факторів, які обумовлюють становлення інноваційних структур та необхідність уточнення складових механізму їх організаційно-інфраструктурного забезпечення.

В сучасних умовах слід виокремити основні бар'єри, які перешкоджають ефективному впровадженню інноваційних технологій:

– недостатні законодавча й інституційна бази для підтримки бізнесу (переважно в системі оподаткування);

– скорочення кількості підприємців, котрі прагнуть працювати на ринку високих технологій (здебільшого через високу вартість консультаційних послуг і, відповідно, брак знань в інноваційних сферах бізнесу);

– низький рівень доходу, що не створює стимулів і фінансових можливостей працювати на довгострокову перспективу [1].

Із сукупності механізмів і заходів державного регулювання слід виокремити один важливий чинник інноваційного розвитку малого та середнього бізнесу – систему оподаткування. Від її ефективності залежать темпи розвитку малого та середнього бізнесу, зростання зайнятості населення, доля його виробництва у валовому внутрішньому продукті країни. [2].

З погляду підприємництва економічна природа інновацій полягає у зміні доходу від ресурсів, а для споживання вона уособлює зміну цінності задоволення потреби споживача, допомагаючи йому використовувати новий продукт або технологію для формування чи підвищення конкурентоздатності його

бізнесу (тим самим інновація виступає генератором підприємництва, дозволяє отримати науково-технічний, економічний та ринковий ефект) [4]. Важливою умовою управління конкурентоздатністю інноваційної промислової технології є управління інтелектуальним капіталом інноваційного підприємства, інтелектуальною власністю. Особливу актуальність у системі управління конкурентоздатністю інноваційної промислової технології має розвиток брендінгу промислової продукції, що представляє підтримку корпоративного визнання інноваційного підприємства [3]. Отже, інноваційний процес уособлює в собі взаємозв'язок та взаємовідносини між генераторами та споживачами об'єктів інтелектуальної власності, між інтелектуальними продуктами і платоспроможним попитом, між науковими ідеями та суспільними потребами [4].

Реалізація системи інноваційних заходів на підприємстві дозволяє підвищити його конкурентоспроможність на регіональному та національному ринках, покращити рівень засвоєння новітніх технологій та більш повною мірою врахувати потреби споживача при виробництві нових видів товарів і послуг [3]. Одним з показників конкурентоспроможності бізнесу є "легкість" його ведення в країні.

Інноваційне підприємство складається зі складної сукупності економічних відносин, пов'язаних із включенням відносин інтелектуальної власності у сферу матеріального виробництва. Проте, на відміну від виробничого процесу, інноваційна діяльність характеризується:

- кінцевою метою - задоволенням нової суспільної потреби;
- поліваріантністю та невизначеністю шляхів досягнення мети;
- неможливістю детального планування та підвищеним ризиком;
- необхідністю втручання держави в регулювання та стимулювання;
- необхідністю подолання опору в сфері розвитку відносин інтелектуальної власності;
- особливим механізмом зацікавленості учасників інноваційного процесу;
- гнучкою, із слабкою структуризацією формою організації системи [6].

Ситуація в Україні з погляду задоволення потреб та створення умов для розвитку інноваційної складової підприємництва є досить неоднозначною. З одного боку, існує об'єктивна необхідність у створенні, реалізації і масовому поширенні нових технологій, і для цього є певні передумови (науково-технічний потенціал, накопичені розробки, висококваліфікована робоча сила), а, з іншого – діють серйозні гальмуючі фактори, зокрема:

- брак інноваційного венчурного капіталу;
- низький технологічний рівень виробництва, особливо в галузях переробної, легкої, харчової промисловості та у сфері послуг;
- брак попиту на нові розробки як наслідок неінновативно-орієнтованої і неконкурентно-насиченої економіки.

Зарубіжний досвід свідчить, що найбільш гнучкими та сприятливими для впроваджень науково-технічних досягнень є малі підприємства.

Ринок інновацій, що лише зароджується в Україні, характеризується скороченням як пропозиції, так і попиту на всі різновиди інноваційних продуктів: винаходи, корисні моделі, промислові зразки, технології, «ноу-хау» тощо. У нашій країні досі не створено реальних діючих механізмів державної підтримки, ухвалені нормативно-правові акти не мають послідовного та комплексного характеру, питання механізму передачі інновацій у сферу малого підприємництва залишається практично не врегульованим.

Поряд з важелями державного впливу, реалізація стратегії інноваційного розвитку економіки України можлива лише за умови усвідомлення суб'єктами підприємницької діяльності важливості інноваційних перетворень та появі власної зацікавленості в реалізації комплексу інвестиційно-новаторських ідей.

Важливою складовою механізму державного регулювання підприємництва має стати система його державної підтримки, створення якої нині проголошується як запорука поліпшення стану в усіх сферах соціально-економічного життя суспільства. Економічний зміст державної підтримки полягає в розробці та реалізації системи державних програм науково-технічного, ресурсного, фінансового, консультативного, кадрового та іншого сприяння розвитку підприємництва.

Державні програми підтримки можуть виконуватись центральною чи місцевою владою, суспільними (некомерційними) структурами або через приватні організації, яким для цієї мети надаються державні субсидії [6].

Отже, сучасний механізм державного регулювання інноваційного розвитку малого та середнього бізнесу в Україні слід удосконалити на основі таких ключових факторів:

- заходи з розвитку взаємодії університетів, наукових установ і бізнесу:
- спільне виконання науково-дослідних робіт із проблематики, яка викликає взаємний інтерес;
- забезпечення першого робочого місця для випускника вишу;
- проведення майстер-класів для студентів і викладачів ВНЗ із боку бізнесу;
- теоретичний консалтинг бізнесу з боку ВНЗ і наукових установ;
- заходи з розвитку системи оподаткування:
- визначення відсотка зниження оподаткування прибутку підприємства з метою акумулювання коштів на реалізацію інноваційних проектів;
- заходи з розвитку фінансування інновацій:
- надання фінансових грантів (стимулювання банківської сфери через гарантування частини коштів, витрачених на інноваційні цілі);

надання безвідсоткової позики з подальшим поверненням тільки у випадку успішного виконання інноваційного проекту;

проведення державної безкоштовної (або з частковим фінансуванням) науково - технічної, економічної та за потреби екологічної експертизи інноваційних проектів [2].

Література:

1. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: Національна доповідь / К.О. Ващенко, З.С. Варналій, В. Є. Воротін та ін. – К.: Держкомпідприємництво, 2008. – 226 с.
2. Сиченко В. В., Мареніченко В. В. Механізми державного регулювання інноваційного розвитку малого та середнього бізнесу / В. В.Сиченко, В. В. Мареніченко // Вісник Академії митної служби України. Серія: «Державне управління», № 1(12), 2015. – Дніпропетровськ, 2015 – С. 52 - 58.
3. Бражко О.В. Технологічні пріоритети інноваційного розвитку промисловості: тенденції та проблеми / О.В. Бражко // Інвестиції: практика та досвід. – 2006. – № 2. – С. 21-24.
4. Бутнік-Сіверський О. Евристика в інтелектуальній економіці або формування системи інноваційного підприємництва / О. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальна власність. – 2005. – № 8. – С. 29-34.
5. Войнаренко М.П. Формування та оцінка механізму управління ризиками інноваційної діяльності промислових підприємств / М.П. Войнаренко, Р.В. Скалюк // Вісник Хмельницького національного університету. Серія "Економічні науки". – 2008. – № 5. Т.2. – С. 135-139.
6. Сизоненко В.О. Інноваційне підприємство - форма реалізації інтелектуальної власності / Сизоненко В.О., Овчаренко Л.В. / Наукові записки НаУКМА. Том 18. Економічні науки. – 2000. – С. 64-72 // http://tourlib.net/statti_others/syzonenko.htm

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Єрофєєнко Л.В.

Олена Трифонова
(Дніпро, Україна)

ФУНКЦІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ВУГЛЕДОБУВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

На вугледобувних підприємствах підтримання обраного типу відтворення соціально-економічних процесів (розширеного, простого або звуженого) ґрунтується на забезпеченні стійкого функціонування усіх складових та компонент підприємства, склад яких визначено автором у [1, с. 39-42]. Необхідність цілеспрямованого управління підсистемами та ресурсами підприємства, покладеного відповідно на його менеджмент, вимагає визначення конкретних функцій менеджменту в межах механізму управління стійким функціонуванням вугледобувного підприємства.

З урахуванням існуючих наукових напрацювань стосовно створення механізмів стійкого функціонування промислових підприємств [2-9] та з огляду на специфіку роботи вугледобувних підприємств можна виокремити дев'ять основних принципів формування механізму управління їхнім стійким функціонуванням.

У першу чергу, управління стійким функціонуванням підприємства має охоплювати всі функціональні підрозділи та рівні менеджменту, орієнтовані на досягнення скоординованих у часі стратегічних і тактичних цілей, тобто управління має бути цілеорієнтованим. Оскільки йдеться не лише про необхідність охоплення усіх підсистем і процесів управління стійким функціонуванням вугледобувного підприємства, а також про врахування взаємозв'язку та взаємообумовленості між ними, то це відповідає принципу комплексності. В процесі функціонування (розвитку) вугледобувного підприємства має забезпечуватись певне співвідношення між усіма підсистемами, отже, необхідно дотримуватись принципу збалансованості (пропорційності).

Перманентні зміни зовнішнього та внутрішнього середовища зумовлюють необхідність дотримання наступного принципу – адаптивності, який передбачає активне реагування підприємства на такі зміни. Слід зазначити, що способами адаптації можуть бути маневрування ресурсами або корегування планів діяльності підприємства, які мають забезпечити усунення/нівелювання негативних змін або використання позитивних змін у середовищі господарювання.

Із принципом адаптивності безпосередньо пов'язаний принцип превентивності управління, оскільки саме виявлення ранніх проявів різноманітних чинників дестабілізації стійкого стану вугледобувного підприємства дозволяє із найменшими попередити виникнення дисбалансу та протиріч як всередині самого підприємства, так і при його взаємодії із зовнішнім середовищем.

Стійке функціонування вугледобувних підприємств як елементів національної та регіональної економічних систем передбачає узгодженість мети та кожного етапу управління такими підприємствами з існуючими механізмами відповідно державного та регіонального регулювання. Тобто йдеться про принцип імплементації, дотримання якого дозволяє, зокрема, певним чином впливати на чинники проміжного

середовища підприємства в частині формування сприятливих соціально-економічних і екологічних умов у вугледобувному регіоні відповідно до корпоративної соціальної відповідальності.

Стійке функціонування вугледобувного підприємства може бути забезпечено у різні способи, отже, ретельне обґрунтування управлінських альтернатив з урахуванням вихідних умов діяльності підприємства, його потенціалу та інвестиційних можливостей дозволяє реалізувати принцип альтернативності. Ще одним важливим принципом є забезпечення доцільності витрат, оскільки саме на вугледобувних підприємствах збільшення ступеня стійкості їхнього функціонування пов'язано із суттєвими витратами, економічні вигоди від яких або віддалені у часі, або взагалі не можуть бути одержані. Останній принцип наукової обґрунтованості передбачає використання сучасних методів, методик та інструментів забезпечення стійкого функціонування підприємств, розроблених з урахуванням закономірностей їх функціонування.

Як і будь-який механізм управління механізм управління стійким функціонуванням вугледобувного підприємства поєднує усі загальні функції менеджменту, які мають конкретизуватись відповідно до мети його формування.

Стосовно аналітичної функції в контексті забезпечення стійкого функціонування вугледобувного підприємства має здійснюватись оцінювання поточного рівня стійкості та його динаміки із обов'язковим виявленням чинників дестабілізації. Слід зазначити, що саме на вугледобувних підприємствах особливу увагу необхідно приділити природним чинникам, які, хоч і не можуть змінюватись людиною, але їхнє грамотне врахування при плануванні гірничих робіт дозволяє певною мірою пом'якшати вплив. Також до аналітичної функції необхідно віднести таку часткову функцію, як прогнозування рівня стійкості, що базується на визначенні тенденції із використанням статистичних методів. Прогнозування рівня стійкості орієнтовано на завчасне встановлення можливої загрози втрати стійкості, що має відображатись у подальших планах діяльності підприємства.

В межах функції планування визначені підприємством стратегічні та тактичні цілі стосовно досягнення певного рівня стійкості та собівартості товарної продукції мають трансформуватись у відповідні кількісні та вартісні показники. У першу чергу, мають конкретизуватись часткові показники, що характеризують стійкість функціонування кожної складової (компоненти) вугледобувного підприємства. Подальша деталізація планів забезпечення стійкого функціонування спрямована на визначення заходів, що мають реалізовуватись певними функціональними підрозділами. Відбір заходів з числа можливих альтернатив здійснюється з урахуванням траєкторії зміщення підприємства на гомеокінетичному плато [1, с. 98-108], тобто з одночасним урахуванням зміни рівня стійкості та собівартості 1 т товарної продукції.

Відповідно до організаційної функції здійснюється безпосередня реалізація планів забезпечення стійкого функціонування вугледобувного підприємства, зокрема координація дій функціональних підрозділів, залучених до певних заходів.

Оскільки як внутрішнє, так і зовнішнє середовище господарювання вугледобувного підприємства є надзвичайно динамічними, тому важливим є проведення перманентного моніторингу змін у складі внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на рівень стійкості підприємства, а також визначення характеру їхнього впливу. Такий моніторинг здійснюється відповідно до контрольно-регулювальної функції та дозволяє своєчасно вжити заходи щодо усунення відхилень від планів стійкого функціонування або скорегувати відповідні плани в разі суттєвих змін умов діяльності. До часткових функцій контролю необхідно віднести функцію оцінювання усіх господарських операцій з точки зору дотримання кошторисів витрат, норм витрат ресурсів та нормативів запасів, а також їх доцільності. Окремо має оцінюватись законність господарських операцій задля їх призупинення або скасування в разі вагомих підстав.

Стосовно функції стимулювання, то задля забезпечення стійкого функціонування вугледобувного підприємства має бути сформована та реалізована довгострокова програма матеріального та морального стимулювання працівників за певними категоріями персоналу. В межах цієї програми показники ефективності праці, що є підґрунтям для визначення розміру тих чи інших заохочувальних виплат, необхідно узгоджувати із показником рівня стійкості функціонування відповідних складових (компонент).

З наведеної характеристики часткових функцій менеджменту стосовно забезпечення стійкого функціонування вугледобувних підприємств видно, що їх реалізація дозволяє здійснювати моніторинг, ідентифікацію, оцінювання спрямованості та інтенсивності змін у зовнішньому та внутрішньому середовищах вугледобувного підприємства, а також синтезувати та обирати альтернативи адаптації/опору зазначеним змінам, що, врешті, дозволить забезпечити обраний тип відтворення соціально-економічних процесів.

Література:

1. Трифонова О.В. Управління стійким функціонуванням вугледобувних підприємств: теорія та практика: монографія / О.В. Трифонова; М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. – Дніпропетровськ: НГУ, 2015. – 330 с.
2. Глинська А.Є. Формування механізму забезпечення сталого розвитку підприємства / А.Є. Глинська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2007. – Т. 1. – № 4. – С. 107-110.
3. Довгань Л.Є. Формування організаційно-економічного механізму ефективного управління підприємством [Електроний ресурс] / Л.Є. Довгань, Г.О. Дудукало // Економічний вісник Національного

- технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – 2012. – № 71. – Режим доступу: <http://economy.kpi.ua/uk/node/376>
4. Єлецьких С.Я. Дослідження сутності та складових фінансового механізму стійкого розвитку промислового підприємства [Текст] / С.Я. Єлецьких // Економіка промисловості. – 2013. – № 3 (63). – С. 188-197.
  5. Єремейчук Р.А. Формування механізму управління стійким розвитком підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 / О.С. Єремейчук. – Х., 2005. – 20 с.
  6. Коцюба О.С. Механізм та аналітико-інструментальні засоби забезпечення економічної стійкості підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / О.С. Коцюба. – Київ, 2009. – 22 с.
  7. Коробкова З.В. Экономический механизм устойчивого развития предприятия в условиях растущей хозяйственной глобализации / З.В. Коробкова // Функционирование предприятий в экономике: проблемы и решения: сб. науч. трудов; под ред. В.В. Титова, В.Д. Марковой. – Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2006. – С. 57-68.
  8. Крейдич І. М. Концепти реалізації механізму інноваційно-інвестиційного забезпечення стійкого розвитку промислових підприємств / І.М. Крейдич, О.С. Наконечна // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 7. – С. 14-16.
  9. Любченко Н.Л. Механізм забезпечення економічної стабільності промислових підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / Н.Л. Любченко. – Хмельницький, 2010. – 21 с.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Денис Хоменко
(Черкаси, Україна)

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО У КІНЦІ 1920-х – ПОЧАТКУ 1930-х РР.: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

На кінець 1920-х рр. органи радянської влади на місцях вже давно були сформовані, проте їх існування носило суто формальний характер. Заможні селяни ставились до партійних осередків негативно, середняки дивились на них із недовірою, а бідняки залишались байдужими [7, с. 42; 8, арк. 131-132]. Незважаючи на проведену агітаційну роботу, прибічників комуністичної ідеї виявилось не так вже і багато. Наприклад, кількість селян-комуністів (за даними на 1931 р.) у сільських партійних осередках збільшилась до 64,5 тисяч [4, с. 213-214], однак, попри їх чисельне зростання, вони продовжували залишатися слабкими та нездатними охопити все населення. Часто сільські комуністи не справлялись із своєю роботою, а їх вплив на односельчан був досить мізерним – скоріше їх розцінювали як «прибульців» [9, арк. 101].

Відчуваючи явну незацікавленість, байдужість та опозиційність селянської громади, радянська влада діяла поступово, залучаючи на свій бік певні верстви селянства, таким чином, вона планувала поступово переманити більшість до комуністичного табору. Зокрема, керуючись даним переконанням і врахувавши помилки попередньої спроби (комбід) партійно-радянське керівництво організує комітети незаможних селян, які вже були розраховані на значно ширші верстви населення, із залученням до співпраці з радянською владою не лише бідноти, а й середняків [6, с. 174; 7, с. 44; 11, арк. 125].

Вступивши до подібної громадської організації, незаможник потрапляв під прямий вплив радянських політичних технологів, проте він, насамперед, залишався селянином і гостро реагував на непопулярні заходи радянської влади. Так, у один із періодів хлібозаготівельної кризи доби непу бідняки на зборах висловлювались так: «ми не віримо вашим планам, влада не намагається покращити життя селян, а пригнічує їх...» [10, арк. 47].

До того ж, значна кількість бідняків ставали на сторону працюючого господаря, прозваного радянською владою «куркулем». Приміром, відмовляючись від державної допомоги та кредитів вони вірили, що заможний сусід, на якого вони працюють, не залишить їх у скрутні та обов'язково допоможе [9, арк. 29].

Схожа ситуація склалась у комітеті незаможних селян із середняками, які також мали значно більшу прихильність до куркуля, ніж до відповідної громадської організації. Так, основною причиною небажання середняка йти в ряди незаможників була вкорінена в суспільну свідомість думка про те, що бідняк – це ледар. Тому й не дивно, що працюючі селяни звинувачували комітети незаможних селян у неробстві й намаганні збагатитись за їх рахунок [1, с. 42]. Більш того, досить швидко відповідна тенденція набула загальнодержавного рівня: «нехай спробують господарювати зі своєю голотою – подохнуть всі як один» [11, арк. 26]. Що характерно, хоч і різні в мовленнєвому оформленні, проте однакові по своїй суті висловлювання присутні в більшості документів, які відображають настрої сільського населення [14, арк. 20, 52, 87].

Українське селянство виявляло неабиякий інтерес до перевірок, а згодом і чисток партійних осередків на селі в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. Зокрема, в одному зі звітів наголошувалось, що «...засідання, присвячені чистці проходять при значній присутності селян. Починаючись о шостій вечора до пізньої ночі ніхто не розходитьсь... по 107 районах на зборах по чистці були присутніми 270.096 осіб». Досить високий рівень зацікавленості останніх був викликаний, передусім, негараздами в економічній сфері. Тож саме у вищезазначений спосіб українське селянство намагалось підтримати своїх ставлеників і викрити противників. Крім того, мали місце випадки використання «чистки» для зведення особистих рахунків [8, арк. 219].

Проводячи систематичну пропаганду, спрямовану на виховання ненависті до заможного сусіда, партійці сподівались побачити високу активність сільського населення в цій справі. Однак, переважна більшість селян стало на захист своїх співвітчизників, зокрема, про це свідчать матеріали доповідної записки «Про рух за повернення та випадки втечі висланих куркулів» від 2 травня 1930 р., в яких міститься інформація про загальні збори та нелегальні зібрання селян, на яких вирішувалось питання щодо організації повернення висланих [15, арк. 53].

Інколи українські селяни висилали до центральних органів влади прохання, підкріплені десятками та сотнями підписів бідняків і середняків щодо повернення односельчан. Варто наголосити, що такий збір підписів у деяких місцях набув масового характеру. Наприклад, у с. Майданівка Бородянського району Київської округи було зібрано 800 підписів, в тому числі від школярів – 80. До того ж, у цих акціях брали участь колишні червоні партизани, колгоспники, сільські активісти, представники сільрад, тобто люди, які повинні були б у першу чергу припиняти відповідні дії [5, с. 263; 13, арк. 66].

Опозиційне чи лояльне ставлення в українському селянському середовищі до радянської влади залежало від характеру заходів, які проводило партійно-державне керівництво в суспільно-політичній сфері. Зокрема, штучно насажені органи радянської влади на місцях, партійні осередки, різні установи, що мали на меті здійснювати контроль над селянством і втілювати в життя постулати комуністичної

доктрини, в більшості випадків існували окремо від населення, тобто українське селянство не сприймало їх як реальну силу, авторитет, більш того, до комуністів ставились вороже [3, с. 74]

Крім цього, мирне співчуття переростало у збройні виступи. Так, у с. Краснопілля Сумського округу відбулась демонстрація за участю більше ніж 1.000 осіб, які були озброєні коляями та вилами, а коли, надвечір до них приєднались жителі навколишніх сіл, то їх чисельність досягла 5.000 [11, арк. 71]. Радянська влада намагалась пояснити це явище тим, що бідняки та середняки бояться непосильності хлібозаготівельної компанії, яка тепер безпосередньо лягала на їхні плечі [1, с. 64; 12, арк. 29].

Партійно-радянське керівництво не могло збагнути, чому ці дві категорії селянства не накрила хвиля задрощів? Чому вони співчують заможним? Українські селяни, хоч і мали чітко виражений індивідуальний підхід до ведення господарства, та все ж звикли допомагати один одному у скрутні хвилини. Взаємодопомога була вкорінена у традиційний селянський світогляд, до того ж куркулі користувались авторитетом серед односільчан, вважались значимими порадиниками та шанованими господарями [2, с. 143].

Література:

1. Безотосний М. Україна в добу сталінщини: історія опору / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень М. Безотосний. – Київ, 2002. – 128 с.
2. Васильєв В. Селянський опір колективізації в Україні (1930-ті рр.) / В. Васильєв // Історія України: маловідомі імена, події, факти: (збірник статей). – Київ: НАН України, Ін-т історії України., 2005. – Вип. 31. – С. 140–150.
3. Дровозюк С. Соціально-політичні настрої українського селянства у 20–30-х рр. ХХ ст.: історіографічний аспект / С. Дровозюк // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. – Вип. 12. – С. 70–83.
4. Історія Української РСР. У 8 т. 10-ти кн. Т. 6. Українська РСР у період побудови та зміцнення соціалістичного суспільства (1921–1941) / Ред. колегія: П. Гудзенко та ін. – Київ: «Наук. Думка», 1977. – Т. 6. – 543 с.
5. Коцур В. Історичні дослідження: упереджені та об'єктивні оцінки (соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920-х – 1930-х рр.: історіографія) / В. Коцур. – Київ: «Наук. думка», 1998. – 506 с.
6. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С. Кульчицький. – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.
7. Кульчицький С., Шаталіна Є. Процес розкуркулення 1929–1932 рр. очима селян / С. Кульчицький, С. Шаталіна // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Республ. міжвід. зб. наук. праць. – Київ, 1992. – Вип. 2. – С. 41–45.
8. ЦДАВОУ. – Ф. 539. – Оп. 16. – Спр. 11. Інформаційно-статистичний відділ. Зведення таємно-інформаційного відділу РНК УРСР та інформаційно-інструкторського відділу Наркомату внутрішніх справ УРСР про політичне та економічне становище округ. – 01.1929 – 01.1930. — Арк. 345.
9. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 355. Постанови та виписки з протоколів засідань ЦВК і Раднаркому СРСР і ВУЦВКу, інформації Постпредства УСРР при уряді СРСР та доповіді наркоматів УСРР... – 5.07. – 29.09.1931. – Арк. 152.
10. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1987. Протоколи засідань президії ВЦКНС і матеріали до них. – 15.01. – 23.09.1927. – Арк. 134.
11. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2824. Звіти, доповідні записки, інформаційні листи і статистичні відомості окружних КНС про хлібозаготівлі у 1928/1929 р. та участь у ній КНС. – березень – 23.09.1929. – Арк. 147.
12. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2924. Протоколи і стенограми засідань бюро комуністичної фракції IV сесії ВУЦВКа X скликання. Протокол і стенограма засідань голів окрвиконкомів про політичний стан на селі, проведення шляхового будівництва і хлібозаготівельної кампанії на Україні. – 25.11.1928. – 25.01.1929. – Арк. 92.
13. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2779. Особисті листи і заяви на ім'я т. Сталіна. – 27.03.1931 – 8.06.1932. – Арк. 86.
14. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3184. Спецповіді інформаційного відділу, обліково-інформаційного управління Державного Політичного управління УСРР при ЦК КП(б)У про настрої селянства України – 1.09. – 15.12.1929. – 194.
15. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3190. Виписки з протоколів засідань Політбюро ЦК КП(б)У, листування з партійними, радянськими, господарськими організаціями і установами з питань колективізації с/г., підготовці та проведенні посівних компаній, стану урожаю, виділенні сімейних позик, культпросвіроботи на селі та ін. питанням. Протоколи засідань с/г. комісії при ЦК КП(б)У та доповідна записка про її роботу. – 10.01. – 29.12.1930. – Арк. 94.
16. Шаталіна Є. Селянські виселки під час колективізації в Україні (1928–1932 рр.) / Є. Шаталіна. – Київ, 1997. – 68 с.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент Мотуз В. К.

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Нигора Сафарбаева
(Ташкент, Узбекистан)

ОБ ОДНОЙ КРАЕВОЙ ЗАДАЧЕ ДЛЯ ГИПЕРБОЛИЧЕСКОГО УРАВНЕНИЯ ВТОРОГО РОДА,
ВЫРОЖДАЮЩЕГОСЯ ВНУТРИ ОБЛАСТИ

Рассмотрим уравнение

$$|y|^m u_{xx} - u_{yy} = 0, \quad (1)$$

где m – действительное число, причем $-1 < m < 0$, в конечной области Ω , ограниченной характеристиками

$$AC: x - \frac{2}{m+2} y^{(m+2)/2} = 0, \quad BC: x + \frac{2}{m+2} y^{(m+2)/2} = 1,$$

$$AD: x - \frac{2}{m+2} (-y)^{(m+2)/2} = 0, \quad BD: x + \frac{2}{m+2} (-y)^{(m+2)/2} = 1$$

уравнения (1).

Пусть $\Omega^+ = \Omega \cap (y > 0)$, $\Omega^- = \Omega \cap (y < 0)$, I – интервал $0 < x < 1$ прямой $y = 0$, а

$$u(x, y) = \begin{cases} u^+(x, y), & (x, y) \in \Omega^+, \\ u^-(x, y), & (x, y) \in \Omega^-. \end{cases}$$

Известно, что решение задачи Коши для уравнения (1) в области $\Omega^+ (\Omega^-)$ имеет вид [1]:

$$u^\pm(x, y) = \frac{\Gamma(2+2\beta)}{\Gamma^2(1+\beta)} \int_0^1 \tau_\pm(t) \zeta^\beta (1-\zeta)^\beta d\zeta +$$

$$+ \frac{\Gamma(2+2\beta)}{(m+2)\Gamma^2(1+\beta)} (\pm y)^{(m+2)/2} \int_0^1 \tau'_\pm(t) \zeta^\beta (1-\zeta)^\beta (2\zeta-1) d\zeta +$$

$$+ \frac{\Gamma(2-2\beta)}{\Gamma^2(1-\beta)} y \int_0^1 v_\pm(t) \zeta^{-\beta} (1-\zeta)^{-\beta} d\zeta \quad (2)$$

где

$$\tau_\pm(x) = \lim_{y \rightarrow \pm 0} u^\pm(x, y), \quad v_\pm(x) = \lim_{y \rightarrow \pm 0} u_y^\pm(x, y),$$

$$t = x + \frac{2}{m+2} (\pm y)^{(m+2)/2} (2\zeta-1), \quad \beta = \frac{m}{2(m+2)}.$$

Будем считать, что функция $u^+(x, y) (u^-(x, y))$ есть обобщенное решение задачи Коши для уравнения (1) из класса $R_2[1]$, если её можно представить в виде (2), где

$$\tau_+(x) = \tau_+(0) + \int_0^x (x-t)^{-2\beta} T_+(t) dt \quad \left(\tau_-(x) = \tau_-(1) + \int_x^1 (t-x)^{-2\beta} T_-(t) dt \right),$$

где $T_+(t) (T_-(t))$ и $v_+(t) (v_-(t))$ – непрерывны и интегрируемы в $(0, 1)$.

Задача 1. Найти решение уравнения (1) из класса R_2 , удовлетворяющее крайевым условиям

$$u^+(x, y) \Big|_{AC} = \psi_+(x), \quad 0 \leq x \leq \frac{1}{2}, \quad (3)$$

$$u^-(x, y) \Big|_{BD} = \psi_-(x), \quad \frac{1}{2} \leq x \leq 1, \quad (4)$$

и условиям склеивания

$$v_+(x) = \alpha(x)v_-(x) + \beta(x), \quad x \in I, \quad (5)$$

$$\tau_+(x) = \gamma(x)\tau_-(x) + \delta(x), \quad x \in \bar{I}, \quad (6)$$

где $\psi_+(x), \psi_-(x), \alpha(x), \beta(x), \gamma(x), \delta(x)$ – заданные функции, причем $\alpha(x) \in C(\bar{I}) \cap C^1(I)$, $\beta(x) \in C(\bar{I})$

могут обращаться в бесконечность порядка ниже 1 и -2β при $x=0$ и $x=1$, соответственно; $\gamma(x), \delta(x) \in C^1(\bar{I})$; $\psi_+(x), \psi_-(x) \in C^1(\bar{I}) \cap C^2(I)$, $\psi_+(x)$ и $\psi_-(x)$ могут обращаться в бесконечность порядка ниже 1 при $x=0$ и $x=1$, соответственно.

Без ограничения общности можно считать, что $\tau_+(0) = 0$ и $\tau_-(1) = 0$.

Отметим, что задача 1 в случае $m > 0$, $\gamma(x) \equiv 1$ и $\delta(x) \equiv 0$ исследована в работе [2]. К такому направлению исследований примыкает работа [3].

В классе R_2 на основе (2) из краевых условий (3) и (4) имеем [4]

$$v_+(x) = -\frac{1}{\gamma_1 \Gamma(1-2\beta)} D_{0x}^{1-2\beta} \tau_+(x) + \frac{\sin 2\beta\pi}{\gamma_1 \pi} x^\beta D_{0x}^{1-\beta} \psi_+\left(\frac{x}{2}\right),$$

$$v_-(x) = -\frac{1}{\gamma_1 \Gamma(1-2\beta)} D_{x1}^{1-2\beta} \tau_-(x) + \frac{\sin 2\beta\pi}{\gamma_1 \pi} (1-x)^\beta D_{x1}^{1-\beta} \psi_-\left(\frac{x+1}{2}\right),$$

где

$$\gamma_1 = 2[2(1-2\beta)]^{2\beta-1} \frac{\Gamma(2-2\beta)}{\Gamma^2(1-\beta)} \cos \beta\pi.$$

Под $D^\alpha f$ понимается известный оператор интегрирования или дифференцирования дробного порядка [4].

Теорема единственности. В области Ω не может существовать более одного решения задачи 1, если выполнены условия

$$\alpha(x) < 0, \gamma(x) > 0, \gamma(0) > 0, \gamma'(0) \leq 0, \gamma''(x) \leq 0, x \in I, \quad (9)$$

или

$$\alpha(x) > 0, \gamma(x) < 0, \gamma(0) < 0, \gamma'(0) \geq 0, \gamma''(x) \geq 0, x \in I. \quad (10)$$

Доказательство. Пусть $\psi_+\left(\frac{x}{2}\right) = \psi_-\left(\frac{x+1}{2}\right) \equiv 0$. Тогда в силу принципа максимума для гиперболических уравнений [5] положительный максимум (отрицательный минимум) функция $u(x, y)$ в области Ω^+ достигает на I . Полагая в (5) и (6) $\beta(x) = \delta(x) \equiv 0$, определяем знак $v_+(x)$ и $v_-(x)$ в точке $x = \xi$, где $0 < \xi < 1$ есть точка положительного максимума функции $\tau_-(x)$. для этого преобразуем выражения $D_{0x}^{1-2\beta} \gamma(x) \tau_-(x)$ и $D_{x1}^{1-2\beta} \tau_-(x)$.

Проводя аналогичные преобразования, как и в работе [6], получаем

$$\begin{aligned} \lambda v_+(\xi) &= -\frac{\lambda}{\gamma_1 \Gamma(1-2\beta)} D_{0x}^{1-2\beta} \tau_+(x) \Big|_{x=\xi} = \\ &= -2\beta(1-2\beta) \int_0^\xi \gamma(t) [\tau_-(\xi) - \tau_-(t)] (\xi-t)^{2\beta-2} dt - \\ &- \tau_-(\xi) \int_0^\xi (\xi-t)^{2\beta} \gamma''(t) dt - 2\beta\gamma(0) \xi^{2\beta-1} \tau_-(\xi) - \gamma'(0) \xi^{2\beta} \tau_-(\xi), \\ \lambda v_-(\xi) &= -\frac{\lambda}{\gamma_1 \Gamma(1-2\beta)} D_{x1}^{1-2\beta} \tau_-(x) \Big|_{x=\xi} = \\ &- 2\beta(1-2\beta) \int_0^\xi [\tau_-(\xi) - \tau_-(t)] (t-\xi)^{2\beta-2} dt - 2\beta(1-\xi)^{2\beta-1} \tau_-(\xi), \end{aligned}$$

где

$$\lambda = 1 / \gamma_1 \Gamma(1-2\beta) \Gamma(1+2\beta).$$

При выполнении условий данной теоремы получаем, что

$$\alpha(\xi)v_+(\xi) < 0, \quad \alpha^2(\xi)v_-(\xi) > 0.$$

Полученное на основе (5) противоречие доказывает единственность решения задачи.

Доказательство существования решения. Предположим, что

$$\alpha(x) = x^\mu \alpha^*(x), \quad \mu > 1 + 2\beta. \quad (11)$$

Удовлетворяя (7) и (8) условия сопряжения (5) и (6), имеем

$$D_{0x}^{1-2\beta}(\gamma(x)\tau_-(x) + \delta(x)) = -\alpha(x)D_{x1}^{1-2\beta}\tau_-(x) - \gamma_1\Gamma(1-2\beta)\beta(x) + \\ + \frac{2\Gamma(1+\beta)}{\Gamma(1+2\beta)} \frac{\sin \beta\pi}{\beta\pi} x^\beta D_{0x}^{1-\beta}\psi_+\left(\frac{x}{2}\right) + \Gamma(1+\beta)\alpha(x)(1-x)^\beta D_{x1}^{1-\beta}\psi_-\left(\frac{x+1}{2}\right). \quad (12)$$

Применим к (12) оператор $D_{0x}^{2\beta-1}$, затем продифференцируем обе части полученного выражения.

После выполнения ряда необходимых преобразований получим

$$\tau'_-(x) + \frac{2\beta C_1}{\gamma(x)} \frac{d}{dx} \int_0^x \frac{\alpha(t)dt}{(x-t)^{1+2\beta}} \int_t^1 \frac{\tau'_-(s)ds}{(s-t)^{-2\beta}} + \frac{2\beta C_1}{\gamma(x)} \int_0^x \frac{\alpha'(t)dt}{(x-t)^{1+2\beta}} \int_t^1 \frac{\tau'_-(s)ds}{(s-t)^{-2\beta}} + \\ + C_1 \left[\frac{1}{\gamma(x)} \right]' \int_0^x \frac{\alpha'(t)dt}{(x-t)^{2\beta}} \int_t^1 \frac{\tau'_-(s)ds}{(s-t)^{-2\beta}} + 2\beta C_1 \left[\frac{1}{\gamma(x)} \right] \int_0^x \frac{\alpha(t)dt}{(x-t)^{1+2\beta}} \int_t^1 \frac{\tau'_-(s)ds}{(s-t)^{-2\beta}} = f(x). \quad (15)$$

Исследуем вопрос разрешимости интегрального уравнения (15).

Интеграл

$$J(x) = \frac{d}{dx} \int_0^x \frac{\alpha(t)dt}{(x-t)^{1+2\beta}} \int_t^1 \frac{\tau'_-(s)ds}{(s-t)^{-2\beta}}$$

можно представить в виде [2]

$$J(x) = \pi\alpha(x)\operatorname{ctg} 2\beta\pi\tau'_-(x) + \int_0^x \frac{o_1(1)\tau'_-(s)ds}{x-s} + \int_x^1 \frac{o_2(s)\tau'_-(s)ds}{x-s},$$

где $o_k(1)$ ($k=1,2$) – означает ограниченную в $\bar{I} \times \bar{I}$ функцию.

Остальные интегралы левой части (15) исследуются аналогично.

Рассмотрим гладкость правой части $f(x)$ уравнения (15). Для этого преобразуем интегралы, входящие в $f(x)$. С учетом свойств функций $\alpha(x)$, $\beta(x)$, $\psi_+(x)$, $\psi_-(x)$ заключаем, что $f(x) \in C(\bar{I}) \cap C^1(I)$.

Таким образом, разрешимость задачи эквивалентным образом приводится к исследованию сингулярного интегрального уравнения

$$A(x)\tau'_-(x) - \int_0^1 \frac{K(x,s)}{s-x} \tau'_-(s)ds = f(x), \quad (16)$$

где

$$A(x) = 1 + \pi \operatorname{ctg} 2\beta\pi \cdot \alpha(x) \neq 0, \quad (17)$$

а $K(x,s)$ - известная дважды непрерывно дифференцируемая в квадрате $0 < x, s < 1$ функция.

Из условия (17) следует существование регуляризатора, приводящего сингулярное интегральное уравнение (16) к интегральному уравнению второго рода, а из единственности решения задачи – разрешимость.

Литература:

1. Кароль И.Л. Об одной краевой задаче для уравнения смешанного эллипτικο-гиперболического типа // Доклады АН СССР. 1953. Т.88. №2. С. 197-200.
2. Кумыкова С.К., Нахушева Ф.Б. Об одной краевой задаче для гиперболического уравнения, вырождающегося внутри области. // Дифференциальные уравнения. Т.14. №1, 1981. С. 50-65.
3. Салахитдинов М.С., Мирсабуров М.М. О некоторых краевых задачах для гиперболического уравнения, вырождающегося внутри области. // Дифференциальные уравнения. Т.17. №1, 1978. С. 129-136.
4. Смирнов М.М. Уравнения смешанного типа. М.: Наука, 1970.
5. Agmon S., Nirenberg L., Protter M.H. Communs pure and appl.math. 1953. Vol. VI, No.4. P 455-470.
6. Ивашкина Г.А. О задачах типа Бицадзе-Самарского для уравнения $U_{xx} + \operatorname{sgn} y|y|^m U_{yy} = 0$ ($0 < m < 1$) // Дифференциальные уравнения. Т.17. №6, 1981. С. 1078-1089.

МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ УПРАВЛІННЯ КРОВОВИМ ДВИГУНОМ 3D-ПРИНТЕРА

В умовах сучасного виробництва, розробка моделі потребує набагато меншого витрачання ресурсів завдяки використанню пристроїв для швидкого виготовлення прототипів. Таким пристроєм найчастіше є 3D-принтер. Він дозволяє мінімізувати витрати часу та коштів в процесі розробки деталі. Використання сучасної RP-технології (rapid prototyping) більш економічне та зручне в порівнянні з класичними способами виготовлення прототипів: на станках, за допомогою лиття тощо. До її особливостей входить також те, що складність форми моделі не відіграє важливої ролі, та при значній зміні конструкції деталі, її можна повторно роздрукувати на 3D-принтері та порівняти характеристики з початковою формою. Тому розвиток та удосконалення 3D-принтерів є актуальною темою в наш час.

При проектуванні 3D-принтера постає питання розробки системи управління приводами його робочих органів. На сьогоднішній день часто використовуються приводи, побудовані на крокових двигунах (КД). Для синтезу необхідних алгоритмів управління руху приводів по запропонованих траєкторіях, в першу чергу, потрібна наявність математичної моделі динаміки крокового приводу як об'єкта управління [3].

Для синтезу законів управління розглянемо КД з зубчастим механізмом на валу двигуна: зубчасте колесо радіусом R та кутовою відстанню між зубцями $\Delta\alpha$. За допомогою цього механізму обертальний рух ротора двигуна переводиться в поступальний рух механізмів 3D-принтера на відстань l_k , при дії одного імпульса на КД:

$$l_k = R\Delta\alpha.$$

Математична модель управління рухом робочих органів 3D-принтера може задаватися, якщо переміщення задане в кутових координатах:

$$\varphi_{k+1} = \varphi_k + n_k(\Delta\alpha),$$

де φ_k - кутове положення ротора КД у момент часу t_k ;

n_k - кількість імпульсів, які подає КД за період часу $[t_k; t_{k+1}]$;

φ_{k+1} - кутове положення ротора КД у момент часу t_{k+1} .

А також у лінійних координатах:

$$x_{k+1} = x_k + n_{kx}l_{kx}$$

$$y_{k+1} = y_k + n_{ky}l_{ky}$$

$$z_{k+1} = z_k + n_{kz}l_{kz},$$

де x_k, y_k, z_k - координати робочих органів принтера в момент часу t_k ;

$x_{k+1}, y_{k+1}, z_{k+1}$ - координати робочих органів принтера в момент часу t_{k+1} ;

n_{kx}, n_{ky}, n_{kz} - кількість імпульсів, поданих КД по осям x, y, z за вказаний проміжок часу;

l_{kx}, l_{ky}, l_{kz} - величини лінійних кроків робочого органу по осях x, y, z від дії одиночних імпульсів на відповідні КД. [1]

Частіше, траєкторія задається лінійно, за допомогою таблиці. При цьому, задання управління КД зводиться до знаходження кількості імпульсів n_{kx}, n_{ky}, n_{kz} , адже величина лінійних кроків відома і залежить від моделі КД.

Нехай рух головки робочого інструменту починається на поверхні першого шару у час $t_{0,3}$ початкової точки (x_0, y_0, z_0) . З початкового положення за проміжок часу $[t_0; t_1]$ головка переміщується в точку (x_1, y_1, z_1) . Потім, аналогічно, у точку (x_2, y_2, z_2) , до кінця першого шару в точці (x_c, y_c, z_c) , повертається у початкову точку (x_0, y_0, z_0) та переходить на другий шар. Далі аналогічний рух здійснюється по другому шару, переходить на третій і т.д. Таким чином, шари моделі наносяться поступово, один на один.

Зазначимо, що при підрахунках кількості імпульсів за формулою

$$n_{kx} = \frac{x_{k+1} - x_k}{l_{kx}}, n_{ky} = \frac{y_{k+1} - y_k}{l_{ky}}, n_{kz} = \frac{z_{k+1} - z_k}{l_{kz}},$$

ми можемо отримати не ціле число. В такому випадку, виконується округлення за класичним законом, а максимальна похибка становить

$$\varepsilon_{max} = 0.5l_k.$$

Тому, щоб зменшити похибку необхідно зменшити величину l_k за допомогою вибору КД з необхідною кількістю полюсів. А необхідна швидкість руху КД задається зменшенням, або збільшенням проміжку часу $[t_k; t_{k+1}]$ [2].

Отже, ми розглянули математичну модель задання управління рухом робочих органів КД для 3D-принтерів. Завдяки перерахованим формулам можна розрахувати параметри, які допоможуть підібрати кроковий двигун, згідно до призначення та параметрів очікуваного роздрукованого прототипу. Це дозволяє зекономити, якщо створення прототипу не вимагає високої точності та ідентичності з готовою моделлю, а також підібрати кращий КД, якщо того вимагає процес розробки та проектування.

Література:

1. Батырканов Ж. И., Кадыркулова К. К., Беялов Ш. А. Управление шаговым приводом 3D-принтера: математическая модель и вопросы технической реализации // Прикаспийский журнал: управление и высокие технологии. – 2016. – № 1 (33). – С. 128–138.

2. Карпенко Б. К., Ларченко В. И., Прокофьев Ю. А. Шаговые электродвигатели. – Київ: Техніка, 1972. – 216 с.
3. Батырканов Ж. И., Белялов Ш. А., Кадыркулова К. К. Синтез алгоритмов управления шаговыми приводами 3D-принтера по осуществлению предписанных движений [Электронный ресурс] // Огарев-online. – 2017. – №15. – Режим доступа: <http://journal.mrsu.ru/arts/sintez-algoritmov-upravleniya-shagovymi-privodami-3d-printera-po-osushhestvleniyu-predpisannyx-dvizhenij>

Науковий керівник:

кандидат фіз.-мат.наук Листопадова Валентина Вікторівна

**Віталій Ясеньчук, Валентина Листопадова
(Київ, Україна)**

МАТЕМАТИЧНІ МОДЕЛІ ТА ЇХ ВЛАСТИВОСТІ

Сучасний світ стрімко розвивається і щоб покращити і прискорити розвиток доцільно застосовувати моделювання, адже - це метод дослідження різних явищ і процесів, вироблення варіантів управлінських рішень. Моделювання ґрунтується на заміщенні реальних об'єктів їх умовними зразками, аналогами. Основним завданням моделювання є здобуття, обробка, та використання інформації про деякі досліджувані об'єкти, на які впливає зовнішнє середовище і які взаємодіють між собою.

Модель поділяють на фізичну, яка подібна до оригіналу і математичну, яка представлена формулою чи комп'ютерною програмою. Виділяють декілька основних властивостей моделей, а саме: цілеспрямованість, скінченність, спрощеність, адекватність та повнота.

Під цілеспрямованістю розуміють, що модель будується з певною метою, адже ця мета має вплив на те, якими властивостями буде наділена ця модель. Скінченність моделі означає те, що модель відтворює лише певну кількість властивостей та відношень, і через це модель завжди простіша, ніж оригінал. Повнота моделі полягає в тому, що вона повинна бути максимальною наближена до оригіналу. Адекватність – це відтворення моделлю всіх властивостей об'єкта, які є важливими для досліду [1, с. 8].

Методи моделювання широко використовуються в житті, особливо в проектуванні та управлінні, де потрібно приймати ефективні рішення на основі інформації, яку ми одержуємо. Одним з найбільш універсальних методів моделювання є математичне, яке складається з математичних співвідношень, завдяки яким можна отримати відповідь про поведінку об'єкта без створення фізичної моделі.

Математичне моделювання дає точність і напрям для вирішення проблеми, дає змогу глибше зрозуміти систему, що моделюється, готує шлях для кращого проектування або управління системою, дозволяє ефективно використовувати сучасні обчислювальні можливості.

Отже, математичною моделлю називається сукупність математичних співвідношень, рівнянь, нерівностей, що описують основні закономірності, властиві досліджуваному процесу, об'єкту або системі [1, с. 9]. Вивчення математичного моделювання є важливим кроком від теоретичної математичної підготовки до математичного досвіду, орієнтованого на застосування.

Математичні моделі можуть мати багато форм, включаючи динамічні системи, статистичні моделі, диференціальні рівняння або теоретичні моделі ігор. Ці та інші типи моделей можуть збігатися з певною моделлю, що включає різні абстрактні структури. Загалом математичні моделі можуть включати в себе логічні моделі. У багатьох випадках якість моделювання залежить від того, наскільки добре теоретично розроблені математичні моделі.

Математичні моделі зазвичай складаються зі співвідношень і змінних. Відносини можуть бути описані операторами, такими як алгебраїчні оператори, функції, диференціальні оператори і т. д. Змінні - це абстракції системних параметрів інтересу, які можна кількісно визначити. Кілька критеріїв класифікації можуть бути використані для математичних моделей відповідно до їх структури.

Якщо всі оператори в математичній моделі мають властивість лінійності, то одержана математична модель визначається як лінійна. Визначення лінійності та нелінійності залежить від контексту, адже лінійні моделі можуть містити нелінійні вирази. Наприклад, в статистичній лінійній моделі передбачається, що зв'язок є лінійним в параметрах, але вона може бути нелінійною в змінних предиктора (параметра прогнозування). У математичному програмуванні якщо цілі функції та обмеження представлені лінійними рівняннями, то модель розглядається як лінійна модель. Якщо одна або декілька об'єктивних функцій, або обмежень представлені нелінійним рівнянням, то модель вважається нелінійною.

Нелінійність, навіть у досить простих системах, часто асоціюється з такими явищами, як хаос і незворотність. Незважаючи на винятки, нелінійні системи та моделі, як правило, важче вивчати ніж лінійні. Загальний підхід до нелінійних проблем - це лінеаризація, але це може бути проблематично, якщо вивчати такі аспекти, як незворотність, які сильно пов'язані з нелінійністю.

Динамічна модель пояснює залежність від часу змін у стані системи, в той час як статична (або стаціонарна) модель розраховує систему в рівновазі, отже, не залежить від часу. Динамічні моделі зазвичай представлені диференціальними або різницевиими рівняннями.

Якщо всі вхідні параметри загальної моделі відомі, а вихідні параметри можна обчислити за допомогою скінченної кількості обчислень, то модель вважається явною. Але іноді саме вихідні параметри відомі, і відповідні входи повинні бути вирішені за ітераційною процедурою, такими як метод Ньютона (якщо модель лінійна), або метод Бroyдена (якщо нелінійна). У такому випадку модель вважається неявною. Наприклад, фізичні властивості реактивного двигуна, такі як турбіна та області горла сопла, можуть бути явно розраховані з урахуванням конструктивного термодинамічного циклу (витрати повітря, витрати палива, тиск та температури) при конкретному режимі польоту та режимі живлення, але цикли експлуатації двигуна при інших умовах польоту та параметри живлення не можуть бути явно розраховані з постійних фізичних властивостей.

Дискретна модель розглядає об'єкти як дискретні, тобто такі, як частки в молекулярній моделі або в статистичній моделі; в той час як неперервна модель являє собою об'єкти неперервним способом, такими як поле швидкості рідини в потоках труб, температури та напруги в твердому тілі, а також електричне поле, яке постійно поширюється по всій моделі за рахунок точкового заряду.

Детермінована модель це модель в якій кожен набір змінних станів однозначно визначається параметрами моделі.

Дедуктивна модель - логічна структура, заснована на теорії. Індуктивна модель виникає з емпіричних висновків та узагальнення від них. Плаваюча модель не спирається ні на теорію, ні на спостереження, а лише на виклик очікуваної структури. Застосування математики в соціальних науках за межами економіки було піддано критиці за необгрунтовані моделі. Застосування теорії катастрофи в науці характеризувалося як плаваюча модель.

Аналітичні моделі характеризуються процесами функціонування у вигляді алгебраїчних, диференціальних, інтегральних рівнянь або їх систем, логічних умов. Щоб дослідити аналітичні моделі потрібно використовувати аналітичні, якісні і чисельні методи.

Аналітичні методи підшукують явні залежності між характеристиками, але це можна отримати для декількох простих моделей, найчастіше лінійних.

Чисельні методи застосовуються, якщо неможливо застосувати аналітичний метод. Розв'язок цим методом має певну похибку і застосовується для конкретних даних.

Завдяки якісному методу можемо зробити певні висновки щодо моделі, при цьому не маючи розв'язку. Цей метод застосовують для автоматичного управління системами.

Імітаційне моделювання розглядають як експеримент, що проводять на комп'ютері. При цьому створюється алгоритм та комп'ютерна програма, яка відтворює поведінку об'єкту зберігаючи логічність та послідовність у часі. Завдяки цьому ми можемо отримати інформацію про стан системи в певний проміжок часу. Імітаційне моделювання може вирішувати більш складні завдання, адже воно враховує вплив випадкових факторів.

Під словом моделювання ми часто розуміємо певну імітацію, але завдяки розвитку комп'ютерних систем можна побудувати систему штучного інтелекту. Розробка моделей це поєднання науки та мистецтва, в якому потрібно використовувати не тільки розумові здібності, а й проявити певну винахідливість.

Література:

1. Комп'ютерне моделювання систем та процесів. Методи обчислень. Частина 1: навчальний посібник / Кветний Р. Н., Богач І. В., Бойко О. Р., Софіна О. Ю., Шушура О.М.; за заг. ред. Р.Н. Кветного. – Вінниця: ВНТУ, 2012. - 8-12 с.
2. Мышкис А. Д. Элементы теории математических моделей. — 3-е изд., испр. — М.: Ком.Книга, 2007. — 192 с.
3. Блехман И. И., Мышкис А. Д., Пановко Н. Г., Прикладная математика: Предмет, логика, особенности подходов. С примерами из механики: Учебное пособие. — 3-е изд., 2006. — 376 с.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Айгуль Алдабегенова, Алтай Шалтабаев, Еламан Бердикожя
(Талдықорган, Қазақстан)

ОҚЫТУШЫ БАҒДАРЛАМАЛАРЫНА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР ЖӘНЕ ҚҰРУ КЕЗЕҢДЕРІ

Қазіргі кездегі жүргізіліп жатқан білім беру жүйесін қайта құру әлеуметтік, экономикалық өзгерістерге бейімделе алатын, психологиялық, педагогикалық негіздері тұрақты, байыптауға қолайлы жаңа сипаттағы үлгілерді қалыптастыруға сипатталған. Яғни, оқушыларға тек белгілі бір білім беріп қана қоймай, сонымен бірге оқытудың әдістері мен құралдарын пайдалана отырып, жастарды жан-жақты тәрбиелеу, олардың жеке тұлғасын, рухани әлемін, ынтасы мен қабілетін басты орынға қою қажет.

Информатиканы оқыту әдістемесіндегі өзекті мәселелердің бірі – сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыру болып табылады. Олай дейтін себебіміз оқушылардың шығармашылық қызметінің дамуы көбінесе сыныптан тыс жұмыстар барысында жүзеге асады. Оқыту барысындағы оқушылардың танымдық белсенділігі мен ізденімпаздық шығармашылығы, оны арнайы басқарудың маңыздылығын кезінде Сократ та атап көрсеткен. ХХІ ғасыр ақпарат ғасыры болғандықтан мектепте, арнаулы оқу орындарында оқытылатын информатика пәнінің орны ерекше және оны сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыру барысында жүзеге асады. Дәстүрлі оқыту пәндерінен жүргізілетін сыныптан тыс жұмыс түрлерін информатика пәнінен де ұйымдастырылады.

Оқытушы бағдарлама – оқушының өзбетінше жұмысына арнап тағайындалған ерекше оқу құралы. Ол оқушылардың жұмысын жекелендіре отырып және өздерінің танымдық іс-әрекетін өздері басқаруына мүмкіндік бере отырып ең жоғарғы белсенділік танытуға мүмкіндік жасауы керек. Оқытушы бағдарламалар барлық оқу жүйесінің тек бір бөлігі болып табылады, сәйкесінше, өзіне тән ерекше функциясын орындай отырып және одан шығатын талаптарға жауап бере отырып, барлық оқу материалымен ұштастыру керек. Бағдарламалар оқытушы деп аталады, себебі оларды құру үйретуші сипатқа ие, яғни түсініктемесі, ережелері, тапсырманы орындау үлгілері және т.с.с. бар болуы керек. Олардың бағдарлама деп аталуы бағдарламалық оқытудың барлық бес принципін есепке ала отырып құрылуына байланысты:

- оқу жұмысының мақсатының бар болуы және осы мақсатқа жету алгоритмі;
- ақпараттың сәйкес мөлшерімен байланысқан оқу жұмыстарын қадамдарға бөлу, және бұл ақпарат өлшемдері қадамның орындалуын қамтамасыз етуі керек;
- әрбір қадамды өзін-өзі тексеру және мүмкін болатын жөндеу әрекеті арқылы аяқтау;
- автоматты құрылғыны пайдалану;
- оқытуды жекелендіру (қажетті және мүмкін болатын шекке дейін).

Бүгінгі ақпараттандыру заманында оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту мәселесі білім берудің ең жоғарғы мақсаттарының бірі болып отыр. Информатикадан сыныптан тыс жұмыстар компьютер мен ақпараттық технологияларды қолдану мүмкіндіктерін беретін пәнаралық байланыс түрінде ұйымдастырылады. Компьютерді қолданып басқа пәндерден сыныптан тыс шаралар өткізу оқушылардың дүниетанымы мен қызығушылықтарын арттыра түседі. Себебі, оқушылар ақпараттық технологиялар мүмкіндіктерімен жұмыс жасауда өздеріне қажет мағлұматтарды өз бойларына игеріп, шығармашылық қабілетін дамытады. Ақпараттық технологиялар мектеп пен ақпараттық қоғамды өзара байланыстырады. Оқушылар ақпараттық технологиялар туралы нақты білімге негізделе отырып, олардың ғажайып сырларын ашады, ал аталған технологиялар оқушылардың білімге, еңбекке деген құштарлығын арттырады, ақпараттық қоғамға, өз еліне аз да болса пайда келтіруге ынталандырып, ақпараттық технологиялар жайлы түсінігін кеңейтеді.

Компьютерлік оқыту жүйелерінің бір формасы оқытушы бағдарламалар болып табылады. Оқытушы бағдарламалар деп оқушының өзбетінше жұмысына арнап тағайындалған ерекше оқу құралын айтады. Олар оқушылардың жұмысын жекелендіре отырып және өздерінің танымдық іс-әрекетін өздері басқаруына мүмкіндік бере отырып ең жоғарғы белсенділік танытуға мүмкіндік жасауы керек.

Егер оқу бағдарламалық қамсыздандыруды даярлау кәсіпкер-программистердің ісі болса, бағдарламалық өнімнің сапасын бағалаумен оқу іс-әрекетін ұйымдастыруда компьютерді пайдаланатын әрбір педагог шұғылданады. Бағдарламалық өнімді бағалау кезінде бағдарламаның үйретуші эффектілерімен қатар, оның оқушының психикалық және эмоционалдық күйіне әсерін назарға алу қажет болады. Ол үшін бағдарламаны безендендірудің әртүрлі эффектілерін адам қабылдауының физиологиялық ерекшеліктерін есепке алу керек.

Пәнді оның қасиеттер жиынтығымен қабылдау функционалды жүйеге біріктірілген бірнеше анализаторлардың бірлескен іс-әрекеті негізінде қалыптасады. Сигналдың әралуан нысандарын ажыратудың анықталған тізбегі бар. Мысалы, алдымен сигналдың фонға қатысты орналасуы мен жарықтығы ажыратылады, содан кейін түстік сипаттамалары, осыдан кейін ғана формасы ажыратылады. Адам көру сезімі көмегімен 180-ге дейінгі түстерді ажырата алады. Әртүрлі түстерді сезіну адамдарда жылулық немесе салқындық әсер, жақсы немесе нашар көңіл күй туғызуы мүмкін.

Жылы түстер қызулық әсерін береді, суық түстер жайландырады, ұйқы шақырады. Аралық түстер – ашық-қызыл, сұр-көгілдір, ашық сары, ақ пен қара, сары мен көк болып табылады. Оқытушы бағдарламаларында символ түсі мен фон түсін дұрыс бірлестіру өте маңызды, себебі олар көзбен көруге

әбден әсер етеді, кейбір қосарласқан түстер балаларда наразылық тудыруы мүмкін, мысалы қызыл фондағы жасыл түстер. Біршама жақсы қабылданатын түстерінің бірлесуі: қою көк фондағы қаріптің ақ түсі, қара фондағы қаріптің ақ түсі, көк фондағы қаріптің сары түсі. Кез келген фондық сурет үйренушінің көзін шаршатады және материалды қабылдау тиімділігін төмендетеді. Фондық қоштау ретінде дыбыстар (өлеңдер, әуендер) қосу үйренушінің тез шаршауына, назарын ұмытшақтыққа, үйрену өнімділігін төмендетуге алып келеді.

Адамның ақыл-ойына мультипликация үлкен әсер тигізеді. Оның әрекеті қарапайым бейненің әрекетіне қарағанда әлдеқайда күшті. Айқын, ашық және жылдам орын ауыстыратын бейнелер ақыл-ойға жеңіл қабылданады.

Оқытушы бағдарламаларын құру кезінде ақпаратты қабылдаудың психофизиологиялық заңдылықтарын ескеру қажет. Оқушыларға оңтайлы эмоциялық фактор құру, жұмысқа қызығушылықтарын ояту және оқытушы бағдарламамен жұмыс жасау кезінде оқушыны қолдау өте маңызды, себебі бұл оқытудың сәттілігінің қажетті шарты. Жақсы құрастырылған оқытушы бағдарлама:

- бірсазды тапсырмалар құрастырмау, олардың деңгейі бойынша іс-әрекеттің өзгеріп отыруын ескеру: білу, қабылдау, пайдалану;
- оқытушы бағдарламамен өте жақсы, орта және нашар оқушылардың сәтті жұмыс жасау мүмкіндігін жасау;
- жады факторын ескеру (жедел, қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді).

ОБ-мен жұмыс жасау кезінде тапсырмаларды орындау үшін үзіліс ұзақтығы үлкен мәнділікке ие. Оқыту жағдайында жұмысты орындау үшін үзілісті шектеудің қажеті жоқ, ал тапсырманы орындауды бақылау үшін үзіліс қажет.

Оқушылардың нақты дағдыларымен біліктіліктерін қалыптастыру іріктелген материал негізінде іс-әрекет принципі бойынша жүзеге асады. Сонымен бірге бұл жағдайда оқушылардың психологиялық жас ерекшеліктерін, жауабын жай ғана механикалық есте сақтамай, оны құрылымдауды талап ететін ойлық есептерге көңіл бөлу мүмкіндіктерін ескеру қажет.

Өңделінетін оқытушы бағдарламаға қойылатын талаптар:

1. Оқытушы бағдарлама түсінікті тілде баяндалған ақпаратты, мысалдар, қалжың ескертулерді қамтуы керек;
2. Мәтіндік және графикалық ақпараттың бар болуы, дыбыстап оқу, гипермәтін бар болуы;
3. мысалдар, тест сұрақтары мен тапсырмалар, жауаптар файлының бар болуы;
4. Курстың теориялық бөлігі бойынша ыңғайлы қозғалу, мазмұнның бар болуы;
5. Үйренуші қадам бойынша оқытушы бағдарламамен бірлесе отырып ол ұсынған есепті шығару жолын өтеді.
6. Үйренушінің дұрыс емес әрекеті жағдайында оқытушы бағдарлама сыбырлар, ұсыныстар береді;
7. Үйренуші оқылып отырған курс бойынша оқытушы бағдарламадан, сонымен бірге оқытушыдан көмек сұрауы мүмкін;
8. Қойылатын сұрақтар мен оларға берілген жауаптарды сақтау мүмкіндігі;
9. Үйренуші өзін-өзі бақылау үшін тапсырмалар және бақылау сұрақтарын орындауы керек;
10. Өз бетімен жұмыс жасауда үйренуші кез келген мезетте теориялық материалмен танысуына, кез келген ретте тапсырмалар орындауына болады. Жауапты енгізу пернетақтаны басу арқылы орындалады, сонда жауап тексеріледі. Дұрыс емес жауап жағдайында қолданушы а) жауапты өзбетінше тауып көру; ә) дұрыс нәтижені немесе шешу жолын қарау деген нұсқаларды таңдауына болады.
11. Бақылау тест кезінде теорияға рұқсат болмайды, тапсырмалар олардың орындалуының дұрыстығы тексерілмей кезекпен жүктеледі. Жауап кнопканы шерту арқылы енгізіледі. Жауаптар тексеріледі, дұрыс нәтижелер шығады, балл есептеледі, баға анықталады.
12. Теориялық материал, практикалық есептер мен тапсырмаларды баспаға шығарып алу мүмкіндігі.

Аспапты бағдарламаларды пайдаланып оқытушы бағдарламаларын құру келесі кезеңдерді қамтиды:

1. Оқытушы бағдарламаның сценарийін өңдеу: бұл кезеңде педагог қандай оқу курсының қандай бөлігін оқытушы бағдарламаға ауыстыратыны туралы шешім қабылдауы керек, ақпараттық кадрлар материалдарын ойласыруы, оқу материалын меңгеру кезінде оқушылар қақтығысатын қиындықтарды диагностикалауға арналған оларға сұрақтар мен жауаптар нұсқаларын, бағдарламаны жүргізу нобайын өңдеу, оның жеке кадрлары мен үзінділері арасындағы өзара байланыс жүйесін ойластыруы қажет.
2. Болашақ бағдарламаның жеке кадрларының мәтінін компьютерге енгізу, суреттер салу, бақылаушы үзінділерді құрастыру: сұрақтар, оларға жауаптар нұсқаларын және жауаптар дұрыстығын талдау тәсілдері. Бұл кезеңде педагогқа компьютердің функцияларын, аспапты бағдарлама құрамындағы енгізу және жөндестіру мүмкіндіктерін меңгеруі қажет болады.
3. Оқытушы бағдарламаның жеке элементтерін бүтіндей сұхбаттық жүйеге байланыстыру, кадрлар, сұрақтар арасындағы өзара байланысты орнату, бағдарламаны аяғына жеткізу.
4. Бағдарламаны пайдалану кезінде оны қоштау, нақты оқыту үрдісінде пайдаланғаннан соң анықталған кемшіліктерге түзетулер мен қосымшалар енгізу қажеттілігі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Баймұханов Б., Сыдықов Б.Д. Абай атындағы ҚазҰПТУ, Хабаршы және «Физика – математика ғылымдары» сериясы. Алматы, 2007 ж. №2(18) 40 – 45 б
2. Абыканова Б.Т. Компьютерлік технологияны пайдалану арқылы оқушылардың танымдық белсендірудің дидактикалық шарттары: пед.ғылым.канд.... автореф. - Алматы, 2005. – 27 б.
3. Нурғалиева Г.К. и др. Педагогические технологии информатизации образования. - Алматы: РЦИО, 2006.

Научный руководитель:

кандидат педагогических наук Алдабегенова Айгуль Оналбековна.

Марія Антонченко
(Суми, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ДОШОК В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Сучасну школу вже неможливо уявити без комп'ютерів та інтерактивних комплексів. Інтерактивні програмно-технічні комплекси, як правило, мають один з двох варіантів складових: або інтерактивну дошку (ІД), програмне забезпечення ІД, комп'ютер та проектор; або інтерактивний проектор (ІП), програмне забезпечення ІП, поверхню для проектування (білий екран) й комп'ютер. Такі комплекси входять до Типового переліку засобів навчання та обладнання навчального і загального призначення для кабінетів природничо-математичних предметів загальноосвітніх навчальних закладів» (згідно з наказом МОУ № 704 від 22.06.2016 «Про затвердження Типового переліку засобів навчання..» [2]). Але для викладання інших предметів вони теж широко використовуються.

Багато науковців [1, 3-6 та інші] досліджували використання інтерактивного обладнання для навчання, але більшість з них подають методичку використання ІД в процесі викладання різних предметів без узагальнення її можливостей в сучасному освітньому процесі. З іншого боку, більшість педагогів стикаються з проблемою освоєння інтерактивної дошки, незважаючи на вміння працювати з комп'ютером. Педагогічні працівники, які не знають можливостей інтерактивної дошки, сприймають її, як звичайний екран. Тому, обрана тема статті є актуальною.

Мета статті – дослідити можливості і напрями використання інтерактивної дошки в освітньому процесі.

Відомо, що ІД є сенсорним екраном, який приєднаний до комп'ютера, зображення з якого передає на дошку проектор. У світі існує декілька основних виробників інтерактивних дошок (Panasonic, Hitachi, PolyVision, Smart Technologies, Promethean LTD, Triumph, InterWrite, Sahara Interactive та інші). Канадська компанія Smart Technologies, яка в 1991 р. випустила одну з перших інтерактивних дошок Smart Board, займає одну з ведучих позицій з виготовлення ІД для освіти.

Виробники інтерактивних дошок використовують різні технології виробництва інтерактивних дошок, а саме: технологія на основі резистивної матриці, поєднання інфрачервоної та ультразвукової технології, технологія, заснована на електромагнітних хвилях, лазерна технологія, оптична технологія. Основна відмінність – це технологія, на основі якої визначається положення дотику на дошці.

ІД розрізняються не тільки технологією визначення дотику на екрані, но і видом проекції. Є дошки прямої проекції, для них проектор краще прикріпити до стелі, тоді буде не потрібно додатково розміщувати підставку для апаратури посеред класу. Для дошки зворотної проекції, не потрібен окремий проектор, так як він розташовується за екраном і становить єдину конструкцію з дошкою. Є й мобільні моделі ІД: вони не кріпляться до стіни і їх можна з легкістю переміщати з однієї аудиторії в іншу. Інтерактивні дошки підходять для учнів різного віку: висоту дошки можна регулювати під будь-який зріст.

Після встановлення ІД, перед початком роботи з нею, дошка підключається до комп'ютера і проектора. Далі встановлюється програмне забезпечення дошки (ПЗ) на комп'ютер. Для різних дошок воно різне і поставляється разом з ІД. Для роботи з ПЗ дошки (підготовки виступів та завдань) комп'ютер не обов'язково повинен бути з'єднаним з ІД. Достатньо встановити ПЗ на будь-якому комп'ютері (наприклад, вдома) і готувати завдання не будучи прив'язаним до дошки. Нажаль, для різних фірм ПЗ не сумісне. Так, якщо педагогічний працівник розробив документ для певної дошки, то на дошці іншого виробника його не можливо застосувати.

Перед першим застосуванням ІД і у разі, якщо проектор (дошка або весь комплекс) міняли своє місцезоташування, необхідно провести калібрування екрану (орієнтування). Залежно від типу дошки робота на неї ведеться спеціальним електронним маркером – тільки стилусом або стилусом і пальцем. Сенсорні пристрої визначають координати дотику, і транслюють у відповідні електронні сигнали, що відображають рух руки. На деяких дошках можливо працювати двом (або трьом) особам одночасно, що дає їй додаткові дидактичні можливості.

Інтерактивна дошка працює одночасно як монітор комп'ютера і як звичайна дошка. Досить доторкнутися до поверхні дошки, щоб керувати об'єктами файлової системи (файлами, папками) на

комп'ютері, працювати з Internet, писати поверх будь-яких додатків, документів, web-сайтів, зображень і відео за допомогою стилуса (пальцем), використовуючи інструменти ІД, редагувати відкриті документи.

Наприклад, доповідач, взявши маркер, може працювати із зображенням на екрані: виділяти, підкреслювати, обводити важливі ділянки, малювати схеми або коректувати їх, вносити виправлення в текст. Можна заздалегідь задати колір та товщину лінії маркера(ів), який він буде використовувати під час виступу – тоді інтерактивна дошка автоматично реагує на вибір і відображає відповідний колір (та товщину лінії) при малюванні. Вся записана інформація автоматично з'являється на екрані комп'ютера. Закінчивши роботу, ви можете зберегти всі зроблені позначки у файлі для подальшого використання. Так працюють інструменти ІД, і, окрім маркеру, їх досить багато. Будь-яку інформацію, відображену на інтерактивній дошці, можна зберегти, роздрукувати, відправити електронною поштою і помістити на сайт.

Але слід звернути увагу на те, що самі головні дидактичні можливості інтерактивної дошки надає їй програмне забезпечення. Уроки, лекції, виступи, вправи та інше дидактичне забезпечення, що створені за допомогою ПЗ ІД мотивують учнів проявляти активність і бажання працювати на уроці з дошкою як на великому планшеті. Дотик до дошки необхідний для маніпуляції контентом і в свою чергу, він відкриває кінестетичний канал сприйняття матеріалу, що покращує запам'ятовування того, що побачено і почуто.

Враховуючи вищезазначене, доцільно розглянути більш детально застосування в освітньому процесі програмного забезпечення Smart Notebook однієї з кращих ІД Smart Board.

Програмне забезпечення Smart Notebook працює у двох режимах:

- режимі ПК (режим миші), що включає можливість роботи з ІД, як з монітором комп'ютера, він призначений не тільки для роботи з документами MS Office: MS Word, MS Excel, MS PowerPoint, но і з будь-якими іншими програмами, що встановлені на персональному комп'ютері та web-сторінками;

- режим Smart Notebook (основний режим роботи з дошкою), при його запуску автоматично створюється документ, який складається з послідовності сторінок, на яких потрібно розмістити нотатки до викладання нового матеріалу (виступу) або вправи для учнів тощо.

Через базове меню Smart Notebook можна скористатись інтерактивними інструментами дошки: віртуальною клавіатурою та інструментами Smart (а саме: шпательом екрана, світловим променем, лупою). Через це меню можна показати/приховати непостійні інструменти (ручки, маркери, гумки тощо), що розташовані на боковій панелі і налаштувати їх. Інтерактивні інструменти та інструменти бокової панелі ІД працюють як в режимі персонального комп'ютера, так і в режимі Smart Notebook.

Програмне забезпечення Smart Notebook дозволяє:

- працювати зі сторінками документу;
- робити з різними об'єктами (текстами, фігурами, лініями, малюнками тощо);
- використовувати об'єкти вбудованої Галереї (за певними темами фони, малюнки, Flash тощо);
- встановлювати гіперпосилання на зовнішні файли та web-сторінки;
- вставляти відео, аудіо і Flash;
- записувати функції та будувати їх графіки;
- зберігати нотатки, що записані на Smart Board або на персональному комп'ютері у вигляді файлу формату *. notebook.

- виконувати імпорт графічної та текстової інформації, картинок і елементів Adobe Flash у файли формату notebook,

- виконувати експорт файлів notebook у формати HTML, PDF або формати зображень.

Окрім цього, педагогічні працівники можуть скористатись бібліотекою уроків SMART Exchange [7], де розташовані уроки, які розроблені іншими педагогами, за дисциплінами. Вони можуть взяти готові уроки для користування у своїй педагогічній діяльності або завантажити на цей сайт власні розробки, що створені за допомогою ПЗ Smart Notebook.

Взагалі, сектор застосування інтерактивних дошок дуже широкий – це і державні і бізнес структури (ділові презентації, семінари тощо). Програмні продукти ІД дозволяють зробити виступ або демонстрацію більш яскравою і живою. Але підводячи підсумки, зазначимо сфери і напрями використання інтерактивних дошок (комплексів) саме в освітньому процесі.

Інтерактивне обладнання (дошки, проектори тощо) розраховане на користувачів будь-якого віку і допомагає підтримувати безперервний ефективний процес навчання, починаючи від дитячого садка і закінчуючи ВНЗ. З інтерактивними дошками можна працювати як у великій аудиторії, так і в маленьких групах.

У сфері освіти ІД допомагають урізноманітнити заняття: викладач може читати лекцію, використовуючи одночасно текст, аудіо і відео матеріали та Internet ресурси. Їх програмне забезпечення дозволяє не тільки писати і робити позначки прямо поверх текстів, малюнків, діаграм тощо, но і редагувати документи (друкувати текст, переміщувати малюнки тощо).

Крім цього, тактильне управління інтерактивною дошкою допомагає проводити нестандартні та індивідуальні заняття, що особливо важливо при роботі з молодшими школярами або дітьми з обмеженими можливостями.

Аналіз науково-педагогічної літератури та власний чотирічний досвід роботи з ІД показали, що робота з інтерактивними дошками дійсно допомагає у навчанні. Це хороший вибір для тих викладачів, які за допомогою сучасних технічних та аудіовізуальних засобів та інтенсивних методів навчання хочуть зацікавити своїх слухачів, полегшити засвоєння матеріалу, а також допомогти учням з фізичними вадами.

Виділимо основні напрями використання ІД в освітньому процесі:

- робота з об'єктами за допомогою стилуса (і/або пальців руки) як з мишею (відкривання папок та файлів, переміщення та зміна розмірів об'єктів тощо);
- робота з додатками та документами, використовуючи інтерактивні інструменти ІД (віртуальну клавіатуру, олівець, маркер, промінь, лупу тощо.) з можливістю збереження результату;
- використання програмного забезпечення ІД для створення уроків (їх фрагментів) або внекласних заходів;
  - презентації проектів, демонстрації експериментів й моделей, що створені.
  - використання готових уроків, що розроблені іншими педагогами з бібліотеки інтерактивних уроків, що розташовані на відповідних сайтах (наприклад, [7]).

Висновки. На сьогоднішній день використання інтерактивних дошок в освітньому процесі є програмно забезпеченим і доцільним. Робота з такими дошками допомагає педагогам полегшити засвоєння матеріалу, зробити освітній процес більш цікавим. Використовуючи ІД, можна поєднувати перевірені методи і прийоми роботи зі звичайною дошкою, з набором інтерактивних і мультимедійних можливостей.

Література:

1. Ганашок А.І. Інтерактивна дошка як засіб підвищення пізнавальної активності й ефективності навчання на уроках інформатики /А.І. Ганашок // Інформаційні технології і засоби навчання. – К., 2016.– Том 51, №1. – С. 21-35.
2. Наказ МОН України № 704 від 22.06.2016 «Про затвердження Типового переліку засобів навчання та обладнання навчального і загального призначення для кабінетів природничо-математичних предметів загальноосвітніх навчальних закладів» (Перелік із змінами, внесеними згідно з Наказом МОН № 1036 від 14.07.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/z1050-16> (дата звернення 2.03.18 р.)
3. Лабудько С.П. Теорія та методика застосування інтерактивних засобів навчання. Методичні вказівки. / Лабудько С.П. – Суми, 2014. – Редакційно-видавничий відділ СОІППО. – 48 с.
4. Лапінський В.В. Мультимедійна дошка / В.В. Лапінський, Л.А. Карташова. – К.: Шкільний світ, 2011. – 128 с.
5. Осадчий В. В. Використання мультимедійного проєктора та електронної інтерактивної дошки в навчально-виховному процесі ВНЗ: [навч.-метод. посіб.] / Осадчий В. В., Осадча К. П., Сердюк І. М. – Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2011. – 132 с.
6. Підгородецька В.М. Використання інтерактивної дошки на уроках математики: методичний посібник (Published on Jan 15, 2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://issuu.com/kpschool15/docs/_8590a5ccf0dc77 (дата звернення 22.03.18 р.)
7. SMART Exchange (Знайдіть плани уроків для вашої інтерактивної дошки SMART Board і спілкуйтеся з учителями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://exchange.smarttech.com/index.html?lang=uk_UA#tab=0 (дата звернення 29.03.18 р.)

Олена Кизим, Надія Чунакова
(Харків, Україна)

ІНТЕРАКТИВНИ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩИХ УЧБОВИХ ЗАКЛАДІВ

В Україні, як і в інших розвинених країнах світу, вища освіта визнана однією з провідних галузей розвитку суспільства. Незважаючи на досягнення освіти, які забезпечує нова соціополітична система України, вона, однак, ще не забезпечує потрібної якості. Необхідність реформування системи вищої освіти України, її удосконалення і підвищення рівня якості є найважливішою соціокультурною проблемою.

Основною метою реформування системи вищої освіти є підвищення ефективності навчально-виховного процесу та формування конкурентоспроможного на європейському ринку праці фахівця, що відповідає вимогам суспільства до вищої освіти України на шляху європейської інтеграції. Тому основними задачами професійної підготовки фахівців є формування мобільності, конкурентоспроможної особистості, здатної вирішувати складні професійні завдання, брати на себе відповідальність у прийнятті рішень, планувати та організовувати професійну діяльність відповідно до сучасних вимог суспільства. Для вирішення цих задач запропоновано компетентнісний підхід (Стаття 1 Закону України «Про вищу освіту» від 01.01.2015 р.), який дозволяє підвищити теоретичну та практичну підготовку здобувачів вищої освіти та сприяє здатності аналізувати та виконувати складні професійні завдання.

До організаційних форм навчальної роботи у вищих навчальних закладах необхідно зазначити такі як: лекції, семінари, практичні, лабораторні, індивідуальні, факультативні заняття, самостійна робота студентів, консультації. Вибір організаційної форми навчальної діяльності залежить від мети, завдань, специфіки кожної окремо взятої навчальної дисципліни, кожного окремого заняття.

Перш за все, самостійній роботі передують аудиторна робота. Лекція є основною формою навчального процесу. Лекція у сучасній дидактиці розглядається як одна з основних і провідних форм викладання у

вищій школі. Ця форма являє собою найбільш ємке й оперативне подання науково-професійної інформації. Високий рівень проведення лекцій у вищому навчальному закладі є фактором активізації самостійної творчо-пошукової діяльності студента, формування його світоглядних позицій і прагнення до високого професіоналізму [3, с. 7].

Лекція одночасно є засобом безперервного управління пізнавальною діяльністю студентів та формою подання навчальної інформації. Її головна мета – формування орієнтовної основи для подальшого засвоєння студентами навчального матеріалу.

Лабораторне заняття – це форма навчального заняття, при якому студент під керівництвом викладача проводить натурні або імітаційні експерименти чи досліди з метою практичного підтвердження окремих теоретичних положень даної навчальної дисципліни, набуває практичних навичок роботи з лабораторним обладнанням, комп'ютерною технікою, вимірювальною апаратурою, методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі.

Лабораторні заняття інтегрують теоретико-методологічні знання, практичні уміння й навички студентів у єдиному процесі діяльності навчально-дослідного характеру. Лабораторний експеримент – особлива форма навчальних занять, яка дозволяє студентам здійснювати дієву перевірку якості засвоєння ними навчального матеріалу.

Практичне заняття – форма навчального заняття, на якому викладач організовує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує уміння і навички їхнього практичного застосування через індивідуальне виконання студентами завдань відповідно до сформульованої мети.

Якщо лекція закладає основи наукових знань в узагальненій формі, то практичні та лабораторні заняття спрямовані на розширення та деталізацію цих знань, на вироблення та закріплення умінь та навичок професійної діяльності. На цих заняттях здійснюється переклад теорії на мову практичних завдань і ситуацій, тому вони повинні усувати суперечності між абстрактним характером предмета навчальної діяльності і реальним предметом фахової діяльності. Спільна діяльність студентів на практичних заняттях допомагає удосконалювати систему взаємовідносин студентів, розвивати відчуття відповідальності та взаємодопомоги. Практичні заняття не можливі без правильно організованої взаємодії, що не тільки активізує засвоєння знань, умінь і навичок, але й сприяє вихованню культури мислення, формування рефлексивних якостей особистості студента [5, с. 92].

Семінар - вид навчальних занять практичного характеру, спрямованих на поглиблення, розширення, деталізацію і закріплення теоретичного матеріалу. Семінарські заняття сприяють активізації пізнавальної діяльності студентів, формуванню самостійності суджень, умінню обстоювати власні думки, аргументувати їх на основі наукових фактів. Вони сприяють оволодінню фундаментальними знаннями, допомагають розвивати логічне мислення, формувати переконання, оволодівати культурою толерантності, активно впливати на соціальне становлення особистості.

Крім основних форм організації процесу навчання, які відносяться до колективних, групових форм організації навчання, в навчальному процесі застосовуються індивідуальні форми організації навчання, консультації, а також самостійна робота студента.

Індивідуальні заняття проводяться з окремими студентами з метою підвищення їх підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей. Консультації – це форми навчання, при яких студенти отримують відповідні відповіді на конкретні питання чи пояснення зазначених теоретичних положень або аспектів їх практичного застосування. Консультації можуть бути індивідуальними або груповими.

Самостійна робота студентів є основним засобом опанування студентом навчальним матеріалом у вільний від обов'язкових навчальних занять час. Обсяг годин, відведених на самостійну роботу студента, регулюється навчальним планом і повинен складати не менше ніж 1/3 загального обсягу навчального навантаження студента, відведеного на вивчення конкретної дисципліни. Самостійна робота є основним засобом засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять, без участі викладача.

Представлена традиційна система навчання є домінуючою у навчальному процесі у вищих учбових закладах. Недоликом цієї системи є директивна структура управління на всіх рівнях, при цьому управління носить суб'єктивний характер [1, с. 61]. Тому на сучасному етапі знижується функціональна значущість та привабливість традиційної системи навчання. Передача «готових» знань від викладача до студента перестає бути основним завданням освітнього процесу.

Якість формування професійних компетентностей майбутніх фахівців підвищується за умов упровадження у викладанні новітніх форм і методів навчання та поєднання їх з традиційними [2, с. 65]. Така інтеграція форм навчання дозволяє реалізувати перехід від інформаційно – репродуктивного до інформаційно - діяльнісного підходу в навчанні.

Інтерактивні методи навчання на сьогодні є актуальним способом роботи викладача в аудиторії, тренера в групі та педагога в будь-якому освітньому закладі. Інтерактивні методи навчання орієнтовані на більш широку взаємодію студентів не тільки з викладачем, але й один з одним і на домінування їхньої активності у процесі навчання [4, с. 19.] Активність викладача поступається місцем активності студентів, а завданням викладача стає створення умов для їхньої творчості та ініціативи. Інтерактивні методи засновані на принципах взаємодії, опорі на груповий досвід, обов'язковому зворотньому зв'язку; створюється середовище освітнього спілкування, яке характеризується відкритістю учасників освітнього

процесу, рівністю їхніх аргументів, накопиченням спільного знання, можливістю взаємної оцінки та контролю. Аналіз наукових досліджень дозволив визначити, що інтерактивні методи навчання поділяються на: дискусійні методи (круглі столи, дебати, конференції), методи колективно - групового навчання («мозкові штурми», «аукціони знань»), методи кооперативного навчання («ажурна пилка», «снігова куля», «мозайка») та методи аналізу професійних ситуацій.

Таким чином, використання інтерактивних методів у підготовці фахівців створює умови для інтелектуального розвитку та самореалізації особистості, дозволяють моделювати професійні ситуації, оцінювати дії колег та свою власну поведінку, занурюватися в реальну атмосферу ділового співробітництва з розв'язання низки проблем відповідно до інтересів, потреб і запитів.

Література:

1. Галушко С. Методичні системи навчання аналітичної хімії у вищому навчальному закладі // Молодь і ринок. - 2015. - № 7. - С. 57–62
2. Заблоцкая О. С. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз. // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.- 2008 С. 63-68
3. Кайдалова Л.Г. Лекція: класифікація та структура: метод. рек. для викладачів, студентів, магістрантів та аспірантів.- Х.: НФаУ, 2017.- 40 с.
4. Кузікова С. Б. Інтерактивні методи як засіб активізації самовиховання і самоосвіти студентів ВНЗ / С. Б. Кузікова // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини / гол. ред. Н. С. Побірченко. – Умань: УДПУ ім. П. Тичини, 2007. – Вип. 19. – С. 17-22.
5. Нагаєв В.М. Методика викладання у вищій школі: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 232 с.

Сергій Ковбасюк
(Олександрія, Україна)

ВИВЧЕННЯ ДИСПЕРСНИХ СИСТЕМ В КУРСІ ХІМІЇ

В шкільному курсі хімії у 9 класі вивчення теми «Розчини» починається з поняття про дисперсні системи. Теоретичний матеріал підручників має дуже обмежений об'єм. Для підготовки уроків пропонуємо підбірку на допомогу учителю.

Колоїдно-хімічні системи – явище надзвичайно важливе, оскільки усі організми, як і середовище їх існування, є складними колоїдними системами. Усі життєві процеси відбуваються за участю мікрогетерогенних систем і найтонших мембран.

Система називається *дисперсною*, якщо одна речовина (*дисперсна фаза*), що перебуває в роздробленому стані, рівномірно розподілена в масі іншої речовини (*дисперсійне середовище*). Принципово можливо дев'ять видів дисперсних систем, які відповідають трьом агрегатним станам - Р (рідина), Т (тверде тіло), Г (газ). Взагалі вірогідні вісім агрегатних станів, крім Г-Г, який утворюється за рахунок флуктуації густини. У повітрі може утворитися складна дисперсна система Т,Р/Г, де дисперсна фаза (розташована у чисельнику) формується з твердих і рідких частинок (смог).

Дисперсійне середовище	Дисперсна фаза	Приклади дисперсних систем
Тверде	Тверда	Будівельні суміші, ґрунт
Тверде	Рідка	
Тверде	Газоподібна	Тверді піни (поролон, монтажна піна, хліб, пористий шоколад)
Рідке	Тверда	Суспензії (річкова вода, фарба)
Рідке	Рідка	Емульсії (молоко)
Рідке	Газоподібна	Рідкі піни (мильна, пивна)
Газоподібне	Тверда	Пил
Газоподібне	Рідка	Спрей (туман)
Газоподібне	Газоподібна	Дисперсної системи не утворює

Розміри і форми частинок впливають на властивості дисперсних систем.

За міру роздробленості речовини взята ступінь дисперсності речовини А, що обернена розміру частинки α (м^{-1}), $A = 1/\alpha$.

За розміром частинок дисперсні системи класифікують таким чином:

- високодисперсні системи $10^{-9} - 10^{-7}$ м;
- середньодисперсні системи $10^{-7} - 10^{-5}$ м;
- грубодисперсні системи $10^{-5} - 10^{-3}$ м.

За агрегатним станом дисперсної фази і дисперсійного середовища розрізняють:

- а) гідрозолі (дисперсійне середовище - вода),
- б) органозолі (дисперсійне середовище- органічні розчинники),
- в) аерозолі (дисперсійне середовище - газ).

За міжфазною взаємодією розрізняють:

- *ліофільні*, дисперсні частинки яких добре взаємодіють з розчинником за рахунок сольватації. До них відносять розчини білків, ферментів, РНК, ДНК, глікогенів тощо. Системи термодинамічно стійкі, можуть мимовільно диспергуватися, поверхневий натяг на межі поділу фаз малий;
- *ліофобні*, дисперсні частинки яких погано взаємодіють з розчинником. До них відносять латекси, золі металів. Вони термодинамічно нестійкі, поверхневий натяг на межі поділу фаз досить великий.

Методи отримання колоїдних розчинів.

Колоїдні розчини одержують двома основними методами:

- конденсаційним методом, який призводить до збільшення розмірів частинок істинних розчинів при агрегації;
- методом диспергування, який відбувається за рахунок подрібнення великих частинок до колоїдного ступеня дисперсності.

Диспергування проводять у дробарках, млинах, жорнах, шарових чи колоїдних млинах, ультразвуком та ін., при цьому відбувається збільшення міжфазової поверхні за рахунок надходження енергії ззовні. Для перетворення новоутвореного осаду в колоїдний стан застосовують пептизатори.

Конденсація може бути як фізичною, так і хімічною. При хімічній конденсації нова фаза виникає під час перебігу реакцій окиснення, відновлення, подвійного обміну, у тому числі гідроліз солей.

Одержані колоїдні розчини мають домішки, які впливають на їх властивості. Домішки можна видалити різними методами: діаліз і ультрафільтрація.

Діаліз, При діалізі систему (розчин ВМС, золу) відокремлюють напівпроникною мембраною (пергамент, целюфан) від дисперсійного середовища (води).

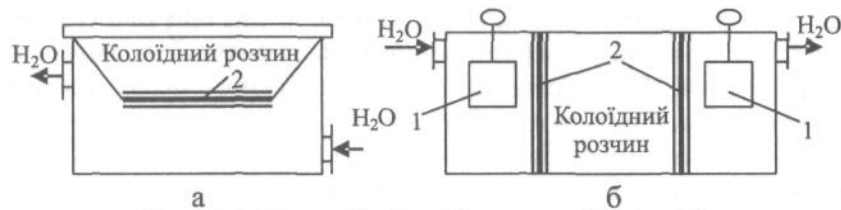

Схема діалізу (а); електродіалізу (б):
1 – електроди; 2 – мембрани

Макромолекули ВМС залишаються у системі, а молекули та йони низькомолекулярних сполук дифундують через мембрану у розчинник. Якщо періодично змінювати зовнішній розчин, то очищення можна прискорити.

Інтенсифікувати очищення колоїдного розчину за допомогою діалізу можна шляхом прикладання зовнішнього тиску P . У цьому випадку процес називається *ультрафільтрацією*. Цей метод використовують для лікування хворих з ендогенними інтоксикаціями, гострою печінково-нирковою недостатністю.

Для інтенсифікації процесу очищення за допомогою мембран застосовують *електродіаліз*. Електродіаліз - це прискорений процес діалізу для видалення електролітів під дією зовнішнього джерела постійного струму. Колоїдний розчин золю (золь ВМС) розміщують між двома напівпроникними перетинками, які пропускають йони дисперсійного середовища різні, також селективно. У корпус вмонтовані електроди. Термін очищення скорочується до декількох хвилин. Спільною дією електричного поля і зовнішнього тиску забезпечується повне винищення домішок з рідини.

Для дослідження колоїдів застосовують *компенсаційний діаліз*. Суть методу полягає в тому, що колоїдний розчин обмивається не чистим розчинником, а розчинами з різними концентраціями речовин, які знаходяться у колоїдному стані. Різновидом є *вівідіаліз* (діаліз за життя), який використовують для визначення у крові низькомолекулярних речовин.

Література:

1. Мороз А.С., Ковальова А.Г. Фізична та колоїдна хімія: Навч. посібник. — Львів: Світ, 1994. — 280 с.
2. Мороз А.С., Луцевич Д.Д., Яворська Л.П. Медична хімія. - Вінниця: Нова Книга, 2006. — 776 с.
3. Садовнича Л.П., Хухрянський В.Г., Цшаненко А.Я. Біофізична хімія. — К.: Вища пік., 1986.— 217 с.
4. Стрельцов О.А., Мельничук Д.О., Снітинський В.В. Фізична і колоїдна хімія. — Львів: Ліга-Прес, 2003. — 443 с.

Ася Сучану, Марія Константинова
(Ізмаїл, Україна)

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Музична терапія представляє собою давню і найбільш розвинену форму лікування засобами мистецтва, адже зв'язок між музикою і медициною сходить до витоків історії людства.

Тадеуш Натансон (педагог і композитор, автор книги про музичну терапію) пише, що вже стародавні єгиптяни, греки і римляни знали і цінували сприятливий вплив музики на функціональну активність людини, тому використовували її під час цілющого обрядів. У XVIII столітті вплив музики з великим інтересом вивчали медичними дисциплінами (першої нею зацікавилася психотерапевти). А під час Другої світової війни музика була визнана терапевтичним засобом, що мало велике значення для її поширення, в тому числі і в освітніх установах [1].

Музика як вид мистецтва, так близька і необхідна людям, є універсальним засобом спілкування в різних культурних колах. Це специфічна мова, яка народжується з особистих емоцій і задовольняє потребу в естетичних переживаннях. Музика надає велику свободу в прояві своїх емоцій, тому що володіє всією палітрою різноманітних виразних засобів, що реалізуються через звуки, в яких переважають ті чи інші почуття.

Сьогодні музика використовується не тільки під час музикотерапії, але і під час навчальних занять, як метод всебічної та багатоаспектної стимуляції розвитку. З огляду на природні потреби дитини, вона найчастіше приймає форму активної терапії. Завдяки спілкуванню з ним діти можуть звільнитися від заборон і забути про обмежують їх труднощі.

Психологи стверджують, що невербальні засоби спілкування відіграють особливу роль у відносинах з дітьми, які ще не мають сформованого понятійно-сміслового апарату, яким володіють дорослі. Неважко помітити, що саме рух і спів, які є вираженням музичної експресії, складають у дітей елемент їх природної активності і завдяки цьому знаходяться набагато ближче до дитини, дозволяючи їй «висловитися» і бути успішною.

Музикотерапія корисна як для здорових дітей, так і для дітей з обмеженими можливостями, причому в разі друге акцент робиться на реалізації додаткових цілей, сумісних з конкретної дитини. Музику з успіхом використовують фахівці та педагоги в лікуванні дітей з церебральним паралічем, аутизмом, з різного роду порушеннями слуху, зору, розумової відсталості, а також у дітей з порушеннями поведінки або СДУГ. Заняття музикотерапією допомагають в рівній мірі як для заспокоєння занадто агресивною дитини, так і для активізації дитини, невпевненої в собі, соромливою і боязкою. Отже, завдяки такому перетворенню можна ліквідувати поведінку, що створює проблеми в групі однолітків.

Також музична терапія дозволяє виявляти на ранніх стадіях порушення в сфері слухового або зорового сприйняття, моторики і зорово-слуховий орієнтації і ліквідувати їх завдяки застосуванню відповідних вправ. Заняття музикотерапією дуже корисні при придбанні кращій концентрації уваги, вміння підкорятися певним правилам і чекати своєї черги [2]. Музична терапія стимулює розвиток дитини, допомагає формувати особистість і лікувати її дисфункції розвиває пам'ять і спостережливість. Вона рекомендується дітям, які мають труднощі з латералізацією (лівопівкульною / правопівкульною) і просторової орієнтацією.

Головна мета музично-терапевтичної діяльності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку полягає в наступному:

- допомога в загальному розвитку;
- поліпшення моторики
- стимуляція ефективності розумової праці, пізнавальної діяльності, розвиток почуттів, уваги і пам'яті;
- стимулюючу дію на естетичний розвиток;
- творчий та емоційний розвиток, який завдяки поєднанню музики, пластики і поезії дозволяє в повній мірі використовувати потенціал маленької людини;
- задоволення природної потреби дітей в навчальних розвагах;
- заохочення активних занять музикою, співом, грою на музичних інструментах;
- надання можливості для вільного самовираження, власної вербальної, рухової, вокальної та емоційної експресії;
- зняття емоційної напруги;
- підвищення віри у власні можливості і самооцінки;
- розблокування почуттів і розкриття емоцій або напруги;
- розрядка, ліквідація різних негативних емоцій і розвиток позитивних емоцій;
- заспокоєння, розслаблення, стан відпочинку або, навпаки, активації;
- допомога в позбавленні від стресу;
- ліквідація агресії;

Оскільки музика сприймається не тільки за допомогою органів слуху, вона спонукає до дії всього організму. Елементи музичного твору, які чує людина, а саме ритм, динаміку, гармонію, штрихи,

забарвлення звуку або мелодії, резонують по всьому тілу, мозку і серця. На думку Жака Далькроза (швейцарського композитора, творця ритміки як галузі музичної освіти), рух в такт з музикою активізує роботу нервової системи дитини, інтенсифікує діяльність головного мозку, гармонізує психічну діяльність, стимулює фізичний і психічний розвиток. Це відбувається тому, що людина отримує враження через всю м'язово-нервову систему. Жак Далькроз вважав, що прагнення до гармонізації мозку і тіла має велике значення в реабілітації, а музика тим елементом, який безпосередньо сприяє такій гармонізації [3]. Емоції, що супроводжують спілкування з музикою, не тільки є інтелектуальними емоціями, а й безпосередньо впливають і приводять у рух весь організм.

Існують різні види занять музикотерапією, які можна використовувати в дитячому садку або школі, а також під час гри з дітьми. Ось деякі з них:

- психогімнастичні вправи (мімічні і пантомімічні етюди з ілюстрацією пісні за допомогою звуконаслідування і імітаційних жестів, що відображають її текст);
- речові гри та інсценування (для цього розподіляють різні ролі, пов'язані з утриманням пісні, використовуючи іграшки, ляльки, маріонетки і т. д.);
- артикуляційна гімнастика за допомогою слів пісні;
- слухові вправи (розвивають чутливість до тону, ритму, мелодії, темпу мови) - аудіювання, імітація і повторення звуків, розпізнавання звуків;
- музично-ритмічні вправи і танцювальні імпровізації (досягнення відповідності рухів з ритмом музики, а також відтворення ритму конкретної пісні або рядки з допомогою простих елементів, таких як притоптування або плескання в долоні);
- поєднання музики з малюнком і дрібною моторикою (діти малюють те, що уявляють собі під час прослуховування композиції, а малюкам пропонуються тематичні розмальовки);
- пасивна музикотерапія - післяобідній відпочинок під релаксаційну музику з м'яким, приглушеним, бас-звучанням.

Музика є універсальною силою, що діє на людину комплексно, незалежно від віку, освіти чи соціального статусу. Музика зближує нас з енергією природи, яку ми дізналися ще не до кінця! До того ж вона дозволяє розблокувати емоції без допомоги лікаря або психотерапевта. У свою чергу, спів і танець протягом століть є найкращою формою терапії, ефективновивільнюючи нас радісні і прекрасні сторони особистості.

Музика знижує рівень стресу.

Було підтверджено численними дослідженнями, спокійна музика, в повільному темпі, з низькою тональністю і без слів, знижує рівень стресу і тривожності в організмі. Яка саме музика є корисною для мозку? За даними досліджень, деякі композиції медитативної музики значно знижують рівень кортизолу в крові (гормон, який виробляється під впливом стресу). Також, музика може допомогти в боротьбі з безсонням. Крім іншого, було встановлено, що музика чинить аналгетичну і седативну дію на хворих, які готуються до операції. Це може бути пов'язано зі здатністю музики моделювати настрій або відволікати нас.

Музика змінює наше візуальне сприйняття.

Згідно з дослідженнями, проведеними в Університеті Гронінгена, музика змінює наше світосприйняття. Як музика впливає на наш мозок? Якщо людина слухає сумну музику, більш імовірно, що він буде ідентифікувати вирази обличчя інших людей, як сумні. І навпаки, якщо ви слухаєте радісну музику, ви побачите і інших людей з виразом радості на обличчі. Таким чином, музика впливає не тільки на наш настрій, але і на те, як ми сприймаємо навколишній світ.

Музика впливає на наш настрій і емоції.

Згідно з дослідженнями, слухання класичної музики або музики в стилі нью-ейдж зменшує втому, печаль і напругу. Крім того, було встановлено, що музика, в незалежності від стилю, який ми вважаємо за краще, сприяє підтримці позитивного настрою. Виняток становить музика в стилі Grunge. Цей стиль музики провокував підвищення рівня ворожості і напруженості, а також зниження рівня розслаблення, бадьорості і ясності розуму. Типом музики, який мав найбільш сприятливий вплив на слухачів, була «Музика дизайнера». Цей тип музики для мозку має відношення до тих типів, які безпосередньо призначені для впливу на слухача.

У дослідженні використовувалася композиція «Speed of Balance» з метою полегшити психічне та емоційне рівновагу учасників, і дати їм можливість випробувати більш ясні і позитивні емоції. В результаті, у всіх учасників підвищилися здатності розслаблення, і підтримки бадьорості, ясності розуму, знизилася ворожість, напругу, втому і печаль. За даними цього дослідження, коли прослуховується неприємна музика, активується область мозку, пов'язана з почуттям конфлікту і емоційного болю. Музика впливає на настрій і емоції

Чи існує зв'язок між музикою і логікою?

Як відомо, навчання гри на музичних інструментах в ранньому віці сприятливо впливає на подальший розвиток дитини. У 2008 році Мері ФордджердЕлленУиннер і Андреа Нортон викладачі Сент-Ендрюського університету виявили, що діти, які займаються музикою близько трьох років, перевершують своїх однолітків відразу за чотирма показниками: сприйняття інформації на слух, моторика, словниковий запас і логічне мислення.

Таким чином, вчені прийшли до висновку, що багаторічна інтенсивна музична практика робить позитивний вплив не тільки на міжпівкульну організацію слухових і рухових функцій, але і на процес перерозподілу психічних функцій між лівою і правою півкулями головного мозку (латералізація).

Як фоновий шум впливає на креативність?

Середній рівень шуму є своєрідним каталізатором творчих здібностей. Ускладнюючи процес обробки інформації, фоновий шум стимулює абстрактне мислення і налаштовує мозок людини на робочий режим. Саме тому громадські місця - кафе, літні майданчики, набережні, парки і т. д. - так приваблюють творчих особистостей.

При високому рівні шуму мозок людини занадто перевантажений, так як намагається не тільки відволіктися від усіх відволікаючих чинників, а й обробити інформацію настільки якісно, наскільки це можливо.

Література:

1. Мистецтво як засіб терапії дітей і молоді з особливими потребами / Упорядники: Певна В., Циганов Н. – Луганськ: ЛОЦССМ, 2001. – 160 с.
2. Соціально-культурна реабілітація інвалідів юнацького віку в умовах дозвілля: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.06. – К., 2003. – 18 с.
3. Тарарина Е.В. Глубинная арт-терапия: практики трансформаций / О. Тарарина: практическое пособие. – К.: Астамир, 2017. – 240 с.
4. Тарарина Е.В. Человек звучащий. Практикум по музыкальной терапии: науч.-метод.пособ. / Елена Тарарина. – К.: АСТАМИР-В, 2017.– 208 с.

Надія Петухова, Н.В. Альохіна
(Харків, Україна)

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ-ФАРМАЦЕВТІВ ПРИ ВИВЧЕННІ АНАЛІТИЧНОЇ ХІМІЇ

Вирішення проблеми формування готовності студентів фармацевтичного факультету до професійної діяльності при вивченні аналітичної хімії вимагає визначення та реалізації педагогічних умов освітнього процесу, спрямованих на створення бази фундаментальних хіміко-аналітичних знань і практичних умінь студентів як основи хімічних компетенцій в їх взаємозв'язку з майбутньою професією, розвиток мотивації до професійної діяльності.

Для організації цілісного процесу спадкоємного навчання студентів – майбутніх фармацевтів аналітичній хімії, націленого на формування їх готовності до професійної діяльності, слід виходити з розуміння його як складної, організованої та динамічної системи, яка в єдності здійснює предметну хімічну освіту, а також виховання і розвиток студентів засобами даної навчальної дисципліни.

Готовність студентів фармацевтичного профілю до професійної діяльності, що формується при вивченні аналітичної хімії, розглядається як інтегративне поняття і містить такі основні компоненти:

- наявність фундаментальних хіміко-аналітичних знань;
- мотиваційно-ціннісне ставлення до них як до професійно значущих;
- здатність використовувати ці знання для освоєння профільних дисциплін і вирішення професійних завдань;
- володіння комплексом різнохарактерних вмінь (хіміко-експериментальних, розрахункових, графічних тощо);
- вміння самостійно здобувати знання і працювати в команді [3].

Готовність до професійної діяльності майбутнього провізора неможлива без комплексу хіміко-аналітичних компетенцій, що складають основу загальних і фахових компетентностей, передбачених Стандартом вищої освіти України галузі знань 22 Охорона здоров'я спеціальності 226 «Фармація» [2].

Позитивне сприйняття змісту курсу аналітичної хімії забезпечується смисловим і аксіологічними насиченням матеріалу, що відображає гуманістичну та професійну спрямованість, що сприяє формуванню ціннісного ставлення до майбутньої професії, забезпечує позитивну мотивацію і, отже, усвідомлене сприйняття. Мотиви навчання включають пізнавальні і професійні потреби студента, що спираються на систему його ціннісних відносин.

Змістовний компонент процесу формування готовності до професійної діяльності у майбутніх фармацевтів розроблений нами на основі загальнодидактичних положень і виділених в його змісті чотирьох основних частин – знання, вміння, цінності, досвід творчої діяльності з урахуванням сучасних тенденцій розвитку хімічної науки, що дозволяє розкривати структуру і зміст основних блоків навчального предмета «Аналітична хімія», їх цільове призначення і методологічні функції в навчальному процесі.

Основним методологічним підходом при моделюванні цього компонента є інтегративно-модульний, який передбачає компактність хімічного змісту при організуючій ролі теорії відносно до фактів. Він реалізується в генералізованій подачі навчального матеріалу великими блоками, в типологізації (систематизації) процесів і явищ, у виділенні в кожному блоці методологічної складової (знання про методи

дослідження речовин і методах раціонального вчення), вибіркового вивченні найбільш типових прикладів (речовин, процесів, явищ, тобто мінімізація фактів). Конструктивність інтегративно-модульного підходу полягає в тому, що він відображає в кожному блоці все його структурні одиниці, а також єдність теорії і практики. Зміст всіх блоків навчальної дисципліни пронизаний актуальними ідеями хімічної науки і професійної спрямованості.

Важливим напрямком навчання аналітичної хімії майбутніх фармацевтів є його аксіологізація [3]. Ціннісне сприйняття змісту навчальної дисципліни «Аналітична хімія» відбувається при смислового аксіологічному насиченні матеріалу, що відбиває гуманістичну, екологічну та професійну спрямованість, що з самого початку навчання формує ціннісне ставлення не тільки до аналітичної хімії, але і до майбутньої професії провізора, підсилює мотиви і осмислене сприйняття. Свідоме ставлення до фундаментального змісту основ науки, що засвоюється на когнітивному рівні у формі понять та їх дефініцій, теорій, законів, символіко-графічних та інших абстракцій, передбачає смислове і аксіологічне насичення, розуміння їхнього змісту, значення і функцій.

Смислове та аксіологічне насичення навчального матеріалу, яке відбувається навколо розкриття наукових і світоглядних ідей, комплексних хіміко-фармацевтичних, хіміко-медичних, хіміко-екологічних, хіміко-валеологічних проблем, цінностей та методології пізнання, проектування, прогнозування і моделювання хімічних процесів і явищ, які передбачають синтез знань і умінь для їх вирішення, прилучає студентів до творчої діяльності.

Процес вивчення студентами аналітичної хімії обумовлений поставленими цілями навчання, специфікою змісту навчальної дисципліни. Його організація заснована на психолого-педагогічних закономірностях і принципах розвиваючого навчання. Головною особливістю навчального процесу є його максимально діяльнісний характер, який забезпечувався відповідним плануванням навчального процесу, системою завдань для самостійної роботи студентів, навчально-методичним комплексом.

Особливу увагу в реалізації процесуально-діяльнісної сторони ми приділяємо вибору форм, методів і засобів навчання, стимуляції мотивів і активізації навчальної діяльності. Процесуально-діяльнісний аспект реалізується у взаємодії, у співпраці та співтворчості студентів та викладачів, а також в роботі студентів з комп'ютерами, з літературою.

Найважливішою умовою здійснення їх діяльності є засоби навчання – реальні хімічні об'єкти, їх наочне зображення, хімічний експеримент, підручники, посібники та довідники, дидактичні матеріали, що містять орієнтовні основи дії. Види діяльності викладача і студентів конкретизуються і визначаються цілями, змістом модулів і закладеними в них характером і рівнем діяльності з подальшим посиленням її рефлексії. Спільна діяльність є механізмом розвитку навчального процесу і особистості студентів.

Процес формування готовності до професійної діяльності у студентів-фармацевтів під час вивчення аналітичної хімії розглядається нами як функціонально цілісна система цілей і завдань міждисциплінарного змісту, взаємопов'язаної діяльності суб'єктів процесу навчання, єдності дидактико-методичного комплексу, освітніх результатів і управління якістю навчання. У цій системі враховуються особливості майбутньої професійної діяльності студентів, вимоги до змісту і процесу навчання, обумовлені необхідністю його модернізації, а також критерії сформованості готовності до професійної діяльності, які характеризують ефективність реалізації цього процесу.

В процесі вивчення аналітичної хімії ми робимо акцент на результати досягнень студентів в процесі дієвого освоєння дисципліни (їх мотиви, інтереси, фундаментальні знання, узагальнені вміння, рівень оволодіння ними, розвиток інтелектуальної діяльності, вміння вирішувати комплексні завдання з професійною спрямованістю тощо).

Аналіз наукових робіт щодо психологічних та педагогічних умов формування готовності до професійної діяльності свідчить, що у дослідженнях є як схожі, так і відмінні позиції.

Так, на думку Л. Афанасьєвої [1], однією з головних педагогічних умов під час процесу ефективного формування готовності до професійної діяльності у майбутніх фахівців є усвідомлення студентами ролі професійної компетентності в своїй діяльності. Усвідомлення необхідності зазначеного виду компетентності авторка вбачає у вихованні потреб та мотивів. Згідно дослідження психологів, позитивне ставлення студентів до процесу навчання є результатом інтегративного впливу потреб та цілей, мотивів і стимулів, пізнавальних інтересів. Також важливими умовами формування готовності до професійної діяльності вчена вважає реалізацію компетентнісного підходу до навчального процесу та використання форм і методів інтерактивного навчання.

У дослідженні О. Масалової вказується, що система підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності будується на закономірностях педагогічного процесу й передбачає створення оптимальних педагогічних умов, найважливішими з яких є: впровадження поетапного розвитку особистості фахівця в навчально-виховному процесі; педагогічно доцільне поєднання традиційних та інноваційних освітніх технологій, спрямованих на забезпечення особистісно-орієнтованої взаємодії; урахування індивідуальних особливостей студентів у процесі організації проблемно-пошукової діяльності; активізація у студентів спонукальних мотивів до творчого самовираження; навчально-дослідницька та науково-дослідницька діяльність студентів [4].

Таким чином, формування готовності до професійної діяльності у студентів – майбутніх фармацевтів забезпечується комплексом педагогічних умов, до яких ми відносимо: цілісність навчального процесу, його націленість на формування готовності студентів до професійної діяльності, створення позитивного

освітнього середовища; оптимальне співвідношення в педагогічному процесі традиційних та інноваційних методів навчання, аудиторної та позааудиторної самостійної роботи студентів на основі конструювання системи завдань, що відображають структуру навчально-професійної діяльності; включення студентів у різноманітні форми аудиторної і позааудиторної діяльності, сприяє реалізації їх когнітивного та креативного потенціалу та розвиваючої самостійності, рефлексію; включення елементів професійної діяльності в систему навчальних завдань, курсових проектів; здійснення моніторингу навчальних досягнень студентів і формування в навчальному процесі готовності до професійної діяльності.

Література:

1. Афанасьєва Л. В. Педагогічні умови формування готовності до професійної діяльності у майбутніх менеджерів організацій / Л. В. Афанасьєва // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер.: Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 107(1). – С. 36-41. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2012_107\(1\)_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2012_107(1)_7)
2. Галузевий стандарт вищої освіти підготовки на другому (магістерському) рівні Магістра у галузі знань 22 Охорона здоров'я за спеціальністю 226 Фармація від 28.04.2016 р. [Електронний ресурс]. – Вінниця, 2016. – 62 с. – Режим доступу: <https://www.vnmu.edu.ua/>
3. Литвинова Т. Н. Теоретическая модель формирования готовности студентов фармацевтического факультета к профессиональной деятельности при изучении аналитической химии / Т. Н. Литвинова, Т. Г. Юдина // Фундаментальные исследования. Педагогические науки. – 2008. – №13. – С. 1464-1470.
4. Масалова О. А. Педагогічні умови формування готовності майбутнього вчителя до педагогічної творчої діяльності [Електронний ресурс] / О. А. Масалова. – 2010. – Режим доступу: http://tme.umo.edu.ua/docs/Dod/3_2010/masalova.pdf

Ігор Старосельський
(Кременчук, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ ІСТОРІЇ ТА ГЕОГРАФІЇ

Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в Україні, світові тенденції гуманізації, інтеграції та глобалізації суспільства визначили нові пріоритети розвитку освітньої галузі. Одним із головних напрямів модернізації освіти в Україні є створення якісно нової освіти – школи життєтворчості й самореалізації особистості, в якій утверджується бажання і вміння навчатися впродовж усього життя. У Національній доктрині розвитку освіти зазначається, що одним із основних аспектів реформування освіти є впровадження в навчально-виховний процес сучасних педагогічних і науково-методичних досягнень. Одним із стратегічних завдань розвитку педагогічної науки, є створення умов для використання комп'ютерних технологій у навчально-пізнавальній діяльності. Від цього залежить успішність розв'язання комплексу проблем модернізації та інформатизації навчання у вищих навчальних закладах.

Одним із основних шляхів оптимізації навчально-виховного процесу є широке застосування інформаційно-комунікаційних, в тому числі мультимедійних технологій.

Комп'ютеризація швидко увійшла в усі галузі нашого життя. Виникає нагальна потреба у використанні комп'ютерної техніки при вивченні багатьох дисциплін, що викладаються у вищій школі.

Важливим завданням є створення нових моделей подання знань, в яких з'являється можливість одними і тими ж засобами демонструвати як об'єкти, характерні для логічного мислення, так і образи-картинки, якими оперує образне мислення.

Друге завдання – візуалізувати знання, до яких важко або неможливо підібрати текстові описи. І, нарешті, третє – пошук способів переходу від спостережуваних картинок-образів до розуміння тих процесів, явищ, які ховаються за динамікою цих картин. Звідси можна зробити висновок про те, що переваги, що надаються мультимедійними технологіями (поєднання аудіо- та візуального матеріалу, швидке отримання інформації та обмін нею і т.ін.) в організації навчального процесу не викликають сумніву.

Робота курсантів і студентів на занятті при використанні мультимедійних технологій може бути організована таким чином:

– фронтально – ознайомлення з візуальною інформацією (перегляд відеороликів, фото, картографічного матеріалу, ілюстрацій, схем, діаграм, спостереження за динамікою зміни об'єктів);

– індивідуально – виконання практичних робіт, рішення задач;

– робота в групах – робота над навчальним проектом тощо.

Мультимедійні технології дають можливість реалізувати такі види роботи на заняттях:

– перегляд інформації в аудіовізуальному варіанті;

– тренінг за теоретичними питаннями з використанням тестів;

– самоконтроль;

– робота з понятійним апаратом.

До найбільш ефективних форм викладу навчального матеріалу слід віднести мультимедійні презентації, створені за допомогою Microsoft Power Point силами як викладачів, та і курсантів та студентів.

Ця мультимедійна форма дозволяє подати матеріал як систему яскравих опорних образів, наповнених вичерпною структурованою інформацією в алгоритмічному порядку. Мета такого подання навчальної інформації, перш за все, у залученні системи образного мислення студентів. Подання навчального матеріалу у вигляді мультимедійної презентації скорочує час навчання, вивільняє ресурси фізичних сил та уваги курсантів та студентів. Це стає можливим завдяки властивостям інтерактивності електронних додатків, які оптимально пристосовані до організації самостійної пізнавальної діяльності курсантів. Використання презентацій дозволяє побудувати навчальний процес на основі психологічно коректних режимів функціонування уваги, пам'яті, розумової діяльності, гуманізації змісту навчання та педагогічних взаємодій, реконструкції процесу навчання з позиції цілісності. Використання презентацій є доцільним на будь-якому етапі вивчення теми і на будь-якому етапі конкретного заняття: під час пояснення нового матеріалу, закріплення, повторення, контролю. Водночас презентація виконує різні функції: викладача, робочого інструменту, об'єкта навчання, що співпрацює з колективом.

Для перевірки ефективності використання мультимедійних технологій в практиці вищої школи було проведено експериментальне дослідження. Експериментальна робота проводилась серед курсантів та студентів Кременчуцького льотного коледжу під час викладання дисциплін «Історія України» та «Соціальна і економічна географія світу».

Автором розроблено й апробовано лекції та семінарські заняття відповідно до навчальної програми курсу з використанням мультимедійних презентацій.

Використання мультимедійних технологій дозволило виявити ефективність впровадження мультимедійних технологій, що підтверджується зростанням середнього балу успішності курсантів та студентів на 1,75 бали, зміною ставлення до предмету на позитивне у 81% курсантів і поглибленням знань з цього предмету у 67% курсантів та студентів.

Анкетування курсантів та студентів дозволило зробити наступні висновки:

– незважаючи на загальну обізнаність курсантів та студентів експериментальної групи з комп'ютером, вони зазнають деяких труднощів під час роботи з мультмедіа технологіями, в підготовці мультимедійних презентацій та створенні власних проектів на основі інформаційно-комунікаційних технологій, 61,9% опитаних вказали на це;

– курсанти експериментальної групи значно поліпшили свої результати – 67,2% курсантів заявляють про поліпшення знань з історії та географії після використання мультимедійних лекцій;

– порівнюючи в цілому результати контрольної та експериментальної групи формувальному експерименті, слід відзначити явно виражену позитивну динаміку покращення рівня знань з курсів історії України та соціальної і економічної географії світу серед курсантів групи, де використовувалися мультимедійні лекції. Результати експерименту показали – всі курсанти та студенти, що мають високу мотивацію до роботи на початку експерименту, значно поліпшили свої результати: 80% з них отримали більш високі оцінки в кінці експерименту, ніж перед його початком.

Експериментальне дослідження свідчить про позитивне ставлення як викладачів, так і курсантів та студентів до використання мультимедійних технологій.

Досвід використання мультимедійних технологій дозволяє мені рекомендувати такі заходи, які б могли сприяти більш повному та глибокому запровадженню використання мультимедійних технологій в освітній процес вищого навчального закладу:

– профілізація та адаптація навчальних аудиторій під використання мультимедійних технологій, створення комп'ютерної мережі в навчальному закладі, для отримання доступу до медіатеки навчального закладу;

– створення аудиторій, оснащених технічними засобами (комп'ютером, мультимедійним проектором, мультимедійною дошкою) для використання мультимедійних технологій;

– відкритий доступ курсантів студентів до використання комп'ютерів для самостійної позаурочної роботи, пошуку інформації в мережі Інтернет, підготовки до семінарських та домашніх завдань, створення власних проектів;

– можливість виходу до мережі Інтернет з комп'ютерів навчального закладу;

– підбір програмних продуктів для створення мультимедійних лекцій, посібників, тощо, які б відповідали таким вимогам: доступність, легальність, ефективність, невисока ціна, сумісність з іншими програмними продуктами;

– створення та накопичення дидактичних мультимедійних матеріалів (комп'ютерних енциклопедій, лекцій, навчальних програм, наочних матеріалів) які повинні бути доступними через Інтернет та медіатеку, яка може виступати як відгалуження бібліотеки, або знаходитися на відповідній кафедрі навчального закладу;

– організація навчання викладачів з підвищення їхньої комп'ютерної грамотності взагалі та компетентності в галузі інформаційних технологій та використання мультимедійних технологій зокрема; організація курсів з перепідготовки та підвищення кваліфікації викладачів в галузі інформаційних технологій;

– запровадження спеціального курсу з інформатики з метою навчання студентів I курсу, незалежно від основної спеціальності, для підвищення їх комп'ютерної освіченості, готовності не тільки бути об'єктом навчальної діяльності, але і самим творчо, за допомогою ММТ знаходити та переробляти навчальну інформацію.

Використання мультимедійних технологій при викладанні історії та географії є перспективним дидактичним засобом, який здатний значно підвищити ефективність навчального процесу.

Література:

1. Вища освіта в Україні: [навчальний посібник] / Кремінський В.Г., Ніколаєнко С.М., Степко М.Ф. та ін. За ред. В.Г.Кремени, С.М.Ніколаєнка. – К.: Знання, 2005. – 327 с.
2. Голівер Н.О. Оптимізація навчально-пізнавальної діяльності студентів в умовах застосування комп'ютерів / Н.О. Голівер // Соціалізація особистості: [зб. наук. пр.]. – Том XVIII. – К.: Логос, 2002. – С. 107-115.
3. Голівер Н.О. Роль комп'ютерних засобів у науковій організації навчального процесу / Н.О. Голівер // Шляхи вдосконалення системи безперервної освіти: матеріали міжвузівської науково-методичної конференції (10-11 жовтня 2002 р.). – Кривий Ріг: Мінерал, 2002. – С. 137-142.

Айгул Тапанова
(Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Использование цифровых образовательных ресурсов в преподавании русского языка является одним из важнейших аспектов совершенствования учебного процесса, обогащения арсенала методических средств и приемов, позволяющих разнообразить формы работы и сделать урок интересными запоминающимся для учащихся. Урок 21 века... Сколько новых требований предъявляется учителю в связи с изменениями, произошедшими в жизни общества и прежде всего в учебном процессе. Изменилась роль учителя, мы теперь для учащихся не единственный источник информации. Главное нам не отстать в своем развитии, идти в ногу со временем и с учениками. Как же быть в этой ситуации учителю, как увлечь учеников? Следовательно, перед нами стоит задача: освоить ИТ. Сегодня на смену традиционным педагогическим технологиям обучения пришли инновационные технологии, связанные с использованием компьютера. Это так называемые Интернет-технологии, дистанционное обучение, мультимедийные, интерактивные технологии (использование он-лайн тестов и цифровых образовательных ресурсов). Задача школы - не только сообщение определенной суммы знаний обучающимся, но развитие у них познавательных интересов, творческого отношения к делу, стремления к самостоятельному обогащению знаний и умений и применения их в своей практической деятельности.

Цифровой образовательный ресурс представляет собой разновидность электронного учебного пособия, поддерживающего изучение локальной темы. Отличительными характеристиками таких пособий являются небольшой объем, повышенная наглядность, интерактивность, что позволяет составлять из них наборы не только для коллективной работы в классе с использованием интерактивной доски или проекционного оборудования, но и применять их в системе самостоятельных работ и домашних заданий, а также при организации дистанционного обучения. Такие творческие задания на дом позволяют ребятам по-другому относиться к домашней работе. Это приводит к тому, что ученик при обучении будет использовать не просто способности своей памяти, но и аналитическое мышление, сопоставление, анализ. В этой работе очень важно, чтобы дети делали самостоятельные выводы, давали оценку тому или иному явлению.

Задачи ЦОР:

- помощь учителю при подготовке к уроку;
- моделирование урока из отдельных цифровых объектов;
- большое количество дополнительной и справочной информации - для углубления знаний о предмете;
- подготовка контрольных и самостоятельных работ;
- подготовка творческих заданий;
- подготовка поурочных планов, связанных с цифровыми объектами;
- индивидуальная исследовательская работа и творческая работа учащихся с ЦОРа на уроке;

Регулярное использование ЦОР приводит возникновению нового этапа в обучении, облегчает процесс запоминания, позволяет сделать урок более интересным и динамичным. Использование вышеуказанных ресурсов имеет положительный эффект. Например, знания приобретаются по разным каналам восприятия и лучше усваиваются, запоминаются на более долгий срок.

Современный учитель должен эффективно применять информационные коммуникационные технологии в учебном процессе. Почти все учителя используют некоторые технологии. Например, широкое распространение получило использование презентаций. Они удобны и для учителя, и для учеников. Презентация кроме текста может включать картинки, графики, таблицы, видео и музыкальное сопровождение. Составление презентации требует большой подготовки учителя по подбору материала, продумывание структуры презентации, выбора оформления и т. д.

В настоящее время на уроках мною используется компьютерное тестирование. Этот вид работы дает возможность за короткое время оценить многих и сделать это достаточно объективно обеспечивает этой технологии широкую популярность.

Результаты выполнения заданий выводятся учащемуся на экран и отправляются учителю. Учитель может оценить или проанализировать их в любое удобное для него время.

Использовать интерактивные тесты целесообразно для диагностики качества усвоения материала, в тренировочном режиме для отработки умений и навыков после изучения темы.

Для учеников 6 классов мною был проведен обобщающий урок по теме «Словообразование» в форме дидактической игры.

Известно, что интерес к учебной деятельности у детей резко возрастает, если они включены в игровую ситуацию.

На данном уроке применение презентации, работа с ЦОР (единая коллекция цифровых образовательных ресурсов- <http://school-collection.edu.ru/>) позволило сделать занятие интересным и увлекательным благодаря разнообразному использованию ресурсов. Набор цифровых образовательных ресурсов можно использовать на всех этапах обучения русскому языку: при объяснении нового материала, закреплении, повторении, контроле знаний, умений и навыков.

Преимущества использования ЦОР позволяет:

1. улучшить эффективность и качество образования;
2. ориентироваться на современные цели обучения;
3. повысить мотивацию учащихся к обучению;
4. сделать уроки эмоциональными и запоминающимися;
5. реализовать индивидуальный подход;
6. усилить самостоятельность школьников;
7. повысить качество наглядности;
8. облегчить труд учителя;

Формы работы с ЦОР:

- фронтальная;
- групповая;
- парная;
- индивидуальная;

Среди ЦОР по литературе имеются текстовые материалы в цифровом формате (художественные, критические, биографические и справочные), аудиотексты, видеофильмы, цифровые иллюстрации и фотографии, интерактивные задания, мультимедийные биографии, флеш-задания, электронные контрольные работы и тесты, видеоуроки, методические комментарии и многое другое. Перечисленные электронные средства обучения могут быть с успехом использованы учителем во всех формах организации учебного процесса, в том числе и в дистанционной.

Еще хотела бы отметить, что цифровые образовательные ресурсы можно создавать самим.

Например, вам нужен фрагмент какого-либо фильма, мультфильма, передачи, или сами сделали видеозапись и пр. Вы можете использовать программу Windows Movie Maker и сделать нужную нарезку, можете создать свой клип (если необходимо).

Также можете делать собственные записи, записи детей, создавать аудиокниги.

Учитель должен сформировать в школе личность,обладающую информационными и коммуникативными навыками, навыками решения проблем,межличностного общения и самоконтроля. Поэтому информационно-коммуникационные технологии (ЦОР) видятся мне наиболее перспективными для достижения этой цели.

Использование ЦОР на уроках русского языка позволили мне реализовать идею развивающего обучения, повысить темп урока, увеличить объем самостоятельной работы, групповой работы, сделать урок более ярким и увлекательным.

Исходя из изложенного выше, можно сказать, что сегодня преподаватель имеет возможность качественно изменить процесс обучения и воспитания: информационные и коммуникационные технологии облегчают творческую работу учителя, помогают совершенствоваться, накапливать и развивать свои педагогические находки, а также формировать у обучающихся образовательные компетенции, повышать уровень умений работать с информацией, реализовать творческие возможности, увеличивать долю самостоятельной работы учащихся, повышать темп урока. Полноценное внедрение ЦОР в учебный процесс позволяет лаконично дополнять и сочетать традиционные методы преподавания с новым,использующими информационные технологии, применять индивидуальный подход,развивать лингвистические способности учащихся и объективно оценивать качество знаний каждого ученика.

Литература:

1. Болотов, В. А., Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе [Текст] / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. - 2007. - № 10. С. 8-14.
2. Крючкова, О. В. Комплексная информатизация образования [Текст]/ О. В. Крючкова. - Минск: Красико-Принт, 2006. – 176 с.

3. Полонский, В. М. Словарь по образованию и педагогике [Текст]/ В. М. Полонский. - М.: Высшая школа, 2008.
4. Степанов, С. В. Ключевые компетенции в современной школе: новые требования к содержанию образования и педагогу.
5. М.М. Поташник "Требование к современному уроку" Центр педагогического образования. Москва, 2007

Тетяна Шевченко
(Суми, Україна)

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НА УРОКАХ ІНФОРМАТИКИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Досвід впровадження в навчальний процес педагогічних програмних засобів інноваційних технологій показав, що для успішної реалізації концепції інформатизації освітньої галузі, зокрема системи загальної освіти, необхідне забезпечення навчальних закладів разом з апаратними засобами також і педагогічними програмними засобами, розробленими відповідно до чинних програм вивчення навчальних предметів у загальноосвітніх та професійних навчальних закладах.

Аналіз проведення досліджень вказує на те, що головною причиною недостатньої ефективності і недостатнього поширення комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання є недоступність цих засобів для потенціального користувача, відсутність детальних і конкретизованих описів ефективних методик їх застосування у навчальному процесі, орієнтованість значної частини існуючих програмних засобів навчального призначення на технології навчання, які важко поєднуються з класно-урочною організаційною формою навчання або є малоефективними [1, с. 40].

Вимоги до комп'ютерно-орієнтованих систем навчання:

- Принцип науковості
- Принцип наочності
- Принцип систематичності й послідовності
- Принцип активного залучення всіх учнів до навчального процесу
- Принцип індивідуалізації, індивідуального підходу у навчанні
- Принцип доступності

Загально-дидактичні і спеціальні умови застосування засобів навчання дали змогу окреслити коло завдань, які можна ефективно реалізувати із застосуванням зазначених засобів.

Основними з них є:

- Створення і використання засобів унаочнення навчального матеріалу, які важко або неможливо реалізувати жодним з традиційних засобів навчання (комп'ютерні динамічні моделі, емулятори об'єктів вивчення, гіпермедійні системи, використання яких забезпечує компактне зберігання, пошук та відтворення відео- та аудіо матеріалів навчального призначення);

- Створення віртуальних діяльнісних середовищ, використання яких надає можливості користувачеві (учневі, вчителю) виконувати дії над знаково-символьними моделями об'єктів вивчення, здійснювати унаочнення цих моделей шляхом перетворення їх на динамічні моделі, виконання дії над отриманими моделями з використанням результатів їх аналізу, їх доповнення, заснованого на когнітивному осмисленні.

- Ефективний моніторинг навчального процесу, який базується на використанні програмно-апаратних засобів визначення рівня навчальних досягнень учнів та відповідних (програмно та програмно-апаратно реалізованих) засобах і способах накопичення, зберігання, опрацювання, аналізу та інтерпретації отриманих даних, створення максимально об'єктивної бази для формування вчителем оцінювального судження.

Серед педагогічних програмних засобів, які пропонуються останнім часом, важливе місце займає електронне навчання (ЕН), яке охоплює значні за обсягом матеріалу розділи навчальних курсів або повністю навчальні курси.. Для ЕН характерною є гіпертекстова структура навчального матеріалу, наявність систем управління з елементами штучного інтелекту, блоку самоконтролю, «розвинені» мультимедійні складові. Використання електронного навчання сприяє розвитку особистісних компонентів моделі навчання, гуманізації навчального процесу [2, с. 23].

Актуальними залишаються наступні аспекти використання педагогічних програмних засобів типу ЕН у освітньому процесі, які слід розробляти у рамках методики вивчення конкретних дисциплін:

- Розробка науково обґрунтованих психолого-педагогічних засад формування структури і використання у освітньому процесі електронного навчання.

- Розробка вимог до предметного наповнення та способів подання навчальних задач у складі електронного підручника.

- Визначення місця у освітньому процесі та створення методик впровадження електронного навчання електронного навчання за умов класно-урочної організаційної форми навчання [3, с. 11].

Інформатизація та інноваційний підхід до освітнього процесу повинні бути засновані на органічному поєднанні різноманітних технологій навчання. Для втілення цього необхідна:

- Розробка науково-методичного забезпечення вирішення завдань інформатизації освітнього процесу;
- Підготовка педагогічних кадрів до використання інноваційних технологій;
- Підготовка учнів до використання сучасних засобів освітньої діяльності;
- Матеріально-технічне та науково-методичне забезпечення навчальних закладів;
- Впровадження методик використання сучасних інформаційно - цифрових технологій навчання під час вивчення всіх навчальних предметів.

До проблем, які потребують теоретичного і експериментального обґрунтування і вирішення, можна віднести.

- Створення і застосування у освітньому процесі комп'ютерно-орієнтованих методичних систем навчання конкретних навчальних предметів;
- Розробку методичних прийомів поєднання індивідуальних, групових і колективних форм комп'ютерно-орієнтованого навчання;
- Розробку ефективних форм управління навчально-пізнавальною діяльністю з орієнтацією на інформаційно-комунікаційні технології.

Успішне вирішення проблем інформатизації навчального процесу можливе лише за дотримання психолого-педагогічних умов, які визначають результативність освітньої діяльності [4, с. 21]. Актуальність психолого-педагогічної проблематики обумовлена передусім тим, що вона охоплює практично всі питання, пов'язані з використанням комп'ютерної техніки, починаючи з психолого-педагогічного обґрунтування, особливостей використання комп'ютерів учнями різних вікових груп, розробки методичних систем навчання з навчальних дисциплін, і закінчуючи таким практично важливим питанням, як подолання психологічного бар'єру, що виникає у багатьох потенціальних користувачів (вчителів, керівників навчальних закладів, педагогів-дослідників) стосовно самої ідеї інформатизації навчального процесу і пов'язаною з цим необхідністю докласти певні зусилля для оволодіння інноваційними засобами навчальної діяльності.

Інформаційно компетентний вчитель повинен вміти в сучасних інформаційних середовищах здійснювати пошук інформації, необхідної для розв'язання завдань, оцінювати знайдену інформацію відповідно до вимог програми, мети уроку тощо. Саме вчитель повинен впливати на інформаційну культуру своїх учнів.

Практика свідчить, що необхідно об'єднати методiku використання інформаційних технологій з методикою викладання конкретного предмета. Учителі повинні бачити перспективи впровадження ІТ на уроках, супроводжувати заняття ілюстративними матеріалами, які самі вчать готувати на базі своїх поурочних планів.

Сьогодні перед учителями стоїть завдання не просто навчити учнів опанувати певний обсяг знань, а виробляти вміння вчитися, застосовувати набуті знання у практичній діяльності. Щоб стати професіоналом у питаннях економіки, інформатики, фізики та багатьох інших напрямків, потрібно щодня збільшувати обсяги знань, використовуючи для цього всі доступні інформаційні ресурси: журнали, газети, телепередачі, ресурси Інтернету. За останній період швидкість «приходу» інформації до людини збільшилася в декілька тисяч разів.

Тому на рівні зі знаннями необхідні й уміння і навички збирання, обробки та систематизації, аналізу інформації з використанням ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) у навчальному процесі. На уроках ПК (персональний комп'ютер) слід розглядати не як мету, а як інструмент дослідження, додаткової інформації, спосіб саморозвитку й самоорганізації праці, розширення зони індивідуальної активності учня, можливість використання особистісно орієнтованого підходу до навчання.

Важливо пам'ятати, що широке залучення учнів до самостійного пошуку та засвоєння знань, їх творчого застосування на практиці неможливе без чіткої та цілеспрямованої роботи, без постановки перед школярем мети й завдань кожного уроку, демонстрації практичної значущості матеріалу.

Для підвищення ефективності підготовки до уроку пропонується учням підготуватися до нього самостійно: вдома написати порівняльну характеристику, підготувати таблицю даних для побудови діаграм [5, с. 35]. У результаті успішного виконання учень може отримати одразу дві оцінки: з інформатики – за вміння користуватися програмним засобом та реалізацію завдання, з української мови – за порівняльну характеристику та правильність і грамотність написання. Це шлях до підвищення мотиваційного фактора інтегрованого навчання.

Тематичні й предметні Інтернет-ресурси також можуть бути одним із засобів підвищення зацікавленості учнів. Використання посібників, телеконференцій, відео- та анімаційних матеріалів – усе це в новому світлі розкриває учням тему, що вивчається.

Інноваційний підхід до освітнього процесу засобами інформаційно – цифрових технологій дозволяють інтенсифікувати процес навчання, збільшити швидкість сприйняття матеріалу, розуміння та глибину засвоєння знань.

Література:

1. Інноваційні процеси в освіті: загальна характеристика і тенденції розвитку // Шкільна бібліотека. – 2008. – №6. – С. 40.

2. Інноваційні технології інформаційного забезпечення навчально-виховного процесу // Шкільна бібліотека плюс. – 2008. – №11/12. – С. 3-43.
3. Інноваційні технології громадянського виховання учнівської молоді: Спецвипуск // Позакласний час. – 2009. – №1/2. – С. 11.
4. Солова В. М. Інноваційні підходи до системи виховання / В. М. Солова // Позакласний час. – 2012. – № 4. – С. 27-29.
5. Антоненко О. О. Напрями інноваційних методів навчання інформатики у сучасній школі [Електронний ресурс] / О. О. Антоненко // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2013. – №6. – С. 34-35.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/komp_2013_6_12

**Олена Шевчук, Ірина Ковальчук
(Вінниця, Україна)**

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ФІНАНСОВИХ ІНВЕСТИЦІЙ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

На сьогодні особливо гостро постає необхідність вирішення комплексу проблем, пов'язаних із визнанням ролі інвестицій підприємства, в сучасних умовах великого значення набуває процес управління інвестиціями підприємства, що визначає збільшення уваги до інформаційного забезпечення керівництва відповідними даними про інвестиції. Таку інформацію повинна надати, насамперед, система бухгалтерського обліку, що покликана виявляти й систематизувати дані про всі аспекти фінансово-господарської діяльності підприємства. Виникає об'єктивна потреба запровадження системи внутрішнього контролю операцій з фінансовими інвестиціями, створення умов, що забезпечать можливість її ефективного функціонування, оскільки запровадження – це ще не гарантія результативної реалізації внутрішнього контролю. Позитивним результатом вмілої організації внутрішнього контролю буде раціональне функціонування підприємства та отримання ефективних результатів діяльності.

Уміла організація внутрішнього контролю фінансових інвестицій на вітчизняних підприємствах забезпечить збереження майна, раціональне використання матеріальних і фінансових ресурсів суб'єкта господарювання, отримання позитивного результату діяльності підприємства, а також запобігання порушень сучасного законодавства у майбутньому.

Відповідно до Проекту Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», внутрішній контроль - це оцінка роботи аудитора або ключового партнера з аудиту, задокументованої у робочих документах аудитора, на предмет підтвердження обґрунтованості висновків, які містяться у проекті аудиторського звіту або інших звітів [1].

Внутрішній контроль є однією з основних функцій управління і представляє собою систему постійного спостереження і перевірки роботи підприємства з метою оцінки обґрунтованості та ефективності прийнятих управлінських рішень, виявлення відхилень несприятливих ситуацій, своєчасного інформування керівництва для прийняття рішень з усунення, зниження ризиків його діяльності та управління ними [4].

Якість внутрішнього контролю залежить від багатьох чинників. Серед них не останню роль відіграє нормативно-правова база, що регламентує методику і порядок проведення перевірок, а також оцінювання ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства. У разі її відсутності висновки, одержані за результатами контролю, безпосередньо залежать від кваліфікації керівника групи, тому певною мірою будуть суб'єктивними. На нашу думку, кожне підприємство повинно розробити і затвердити внутрішні регламенти, зокрема, порядок організації перевірок робочими групами та методику перевірки фінансово-господарської діяльності підприємства.

Одним із важливих завдань аудиту фінансових інвестицій є оцінка системи обліку і внутрішнього контролю клієнта, для того, щоб зрозуміти, як готується інформація, і мати певне уявлення про надійність досліджуваних систем, оскільки вона формується при збиранні аудиторських доказів та формуванні думки аудитора про інвестиційну діяльність [2]. Процес аудиту фінансових інвестицій зображено на рис. 1.

Основними методичними прийомами, які доцільно використовувати при здійсненні внутрішнього контролю фінансових інвестицій, є: економічний аналіз, інформаційне моделювання, статистичні розрахунки, вибіркові та суцільні спостереження, контрольні заміри робіт, інвентаризація. Особливість методичних прийомів контролю полягає у застосуванні розрахунково-аналітичних прийомів, камеральних перевірок, для дослідження якості виконання планів капітальних вкладень, впровадження нової техніки, виявлення невикористаних резервів інвестицій. Також важливе значення в процесі контролю відіграє застосування такого методичного прийому, як зустрічна перевірка документів в установах банку, що стосуються операцій з фінансовими інвестиціями, оскільки це дасть змогу уникнути порушення законодавства, здійснення крадіжок.

Рис.1. Методика аудиту фінансових інвестицій вітчизняних підприємств [сформовано на основі 2, 3]

Ще одним важливим методичним прийомом при здійсненні контролю фінансових інвестицій є інвентаризація. Інвентаризація фінансових інвестицій проводиться шляхом перевірки наявності цінних паперів, перевірки в установчих та інших документах даних про паї та внески до статутних капіталів спільно створених підприємств і депозитаріїв [3].

Контроль якості аудиторських послуг передбачає тестування внутрішніх процедур, здійснення перевірки робочих документів, аудиторських звітів та інших звітів, договорів про надання аудиторських послуг, внутрішніх розпорядчих актів суб'єкта аудиторської діяльності, якими визначаються політика і процедури, які мають застосовуватись при наданні аудиторських послуг [1].

Для більш ефективної організації внутрішнього контролю на підприємстві є необхідним створення окремого підрозділу внутрішнього аудиту чи контролю. Це дасть змогу контролювати внутрішні процеси на підприємстві на більш високому рівні, а також будуть особи, які нести відповідальність за здійснення контролю тих чи інших процесів. Проте, для того, щоб організувати даний підрозділ, керівництво має видати наказ на створення такого відділу, призначити групу осіб, які відповідатимуть за діяльність даного структурного підрозділу, провести інструктаж серед персоналу, а також визначити критерії, за якими буде оцінюватися робота даного відділу.

Загалом, слід підкреслити, що вмiла організація внутрішнього контролю є достатньо дієвим важелем забезпечення ефективності функціонування підприємства в умовах ринку. Щодо фінансових інвестицій, дослідження основних етапів його здійснення, дозволяє вдосконалити не лише організаційні, але й розробити певні методичні підходи, що спростують процедури, зменшують час, який затрачають контролери для перевірок. Побудова ефективно функціонуючої системи внутрішнього контролю фінансових інвестицій дозволить оперативно приймати інвестиційні рішення, що є складним та багатоступеневим процесом, який знаходиться під впливом багатьох факторів і вимагає подальшого дослідження.

Література:

1. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Проект Закону України № 2258-VIII від 21.12.2017 р. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>
2. Сагова О.В. Особливості організації та методики аудиту фінансових інвестицій / О.В. Сагова // Економічний аналіз: збірник наукових праць. - 2010.- № 6. - С. 489-492.
3. Здреник В.С. Внутрішній контроль операцій з фінансовими інвестиціями: методика здійснення / В.С. Здреник // Сталий розвиток економіки. - 2013. - № 4 (21). - С. 367-374.
4. Паславська О.О. Методика внутрішньогосподарського контролю фінансових результатів операційної діяльності в автосподарствах [Електронний ресурс] / О.О. Паславська // Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – №17. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2012_7/300.pdf

Лариса Юрченко
(Кременчук, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ПРОБЛЕМНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Гострим місцем у теорії й практиці освіти є зміст, принципи й методи навчання. Сьогодні вже саме життя вимагає розробки і впровадження диференційованого змісту освіти, активних прийомів, форм і методів навчання.

Сказане повною мірою стосується проблемного навчання, основна мета якого, як відомо, полягає в забезпеченні активного ставлення студентів до оволодіння знаннями, інтенсивного розвитку самостійної пізнавальної діяльності та індивідуальних творчих здібностей.

Проблемне навчання — це така організація процесу навчання, сутність якої полягає в утворенні в навчальному процесі проблемних ситуацій, вирішенні та вирішенні студентами проблем. Проблемне навчання вимагає широкого застосування проблемних методів навчання. Натрапляючи на нову, незрозумілу, проблему, людське мислення відбувається за схемою: висунення гіпотез, обґрунтування та перевірка їх, що є необхідною складовою саме творчого мислення. Змістовий аспект проблемного навчання відображає об'єктивні суперечності, що закономірно виникають у процесі наукового знання, навчальної чи будь-якої іншої діяльності. Ці суперечності й становлять джерело руху та розвитку в будь-якій сфері. Особливістю проблемного навчання є також те, що воно змінює мотивацію пізнавальної діяльності: провідними стають пізнавально-спонукальні (інтелектуальні) мотиви. Інтерес до навчання виникає у зв'язку з проблемою і розгортається у процесі розумової праці, пов'язаної з пошуками та знаходженням рішення проблемного завдання або сукупності завдань. На цих засадах виникає внутрішня зацікавленість, що перетворюється у чинник активізації навчального процесу та ефективності навчання. Пізнавальна мотивація спонукає людину розвивати свої схильності та можливості. Проблемне завдання, що ставиться перед студентами, має відповідати їх інтелектуальним можливостям: бути досить складним, але водночас можливим до розв'язання завдяки тим навичкам мислення, які сформовано у студентів, володінню ними узагальненим способом дій та достатнім рівнем знань. У вищій школі розрізняють такі основні форми проблемного навчання: проблемний виклад навчального матеріалу в монологічному режимі (лекції) чи діалогічному режимі (семінар або практичне заняття). Сутність проблемного викладу навчального матеріалу на лекції в тому, що викладач ставить проблемні питання, висуває проблемні завдання і сам їх вирішує, при цьому студенти лише уявно підключаються до пошуку рішення. Частково-пошукова діяльність здійснюється у процесі виконання експерименту, лабораторних робіт, під час проблемних практичних занять. Викладач заздалегідь визначає проблему, вирішення якої спирається на ту базу знань, яку повинні мати студенти, тобто питання повинні викликати інтелектуальні утруднення у студентів і потребують цілеспрямованого мисленнєвого пошуку.

Проблемне навчання розвиває у студента пізнавальну самостійність і творчий підхід до справи. Воно ставить студента в нову позицію: майбутній фахівець виступає в навчальному процесі як першовідкривач істини. Проблемне навчання вчить студента думати, мислити.

Основні переваги технології проблемного навчання полягають у тому, що вона розвиває розумові здібності студентів як суб'єктів навчання; викликає у них інтерес до навчання й, відповідно, сприяє виробленню мотивів і мотивації навчально-пізнавальної діяльності; пробуджує їхні творчі нахили; має різнобічний характер; виховує самостійність, активність і креативність студентів.

Для перевірки ефективності впровадження проблемної технології навчання в практику вищої школи було проведено експериментальне дослідження. Експериментальна робота проводилась серед студентів Кременчуцького медичного коледжу імені В.І. Литвиненка під час вивчення дисципліни «Медична хімія».

Автором розроблено й апробовано проблемні лекції та комплекс проблемних задач для практичних занять відповідно до навчальної програми курсу.

Експериментальне впровадження цього комплексу виявило приріст якості знань у студентів експериментальної групи порівняно із контрольною практично у 2 рази. Узагальнено умови застосування технології проблемного навчання у вищих навчальних закладах, а також основні показники ефективності впровадження технології проблемного навчання в освітній процес.

Проведене дослідження дозволило рекомендувати заходи, які сприяють ефективному використанню проблемної технології навчання на лекціях і практичних заняттях у вищому навчальному закладі:

1. При впровадженні проблемної технології навчання викладачу необхідно врахувати умови застосування даної технології.

2. Викладачу рекомендуємо:

- визначитись із об'ємом і змістом навчального матеріалу, що призначений для вивчення на занятті;
- систематизувати навчальний матеріал відповідно до логіки навчальної дисципліни, його структуру з урахуванням відповідності принципам дидактики;
- розподілити навчальний матеріал на легко засвоювані і тісно між собою пов'язані частини;
- забезпечити облік індивідуальних темпів засвоєння навчального матеріалу студентами і темпів роботи групи.

3. Для досягнення максимальної ефективності навчального процесу постановка проблемних завдань повинна здійснюватися з урахуванням основних логічних і дидактичних правил.

Зміни в навчальному процесі, широке впровадження в усіх формах навчальних занять технології проблемного навчання сприяють формуванню творчо активного фахівця, що вміє самостійно добувати знання, вдосконалювати свою кваліфікацію, творчо керувати своєю діяльністю.

Література:

1. Махмутов М.І. Організація проблемного навчання в школі. - М.: Педагогіка, 1977. - 135 с.
2. Никандров Н.Д. Организационные формы и методы обучения в высшей школе // Проблемы педагогики высшей школы. - Л., 1992.

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Л.В. Єрофєєнко, А.В. Петренко
(Харків, Україна)

НЕОБХІДНІСТЬ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕСПЕЧЕННЯ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Актуальність статті. Усі розвинені країни світу на сьогодні впевнені у необхідності створення сприятливих умов для розвитку бізнесу та зменшення адміністративних бар'єрів, зокрема, у сфері рекламної діяльності. При цьому належна державно-правова регуляція цієї діяльності логічно розглядаються як ключ до успіху і тому зовсім не випадково, що нова ініціатива ЄС щодо покращання бізнес-клімату для перемоги в глобальній конкуренції названа «better regulation».

Перехід до ринкової економіки в Україні призвів до необхідності правового регулювання рекламної діяльності, без якого така діяльність, не обмежена правовими та етичними нормами, здатна не стільки принести користь підприємництву, скільки шкоду суспільним та державним інтересам і правам споживачів. Відхід від принципів жорсткого планування розвитку народного господарства і переведення його на ринкові механізми регулювання економічних процесів, заохочення приватного підприємництва ставлять перед державою, законодавчими органами і всіма юристами серйозні завдання щодо детального правового регулювання рекламних відносин.

Значна специфіка рекламної діяльності, як відомо, дуже часто супроводжується ілюзією щодо її нескладності: «на рекламі, як і на політиці, розуміються всі». Ця обставина тим більше вимагає обов'язкового залучення до числа розробників законопроектів професійних експертів з числа фахівців, які займаються рекламною діяльністю.

У наш час важливого значення набуває реклама послуг, що надаються з використанням електрозв'язку.

Кожного дня ми маємо справу із зовнішньою рекламою, розміщення якої у населених пунктах провадиться на підставі дозволів, що надаються виконавчими органами сільських, селищних, міських рад, та в порядку, встановленому цими органами на підставі типових правил, що затверджуються Кабінетом Міністрів України. При видачі дозволів на розміщення зовнішньої реклами втручання у форму та зміст зовнішньої реклами забороняється.

Зовнішня реклама на територіях, будинках та спорудах розміщується за згодою їх власників або уповноважених ними органів (осіб).

Розміщення зовнішньої реклами на територіях та об'єктах поза населеними пунктами провадиться лише за згодою їх власників або уповноважених ними органів (осіб).

Розміщення зовнішньої реклами на пам'ятках та в межах зон охорони пам'яток національного або місцевого значення, в межах об'єктів природно-заповідного фонду дозволяється за погодженням з центральними або місцевими органами виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини [7].

Цей перелік обмежень та заборон щодо розміщення зовнішньої реклами, є вичерпним.

Не рідше ми маємо справу із внутрішньою рекламою, розміщення якої погоджується з власником місця її розташування або уповноваженою ним особою. При погодженні розміщення внутрішньої реклами втручання у форму та зміст реклами забороняється.

Забороняється розміщення внутрішньої реклами у приміщеннях органів державної влади та органів місцевого самоврядування, дошкільних навчальних закладах, середніх загальноосвітніх школах та спеціалізованих загальноосвітніх закладах освіти.

Ця заборона не поширюється на соціальну рекламу.

У наш час великого розмаху набула реклама на транспорті, розміщення якої погоджується лише з власниками об'єктів транспорту або уповноваженими ними органами (особами). При погодженні розміщення реклами на транспорті втручання у форму та зміст реклами забороняється.

Розміщення реклами на транспорті повинно відповідати вимогам безпеки та правил дорожнього руху [7].

На жаль, дуже часто не враховується той факт, що реклама є частиною інформаційного простору. Право на отримання інформації є конституційним правом українського громадянина. Громадянське суспільство, як добре відомо, передбачає наявність свободи слова [1].

Реклама є складним і суперечливим поняттям. З одного боку, її вплив на економіку є сприятливим, оскільки вона сприяє росту економіки, капіталовкладень, числа робочих місць, підтримує конкуренцію, а також інформує споживачів і розширює ринки для нових товарів. З іншого боку, вона призводить до виснаження ресурсів, монополізації, може створювати бар'єри для вступу на ринок, протидіяти конкуренції, у чому виявляються негативні властивості реклами [2, с. 45].

Правове забезпечення рекламної діяльності здійснюється на підставі Конституції України та Господарського й Цивільного кодексів України. Головним законодавчим актом, який регулює рекламу та рекламну діяльність в Україні, є Закон України «Про рекламу». Цей Закон регулює відносини, пов'язані з виробництвом, розповсюдженням та споживанням реклами на території України (ч.1.ст.2 Закону України «Про рекламу») [3].

Слід зазначити, що, на думку багатьох дослідників, Закон України «Про рекламу», незважаючи на його загальну позитивну оцінку, комплексний характер, не регулює деякі аспекти рекламної діяльності. Правове регулювання рекламної діяльності має значні прогалини, що призводить до труднощів у практиці застосування законодавства про рекламу. Це викликає необхідність внесення відповідних змін і доповнень у Закон «Про рекламу», а також деталізації і конкретизації його норм у численних підзаконних нормативних актах і актах саморегулювних організацій у сфері рекламної діяльності [4, с. 3; 31, с. 10-18; 38, с. 19-22].

Закон України «Про рекламу» не вирішує такого принципового питання як забезпечення свободи комерційних комунікацій, законодавче закріплення якого є обов'язковим для всіх демократичних країн, де право на спілкування між виробниками та споживачами охороняється державою. Натомість, чинний на сьогодні Закон «Про рекламу» має визначений заборонний характер і не містить чіткої та прозорої процедури застосування цих заборонних норм, а також правил і норм оскарження рішень, зводячи вирішення спорів на судовий рівень.

Зрозуміло, що інше національне законодавство компенсує ці недоліки, але у зв'язку з цим виникає наступне запитання. Професійна діяльність учасників рекламного ринку України визначається значною кількістю законодавчих норм, серед яких: податкове право, митне право, Господарський та Цивільний кодекси, трудове право та багато інших. Тому, Закон «Про рекламу» є спеціальним законодавством, і має визначати лише ті особливості адміністративних взаємовідносин між державними регуляторами та учасниками ринку, які не врегульовано загальним законодавством, та має визначати спеціальні правила та регуляції, притаманні саме рекламній діяльності, і навпаки.

Невизначеність у Законі процедур для регуляторів вочевидь підвищує ризик хабарництва, невизначеність процедур оскарження рішень призводить до безправності учасників, а невизначеність обсягів та меж взаємної відповідальності порушує базові ринкові принципи. Ці та багато інших недоліків чинного Закону України «Про рекламу» в цілому дозволяють стверджувати про його антиринковий каральний характер, що в свою чергу ставить під сумнів існування виваженої та ефективної державної політики щодо рекламної галузі як такої.

Недостатня визначеність меж повноважень державних регуляторів, якими, відповідно до норм статті 26 Закону є: «спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів - щодо захисту прав споживачів; Антимонопольний комітет України - щодо дотримання законодавства про захист економічної конкуренції; Національна Рада України з питань телебачення і радіомовлення - щодо телерадіоорганізацій усіх форм власності; Міністерство фінансів України - щодо реклами державних цінних паперів та Державна Комісія з цінних паперів та фондового ринку - щодо реклами на фондовому ринку» призводить до відсутності гарантій захисту прав споживачів, перекладаючи вирішення спірних питань лише на судову систему. А це знов призводить до появи питання про наявність належної структури державного регулювання в галузі реклами, її якості та ефективності.

За умов приєднання України до світової організації торгівлі та посилення інтеграційних процесів до світової економіки на часі стає коригування національного законодавства в галузі реклами і, на першому етапі, має бути розробка на засадах громадських консультацій із зацікавленими сторонами (споживачами, рекламними компаніями, розповсюджувачами реклами, рекламодавцями та органами державної влади) концепції державної політики в галузі реклами та ініціювання на її засадах нової, сучасної редакції закону про рекламу.

Багато питань, пов'язаних з рекламною діяльністю, регулюється підзаконними нормативно-правовими актами. Серед них слід зазначити Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження типових правил розміщення зовнішньої реклами» від 29 грудня 2003 р. № 2067. Вказані правила регулюють відносини, що виникають у зв'язку з розміщенням зовнішньої реклами у населених пунктах, та визначають порядок надання дозволів на розміщення такої реклами [5].

У зв'язку з вищезазначеним, слід звернути увагу на відповідність вітчизняного законодавства такому документу, як Міжнародний Кодекс рекламної практики від 02.12.1986р. деякі з його положень були перенесені до Закону України «Про рекламу», проте далеко не усі. Так, зокрема, у Міжнародному Кодексі рекламної практики містяться пояснення до принципів рекламної діяльності, таких як законність, пристойність, чесність, достовірність тощо [6].

Отже, вдосконалення існуючої нормативно-правової бази, яка контролює та регулює діяльність у сфері виробництва та розповсюдження соціальної реклами має включати в себе:

– розробку механізму контролю за соціальною рекламою, як механізм регулювання засвоєння людьми норм, правил, принципів прийнятих у суспільстві;

– визначення показників ефективності соціальної реклами, що будуть контролювати процес створення соціальної реклами, вимог до її змісту з метою регулювання впливу соціальної реклами на масову самосвідомість;

– особисту відповідальність за створення соціальної реклами.

Таким чином, можна зробити висновок, що законодавство про рекламну діяльність потребує вдосконалення. Слід перейняти досвід розвинутих зарубіжних країн, у яких рекламна діяльність врегульована на досить високому рівні. Але перед цим треба створити умови, за яких такий механізм буде працювати.

Література:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради. – 1996. - № 30. - ст. 141
2. Фесенко В. Правове регулювання рекламної діяльності // юридичний журнал. – 2007. - № 1. – с. 45-47
3. Закон України «Про рекламу» від 3 липня 1996 року (остання редакція від 16.11.2017р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 39. – ст. 181
4. Черемнова А.І. Правове регулювання комерційної реклами в Україні. автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – к.: 2000. – 20 с.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження типових правил розміщення зовнішньої реклами» від 29 грудня 2003 р. № 2067 // урядовий кур'єр. – 2004. – 21 січня. - № 11
6. Міжнародний Кодекс рекламної практики від 02.12.1986 р.
7. Правове регулювання рекламної діяльності [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://www.kapitalizator.com/pravove-rehulyuvannya-reklamnoyi-diyalnosti>– Заголовок з екрана.

Л.В. Єрофєєнко, А.С. Полтавська
(Харків, Україна)

НАПРЯМИ ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Сьогодні не можна заперечувати, що існує досить велике поле щодо дослідження проблем працевлаштування та зайнятості молоді України, а також причин низької конкурентоспроможності випускників вищих навчальних закладів. Покликанням молоді є формування майбутнього української держави, її розбудови, зміцнення, виведення на передові економічні, наукові, культурні рубежі. Але зараз молоді люди потребують допомоги і підтримки, аби отримати професію і освіту, влаштуватися на роботу, створити міцну забезпечену сім'ю. І це повинні зрозуміти у владних структурах. Сучасна молодь вже довела, що має активну життєву позицію, вона не байдужа до долі держави, у якій їй жити, працювати, творити. Однак, актуальність проблеми характеризують, зокрема, такі цифри, що на сьогодні приблизно половина безробітних - молоді люди віком до 30 років, а рівень безробіття серед молоді є значно вищий, ніж серед інших вікових категорій [1].

З кожним роком на ринку праці вимоги до робітників зростають і молоді все важче влаштуватись на роботу. Відповідно до Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», до молоді відносяться громадяни України віком від 14 до 35 років. Найменш конкурентоспроможною на ринку праці є молодь віком 15–19 років, яка здебільшого не має професійної освіти. Але рівень безробіття молоді з вищою освітою також суттєво вищий, ніж у інших груп працездатного населення. Недостатній практичний досвід, відсутність необхідних вмінь, навичок і стажу роботи за спеціальністю є основною причиною з якої роботодавці не бажають приймати на роботу молодь. Серед інших причин: невпевненість у якості отриманих знань, кваліфікації, низька мотивація молоді та інше.

Статтею 43 Конституції України зазначено, що «кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він сам вільно обирає або на яку вільно погоджується». Проте в конкуренції за робочі місця молодь має гірші шанси на працевлаштування. За даними Державної служби статистики за 2016 р. рівень зайнятості серед осіб у віці 25-29 років становив 70,1% та був вищим, ніж в середньому серед всіх вікових груп (56,5%), а серед осіб віком 15-24 роки цей показник склав лише 27,3%. Рівень безробіття, визначений за методологією Міжнародної організації праці (МОП) серед молоді у віці 25-29 років за 9 місяців 2016 року становив 11,1%. Серед осіб у віці 15-24 роки цей показник становив 22,8% та був більш як удвічі вищий, ніж цей показник серед всіх вікових груп. Високий рівень безробіття обумовлений тим, що значна частина молодих людей не має необхідних професійних навичок і досвіду роботи. У середньому по країнах ЄС рівень безробіття серед молоді у віці 15-24 роки становив 18,6% [2].

Закон України "Про зайнятість населення" регулює основні правові процедури та гарантії реалізації прав молоді, визначає заходи з створення умов для підтримки молоді та розвитку її потенціалу та визначає гарантії держави щодо захисту прав молоді на працю. За статтею 14 Закону України "Про зайнятість населення", молодь, яка закінчила або припинила навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, звільнилася із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби (протягом шести місяців після закінчення або припинення навчання чи служби) і яка вперше приймається на роботу – належить до категорії громадян, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню. Але більшість роботодавців ігнорують закон, і при прийнятті на роботу, надають перевагу представникам старших вікових поколінь, які є більш досвідченими [3].

Не можна стверджувати, що проблема працевлаштування молодих людей полягає тільки в тому, що роботодавці не бажають приймати їх на роботу. Високі стандарти життя молоді відображаються у високих вимогах до умов праці. Адже відомо, що молодь здебільшого не поспішає влаштуватись на роботу з шкідливими умовами праці, старим обладнанням, низькою оплатою, де обмежують їх права та інше [3].

Невирішені проблеми працевлаштування молоді призводять до зростання безробіття та зниження рівня життя; поширення пасивних (утриманство), нерегламентованих (тіньова зайнятість) і деструктивних (кримінал) моделей поведінки; спонукають до зовнішніх трудових міграцій; спричиняють психологічні зміни

(втрату мотивації до праці, зміну структури ціннісних орієнтацій і падіння престижності легальної зайнятості) [5, с. 3].

Держава поки що неспроможна вирішувати всі проблеми самотужки. Тому всім громадським об'єднанням варто працювати над цими питаннями та проблемами і шукати ефективні форми їх вирішення і лише створивши в Україні сприятливе підприємницьке середовище ми вирішимо багато важливих проблем, у тому числі і для розвитку економічної активності молоді, та реалізації свого трудового потенціалу.

Отже, для вирішення існуючої проблеми, можна виокремити такі напрями з підвищення рівня працевлаштування та зменшення безробіття серед молоді:

надання роботодавцям інформації стосовно можливості кар'єрного росту та перспектив прийому на роботу молоді;

надання молоді інформації про роботу центрів зайнятості, а також проведення інформаційних, консультаційних та профорієнтаційних послуг, навчально-практичних заходів сприяння працевлаштуванню молоді, виплати допомоги по безробіттю.

створювати організації з працевлаштування випускників вищих та професійно-технічних закладів, організовувати стажування молодих фахівців на виробництві;

створити Молодіжну біржу праці;

розробляти проекти, орієнтовані на фінансування активних заходів сприяння зайнятості серед молоді;

проводити дослідження з метою визначення спеціальностей, професійних навиків та рівня кваліфікації, якими повинні володіти випускники;

включити до навчальних програм обов'язкове стажування студентів. Розробити механізм пропагування серед студентів та учнів роботи за сумісництвом у вільний від навчання час та організацію експериментальних підприємств у навчальних закладах;

розробити та впровадити механізм фінансової та іншої підтримки підприємств, установ та організацій, які беруть участь у реалізації цієї програми;

проводити навчання з техніки пошуку роботи та розповсюдження матеріалів щодо проблем зайнятості, розширення інформаційного поля про стан на локальному ринку праці, потенційних роботодавців з метою створення умов для самовизначення особи;

проводити інформаційні й навчальні семінари та тренінги щодо можливостей працевлаштування, активізації власних зусиль у вирішенні проблем зайнятості та підвищенні самооцінки;

організовувати зустрічі з роботодавцями та колишніми безробітними, які успішно знайшли роботу чи заснували власний бізнес. Забезпечити широке висвітлення позитивного досвіду засобами масової інформації;

запровадити в програмах навчальних закладів курси з техніки пошуку роботи та факультативні заняття з організації власної справи;

провадити координацію міжнародної діяльності: в частині обміну студентами з метою стажування, виконання волонтерських і тимчасових робіт [4; 5].

Не менш важливе значення, ніж інформування та заохочення має проведення виробничої практики та формування необхідних вмінь і навичок у студентів, створення умов праці які передбачають наявність соціальних гарантій і дотримання прав працівників.

Таким чином, в Україні розв'язати проблеми зайнятості молоді можна тільки шляхом цілеспрямованих, систематизованих і скоординованих дій. При цьому держава повинна піклуватись розвитком соціальної стабільності і захищеності молоді (по мірі зміни ситуації на ринку праці – корегування політики в області працевлаштування, перегляд і доопрацювання законодавчої бази, своєчасне фінансування державних програм зайнятості, розробка системи заохочень і пільг регіонам з низьким рівнем безробіття серед молоді).

Література:

1. Пілігрим А.С. Правові проблеми працевлаштування молоді: / А.С. Пілігрим, Е.В. Красовська // [Електронний документ] Режим доступу: http://www.rusnauka.com/11_EISN_2011/Pravo/4_82774...
2. Ринок праці у 2016 році: [статистичний збірник] / Державна служба статистики України. – Київ, 2017. – 30 с.
3. Левчук Ю.С. Теоретичні аспекти зайнятості населення // Формування ринкових відносин в Україні. - 2007. - №5. – С. 160-164
4. Гаркавенко Н. Напрями вдосконалення політики зайнятості населення у ринкових умовах // Україна: аспекти праці. – 2008. - №6. – С. 26-32
5. Випускники ВНЗ у реальному бізнесі: яких знань і навичок їм бракує? // Вісник Консорціуму із удосконалення менеджмент-освіти в Україні. - 2004. - №2. – С. 2-3.

Шерзод Абдурахмонов
(Харьков, Україна)

ПЕРСПЕКТИВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЫНКА ТРУДА И СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В УКРАИНЕ

Наиболее масштабной задачей социально ориентированной экономики государства в формирующемся рыночном хозяйстве Украины является деятельность по социальной защите всех слоев общества и по выработке стратегии эффективной социальной политики. Формой ее реализации выступает фактический образ действий государства, воплощенный в социальную политику, которая охватывает все сферы экономических отношений в стране. Одним из важнейших направлений его деятельности является регулирование занятости и стимулирование высококвалифицированного и производительного труда и, как следствие, увеличения национального дохода.

Рынок труда является важнейшим фактором трансформационных преобразований в Украине, сущностной чертой рыночной экономики.

В наиболее общем виде модель рынка труда сводится к трем составляющим – спросу на труд, предложению труда и условию равновесия, т.е. равенства спроса и предложения. Поэтому рынок труда – это такая экономическая среда или пространство, на котором в результате конкуренции между экономическими агентами через механизм спроса и предложения устанавливается определенный объем занятости и уровень оплаты труда.

Рынок труда имеет ряд особенностей. Принципиальное отличие труда от всех других видов производственных ресурсов в том, что он является формой жизнедеятельности человека, реализации его жизненных целей и интересов. Именно поэтому цена труда представляет собой не просто разновидность цены за ресурс, а цену жизненного уровня, благополучия работника и его семьи.

Рынок труда выполняет две основные функции:

социальную, которая заключается в обеспечении нормального уровня доходов и благосостояния людей, нормального уровня воспроизводства производительных способностей работников;

экономическую, реализующуюся в рациональном вовлечении, распределении, регулировании и использовании труда.

Спрос на труд зависит от соотношения между реальной заработной платой и предельной производительностью труда. В соответствии с законом убывающей производительности, при неизменности всех остальных факторов, каждая последующая единица изменяющегося фактора (в данном случае труда) добавляет все меньшее количество продукта. Поэтому фирмы, нанимая работников, будут увеличивать их количество до тех пор, пока предельный продукт труда не сравняется с величиной реальной заработной платы. Дальнейшее расширение занятости возможно лишь при условии сокращения реальной заработной платы. Чем меньше реальная заработная плата, тем выше спрос на рабочую силу. (Кривая спроса на труд)

С другой стороны, предложение рабочей силы прямо зависит от уровня заработной платы (как номинальной, так и реальной). Чем выше уровень заработной платы, тем больше предложение труда. (Кривая предложения труда)

Пересечение кривых спроса на труд и предложения труда дает равновесный уровень заработной платы. При данном уровне заработной платы в экономике наблюдается полная занятость [1].

Государство, как субъект рыночных отношений, представлено государственными, региональными органами власти, отраслевыми органами управления и местным самоуправлением. В качестве субъекта рынка рабочей силы оно выполняет следующие функции:

– социально-экономическая, связанная с обеспечением полной занятости, прежде всего путем стимулирования создания рабочих мест во всех секторах экономики;

– законодательная, связанная с разработкой основных юридических норм и правил;

– регулирование рынка труда косвенными методами;

– защита прав всех субъектов рынка труда;

– многогранная ролевая функция работодателя на государственных предприятиях.

Для нормального функционирования рынка необходимы законодательные акты, нормы, правила, которые регулировали бы взаимоотношения между субъектами рынка, четко определяли бы их права, создавали равные возможности для реализации способностей к труду всех участников рыночных отношений, предусматривали бы социальное страхование на случай потери работы и т.д. Такие нормы записаны в Конституции Украины, в законе Украины «О занятости населения», других законах [2].

Разрабатываемые и предлагаемые правительством и органами законодательной власти меры по решению социальных проблем имеют низкую эффективность. Реализация социальных программ усиливает финансовую несостоятельность государства, служит поводом для очередного ужесточения налогообложения, в результате чего проблемы жизненного уровня населения обостряются еще больше. В связи с этим неизбежно снижается эффективность политики занятости, несмотря на попытки институциональной организации рынка труда по лучшим зарубежным образцам.

Государственная служба занятости и Государственная служба статистики предпочитают отчитываться исключительно о трудоустройстве и создании рабочих мест для безработных.

Так, с января по сентябрь 2017 года количество украинцев, официально зарегистрированных в Государственной службе занятости снизилось на 44 тысячи человек до 312 тысяч в сравнении с 1 сентября 2016 года, а на 1 рабочее место теперь претендуют 4 безработных, а не 7 как годом ранее.

В то же время численность официально зарегистрированных безработных составляет менее 20% от реальной незанятости населения. Так, по подсчетам Государственной службы статистики Украины на 1 июля 2017 года в Украине оставались безработными 1,786 миллиона украинцев. Всего же официально экономически незанятыми числились около 7 миллионов украинцев.

Таким образом, по оценкам Госслужбы занятости, за границей работают примерно 5 млн. украинцев, перечислившие в 2016 году ни много ни мало 5,4 миллиарда долларов, что на целый миллиард больше прямых иностранных инвестиций в Украину по итогам 2016 года. Также нет единой позиции и в том, сколько же рабочих мест потеряла страна с 2014 года после начала вооруженного конфликта на Донбассе, оккупации Крыма и отторжения части Донецкой и Луганской областей [4].

Как известно, Украина в соответствии с Конституцией провозгласила себя социальным государством, в котором создаются условия для достижения высокого материального благосостояния граждан, внедрения действенной системы социальной защиты для всех без исключения членов общества, для свободного и всестороннего развития, а также максимально возможные шансы для самореализации, сохраняя тем самым стабильность в обществе.

Современная социальная стратегия включает борьбу с бедностью, чрезмерной дифференциацией, демографическим и иными системными кризисами. Признавая приоритетную значимость этих стратегических проблем, важно найти подходы к тактике их решения по основным направлениям получения доходов.

Можно выделить основные направления социальной политики в Украине: 1) повышение благосостояния за счет личного трудового вклада, предпринимательства и деловой активности; 2) предоставление соответствующей помощи по безработице, сохранение рабочих мест, профессиональная переподготовка лиц, которые потеряли работу; 3) проведение основательной пенсионной реформы, которая будет обеспечивать справедливую систему пенсионных выплат с учетом трудового вклада лица; 4) предоставление адресной помощи нуждающимся в денежной и натуральной формах; содействие всесторонней государственной защите интеллектуального потенциала общества, его эффективному использованию и приумножению; 5) предотвращение коммерциализации, обеспечение стабильного финансирования и государственной поддержки развития духовной сферы, образования, науки и культуры; широкая поддержка семьи, материнства и детства; 6) проведение активной экологической политики [3].

Понятно, что из воздуха новые рабочие места не появляются, и чтобы их создать необходимы вложения – инвестиции.

Не существует единой стоимости создания одного рабочего места, слишком велик разброс и зависимость от отрасли промышленности, условий работы, степени автоматизации производственного процесса и множества других факторов. Наиболее дорогими в этом плане считаются металлургия, машиностроение, электроника и отрасли тяжелой промышленности. В них стоимость создания 1 рабочего места может составлять до 1 миллиона долларов, а то и превышать его, в любом случае исчисляясь при этом сотнями тысяч долларов.

Несколько меньше стоимость создания 1 рабочего места в перерабатывающей промышленности, в частности АПК, пищевой и легкой и колеблется от нескольких десятков до пары-тройки сотен тысяч долларов.

Наиболее дешевым является создание рабочего места в малом и среднем бизнесе в сфере торговли и услуг, тут понадобится в среднем от 1 до 10 тысяч долларов. Федерация работодателей Украины рассчитывает среднюю стоимость нового рабочего места примерно в 50 тысяч долларов. Для сравнения: в 2016 году прямые иностранные инвестиции в Украину составили 4,406 млрд. дол., за счет которых по подсчетам экспертов ЕУ были созданы 4517 рабочих мест, тогда как в 2015 году всего 850. Несложно посчитать, что на создание 1 рабочего места в Украине иностранные инвесторы потратили в среднем 975 тысяч долларов.

Итак, создание 1,1 млн. рабочих мест в Украине обойдется от 55 миллиардов долларов, если взять цифры Федерации работодателей Украины, до примерно 1 триллиона долларов, если брать стоимость рабочего места для иностранных инвесторов в Украине по итогам 2016 года. Разумеется, во втором случае цифра выглядит не просто нереальной, а устрашающе нереальной. Но даже 55 миллиардов долларов взять нашей стране неоткуда, ведь весь государственный бюджет Украины на 2018 год составляет 1,119 триллиона гривен, что согласно ожиданиям Кабмина в 30 гривен за 1 доллар на 2018 год составит менее 40 миллиардов долларов при минимально необходимых 55 миллиардах и это без учета того, что государству необходимо будет потратить 1,198 триллиона гривен.

Ждать же увеличения в 12 раз иностранных инвестиций в Украину в течение года все же не стоит. Хотя президент страны и одобрил разрешение иностранным инвесторам получать вид на жительство в Украине, а министр финансов Украины заявил об «инвестиционном цунами которое ожидает Украину», ничто не говорит об оправданности подобных прогнозов [4].

Формирование рынка труда в Украине, его прогнозирование, является неотъемлемой частью становления рыночного механизма. Основными направлениями его регулирования должны стать: борьба

против дальнейшего спада производства; недопущение массовой безработицы; принятие мер по повышению уровня жизни населения и другие.

Литература:

1. Вовканич С., Копыстьянская Х., Рындзак О. Структура и особенности мотивации занятости// Экономика Украины. – 2002. – №3 (476).
2. Безматерных В. О некоторых аспектах проблемы формирования рынка труда в Украине и в Крыму//Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 61.
3. Фисун А. Создание наукоемких рабочих мест - фундамент роста экономики Украины // Экономика Украины. – 2007. – №1 (534).
4. Прожектеты 2018: миллион рабочих мест за год [Электронный ресурс]: – Режим доступа: <https://comments.ua/society/598465-prozhekti-2018-ukraintsam-pooobeshchali.html> – Оглавление с экрана.

Научный руководитель:

кандидат юридических наук, доцент Ерофеев Л.В.

**Заріна Базарова
(Харків, Україна)**

ЩОДО ВИПРОБУВАЛЬНОГО ТЕРМІНУ ДЛЯ МОЛОДІ

На сьогоднішній день все частіше виникає проблема з випробувальним терміном серед молоді нашої країни. Наші винахідливі роботодавці все частіше порушують права працівників шляхом застосування неоплачуваного випробувального строку, не укладення трудового договору і в завершенні легке позбавлення від молодого співробітника. Таким чином молодь стає безкоштовною робочою силою. А згодом, гіркий досвід вбиває будь-яке бажання працювати.

Незважаючи на таку поведінку роботодавців, існує Кодекс Законів про Працю України (далі – КЗпП), який регулює трудові відносини.

По-перше, відповідно до положень КЗпП, випробувальний термін – це обумовлене угодою сторін випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається (ч.1 ст.26 КЗпП України) [3].

Встановлення роботодавцем випробування в односторонньому порядку (без згоди на те працівника) не дозволяється, і за таких обставин ця умова трудового договору не матиме юридичної сили. Оскільки тривалість випробувального терміну зазначається у наказі при прийнятті на роботу, то працівник, ознайомлюючись із даним документом та підписуючи його, автоматично дає згоду. Про це слід пам'ятати. Також умови випробування можуть зазначатися у заяві працівника про прийняття на роботу. Дані положення підтверджує й Мінсоцполітики своїм листом від 04.04.2012 р. № 54/06/187-12, де зазначено, що умова про випробування вважається законною у випадках, коли вона:

унесена в трудовий договір, письмово оформлена і повторена в наказі про прийняття на роботу;

обумовлена в заяві про прийняття на роботу та повторена в наказі про прийняття на роботу;

не обумовлена в заяві про прийняття на роботу, але внесена в наказ про прийняття на роботу, з яким працівник ознайомлений під розпис після початку роботи та при цьому він не заперечував проти цього.

Варто знати, що за цивільно-правовими угодами випробувальний термін взагалі не передбачений [1].

По-друге, у ч.3 ст.26 КЗпП зазначено, що випробування не встановлюється при прийнятті на роботу для таких категорій громадян:

— осіб, які не досягли вісімнадцяти років;

— молодих робітників після закінчення професійних навчально-виховних закладів;

— молодих спеціалістів після закінчення вищих навчальних закладів;

— осіб, звільнених у запас з військової чи альтернативної (невійськової) служби;

— інвалідів, направлених на роботу відповідно до рекомендації медико-соціальної експертизи;

— осіб, обраних на посаду;

— переможців конкурсного відбору на заміщення вакантної посади;

— осіб, які пройшли стажування при прийнятті на роботу з відривом від основної роботи;

— вагітних жінок;

— одиноких матерів, які мають дитину віком до 14-ти років або дитину-інваліда;

— осіб, з якими укладається строковий трудовий договір строком до 12 місяців;

— осіб на тимчасові та сезонні роботи;

— внутрішньо переміщених осіб [2].

Проте на практиці роботодавці часто нехтують цими положеннями.

Далі в законодавстві розглядається стаття 27 КЗпП України, в якій зазначено про встановлення державою тривалістю випробувального терміну і неможливістю його збільшення. Так само не мало

важливим є той факт, що тривалість випробувального терміну зазначається в трудовому договорі. І стаття 28 КЗпП України, в якій закріплено, що в разі продовження роботи співробітником і мовчанням роботодавця по завершенню остаточного терміну вважається, що працівник успішно пройшов випробувальний термін. По закінченню випробувального терміну звільнення може ґрунтуватися виключно на загальних підставах. А в разі невідповідності працівника передбачуваній посаді ще в період випробувального терміну, роботодавець може законно розірвати трудовий договір.

Посилений захист молоді в соціально-трудових відносинах негативно сприймається в епоху ринкових реформ та дерегуляції. Наймачі неохоче беруть на роботу молодь (зокрема через встановлені законом подовжені відпустки) та всіляко намагаються налаштувати інших працівників проти цієї категорії. Однак Міжнародна організація праці (МОП) наполягає на тому, що це питання особливо важливе, тим паче у площині охорони праці: «це питання не тільки про права й моральні зобов'язання, але й про продуктивність і розвиток». Експерти МОП визнають, що диференційований підхід до праці молоді є виправданим. Молоді люди менш досвідчені та вразливіші для експлуатації, і вони зазнають імовірно більшої шкоди на виробництві, ніж старші.

Станом на початок 2016 року на нові робочі місця з компенсацією роботодавцю витрат ЄСВ працевлаштовано 14 тис. безробітних та 9,3 тис. осіб, які отримали нові робочі місця в пріоритетних видах економічної діяльності. Таку інформацію надають у Мінсоцполітики [Україна Молода, 2016]. Це враховуючи, що в Україні зареєстровано 416,4 тис. безробітних.

Таким чином, держава не виконує навіть свої обмежені зобов'язання. Молодих людей поставлено в умови, коли робота в тіньовій сфері виглядає не аж таким поганим вибором. Водночас майже в незміненому вигляді продовжує діяти стаття 197 КЗпП, що передбачає надання молодим спеціалістам віком 15-28 років роботи за фахом на період щонайменше трьох років. Тим паче, значення такої форми підтримки, як компенсація ЄСВ, втрачає цінність з огляду на зменшення обсягу внеску вдвічі.

Українська молодь погоджується приймати як початкові незадовільні умови зайнятості. Готовність молодих людей до надмірної експлуатації є визнаним фактом. Вони мало цікавляться регулюванням і приймають на віру цінності ринкової економіки в їхньому максималістському вираженні: «більше працюєш – більше заробляєш». У Києві відомі випадки, коли молоді люди працюють по 20 і навіть по 30 годин без перерв, тобто більше як добу! Молодь нерідко завищує в опитуваннях рівень свого добробуту. Чимало молодих людей нині розпочинають свій шлях без будь-яких гарантій; це закладає основи для правового нігілізму. Висока мотивація юного покоління є похвальною, проте за умов соціальної безвідповідальності бізнесу це не приведе до зростання продуктивності економіки. Є й ризик консервації соцстандартів на найнижчому рівні у Європі [4].

Складається думка, що в разі, якщо ситуація не покращиться, а навпаки з часом буде погіршуватися, то будуть створюватися приватні агенції, які будуть допомагати влаштовуватися на роботу не тільки за кордон, а й в межах країни / міста.

Державі необхідно продовжувати боротьбу з даним видом роботодавців своїми засобами. Але крім цього треба готувати молодих людей до таких ситуацій. Елементарне вивчення КЗпП України допоможе уникнути деяких помилок. Додаткове вивчення трудового права також виключить деякі випадки.

Література:

1. Випробувальний термін, штраф, звільнення: нові вимоги трудового законодавства [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <https://ckp.in.ua/articles/10565> – Заголовок з екрану
2. Усе про випробувальний термін при прийнятті на роботу: «Консультант кадровика» – Перша кадрова газета – №10 (142) 2017 / Трудові правовідносини [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://kadrhelp.com.ua/use-pro-vyprobuvalnyy-termin-pry-pryynyatti-na-robotu> – Заголовок з екрану
3. Бойко, М. Д. Трудове право України [Текст]: навч. Посіб.: курс лекцій / М. Д. Бойко. – Київ: Олан, 2002. – 335 с
4. Праця замість молодості: загрози для молоді на ринку праці [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <https://commons.com.ua/uk/pratsya-zamist-molodosti-zagrozi-dlya-molodi-na-rinku-pratsi/> – Заголовок з екрану

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Ерофеєнко Л.В.

Ю.О. Бутенко
(Харків, Україна)

УТИЛІЗАЦІЯ СМІТТЄЗВАЛИЩ ТВЕРДИХ ПОБУТОВИХ ТА ПРОМИСЛОВИХ ВІДХОДІВ: ПРАВОВІ ТА ЕКОЛОГО – ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

Небезпека, що породжується господарською діяльністю людини, сьогодні вже перевищує всі розміри та результати природніх катастроф та катаклізмів. Вона з усіх боків підступила до життєвого середовища людини. На сьогодні існує реальна загроза подальшого існування людства.

Абсолютно точного числа хімічних речовин, створених людиною або виділених нею з природних джерел, невідомо. За науковими даними вважається, що їх число перевищило 6млн. речовин і постійно зростає на 3-5% від їх загальної кількості за один рік. Та тільки близько 80 000 речовин та їх сполук використовується людиною в господарстві та науковій діяльності, маючи певну комерційну цінність. Їх щорічний приріст становить від 500 до 1000 речовин та сполук. Багато з цих речовин володіють біологічною активністю, що проявляється в їх мутагенних, канцерогенних, тератогенних властивостях, які ведуть до системних змін в клітині, викликаючи порушення в її структурно-функціональних системах забезпечення життєдіяльності, зокрема в генетичній, мембранній, ферментно-білковій.

Використання людиною в повсякденній діяльності цих речовин та їх сполук неминуче веде до їх появи у відходах її життєдіяльності [1].

Переповнені звалища й полігони виводять з використання величезні площі, отруюють водойми та повітря, є розсадниками гризунів, інкубаторами хвороботворних організмів. Вимоги до полігонів ТПВ постійно зростають, що підвищує вартість захоронення відходів.

Комплексна переробка ТПВ, що включає сортування, термообробку, ферментацію та інші процеси, забезпечує максимальну екологічну та економічну ефективність.

Найбільш розповсюдженими видами промислової переробки ТПВ є спалювання, ферментація, сортування та їх різні комбінації.

У результаті комплексної переробки ТПВ утворюються шлаки, зола та відходи сортування, які є екологічно небезпечними і потребують знешкодження. Серед існуючих технологій переробки ТПВ найнебезпечнішим для довкілля є технології ферментації та спалювання вихідних ТПВ.

Основні етапи та технології по утилізації твердих побутових відходів.

Комплексна система управління твердими побутовими відходами передбачає наступну схему розв'язання проблеми з їх утилізацією:

- роздільний збір небезпечних компонентів твердих побутових відходів;
- скорочення відходів;
- вторинна переробка відходів;
- спалювання відходів;
- захоронення твердих побутових відходів.

Виконуючи вимоги Законів України "Про відходи" та "Про загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами" в нашій державі з 2001 року організовано роботу по прийманню особливо небезпечних високотоксичних компонентів твердих відходів:

- акумуляторів та батарейок;
- люмінесцентних ламп [2].

Але їх мережа ще недостатньо розвинута.

Захоронення здійснюється на санітарних полігонах, які відповідають екологічним вимогам та санітарно-епідеміологічним нормам і являють собою сучасну складну інженерну споруду, обладнану системами боротьби із забрудненнями ґрунту, води, повітря.

До розміщування та функціонування сучасних санітарних полігонів включають наступні вимоги:

- геологічні (не допускається розміщення полігону на тектонічних розломах та сейсмічно небезпечній зоні);
- гідрологічні (віддаленість від відкритих водоймищ, низький рівень ґрунтових вод, не затопленість їх території паводковими водами);
- санітарні (будівництво та експлуатація полігону згідно санітарних правил та вимог);
- екологічні (не допустити розміщення полігону в природоохоронній зоні, екологічна експертиза проекту, експлуатація полігону, функціонування його згідно екологічних норм і правил, зменшення його впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я людей, державна реєстрація його як джерела екологічного лиха, план виводу його з експлуатації та рекультивациі земель зайнятих під ним, контроль і моніторинг навколишнього природного середовища на полігоні і його санітарній зоні).
- фінансові (надання фінансових гарантій безпечного функціонування полігону, страхування на випадок екологічного лиха).

Санітарні полігони ще тривалий час будуть залишатися основним способом переробки твердих побутових відходів.

Виробнича та побутова діяльність людини неминуче пов'язана з утворенням твердих відходів. Якщо газоподібні та рідкі відходи порівняно швидко поглинаються природним середовищем, то асиміляція твердих відходів триває десятки і сотні років. Місця складування відходів займають величезні території. Щорічно в Україні складається до 1,5 млрд т твердих відходів. Всього в країні їх накопичилося до 30 млрд т. Звалища відходів займають більше 150 тис. га [3].

Основними напрямками державної політики України в екологічній сфері є контроль за станом навколишнього природного середовища, усунення загроз для здоров'я населення, зниження антропогенних навантажень, ліквідація наслідків шкідливого впливу людської діяльності на довкілля.

Одним з основних методів захоронення сміття (твердих побутових та промислових відходів – ТППВ) в Україні надалі залишається його складування на звалищах, в ґрунтових засипках. На сьогодні в Україні існує близько 2000 звалищ сміття, основна частина яких організована більше 30-40 років тому без

дотримання вимог захисту навколишнього середовища та з порушенням чинних санітарних та технологічних вимог. Це привело до виникнення навколо міст небезпечних джерел забруднення довкілля:

- повітряного середовища – “парниковим газом”, (метаном CH_4 та діоксидом вуглецю CO_2), які самоутворюються в масиві сміття внаслідок його анаеробного розкладу (без доступу кисню);
- ґрунтових вод – шкідливим фільтратом, який утворюється як внаслідок атмосферних опадів, так і внаслідок процесів, які відбуваються в масиві органічного сміття. Одним з головних чинників забруднення ґрунтових вод є вилуговування ТППВ [1].

Крім цього, необхідно враховувати повсюдне samozапалювання ТППВ на звалищах та негативний температурний вплив масиву на довкілля.

Верховна Рада України 5 березня 1998 року прийняла постанову №188/98 – ВР, якою затвердила “Основні напрямки державної політики в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Однак ця постанова “має чітко виражений галузевий характер, розділи писалися представниками різних міністерств і не були приведені концептуально до єдиного знаменника. Документ більше відповідає назві “протокол про наміри”, ніж законопроект”. Вважаємо, що основним розв’язанням проблеми сміттєзвалищ має бути переробка ТППВ з їх утилізацією та окультуренням території.

Рациональне управління відходами є завданням не тільки кожного району, але й міжобласним. На сьогодні районні адміністрації самостійно не можуть розв’язати проблему складування відходів. Наразі постає питання міжрайонної співпраці, а також вироблення загальної обласної політики щодо управління відходами. Вимоги закону України “Про відходи” та законодавство Євросоюзу (ЄС), до якого йде Україна, зобов’язують ретельно підійти до цих питань, що вимагатиме значних коштів, та удосконалення правової бази.

Сьогодні навіть в європейських країнах немає однакових рішень цього гострого питання, а управління відходами залежить, в основному, від економічного розвитку країни. Як не існує типових підходів, так і нема типових рекомендацій щодо розв’язання проблеми знешкодження відходів. Але в будь-якому випадку потрібно знати, хто є власником відходів, хто відповідає за їх управління, хто і скільки повинен платити за відходи, за їх утилізацію [4].

Звичайні методи оплати існуючих систем утилізації відходів – це податки і збори. Однак, в цих питаннях немає чіткого правового регулювання, неясна справжня величина витрат і для багатьох суб’єктів відсутній будь-який стимул для зменшення кількості відходів, що ними викидаються на сміттєзвалище.

Одним з найважливіших завдань утилізації відходів – є розробка такої системи, утилізації, доступної для всіх, при якій всі витрати повинні бути відшкодовані з метою забезпечення її самоопукності.

В більшості європейських країн всі послуги по утилізації відходів оплачує їх власник, тобто діє принцип: “Скільки викидаєш, стільки і платиш”. Отже, той хто забруднює довкілля повинен за це відповідно і платити. Цей принцип відомий також під назвою “принцип розділеної відповідальності”. У відповідності з цим принципом повинна бути чітко визначена відповідальність кожного суб’єкта в залежності від кількості, а особливо “якості”, відходів, що викидаються на сміттєзвалище. При цьому буде виникати матеріальний стимул для суттєвого зниження кількості відходів, що значно покращить екологічну ситуацію [5].

Важливе місце в проблемі охорони навколишнього середовища належить розробці економічно вигідних та екологічно безпечних технологій рекультивациі (консервациі) існуючих сміттєзвалищ. Розроблена технологія передбачає ізоляцію масиву сміттєзвалища водонепрониклою плівкою, відвід шкідливого фільтрату, на очисні споруди та буріння сітки дегазаційних свердловин для збору і відводу біогазу. Таке контрольоване вилучення газу дає можливість закласти на поверхні звалища родючий шар ґрунту, звільнений від впливу біогазу, та окультурити поверхню звалища. Все це дозволить економічно доцільно вирішити екологічні проблеми сміттєзвалищ та додатково отримувати горючий газ з теплоото згорання $Q=20 \text{ МДж/м}^3$, що достатньо для спалювання цього газу як в котлах-утилізаторах для отримання, наприклад, теплої води, так і для спалювання в газових турбінах з метою генерації електроенергії в електростанціях контейнерного типу.

Отримання горючого газу зі сміттєзвалищ за цією технологією дасть значний економічний ефект і на сьогодні це вже передбачено Законом України “Про альтернативні види рідкого та газового палива”. Цей закон визначає правові, соціальні, економічні, екологічні та організаційні засади виробництва (видобутку) і споживання альтернативних видів рідкого та газового палива на основі залучення нетрадиційних джерел та видів енергетичної сировини і спрямований на створення необхідних умов для розширення виробництва (видобутку) і споживання цих видів палива в Україні. Цей закон встановлює основні принципи державної політики у сфері альтернативних видів палива, зменшення негативного впливу на стан довкілля за рахунок використання як сировини для виробництва альтернативних видів палива, відходів різного роду діяльності, в тому числі маються на увазі тверді побутові та промислові відходи [5].

В перспективі на майбутнє Україна повинна поставити на меті такі завдання:

1. Селекція сміття, що стане важливим кроком для запровадження в Україні не захоронення, а переробки відходів. Оскільки тільки тоді інвестиції на будівництво сміттєпереробних заводів будуть йти до нашої країни.
2. Заборонити ввезення відходів із-за кордону.
3. Зменшувати масу відходів за рахунок підвищення культури виробництва.

4. Надати кредитні та податкові пільги підприємствам, котрі займаються переробкою відходів.
5. Посилити екологічне виховання населення.

Всі ці заходи дозволять ефективно вирішувати проблему утилізації відходів та покращити стан навколишнього середовища в Україні.

Література:

1. Інтернет – спільнота «Промислова екологія»: [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://eco.com.ua/content/«tverdi-vidkhodi»>– Заголовок з екрана.
2. Закон України «Про відходи» та «Про загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, N 36-37, ст. 242.
3. Закон України «Про альтернативні види рідкого та газового палива» від 14 січня 2000р. // Урядовий кур'єр. – 2000, 1 берез.
4. Заржицький О. Екологічна безпека та безпека праці у системі правового механізму національної безпеки // Право України. – 1999. - №9. С. 66 – 68.
5. Парфенюк А., Антонюк С., Топоров А., Альтернативное решение проблемы твердых отходов в Украине // Экотехнологии и ресурсосбережение. – 2002. – №4 – С. 37 – 41.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Єрофєєнко Л.В.

**Нармін Гачасва
(Харків, Україна)**

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРІЙ «ТРУДОВИЙ СПІР» ТА «ТРУДОВИЙ КОНФЛІКТ»

У науковій літературі на сьогодні існують діаметрально-протилежні точки зору щодо співвідношення трудового конфлікту та трудового спору.

У широкому розумінні розбіжності (конфлікти) між працівником і роботодавцем із приводу застосування норм трудового законодавства, а також встановлення нових або зміни існуючих умов праці, прийнято вважати трудовими спорами. Разом з тим у сучасному трудовому праві й чинному законодавстві використовується також термін «трудова конфлікти», а саме у Законі України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)». Постає закономірне запитання про адекватність понять «трудова спір» і «трудова конфлікт», а також про правову природу названих категорій.

На даний момент між вченими постало питання щодо сутності, визначення та особливостей поняття «трудова спори» та «трудова конфлікт». Цій проблемі було посвячено багато трудів таких науковців, як В. В. Лазор, В. І. Смолярчук, І. Я. Кисельов, С. Є. Малкин, Л. М. Анісімов.

Метою цієї статті є розгляд позицій стосовно суті та основних ознак трудового конфлікту і трудового спору, обґрунтування цих явищ і визначення їх понять, також здійснення аналізу основних точок зору з даного приводу і визначення тих передумов і мотивів, на яких вони будуються.

Перш за все треба дати визначення понять трудовий спір та трудовий конфлікт. Слід зазначити, що характеристики цих двох понять майже збігаються, окрім окремих елементів.

Трудова спір – це неврегульовані розбіжності між працівником (працівниками) і роботодавцем, що виникли в результаті реалізації трудових відносин, регламентованих трудовим законодавством.

Крім зазначеного, поняття трудового спору певною мірою спонукає й до з'ясування причин, через які він може виникнути. Зокрема, зазначення того, що спір між працівником і власником можуть виникати за двох взаємозумовлених обставин: по-перше, у процесі застосування законодавства України про працю і, по-друге, під час встановлення умов праці [1].

Конкретні ж причини виникнення трудових спорів можуть бути:

– об'єктивного характеру (помилки сторін трудового договору, недоліки в культурно-виховній роботі тощо);

– організаційно-правового характеру (нечіткі формулювання окремих правових норм, прогалини в діючому законодавстві про працю тощо);

– організаційно-господарського характеру (недоліки в проведенні обліку, контролю, у постачанні, фінансуванні та інших господарських справах).

Вирішення трудових спорів - процес, тісно пов'язаний з іншими демократичними засадами правової системи України в цілому і трудового права зокрема. Тому під час розгляду трудових спорів застосовується демократичний підхід. Це реалізується в дотриманні таких основних принципів, як доступність і зручність; колегіальність і швидкість розгляду трудових спорів; додержання законності та забезпечення виконання рішень.

Згідно з чинним законодавством трудові спори вирішуються системою спеціальних органів. Так, індивідуальні трудові спори, ґрунтуючись на положеннях гл. XV КЗпП України, розглядаються:

- комісіями із трудових спорів (КТС);
- районними (міськими) судами;

– вищими органами в порядку підпорядкованості, що встановлюється законодавством.

Серед зазначених первинним обов'язковим органом щодо розгляду трудових спорів на підприємствах, в установах, організаціях є комісія із трудових спорів (КТС). Цим зумовлюється необхідність з'ясування таких найголовніших питань, як організація, види та компетенція КТС.

За рішенням загальних зборів трудового колективу (конференції) підприємства, установи, організації КТС створюються як у цілому на підприємстві, так і в окремих цехах та інших аналогічних підрозділах. При цьому КТС обирається на тих підприємствах, в установах, організаціях, де працюють не менше 15 чоловік. На першому засіданні обрані члени КТС шляхом голосування вибирають зі свого складу:

– голову КТС;

– його заступника чи заступників, які за рішенням загальних зборів трудового колективу (конференції) можуть бути звільнені від основної роботи;

— секретаря КТС, котрий обов'язково звільняється від основної роботи й працює в КТС на постійній основі. Отже, КТС є постійно діючим органом по розгляду трудових спорів [2].

Другим органом по розгляду трудових спорів є суд, який може бути як другою, так і першою інстанцією, що вирішує трудові спори. Так, у суді - як другій інстанції, розглядаються трудові спори за заявами працівника чи власника, які не погоджуються з рішенням КТС або прокурора, коли рішення КТС суперечить чинному законодавству. Як перша інстанція суд розглядає трудові спори сторін трудового договору, а також окремих працівників, які прагнуть вступити в трудові правовідносини. Наприклад, безпосередньо в суді, як першій інстанції, розглядаються трудові спори:

а) працівників підприємств, де не обирається КТС;

б) працівників із питання поновлення на роботі;

в) власника або уповноваженого ним органу про компенсацію працівником матеріальної шкоди, заподіяної підприємству, тощо.

Самостійне значення у вирішенні трудових спорів мають строки, які умовно поділяються на три групи:

а) строки звернення до КТС та суду за вирішенням трудового спору;

б) строки вирішення;

в) строки виконання рішень із трудових спорів.

Трудовий конфлікт – це суперечність організаційно-трудових відносин, що приймає характер прямих соціальних зіткнень між індивідами і групами працівників. Не всякі організаційно-трудові суперечності створюють конфліктну ситуацію.

Предметом індивідуального трудового конфлікту є індивідуальне право на працю і відповідні умови його реалізації, якими володіє конкретна особа у сфері трудових відносин. Якщо є договір на виконання роботи або послуги з особою, що не числиться в штаті організації, то порушення такого контракту не обумовлює виникнення трудового конфлікту, оскільки виникаюча при цьому суперечка вирішується в рамках цивільно-правових відносин. До індивідуального трудового конфлікту можуть бути віднесені суперечки, що виникають між працівником і працедавцем, джерело яких знаходиться в постійних трудових зв'язках і відносинах, приводом для яких є дії (бездіяльність) або вимоги, що виходять за рамки трудового договору [3].

Достатньо широке коло причин організаційно-господарського і суб'єктивного характеру дозволяють звести індивідуальні трудові конфлікти до двох видів.

1. Трудові конфлікти, що виникають між працівником і адміністрацією підприємства, установи, організації з питань встановлення нових або змінення існуючих умов праці, ще не урегульовані трудовим законодавством або іншими нормативними актами про працю.

Такі суперечки носять непозовний характер і повинні вирішуватися адміністраціями і суспільними організаціями в рамках їх компетенції.

2. Трудові конфлікти, що виникають між суб'єктами трудових відносин з питань вживання вже діючих нормативних актів про працю. Це суперечки позовного характеру і повинні розбиратися в установленому порядку.

Все вище перелічене створює тільки конфліктну ситуацію, яка ще не є трудовим конфліктом. Для того щоб він виник, необхідні контр-дії іншої сторони, спрямовані на захист своїх прав та інтересів.

Під колективним трудовим конфліктом розуміються неврегульовані розбіжності між працівниками і працедавцями з приводу встановлення і зміни умов праці, виконання колективних договорів, угод з питань соціально-трудових відносин [4].

Тут так само не будь-які розбіжності слід оцінювати як колективний трудовий конфлікт, а тільки ті, які стають неврегульованими. Як і індивідуальні трудові конфлікти, колективні бувають двох видів.

Серед предметів суперечок таких конфліктів можуть бути не лише проблеми праці та її умови, але і різного роду соціально побутові проблеми, пов'язані, наприклад, зі встановленням пільг для певної категорії працівників. Економічна ситуація в країні також може впливати на динаміку колективних трудових конфліктів [5].

Суспільство несе втрати через трудові конфлікти та трудові спори. Це викликає необхідність у розробці конкретних шляхів подолання та згладжування трудових конфліктів, які неможливо здійснити без ретельного аналізу причин та характеристик даних конфліктів у часовому розрізі.

Основними причинами конфліктів та спорів на підприємствах виступають економічні, пов'язані, насамперед, із затриманням виплати заробітної плати, а також погані умови праці, некомпетентність керівників. Якщо між роботодавцем та робітником у процесі виконання виробничої діяльності виникають будь-які розбіжності — це означає, що у цих суб'єктів мають бути неоднакові погляди, наприклад, щодо тривалості робочого часу, коли роботодавець вважає, що встановлена тривалість робочого часу є необхідною мірою, яка сприяє збільшенню виробництва, а робітник, в свою чергу, вважає, що коли збільшується робочий час, то повинна збільшуватися, як наслідок, і винагорода за працю, розмір якої за даних умов роботодавець змінювати не має бажання. У даному випадку виникає конфлікт, який може бути закінченим, якщо сторони за допомогою переговорів прийдуть до рішення, яке буде цілком задовольняти обидві сторони конфлікту [6]. Поняття «трудового спору» повинно використовуватися, коли мова йде про урегулювання розбіжностей суб'єктів трудових правовідносин юрисдикційним органом, а поняття «трудового конфлікту» повинно використовуватися лише до передачі розбіжностей до вказаного органу. Тобто конфлікт породжує спір.

Література:

1. Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» // Відомості Верховної Ради України. — 1998. - № 34.
2. Лазор В. В. Правове регулювання правових спорів, конфліктів і порядок їх вирішення на сучасному етапі: [монографія] / Лазор В. В. — Луганськ: Вид-во «Література», 2004. — 332 с.
3. Стеланов О. М., Фібула М. М. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. — К.: Академвидав, 2005.
4. Смолярчук В. И. Законодательство о трудовых спорах / Смолярчук В. И. — М., 1966. - 228 с.
5. Анисимов Л. Н. Трудовой договор и индивидуальные трудовые споры: [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Анисимов Л. Н. — М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2004. — 400 с.
6. Лазор В. В. Поняття трудових спорів, конфліктів та їх позовний і непозовний характер / В. В. Лазор // Право України. — 2002. — № 2.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Ерофеєнко Л.В.

**Анна Грінченко
(Харків, Україна)**

РЕАЛІЗАЦІЯ ВИКЛЮЧНОГО ПРАВА ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА НАДРА

Однією з ключових проблем у сфері надрокористування є право власності на надра, оскільки як в самій Конституції України, так і на «підконституційному» законодавчому рівні немає чіткого визначення поняття «право власності Українського народу» з викладенням обсягу та змісту цього права, способу і порядку, в яких воно здійснюється, тобто фактично відсутні механізми реалізації права власності Українського народу. Натомість існує підміна цих механізмів неконтрольованим з боку суспільства управлінням природними ресурсами від імені Українського народу, яке здійснюють органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, що, своєю чергою, призводить до масштабних негативних наслідків, весь тягар яких у кінцевому підсумку покладається на той самий Український народ.

Ще одним чинником цих негативних наслідків, на нашу думку, є незбалансованість, а радше, відмежованість Кодексу України про надра (далі – КУпН) [1] від Земельного кодексу України [2], а також водного і лісового законодавства, що призводить до правових колізій, різотлумачення норм цих актів та унеможливує легітимізацію звуження конституційно закріпленого права. Відтак першим кроком на шляху до розроблення і впровадження механізмів реалізації цього права ми вважаємо законодавче визнання понять:

1) «єдина екосистема» для визначення засад природокористування нею з пріоритетом її екологічної охорони (а не виробничо-охоронної, що де факто має визначальне значення);

2) «єдиний майновий екокомплекс» для визначення правового режиму усіх його складових частин у відносинах власності;

3) «неподільний об'єкт культурної спадщини» чи (менш привабливий варіант) — «неподільна природо-культурна цінність» для збалансованого регулювання культурно-охоронних правовідносин.

Відповідно до Конституції України власник на свій розсуд володіє, користується і розпоряджається належним йому майном, усі суб'єкти права власності рівні перед законом і ця рівність гарантується державою; власність зобов'язує, обтяженням є те, що власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству.

У даному випадку відбувається обмеження цивільного права: земля є основним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави, отже, поняття «охорона землі» і, відповідно, «охорона надр», як складника єдиної екосистеми, мають входити до обсягу поняття «право власності Українського народу»; використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам громадян,

інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі – маємо засадничі вимоги обтяження цивільного права; забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави – тому закріплюється пріоритет державної політики у здійсненні суспільного (народного) права; захист суверенітету України, забезпечення її економічної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу; народ є виключним носієм вищої – установчої – влади, має право здійснювати свої правомочності як у форматі безпосередньої, так і представницької демократії (ст. 5, 69, 72, 73, 106, 156), а носій вищого установчого права суспільного ладу як вищий власник природних ресурсів має дбати про них, оскільки саме вони є матеріальною основою суверенітету країни, а та частина Українського народу, що складає територіальну громаду, – про ту частку власності, за яку громада як співвласник несе відповідальність, бо саме ці «місцеві» ресурси є матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування (ст. 142).

Ця вища власність має забезпечити економічну безпеку так, щоб жодним чином не порушити екобезпеку та екорівновагу, бо кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50), а це – основи життя, що входять до формули «Людина – найвища соціальна цінність» (ст. 3). Однак встановлюється моральна співмірність: кожна людина має право користуватися природними ресурсами відповідно до закону (ст. 13) і кожна людина зобов'язана не заподіювати шкоду природі та відшкодувати завдані збитки (ст. 66).

Стаття 319 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) фактично повторює конституційні положення про норми власності (ст. 13, 41), не розшифровуючи зміст обтяжень у зв'язку зі ст. 324. Ці статті існують мовби паралельно, що дало підстави для твердження про наявність «правового дуалізму».

З точки зору теорії права власності будь-який об'єкт, у тому числі об'єкт природи, може належати на праві власності одночасно лише одному суб'єкту. Водночас справедливим є і зауваження щодо того, що спроба реалізувати в ЦК України положення ст. 13 Конституції призвела до «однопредметного» суперечливого правового регулювання в межах одного акта: ст. 2 ЦК України не називає Український народ серед суб'єктів цивільних відносин (хоча є застереження «та інші»), а ст. 318 визнає його суб'єктом права власності.

Однак ст. 319 ЦК України регламентує: «Особливості здійснення права власності на культурні цінності встановлюються законом». Ця норма фактично перенесена з Закону «Про власність», де було акцентовано – «спеціальним законодавством» (ст. 8). Поряд з цією нормою у тому Законі було застережено, що цивільним законодавством регулюються відносини, не врегульовані у цьому Законі. Як наслідок, маємо проблему з розмежуванням предмета адміністративного і цивільного права, відповідно – юрисдикції судів у подібних спорах, оскільки опонентами обстоюється «приватноправова природа» у сфері земельних, надрових тощо відносин власності, де однією зі сторін виступає орган адміністративної юрисдикції.

Головними ж постулатами Закону «Про власність» було те, що: а) народ України як єдине джерело влади в Україні має право шляхом референдуму вирішувати питання щодо правового стану об'єктів, їх використання та охорони; б) кожен як співвласник має право на частку свого суспільного багатства, і кожен співвласник має всебічно охороняти «спільне багатство» всіма доступними правомірними засобами.

Саме ці два аспекти – навіть якщо вони й не усвідомлені чітко – домінують в суспільній свідомості, і саме вони – під гаслом суспільних інтересів і потреб – перебувають на стрижні жорсткого обстоювання інтересів зрощеного державно-приватного мультикапіталу. Свідченням цього є історія розроблення й проходження законопроектів про Всеукраїнський референдум (№ 1374, прийнятий ВР 09.07.2009 р. – 296 «за», 17.11.2009 р. – не подолано вето Президента; № 6278 від 29.04.2010 р., у порядку денному на 11.02.2011 р. тощо) [3], Про суспільну власність в Україні (№ 4418 від 29.04.2009 р., подання 09.07.2009 р., відкликано 16.04.2010 р.), загрозливі тенденції «викупу земельних ділянок приватної власності для суспільних потреб», у тому числі для надрокористування.

Водночас саме на підставі забезпечення енергетичної безпеки загрозливо усталюється стратегічна спрямованість на посилення (витискання) видобутку копалин (Загальнонаціональна програма розвитку МСБ до 2030 р.) з наслідковим прогресуючим зростанням відсотка техногенно порушених екосистем, і в тому числі деградованих земель [4].

Залишення за надрами «виключного права» мало б чітко визначити надра як сукупний необігроздатний або ж – за умови надання у користування – обмежено обігроздатний дискретний об'єкт. Фактично цей принцип хоча сутнісно й закріплено у КУпН, але вже порушено відходом від нього у законах України «Про угоди про розподіл продукції», «Про нафту і газ» тощо (де факто передавання третім особам, прихована суборенда і т. ін.). Крім того, з огляду на втрату споживчо-ресурсних якостей після «раціонального і ефективного» видобутку впродовж отриманого права користування до 30-50 років, потреба у праві власності відпадає, натомість продаж «експлуатуючого права» та різні подальші платежі приносять чималий зиск народним розпорядникам.

Цікавим є й питання власності на ресурс, створений (видобутий, схоронюваний тощо) внаслідок надрокористування: отже, доки копалини безпосередньо залягають в надрах, вони є об'єктом власності Українського народу (як і підземні сховища нафти і газу), а коли потрапляють назовні, власник змінюється, і право народу автоматично втрачається. Така позиція виглядає не зовсім логічною, і ми не можемо прийняти як аргументацію тезу О. Шем'якова про втрату надрами зв'язку з довкіллям після видобування

копалин, оскільки останні перестають бути об'єктом цього довілля [5, 41-42].

Варто було б врахувати і майновий аспект: поширення права на всі складники об'єкта права, втрату (спустошення, виснаження ресурсу) споживчої цінності після їх відокремлення без відповідного блага для Українського народу, невідновлюваність ресурсу і деформацію як самого надрового об'єкта, так і його екосистеми з непередбачувано катастрофічними за масштабами наслідками для поколінь Українського народу.

Не розкрито ані у КУпН, ані у галузевих законах поняття «право користування надрами» ні як власне речове право, ні як сукупне право володіння (утримання) й користування, тобто вже закладеної вимоги утримання наданої ділянки надр в належному (безпечному) стані. Наслідок – термінологічно не розкриті поняття «охорона надр» зводиться до охорони виробничої площадки та найманої сили – в межах охорони предмета прибутку, а екоохорона (в тому числі і життя членів громад у зоні впливу) закривається штампом «інші вимоги природоохоронного законодавства». Як приклад, тут можна навести «некровикористання» надр, тобто надання надр для захоронення відходів виробництва та інших шкідливих речовин, скидання стічних вод. КУпН фактично оминає це питання, задовольняючись загальною декларацією в форматі правової невизначеності «допускається у виняткових випадках при додержанні норм, правил та вимог, передбачених законодавством України» (ст. 22), у тому числі на підставі проектів, виконаних на замовлення заінтересованих юридичних осіб (ст. 19). Скажімо, якщо така заінтересована сторона уповноважується замовляти спеціальні дослідження самостійно, то вона зможе впливати на їх процес і сприяти результативному вирішенню на свою користь, отже – нівелюється принцип неупередженості.

Водночас і «природоохоронні вимоги» на офіційно-виконавчому рівні зводяться до компромісно дозволеного ступеня екологічного забруднення за відповідну плату та маніпулювання екологічними вимогами в інтересах, далеких від суті цих вимог.

Можна зробити висновок, що зміст права власності народу на надра та їх екосистему пролягає у площині суспільної охорони основного національного багатства та суспільно-громадського права споживати його блага, і передусім в абсолютному праві народу вирішувати концептуальні питання користування ними та встановлення правового режиму власності на них на засадах збереження фундаментальних життєвих основ (охорони).

Це право має реалізовуватися виключно в форматі всеукраїнського референдуму, оскільки вже очевидно, що досягнення безпечного збалансованого еколого-енергетичного рівня в руслі виконання проголошеного державного курсу є загрозливою утопією. Напрями переорієнтації економіки мають бути встановлені народом з поступовою відмовою від надровидобування та посиленням аграрної складової (консультативний референдум). Втілення визначених векторів має проходити через напрацювання відповідних законів та прийняття їх через формат законодавчого референдуму. Оскільки народ складається з громад, то абсолютним правом громад є прийняття кінцевих рішень з суттєвих для себе питань з активацією форматів місцевих референдумів та громадських слухань, передусім для всіх спірних випадків «суспільної необхідності» як обов'язкової передумови прийняття рішення (із скасуванням закріпленої в 2011 році заборони таких слухань).

Зміст вищого права передбачає не заборону, а максимальне сприяння так званому «пайовому праву» на природні ресурси та встановлення меж для корпоративно-приватної власності.

Література:

1. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 р. № 132/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 3402.
2. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
3. Пропозиції Президента до Закону України «Про всеукраїнський референдум» 1374 від 18 січня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1374&skl=7
4. Стан мінерально-сировинної бази України / Офіційний сайт Державної служби геології та надр України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geo.gov.ua/stan-mineralno-sirovinnoibazi.html>
5. Шем'яков О. П. Правове регулювання використання та охорони надр: канд. юрид. наук / О. П. Шем'яков; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – С. 42.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Остапенко Олена Геннадіївна.

Ніна Колісник
(Київ, Україна)

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Метою створення правової держави в Україні є забезпечення цивілізованого функціонування і розвитку громадянського суспільства.

Концепція правової держави в сучасних умовах це не лише проголошення основних принципів і рис, що складають теорію такої держави, а й необхідність реального формування нових соціально-політичних інститутів, котрі замінили б існування закритої авторитарної політичної системи відкритою демократичною системою, яка діяла б на засадах панування права (правового закону) в суспільстві.

Правова держава нині розглядається як держава, в якій виключно юридичними засобами забезпечуються зверхність права, реальне здійснення, охорона, захист і поновлення порушених прав громадян, взаємна відповідальність держави та особи, контроль і нагляд за утворенням і застосуванням юридичних законів. Метою створення правової держави в Україні є забезпечення цивілізованого функціонування і розвитку громадянського суспільства [5, с. 111].

Отже, правова держава може розглядатись як політико-юридична форма організації суспільного життя, що належить до таких фундаментальних соціальних цінностей, як права людини і громадянина, конституціоналізм, демократія тощо.

Основні риси правової держави:

- 1) зверхність і панування правового закону;
- 2) постійне утвердження суверенітету народу як єдиного джерела державної влади;
- 3) здійснення поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову;
- 4) забезпечення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, виконання ними своїх обов'язків перед іншими людьми, державою і громадянським суспільством;
- 5) врегулювання взаємовідносин між особою та державою на засадах дозволеності особі робити все, що прямо не заборонено законом, а державним органам — тільки те, що прямо дозволено законом;
- 6) взаємну відповідальність між особою та державою, відповідальність держави перед особою і громадянським суспільством за свою діяльність;
- 7) ефективну організацію контролю й нагляду за здійсненням законів і режиму законності [5, с. 16]

Конституція та закони, як відомо, — це нормативні акти вищої юридичної сили. Але таке визначення законів є формальним. Дуже важливе значення має зміст законів, який повинен бути демократичним, тобто захищати права і свободи людини, оскільки в противному разі законність як така може виявитися притаманною антидемократичним режимам [1].

Демократизм змісту законів і утвердження суверенітету народу як єдиного джерела влади знаходить відображення в концепції зверхності парламенту. Тільки парламент як представницький орган, обраний народом, має право приймати закони й контролювати їх виконання, а також є єдиним державним органом, що має право виступати й діяти від імені всього народу [5, с. 101-104].

Важливе значення для утвердження правової держави має принцип поділу влади. Чітке розмежування законодавчих і виконавчих функцій в Україні здійснюється на основі чинної Конституції України ст.6. Усі закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України, тобто в Україні діє принцип верховенства правового закону (ст. 8). Зміст і спрямованість діяльності держави визначають права людини та гарантії їх здійснення, а забезпечення та утвердження прав людини є головним обов'язком держави (ст. 3). Права людини проголошуються як невідчужувані й непорушні (ст. 21). Конституція закріплює правовий порядок арештів і тримання під вартою за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставі та в порядку, встановлених законом (ст. 29). Людині забезпечується відшкодування моральної та матеріальної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних органів, органів місцевого самоврядування, їх службових і посадових осіб під час здійснення ними своїх повноважень, коштом цих органів (ст. 56). Нормативні акти, що визначають права та обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення в установленому законом порядку (ст. 57). У разі невідповідності будь-якого закону, указу Президента чи постанови Кабінету Міністрів України Конституційний Суд України зобов'язаний визнати названі акти неконституційними, що тягне за собою втрату ними юридичної сили. Отже, спираючись на норми, закріплені в Конституції України, можна зробити висновок, що Україна є правовою державою. Але чи можна говорити про те, що в країні існує правова держава, якщо не забезпечено гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина, не реалізуються принципи взаємної відповідальності держави та особи, можливості особи робити все, що прямо не заборонено законом, а державних і самоврядних органів і посадових осіб тільки те, що передбачається їхньою компетенцією? Слід також констатувати, що в Україні не в повному обсязі вирішено питання боротьби з правопорушеннями, зміцнення законності, правопорядку і дисципліни. Ці та деякі інші проблеми дають нам право говорити про необхідність формування правової держави в Україні. До основних напрямків формування правової держави в Україні слід віднести:

- 1) необхідність зв'язати правом (загальносоціальним, що характеризується правами людини, народу, людства) діяльність держави та її органів;

2) формування правового механізму, з допомогою якого можна було б подолати відчуження людини і громадянина від засобів виробництва, власності, від безпосередньої та представницької форм демократії;

3) чітку роботу законодавчої влади на основі Конституції України і конституційних законів;

4) створення системи незалежних загальних і арбітражних судів та інших ланок судової системи України. Поки що в нашій державі в повному обсязі не створено судової системи, передбаченої Конституцією України;

5) формування у людей (народу України) нового правового мислення, високого рівня правової культури, знань про життєво необхідні закони та вміння використовувати ці закони в повсякденному житті.

Ось чому дуже важливо визначити принципів заходи з формування громадянського суспільства в Україні. Але передусім слід зазначити, що багато дослідників обминають ці питання, а роль держави в цьому процесі залишається незначною.

Основою кожного громадянського суспільства є, поза сумнівом, приватна власність, яка може існувати і розвиватись у різних формах. Упродовж століть визначні філософи та громадські діячі відзначали велику користь власності як основи суспільства. Ще в середині XIX ст. М. І. Костомаров писав у своїй праці «Дві руські народності», що в Україні кожен хлібороб є самостійним власником свого добра, яке дає йому необхідні переваги в суспільному житті [2].

Російський просвітитель І. П. Панін на початку того ж століття зазначав, що тільки власність громадянина є душою громадянського співжиття та безпеки особистості. Щодо знаного російського філософа В. С. Соловйова, то він взагалі підкреслював, що, згідно із загальноприйнятим філософським визначенням, власність це не що інше, як ідеальне продовження особистості в речах чи її перенесення на речі.

Наявна теоретична спадщина та деякі наукові розробки дозволяють сформулювати основні риси формування громадянського суспільства:

1) забезпечення свободи та ініціативності людини, що спрямовані на задоволення її розумних потреб і не шкодять загальним інтересам;

2) такий розвиток суспільних відносин, за якого людина розглядається як мета, а не як засіб;

3) ліквідація відчуженості людини від соціально-економічних структур і політичних інститутів та реальне забезпечення здійснення принципу рівних для всіх можливостей;

4) забезпечення прав і свобод людини і громадянина державою, її органами та соціальними структурами громадянського суспільства;

5) багатоманітність різних форм власності, серед яких приватна власність в її різних формах посідає домінуюче місце як основа ініціативної, творчої підприємницької діяльності;

6) здійснення справедливого твердження, що лише у і власності особа виступає як розум і тільки володіючи власністю людина може бути справді вільною та ініціативною в усіх її починаннях;

7) реалізація багатоманітності духовного життя суспільства, в основі якого — визнання гуманістичних і демократичних за сутністю загальнолюдських цінностей;

8) наявність “середнього класу” як соціальної бази громадянського суспільства;

9) відсутність жорсткої регламентації з боку держави приватного життя членів суспільства;

10) існування розвиненої соціальної структури, яка гарантує задоволення інтересів різних груп і верств населення;

11) активна участь у суспільному житті недержавних самоврядних спільностей людей (сім'я, корпорації, громадські організації, трудові колективи, етнічні, конфесійні та інші об'єднання людей);

12) визнання і матеріалізація ідей зверхності права, особливістю якого має бути поділ права на публічне і приватне, основними ознаками останнього є орієнтація на людину-власника;

13) рівний правовий статус у цивільних відносинах, поєднання інтересів державних, громадських структур і громадянина;

14) детальне регулювання різноманітних видів відносин у сфері підприємництва, ринкового господарювання;

15) розвиток орієнтованих на регулювання підприємницької діяльності нових галузей права (комерційного, банківського, вексельного та ін.).

Отже, правова держава — це така держава, в якій досягнуто пріоритет прав людини; яка зв'язана саме цим правом і підкоряється йому; де законодавча, виконавча і судова гілки влади закріплюють, гарантують і забезпечують права людини, народу і людства у повсякденній діяльності. [3, с. 23].

Сучасна українська ситуація уже не має всіх класичних ознак, властивих політичній системі Радянського Союзу. Сьогодні в Україні уже існують незалежні громадські організації, які беруть на себе ті чи інші захисні функції. Однак вони все ще занадто кволі, щоб “зламати” ситуацію на свою користь. Майбутнє покаже, який шлях самоочищення обере наша система. При цьому треба лише усвідомити, що коли ми хочемо справді цивілізованої суспільної системи, яка здатна до самоочищення, то повинні не тільки чітко збалансувати між собою усі три гілки влади, щоб кожна з них могла діяти ефективно, а й розвинути повноцінне громадянське суспільство, зокрема незалежну пресу й незалежні громадські організації [4, с. 134-139].

Розбудова правової держави в Україні означає набуття нею таких рис: належність всієї влади народів, верховенство закону, повага гідності особи, непорушність її прав, свобод, інтересів,

забезпечення постійного контролю за діяльністю виконавчо-розпорядчих органів органами народного представництва.

Історія вчень про правову державу охоплює систему ідей, думок і концепцій (закордонних і власних авторів), без знань і врахування яких є неможливим теоретичне розроблення концепції правової держави. Без теоретичної моделі правову державу не втілити в практичне життя під час розбудови державності й правової системи в Україні.

Література:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., відомості ВРУ, із змінами та доповненнями, за останньою редакцією від 22 листопада 2017 р
2. М. І. Костомаров наукова праця «Дві руські народності»,
3. Нерсесянц В.С. Правовий характер взаємовідносин особистості, суспільства і держави /Соціалістична правова держава: проблеми і судження – К.: 2009 р
4. Копейчиков В.В. Правознавство. – К., 2015., 241 с.
5. Теорія держави і права. Курс лекцій /Під ред. Матузова Н.І. і Малька А.В. М.: Юрист, 2007., 279 с.

Л.В. Леонт'єва, Дарина Новикова
(Харків, Україна)

ПРОБЛЕМИ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА ТА ОСПОРЮВАННЯ БАТЬКІВСТВА

Наприкінці двадцятого століття репродуктивна медицина на весь голос заявила про себе. Так, уперше в світі запліднення в пробірці успішно здійснили в Англії в 1978 р., в Україні на 23 роки пізніше – у березні 1991р. у м. Харкові, в лабораторії, яку очолював доктор Федір Дахно.

За неповними даними в Україні більш ніж мільйон сімей не можуть мати дитину. Для більшості бездітних пар донорські ембріони – єдина можливість мати дитину. В Росії, як вказують деякі статистичні дані, до 15% подружніх сімей не можуть мати дітей. Взагалі медики називають цифру, що кожна восьма сімейна пара у світі є безплідною. Як зазначається у регіональній програмі виходу з демократичної кризи “Репродуктивне здоров'я населення Донбасу: проблеми і шляхи вирішення”, на обліку з безпліддя у Донецькій області знаходиться 4865 подружніх пар, хоча, за даними епідеміологічного обслідування, що було проведено у двох районах, частота дійсного безпліддя складає від 15 до 20%, що реально відповідає 16000 безплідних пар.

Сімейний кодекс України в ст. 123 передбачає порядок визначення походження дитини від батька, матері при штучному заплідненні та імплантації зародка. Відповідно до ч.1 ст. 123 СК України у разі штучного запліднення дружини, проведеного за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини, яка народжена його дружиною.

Застосування штучного запліднення та імплантації ембріона здійснюється згідно з умовами та порядком, встановленими Міністерством охорони здоров'я України, на прохання дієздатної жінки, з якою проводиться така дія, за умов наявності письмової згоди подружжя, забезпечення анонімності донора та збереження лікарської таємниці. Розкриття анонімності донора може бути здійснено в порядку, передбаченому законодавством (ст. 48 Основ законодавства України про охорону здоров'я).

Слід згадати, що до 1 січня 2004 року в ст.56 Кодексу про шлюб та сім'ю України щодо таких відносин діяла норма, відповідно до якої чоловік, який дав письмову згоду на запліднення своєї дружини за допомогою донора, записується батьком народженої нею дитини і не має права оспорювати проведений запис. Як вірно зазначає З. В. Ромовська, положення ч.1 ст.123 СК України є більш виваженим, ніж те, що містилося у ст. 56 КпШС. У разі запліднення дружини донорською спермою біологічне походження дитини від того, хто записаний її батьком, відсутнє.

Дійсно, сьогодні медицині відомі різноманітні форми штучного запліднення як із застосуванням донорського матеріалу, так із застосуванням матеріалу чоловіка цієї жінки. Уявляється, що тлумачення ч.1 ст. 123 СК України надає можливість застосовувати у разі штучного запліднення як донорський матеріал у будь-якому вигляді (яйцеклітини чи сперма), так і матеріал чоловіка жінки, штучне запліднення якої проводиться.

Відповідно до ч.2 та ч.3 ст.123 СК України у разі імплантації в організм іншої жінки зародка, зачатого подружжям (жінкою і чоловіком), батьками дитини є подружжя. Якщо зародок, зачатий чоловіком, який перебуває у шлюбі, та іншою жінкою, імплантовано в організм його дружини, дитина вважається такою, що походить від подружжя. Аналіз цих частин надає підстави зробити висновок, що законодавчо в Україні дозволено застосування такої форми репродуктивної медицини як сурогатне материнство, проте воно обмежено лише способом, коли в організм іншої жінки (сурогатної матері) імплантується зародок, зачатий подружжям (жінкою і чоловіком), в той час як в юридичній літературі визначають, принаймі, чотири варіанти сурогатного материнства.

Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 р. № 2/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 24.12.2010 р. № 3307/5)102, у п. 11 Розділу III «Державна реєстрація окремих актів цивільного стану» передбачають, що

при реєстрації народження дитини жінкою, якій в організм було перенесено ембріон людини, зачатий подружжям у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, державна реєстрація народження проводиться за заявою подружжя, яке дало згоду на таке перенесення. У цьому разі одночасно з документом, що підтверджує факт народження дитини цією жінкою, подається заява про її згоду на запис подружжя батьками дитини, справжність підпису на якій має бути нотаріально засвідченою, а також довідка про генетичну спорідненість батьків (матері чи батька) з плодом. При цьому в графі «Для відміток» актового запису про народження робиться такий запис: «Матір'ю дитини згідно з медичним свідоцтвом про народження є громадянка (прізвище, власне ім'я, по батькові)», а також зазначаються дата видачі довідки та її номер.

Видається, що таке положення законодавця як раз і передбачало один із тих випадків репродуктивної діяльності, який залишився, на наш погляд, не врегульованим в СК України. Безумовно, тут не можна говорити про позитивний чи негативний підхід до цієї проблеми в СК України. Уявляється, що проблема сурогатного материнства – це складна як юридична так і соціальна проблема, над якою ще слід працювати юристам, і вона потребує правового вирішення, бо недостатнє правове врегулювання або заборона здійснення окремих форм репродуктивної медицини призведе лише до підпільного здійснення таких форм і завдасть значної шкоди учасникам, на жаль, ми вже маємо негативний досвід законодавчої заборони штучного переривання вагітності (абортів). Достатньо вагомими на сьогодні є аргументи щодо противників застосування сурогатного материнства, які вказують, що вирішення проблеми бездітності можливе за допомогою як штучного запліднення та імплантації ембріона самої матері, так і перевіреного століттями правового інституту усиновлення і не можна перетворювати жінку в «інкубатор», що здійснює продаж дітей.

Дійсно, проблема сурогатного материнства у будь-якому суспільстві не тільки законодавчо, а й навіть морально розцінюється неоднаково, безумовно, що в таких відносинах не може бути одного погляду на проблему, материнство – це значна як етична так і соціальна цінність. Більшість світових релігій заперечують існування сурогатних матерів як неетичних явищ, що не можуть бути властиві людині. Неоднозначний підхід до цього явища і в законодавстві різних держав. Сімейний кодекс Російської Федерації в ч.2 п.4 ст. 51 передбачає, що особи, які перебувають у шлюбі і дали свою згоду у письмовій формі на імплантацію зародка іншій жінці з метою його виношування, можуть бути записані батьками дитини тільки за згодою жінки, яка народила дитину (сурогатної матері). В той же час, не зважаючи на те, що засоби масової інформації активно популяризують сурогатне материнство, висвітлюючи випадки народження таких дітей для відомих артистів тощо, зустрічаються все надалі частіше погляди, що радикальне утручання у сферу материнства зі сторони права в Російській Федерації є передчасним, не обумовленим об'єктивною ситуацією та недостатньо продуманим, наводяться аргументи, що самі батьки, які не можуть мати дітей, доволі часто мають цю проблему внаслідок свого нехтування батьківством в якийсь період, необережного відношення до можливості дітонородження. Уявляється, що такі погляди мають так би мовити «право на життя» і в деякій мірі обґрунтовані.

Сурогатне материнство законодавчо заборонено у Франції та Німеччині, де в деяких випадках передбачаються санкції до лікарів, які займаються таким видом діяльності. Більш лояльний підхід до цієї проблеми в США, де сурогатна мати – це жінка, яка зобов'язується народити дитину не для себе, а з метою її подальшої передачі замовникам, і дозволено законодавчо сурогатне материнство в Англії.

Проголосивши свободу оспорування батьківства, як зазначає Ромовська З.В., законодавець одночасно встановив її межі. Стосується це, перш за все, суб'єктів такого оспорування.

Оспорити батьківство мають право особа, яка записана батьком дитини в Книзі реєстрації народжень (ст. 136 СК), - шляхом пред'явлення позову про виключення відомостей про неї як батька з актового запису про народження дитини, а також жінка, котра народила дитину в шлюбі (ст. 138 СК), - звернувшись із позовом про виключення із цього запису відомостей про її чоловіка як батька дитини.

Відповідно до п.10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» у судовому порядку батьківство може бути оспорено як у випадках, коли в Книзі реєстрації народжень батьками дитини записано осіб, які перебували у шлюбі між собою (статті 122, 124 СК), так і тоді, коли при реєстрації народження дитини її батьком на підставі спільної заяви батьків записано особу, яка не перебувала у шлюбі з матір'ю дитини (стаття 126 СК).

Не має права оспорювати батьківство особа, записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком, а також особа, яка дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 СК (ч. 5 ст. 136 СК).

Що стосується обмеження права на оспорування батьківства особою, яка дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 СК, то вірною є позиція М. В. Антокольської, яка зазначає, що заборона оспорювати батьківство у випадку штучного запліднення не слід тлумачити обмежено, у тому сенсі, що запліднення повинно бути проведено на застережених умовах. При порушенні цих умов можуть виникати досить складні моральні дилеми. У 1995 р. у Нідерландах мав місце такий випадок. Внаслідок помилки медичного персоналу замість сперми її чоловіка жінці була введена сперма сторонньої особи. Помилка стала очевидною, оскільки дитина народилась з явними ознаками негритянської крові. У подібній ситуації, як вважає М. В. Антокольська, чоловік не повинен отримати право на оспорування батьківства, хоча його права були суттєво порушені і обом з

подружжя була завдана моральна шкода. Оспорювання батьківства поставило б його дружину у край несприятливий стан: вона не менше чоловіка постраждала від помилки.

Згідно ч.2 ст.136 СК у разі доведення відсутності кровного споріднення між особою, яка записана батьком, та дитиною суд постановляє рішення про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження.

З. В. Ромовська зазначає, що оспорювання батьківства — це процес, який розпочинається поданням позову до суду і закінчується судовим рішенням. Проте «оспорювання батьківства» не може бути позовною вимогою. Нею є внесення відповідних змін до Книги реєстрації народжень, а саме виключення імені особи як батька з актового запису про народження дитини. Ця помилка, започаткована в Коментарі до Кодексу про шлюб та сім'ю, набула поширення, а спроби її виправдати поки що не дали бажаного результату.

Оспорити батьківство мають право особа, яка записана батьком дитини в Книзі реєстрації народжень (ч. 1 ст. 136 СК), - шляхом пред'явлення позову про виключення запису про нього як батька з актового запису про народження дитини, а також жінка, котра народила дитину в шлюбі (ч. 2 ст. 138 СК), - звернувшись із позовом про виключення запису про її чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини.

Відповідно до ч. 3 ст.136 СК оспорювання батьківства можливе лише після народження дитини і до досягнення нею повноліття. Тут має місце не позовна давність, а процесуальний строк, протягом якого заява може пред'являтися до суду.

Як вірно зазначає Крилова О.В. до досягнення повноліття дитини має бути не лише заявлений позов, а й ухвалене судове рішення про його задоволення. В іншому випадку настання повноліття унеможлиблює ухвалення рішення про виключення відомостей про особу як батька з актового запису про її народження.

Таким чином, розгляд судами справ про оспорювання батьківства має певні особливості. За чинним СК допускається оспорювання батьківства як щодо дітей, народжених у шлюбі, так і щодо позашлюбних дітей. СК обмежує коло осіб, які можуть звернутися з позовом про оспорювання батьківства, не передбачаючи це право, зокрема, за дитиною, яка досягла повноліття, опікуном (піклувальником) дитини, опікуном того з батьків, хто визнаний судом недієздатним, у зв'язку з чим пропонується розширити коло осіб, які можуть звертатися до суду з позовом про оспорювання батьківства. Розширення кола осіб, яким може бути надано право на пред'явлення позову про оспорювання батьківства, сприятиме реалізації принципу справедливості та якнайкращого забезпечення інтересів дитини.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Леонтєва Ліна Віталіївна.

О.М. Перунова, А.І. Бесєдін
(Харків, Україна)

ПРАВОВА СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ОЗДОРОВЧОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Відповідно до ст. 47 Земельного кодексу України до **земель оздоровчого призначення** належать землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей [1, с. 29].

Відповідно до Закону України «Про курорти» від 5 жовтня 2000 р. природні лікувальні ресурси поділяються на: *особливо цінні; унікальні; загальнопоширені; природні лікувальні ресурси* - ресурси які рідко зустрічаються на території України, мають обмежене поширення або невеликі запаси у родовищах та є особливо сприятливими і ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітаційної та профілактики захворювань [2, с. 35].

Обмеження діяльності на землях оздоровчого призначення(ст. 48 Земельного кодексу України). На землях оздоровчого призначення забороняється діяльність, яка суперечить їх цільовому призначенню або може негативно вплинути на природні лікувальні властивості цих земель. На територіях лікувально – оздоровчих місцевостей і курортів встановлюються округи і зони санітарної (гірнично - санітарної) охорони. У межах округу санітарної (гірнично - санітарної) охорони забороняється передача земельних ділянок у власність і надання у користування підприємствам, установам. Організаціям і громадянам для діяльності, несумісної з охороною природних лікувальних властивостей і відпочинком населення.

Землі оздоровчого призначення можуть перебувати у *державній, комунальній та приватній власності*. Порядок використання земель оздоровчого призначення визначається законом (ст. 49 Земельного кодексу України).

Згідно ст. 1 Закону України «Про курорти»: *Курорт* – освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення. Що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури. Використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні;

Лікувально – оздоровча місцевість природна територія, що має мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропу лиманів та озер, кліматичні та інші природні умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

За характером природних лікувальних ресурсів курорти України поділяються на курорти *державного та місцевого значення*. До курортів державного значення належать природні території, що мають особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси і використовуються з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. До курортів місцевого значення належать природні території, що мають загальнопоширені природні лікувальні ресурси і використовуються з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань (ст. 4 Закону).

Надання земельних ділянок для створення або розширення курорту (ст. 13 Закону) здійснюються у порядку, встановленому Земельним кодексом України, на підставі розроблення техніко – економічних обґрунтувань використання землі та проектів відведення земельних ділянок з урахуванням затверджених округів і зон санітарної (гірнично - санітарної) охорони, схем медичного зонування. Земельні ділянки курортів використовуються у порядку, визначеному проектом організації використання території та генеральним планом забудови курорту, з дотриманням вимог статей 31, 32 і 33 цього Закону.

Надання природних лікувальних ресурсів у користування (ст. 17 Закону). Родовища корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів, надаються у користування юридичним і фізичним особам для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. Підземні лікувальні мінеральні води можуть використовуватися для промислового розливу.

Порядок надання у користування таких родовищ визначається Кодексом України про надра та іншими актами законодавства. Державний нагляд і контроль за додержанням правил і норм використання природних лікувальних ресурсів здійснюють центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я, із здійснення державного нагляду (контролю) у сферах охорони праці, геологічного вивчення та раціонального використання надр, охорони навколишнього природного середовища, інші органи відповідної влади відповідно до закону.

Спеціальне використання природних лікувальних ресурсів здійснюється відповідно Кодексу України про надра. Нормативи плати за користування природними лікувальними ресурсами та порядок її справляння встановлюються Кабінетом Міністрів України (ст. 18 Закону).

Округ санітарної охорони – це територія земної поверхні, зовнішній контур якої співпадає з межею курорту. В межах цієї території забороняється будь – які роботи, що призводять до забруднення ґрунту, повітря, води, завдають шкоди лісу, іншим зеленим насадженням, сприяють розвитку ерозійних процесів і негативно впливають на природні лікувальні ресурси, санітарний та екологічний стан природних територій курортів. Для курортів, які використовують родовища корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів (підземні мінеральні води, лікувальні грязі тощо), встановлюються округи гірнично – санітарної охорони. У разі використання пов'язаних між собою родовищ мінеральних вод, суміжних пляжів та інших природних лікувальних ресурсів декількома курортами для них може встановлюватися єдиний округ санітарної охорони (ст. 28 Закону).

Порядок встановлення меж та режиму округів і зон санітарної (гірнично - санітарної) охорони курортів (ст. 29 Закону).

Межі округів і зон санітарної (гірнично - санітарної) охорони курортів державного значення затверджуються Верховною Радою України одночасно з прийняттям рішення про оголошення природних територій курортними територіями державного значення.

Межі округів і зон санітарної (гірнично - санітарної) охорони курортів місцевого значення затверджуються відповідно обласними, Київською міськими радами одночасно з прийняттям рішення про оголошення природних територій курортними територіями місцевого значення.

Режими округів і зон санітарної гірнично – санітарної охорони курортів державного значення затверджуються Кабінетом Міністрів України, а курортів місцевого значення – обласними, Київською міськими державними адміністраціями відповідно до статей 31, 32 і 33 цього Закону.

Округ санітарної зони поділяється на три зони (ст. 30 Закону): *1) перша зона (зона суворого режиму); друга зона (зона обмежень); третя зона (зона спостережень)*. Встановлення меж зон санітарної охорони здійснюється в порядку розроблення проектів землеустрою.

Перша зона (зона суворого режиму) охоплює місця виходу на поверхню мінеральних вод, територій на яких розташовані родовища лікувальних грязей, мінеральні озера, лимани, вода яких використовується для лікування, пляжі, а також прибережну смугу моря і прилеглу до пляжів територію шириною не менш як 100 метрів. На території першої зони забороняється: користування надрами, не пов'язане з використанням природних лікувальних ресурсів. Розорювання земель. Провадження будь – якої господарської діяльності, а також інші дії, що впливають або можуть вплинути на розвиток небезпечних геологічних процесів, на природні лікувальні фактори курорту та його екологічний баланс; прокладання кабелів, у тому числі підземних кабелів високої напруги, трубопроводів. Інших комунікацій; спорудження будь – яких будівель та інших об'єктів, не пов'язаних з експлуатаційним режимом та охороною природних і лікувальних факторів курорту; скидання дренажно – скидних та стичних вод; влаштування стоянок автомобілів, пунктів їх обслуговування (ремонт, миття тощо); проїзд автотранспорту, не пов'язаний з обслуговуванням цієї території. Використанням родовищ лікувальних ресурсів або природоохоронною діяльністю; постійне і

тимчасове проживання громадян (крім осіб, які безпосередньо забезпечують використання лікувальних факторів).

На території другої зони (зони обмежень) забороняється: будівництво об'єктів і споруд, не пов'язаних з безпосереднім задоволенням потреб місцевого населення та громадян, які прибувають на курорт; проведення гірничих та інших видів робіт, не пов'язаних з безпосереднім упорядкуванням територій, спорудження поглинаючих колодязів, створення полів підземної фільтрації, забруднення поверхневих водойм під час здійснення будь-яких видів робіт; влаштування звалищ, гноєсховищ, кладовищ, скотомогильників, а також накопичувачів рідких і твердих відходів виробництва, інших відходів, що призводять до забруднення водойм, ґрунту, ґрунтових вод, повітря; розміщення складів пестицидів і мінеральних добрив; здійснення промислової виробки зелених насаджень, а також будь-яке інше використання земельних ділянок і водойм, що може призвести до погіршення їхніх природних і лікувальних факторів; скидання у водні об'єкти сміття, стічних, підсланевих і баластних вод, витікання таких вод та інших речовин з транспортних (плавучих) засобів і трубопроводів.

На території третьої зони (зони спостережень) забороняється: будівництво підприємств, установ і організацій, діяльність яких може негативно впливати на ландшафтно-кліматичні умови, стан повітря, ґрунту та вод курорту; спуск на рельєф неочищених промислових та побутових стічних вод. Проведення вирубок зелених насаджень (крім санітарних рубок).

Державний кадастр природних територій курортів України (ст. 36 Закону) є системою відомостей про правовий статус, належність, режим, географічне положення, площу, запаси природних лікувальних ресурсів, якісні характеристики цих територій, їх лікувальну, профілактичну, реабілітаційну, природоохоронну, наукову, рекреаційну та іншу цінність. Державний кадастр природних територій курортів України створюється і ведеться центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері курортів, у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері діяльності курортів.

Державний кадастр природних лікувальних ресурсів України (ст. 37 Закону) є системою відомостей про кількість, якість та інші важливі з точки зору лікування та профілактики захворювань людини характеристики всіх природних лікувальних ресурсів, що виявлені та підраховані на території України, а також можливі обсяги, способи та режими їх використання. Державний кадастр природних лікувальних ресурсів України створюється та ведеться в порядку встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я.

Таким чином, землі курортного призначення в Україні спрямовані на забезпечення використання з метою лікування і оздоровлення людей природних лікувальних ресурсів, природних територій курортів, які є надбанням народу України.

Література:

1. Земельний кодекс України: станом на 25 травня 2015 року. – Х.: 3-51 Право, 2015. – 142 с.
2. Про курорти: Верховна Рада України; Закон від 05.10.2000 № 2026 – III (зі змінами) // Офіційний сайт Верховної Ради України – <http://zakon.rada.gov.ua/>.

О.О. Сиргій
(Харків, Україна)

ДЕЯКІ ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО БАНКРУТСТВО

Законодавство про банкрутство дуже динамічно розвивається в усіх країнах, а особливо в тих випадках, коли в економіці відбуваються системні зміни. Завдяки тривалим економічним перетворенням і переходу до ринкової економіки в Україні було створено правовий механізм, який дозволяє узгоджувати інтереси боржника та його кредиторів, сприяючи розвитку вітчизняної економіки. Однак цей механізм на теперішній час не є досконалим, оскільки має безліч прогалин та потребує подальшого реформування.

Основні правові акти, що регулюють порядок ліквідації суб'єктів підприємницької діяльності:

– Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»;

– Цивільний кодекс України;

– Господарський кодекс України;

– Закон України «Про господарські товариства»;

– Закон «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [1].

Урядом України розроблена Концепція правової політики, що є первинним документом щодо системи вироблення стратегії і постановки завдань розвитку держави у правовій сфері. Як зазначено у тексті урядового розпорядження, Концепція направлена на розв'язання однієї з проблем «ведення бізнесу» в Україні.

Уряд зробив категоричний і однозначний висновок, що на успішність «ведення бізнесу» в Україні негативно впливає ліквідація підприємств, а саме: 1) часові та 2) фінансові витрати, а також 3) низький

показник індексу стягнення у процедурах відновлення платоспроможності або банкрутства суб'єктів господарювання [2].

Під ліквідацією суб'єкта підприємництва розуміється припинення його діяльності з виключенням з державного реєстру. Згідно із Законом про реєстрацію таким реєстром є Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Ліквідація тягне припинення прав і обов'язків суб'єкта підприємництва без правонаступництва (переходу прав та обов'язків іншим особам).

Суб'єкт підприємництва ліквідується, зокрема, у разі визнання його в установленому порядку банкрутом.

Таким чином, вказаний вид ліквідації суб'єкта підприємництва є примусовим, тобто таким, що не залежить від його волевиявлення.

Банкрутство – це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність і задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше як через застосування ліквідаційної процедури. Суб'єктами банкрутства не можуть бути відокремлені структурні підрозділи юридичної особи (філії, представництва, відділення тощо).

Виходячи з норм статті 211 ГК засновники (учасники) суб'єкта підприємництва, власник майна, органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень зобов'язані вживати своєчасних заходів щодо запобігання його банкрутства [1].

Реформування законодавства про банкрутство пов'язано переважно з усуненням прогалин, які склалися в практиці його застосування. Тому виникає необхідність висвітлення проблем з різних напрямів банкрутства та аналіз можливих напрямів вдосконалення законодавства. Серед цих проблем та напрямів їх вирішення можна виділити наступні блоки:

1. Проблематичним питанням на сьогоднішній день з точки зору справедливості залишається винятковий статус казенних підприємств, на які законодавство про банкрутство не поширюється. Існує необхідність скасування положення законодавства про те, що місцевим органам влади належить виняткове право вирішувати, на які муніципальні підприємства законодавство про банкрутство не поширюється, а визначатися це повинно на державному рівні, тому що це пов'язано з наданням фінансування (дотацій).

2. З метою оптимізації строків проходження процедури банкрутства доцільним є скорочення терміну процедури розпорядження майном боржника, який за чинним законодавством складає шість місяців. За рахунок раціонального упорядкування алгоритму завдань, що мають бути виконані в межах процедури розпорядження майном, стає можливим скоротити цей строк до двох-трьох місяців. Основний резерв скорочення часу – раціональний механізм виявлення кредиторів та інвесторів, який необхідно проводити з моменту прийняття заяви про порушення справи про неспроможність.

3. Проблематичним залишається й той факт, що у разі порушення справи про банкрутство за заявою боржника він отримує можливість зловживати своїм правом на тимчасовий захист від стягнень кредиторів у силу дії конкурсного мораторію. Для уникнення цього необхідно виявляти факти зловживання боржником правом на тимчасовий захист від стягнень кредиторів (при виявленні таких фактів вживати фінансові санкції та публікувати оголошення). Постає питання скорочення процедур оскарження судових рішень, а також існує необхідність змінити порядок повідомлення кредиторів та інших зацікавлених осіб щодо справи про банкрутство шляхом покладення на суд обов'язку публікувати оголошення про відкриття провадження у справі [3].

Швидкість повернення «в життя» активів від неплатоспроможних суб'єктів економічної діяльності – одна з найгостріших проблем для економіки країни. Як свідчить практика, якщо боржника визнано банкрутом, обсяг задоволення вимог кредиторів складає всього близько 10%. Нова редакція Закону мала б покращити ситуацію, але системний аналіз його положень говорить про те, що наслідки будуть прямо протилежні. Позитивні відгуки про це нововведення, опубліковані в деяких ЗМІ, викликали подив у спільноти експертів. До Закону внесені нові інститути, норми і правила, яких раніше не знало право неплатоспроможності України, і які є своєрідними національними особливостями конкурсного права та конкурсного процесу (ст. 6 – санація боржника до порушення провадження у справі про банкрутство, ст. 34 – заміщення активів, ст. 49-76 – продаж майна у справі тощо). Особливо кардинальних змін зазнав такий інститут конкурсного права як арбітражне управління боржником та правовий статус арбітражного керуючого [2].

Проблемою залишається незацікавленість арбітражних керуючих в проведенні ефективної процедури управління в процесі процедур банкрутства. Тому, задля підвищення суспільної корисності від діяльності арбітражних керуючих, треба встановити залежність між оплатою їх праці і кінцевими результатами провадження справ про банкрутство.

За умови прийняття господарським судом рішення про проведення санації, особу керуючого санацією пропонують кредитори. Через фігуру призначеного керуючого вони контролюють майно, фінансовий стан і діяльність підприємства. Однак, так кредитори певною мірою «узурпують» владу над господарським суб'єктом. Тому потрібно законодавчо вдосконалити правові аспекти санації так, щоб власники та трудовий колектив підприємства-боржника мали реальні важелі впливу на керуючого, зокрема ввести принцип колегіального проведення санації та відповідальності за її результати.

Процедура ліквідації передбачає складний правовий механізм реалізації інтересів кредиторів за рахунок підприємства-боржника. Для її вдосконалення необхідно передбачити адміністративну відповідальність ліквідаторів за невірну оцінку ліквідаційної маси та непрозорий продаж майна боржника. Таким чином можна буде зменшити кількість зловживань з боку ліквідаторів, а також величину збитків, яку вони завдають підприємствам та їх кредиторам.

Перехід з процедури розпорядження майном до санаційної процедури відбувається без наявності плану санації, що є гальмом в процесі банкрутства. Тому є необхідність в тому, щоб перехід з процедури розпорядження майном в санаційну процедуру відбувався лише за наявності плану санації, а в разі його відсутності повинно прийматися рішення про введення процедури ліквідації [4].

Таким чином, недоліки чинного законодавства про банкрутство та практика його застосування наведеним не вичерпуються. Немає повністю досконалих законів, як і немає повністю досконалих суддів, які їх застосовують. Процес внесення змін до законодавства також досить складний і тривалий. Але час і економічна та соціальна ситуація в нашій країні вимагають, насамперед, неухильного дотримання чинного законодавства при розгляді справ, усунення прогалин у законодавстві шляхом формування єдиної виваженої судової практики, котра відповідатиме загальним принципам права, і, нарешті, розробки пропозицій для вдосконалення чинного законодавства, приведення його у відповідність з вимогами часу, гармонізації його з іншими галузями та інститутами вітчизняного та Європейського законодавства.

Література:

1. Актуальна процедура банкрутства підприємства, юридичної особи [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <https://zkg.ua/protsedura-bankrutstva-pidprijemstva-yurydychnoji-osoby/> – Заголовок з екрана.
2. Реформування законодавства з питань банкрутства [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/gospodar-pravo/4346-reformuvannya-zakonodavstva-z-pitan-bankrutstva.html> – Заголовок з екрана.
3. Ситник Л.С. Напрями вдосконалення механізму банкрутства підприємств в Україні / Л.С. Ситник, Т.М. Бервенова, І.Ф. Череповська // Вісник ХНУ. – 2010 – № 4, Т.3(157). – С. 34-38
4. Круглий стіл «Реформа законодавства про банкрутство: формування належної практики арбітражних керуючих» // Держава та регіони. Серія: Право. – 2016. – № 1. – С. 95. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2016_1_21

Научний керівитель:

кандидат юридичних наук, доцент Ерофеев Л.В.

О.О. Слісаренко
(Харків, Україна)

НАГАЛЬНА НЕОБХІДНІСТЬ ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМ НА РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Сучасний стан ринку праці в Україні формувалася, головним чином під впливом трансформації ринкових відносин в умовах фінансовоекономічної кризи. Це призвело до того, що структура національного ринку праці має певні особливості. По-перше, це глибокі диспропорції між попитом та пропозицією внаслідок причин, що обумовлені ринковою трансформацією економіки, – скорочення обсягів виробництва, нестабільна політична ситуація в країні, як наслідок – структурні перетворення тощо. По-друге, невідповідність дуже низького рівня оплати праці сучасним потребам відтворення робочої сили, що підвищуються внаслідок існування конкурентного середовища і зростання вимог роботодавців до якості робочої сили. По-третє, зростання диференціації доходів працівників, що посилює соціальне розшарування, спричиняє малозабезпеченість населення, – непрацевдатних, безробітних та навіть тих, хто працює; зниження соціальної захищеності тощо.

Ринок праці є найскладнішим та найдинамічнішим складовим елементом ринкової економічної системи. Його стан безпосередньо залежить від загальної економічної ситуації, розвитку підприємництва, а також від традицій участі населення в економічній діяльності, можливостей вибору її видів та системи цінностей, які превалюють у суспільстві [1, с. 225].

Процес становлення ринку праці в Україні супроводжується посиленням його сегментації. В соціально-економічній структурі працевдатного населення відбуваються суттєві зрушення, які трансформують практично однорідну всезагальну зайнятість дореформеного періоду в сегментований ринок праці. Кожний сегмент як зайнятого, так і незайнятого населення відрізняється специфікою свого соціального статусу, економічною поведінкою, гарантіями зайнятості, рівнем та стабільністю доходів, конкурентоспроможністю та захищеністю ринку праці. В посиленні сегментації ринку праці на сучасному етапі беруть участь різні фактори, зокрема структурні зміни в економіці, поява альтернативних форм господарювання і власності, спад виробництва і зниження життєвих стандартів українців. Наслідком дій цих факторів стало значне розшарування населення, загострення проблеми безробіття, зuboжіння певних соціальних верств. Сектор неформальної зайнятості являє собою вкрай неоднорідний за економічними та соціальними показниками сегмент [2].

В українській економіці його характеризують такі риси:

- незареєстрованість зайнятості, діяльність тільки на свій власний страх і ризик з повною відповідальністю за результати;
- суперечність з розвитком офіційної економіки, ізолюваність, некоординованість цих видів діяльності;
- залежність доходів від ступеня ризику, випадкових обставин, відсутність будь-якого соціального захисту.

Безумовною проблемою ринку праці, наслідки якої виходять далеко за його межі, є низький середній рівень заробітків і, відповідно, низька питома вага витрат на робочу силу у собівартості виробництва та оплати праці найманих працівників у ВВП, надмірна міжгалузева і низька міжпосадова диференціація заробітної плати, передусім у бюджетній сфері [5].

Зросли сьогодні й вимоги до потенційних робітників. Якщо раніше досвід роботи новоспеченого працівника мав складати кілька років, то вже сьогодні – від чотирьох. Законодавча та виконавча влади мають якнайшвидше створити передумови розв'язання зазначених проблем, сприяти якнайповнішому використанню трудового потенціалу суспільства. Актуальність цього посилюється в зв'язку із неминучим скороченням у найближчій перспективі чисельності населення працездатного віку та його старінням [5].

Немаловажний негативний вплив на розвиток ринку праці має невідносна кількість необхідних спеціалістів. Одних фахівців випускають набагато більше, ніж їх потребує ринок праці, інших, особливо робітничих професій, – мало [3].

Прогнози розвитку ринку праці мають стати невід'ємною складовою всіх стратегічних документів, програм розвитку всіх без винятку галузей економіки та регіонів і територіальних одиниць. Необхідно розв'язати існуючі суперечності між Законом України «Про зайнятість населення», Кодексом законів про працю, результатами реформи аграрного сектору, зокрема розпаювання землі.

Створення нових робочих місць через чітко спрямовані інвестиції має стати рушійною силою розвитку визначених галузей та регіонів. Пріоритети створення нових робочих місць обумовлюють основні напрями розвитку національного та регіональних економічних комплексів, спеціалізацію окремих регіональних структур і, через попит на робочу силу, розвиток ринку освітніх послуг. Реформування оплати праці має не лише забезпечити належний рівень життя, але й стимулювати населення до активної поведінки на ринку праці, до ефективної трудової діяльності [4].

Щодо інших заходів та інструментів регулювання ринку праці, то до них можна віднести стимулювання розвитку підприємництва; сприяння посиленню здатності працівників до адаптації; забезпечення рівних можливостей на ринку праці, підвищення інвестиційної активності з точки зору впливу на стан безробіття; стабілізацію рівня життя; удосконалення системи соціального захисту; розвиток системи безперервної освіти; удосконалення якості робочої сили; проведення зваженої міграційної політики тощо [4].

Ці перетворення допоможуть усунути протиріччя між потребою ринку праці в гнучкій робочій силі і моделлю структури зайнятості, що склалася.

Також важливим заходом, що сприяє мінімізації негативних наслідків кризи на ринку праці, є запровадження страхової моделі забезпечення соціального захисту населення від безробіття. Проте, для виходу з кризи не меншою мірою потрібне посилення ролі реального сектору економіки, повернення довіри до банків та підтримки платоспроможного попиту на товари та послуги.

Сучасний ринок праці характеризується наступними негативними тенденціями, а саме: зниженням рівня зайнятості, зростанням кількості безробітних, професійно-кваліфікаційним дисбалансом та неоднорідністю кон'юнктури на ринку праці, постійно зростаючою кількістю переселенців та складнощами у їх працевлаштуванні відповідно до досвіду роботи чи освіти.

Отже, необхідним феноменом на шляху подолання кризи має стати соціальний діалог як підґрунтя, на якому зростатимуть і соціальна відповідальність бізнесу, і соціальна згуртованість людей праці та соціальна стабільність у державі [6]; підвищення ролі профорієнтації, навчання та підвищення кваліфікації дорослого населення, яке має стати ключовим національним проектом, що дозволить синхронізувати зменшення безробіття з відновленням економіки та посиленням зайнятості, тощо [6].

Література:

1. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз: монографія / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 367 с.
2. Особливості та етапи формування ринку праці в Україні. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.studentam.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2550&Itemid=28. – Заголовок з екрана.
3. Причини і особливості безробіття в Україні. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://other.referats.allbest.ru/economy/00116510_0.html. – Заголовок з екрана.
4. Формування ринку праці в Україні. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://ua.coolreferat.com/> – Заголовок з екрана.

5. Мамалуй О.О. Основи економічної теорії: підруч. / О.О. Мамалуй. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/16400221/politekonomiya/ekonomichni_krizi_sutnist_vidi_shlya_hi_podolannya_osoblivosti_ekonomich_noyi_krizi_ukrayini. – Заголовок з екрана.
6. Криза і вітчизняний ринок праці. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://ukrsocium.com/ntervju-/50-2009-12-09-17-54-42/1610-2010-04-21-12-41-45>. – Заголовок з екрана.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Єрофеєнко Л.В.

**Л.В. Леонтєва, Вероніка Тарусіна
(Харків, Україна)**

СЛІДИ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ. ВИДИ І КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛІДІВ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Об'єкти транспортної трасології

З огляду на інформаційну своєрідність і особливе криміналістичне значення слідів транспортних засобів, ця частина вчення про сліди виділена в самостійний підрозділ, іменованій транспортної трасологією. Незважаючи на те що транспортні засоби фігурують у розслідуванні багатьох кримінальних справ, із слідами транспорту як джерелами криміналістично значимої інформації доводиться стикатися головним чином при розслідуванні злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху. Проте такі сліди виявляються корисними джерелами відомостей про пізнаване подію і при розслідуванні інших злочинів, скоєних з використанням транспорту, наприклад, в якості знарядь убивства, засобів транспортування викраденого майна, предмета злочинного посягання у справах про викрадення або розкрадання транспортних засобів та ін.

На основі транспортного права сліди транспортних засобів стають об'єктами криміналістичного дослідження, коли транспорт використовувався як предмет посягання; засіб учинення злочину або пересування пов'язаного зі вчиненням злочину, для вивезення викраденого, швидкого (негайного) переміщення злочинців, потерпілих, трупів і коли автотранспортом учинено кримінальну ДТП.

Розрізняють сліди рейкового і безрейкового транспорту. До перших відносяться сліди трамваїв, поїздів і т.д. Безрейкові транспортні засоби можуть бути колісними, гусеничними або на полозах (наприклад, сани). У слідчій практиці найчастіше зустрічаються випадки злочинного використання безрейкового колісного транспорту: автомашин, автобусів, мотоциклів. Вивчення таких слідів і становить предмет і основний зміст транспортної трасології.

Сліди колісного транспорту прийнято ділити на три групи:

- 1) сліди, залишені ходовою частиною (колесами);
- 2) сліди, залишені неходовою частиною (кузовом, бампером і т.д.);
- 3) супутні сліди (сліди паливно-мастильних матеріалів, які вказують напрямку руху, оскільки фарний скло і т.д.).

Криміналістичне значення слідів, залишених колісними транспортними засобами, обумовлено різноманітністю інформації, яку несуть в собі такі сліди. Одні з них служать цілям ідентифікації (наприклад, сліди протектора коліс), інші допомагають встановленню механізму (наприклад, сліди гальмування - "юза", сліди, що виникли на перешкодах в результаті зіткнення з ними транспортного засобу, сліди, що вказують напрямку руху та т.д.).

Оглядаючи місце події, необхідно враховувати, що при прямолінійному русі автомобіля, автобуса і т.д. в повній мірі відображаються сліди тільки задніх коліс, які повністю або частково перекривають сліди передніх. Тому не слід обмежуватися тільки оглядом місця, де безпосередньо відбулася подія за участю транспортного засобу. Необхідно ретельно оглядати ділянки дороги на шляху його проходження: при під'їзді до місця події і в напрямку. Наявні там сліди можуть дати додаткову інформацію. При цьому важливо звертати увагу на місця зупинок, повороту або розвороту транспортного засобу і т.д.

Сліди коліс (шин) можуть бути об'ємними або поверхневими, статичними (сліди "кочення") і динамічними (сліди гальмування, занесення, бокового зміщення і ін.). Всі вони в тій чи іншій мірі несуть інформацію як про транспортний засіб, так і про подію, в якому транспортний засіб брало участь. У слідах коліс відображаються малюнок протектора і параметри шини - ширина бігової доріжки і зовнішній діаметр шини, розмір колії і база автомашини. Відповідно розрізняють сліди протектора коліс, сліди бігової доріжки шин, сліди колії і сліди, що вказують на базу автомашини.

У слідах протектора коліс відображається рельєфний малюнок, який наноситься на поверхню шин при їх виготовленні, забезпечуючи краще зчеплення коліс з дорожнім покриттям. Цей малюнок має різне призначення і виконує різні функції. Виготовляють колеса з протектором, що забезпечує підвищену прохідність транспортного засобу або для його експлуатації в умовах ожеледиці та т.д.

Основна цінність слідів протектора складається в можливості ідентифікувати надалі колеса конкретного автомобіля, автобуса і т.д., якими сліди могли бути залишені. Тут необхідно, однак, пам'ятати,

що висновок трасологічної експертизи про тотожність, заснований на дослідженні слідів протектора коліс, може бути поширений на сам транспортний засіб лише за умови, якщо буде встановлено, що ці колеса починаючи з моменту вчинення злочину на досліджуваному транспортному засобі не демонтовані і не змінювалися. Це завдання має вирішуватися не трасологічною експертизою, а слідчим.

Проте по слідах протектора коліс вже на місці їх виявлення можна висловити обґрунтовані судження про групову приналежність транспортного засобу, яким сліди були залишені. За ним визначається вид, марка, модель транспортного засобу. Вирішуючи цю задачу, необхідно мати на увазі, що колеса з одним і тим же малюнком протектора можуть бути встановлені на автомашинах різних марок. Тому для остаточного висновку про груповий приналежності транспортного засобу повинні прийматися до уваги не тільки характерний малюнок протектора, а й інші параметри транспортного засобу, які відображаються в слідах коліс, зокрема ширина колії, ширина бігової доріжки шин, зовнішній діаметр колеса, база автомобіля і ін. Всі ці відомості також можна отримати шляхом дослідження слідів коліс, виявлених на місці події.

Ширина колії визначається відстанню між серединою сліду лівого і правого колеса, встановлених на одній осі (для різних осей одного і того ж транспортного засобу ці параметри можуть змінюватися), а для автомашин зі спареними задніми колесами - між центральними лініями подвійних слідів коліс.

Бігова доріжка шини - це та її частина, яка при русі транспортного засобу стикається з дорожнім полотном, забезпечуючи зчеплення шини з дорожнім покриттям і відповідно його стійкість і керованість на дорозі. Ширина бігової доріжки шин встановлюється шляхом вимірювання ширини сліду від колеса.

Слідами коліс можна визначити також зовнішній діаметр шини. Для цього необхідно знайти в них повторюється відображення однієї і тієї ж особливості протектора: тріщини, проколу, латки чи іншого дефекту. Відстань, через яке ця особливість в слідах повториться, дасть нам довжину окружності шини. Знаючи довжину окружності неважко обчислити і діаметр колеса. Використовуючи цей показник для встановлення марки, моделі транспортного засобу, слід мати на увазі, що результати обчислення діаметра колеса по залишеному їм сліду можуть для одного і того ж транспортного засобу відрізнятися. Причиною може стати різна ступінь деформації шин, яка залежить від завантаженості транспортного засобу і рівня тиску повітря в шинах.

База автомобіля - це відстань між передньою і задньою віссю. Для різних марок автотransпортних засобів ця величина може бути відмінною ознакою. Визначити базу автомашини по слідах коліс, залишених при прямолінійній русі, не можна. Для цього необхідно шукати місця під'їзду до зупинки чи стоянки транспортного засобу, або місце, звідки транспортний засіб починало рух. База автомашини може бути встановлена також слідами коліс, залишеними нею при розвороті з застосуванням заднього ходу.

Як вже зазначалося, всі ці відомості використовуються для визначення марки або моделі транспортного засобу, що має велике значення для його розшуку, наприклад при переслідуванні зникла з місця аварії автомашини. Висновки про групову приналежність транспортного засобу за результатами вивчення виявлених на місці події слідів коліс слідчий може будувати на основі спеціальних даних з довідників, які є в криміналістичних експертних установах. Однак для вирішення цього завдання доцільніше залучити до огляду місця події та слідів транспортних засобів фахівця-автотехніка.

Сліди коліс на дорожньому покритті виникають не тільки при русі транспортних засобів в звичайному режимі, але і при екстремальному гальмуванні, що викликає блокування коліс, різкій зміні напрямку руху, яке призводить до заносутранспортного кошти, його бічного (поперечного) зміщення і т.д. При таких екстремальних режимах їзди виникають динамічні сліди коліс, ідентифікаційне значення яких невелике і зазвичай обмежується можливістю встановлення по ним окремих групових характеристик транспортного засобу. Основна цінність таких слідів полягає в можливості судити про динаміку руху, відновити механізм мав місце події.

Сліди гальмування (юза) виникають в результаті тертя коліс об дорожнє покриття. Таке відбувається, коли колеса припиняють обертатися, а транспортний засіб продовжує рухатися за інерцією в заданому напрямку. Особливу увагу криміналістів до таких слідів обумовлено тим, що за ним встановлюється швидкість, з якою рухався транспортний засіб безпосередньо перед гальмуванням, що дуже важливо при розслідуванні автотransпортних пригод. Від того, з якою швидкістю рухався автомобіль в момент, наприклад, наїзду на пішохода, нерідко залежить вирішення питання про винуватість чи невинуватість водія. Крім того, сліди гальмування несуть цінну інформацію про ефективність спрацьовування гальмівної системи автомобіля, про ходові якості транспортного засобу, стан дорожнього покриття в момент аварії. Тому особливо ретельно повинна вимірюватися довжина гальмівного шляху, точно фіксуватися напрямки слідів гальмування та їх профіль.

Динамічні сліди коліс виникають також при бічному (поперечному) зміщенні транспортного засобу, яке зазвичай спостерігається при проходженні повороту на великій швидкості. Виникнення слідів бічного зсуву обумовлено тертям елементів протектора коліс об дорожнє покриття, що викликано дією на транспортний засіб відцентрової сили. Не маючи ідентифікаційного значення, такі сліди несуть цінну інформацію про механізм події.

Сліди заносу виникають при неконтрольованому зміні напрямку руху транспортного засобу, що зазвичай пов'язано з різким падінням тиску в одній з шин в результаті її пошкодження під час руху, або з пробуксовкою одного або декількох коліс рухомого транспортного засобу, викликані несподіваним появою на дорозі слизького ділянки. Наприклад, розлитого на проїжджій частині машинного масла.

Сліди пробуксовки виникають тоді, коли швидкість обертання ведучих коліс перевищує швидкість руху транспортного засобу. Таке спостерігається на слизьких ділянках дороги, при русі по засніженій або глинистій трасі, по бруду, при спробах виїхати з заповнених водою ям і т.д. Слідами пробуксовки встановлюється динаміка і напрямок руху транспортного засобу.

Найбільш глибоко в криміналістиці вивчені сліди, що мають відношення до дорожньо-транспортних пригод. Сліди контакту транспортних засобів є важливим джерелом інформації про обставини дорожньо-транспортної пригоди, за якими можна відновити не тільки процес безпосередньої взаємодії автомобіля з іншим транспортним засобом або іншою перешкодою, а й механізм дорожньо-транспортної пригоди в цілому.

Значно менше уваги в криміналістичній літературі приділено характерним слідам інших транспортних пригод. З усіх робіт, присвячених цій темі, слід особливо виділити монографію І.О. Пантелєєва, в якій автор, позначивши концепцію спільного розгляду особливостей розслідування групи криміналістично подібних видів злочинів, справедливо вказує, що крах залізничного транспорту, авіакатастрофа нерідко супроводжуються вибухом і пожежею, а дія останніх на борту літака часто закінчується катастрофою. Те ж саме можна сказати з приводу дорожньо-транспортної пригоди та аварії морських суден.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Леонтєєва Л.В.

**Оксана Федорова
(Харків, Україна)**

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОГО ДЕПАРТАМЕНТУ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ

Дана тема актуальна, тому що Автомобільний транспорт є однією з найважливіших сфер підприємницької діяльності, і дуже важливо аби ми знали права та обов'язки вищих органів влади у цій сфері.

У зв'язку з реорганізацією Міністерства транспорту та зв'язку України 9 грудня 2010 року його правонаступником стало Міністерство інфраструктури України. Міністерство транспорту та зв'язку України здійснювало керівництво дорожньо-транспортним комплексом, відповідало за його розвиток, координувало роботу об'єднань, підприємств, установ та організацій автомобільного, авіаційного, залізничного, морського і річкового транспорту і дорожнього господарства, що входили у сферу його управління. Керівництво підприємствами транспорту і дорожнього господарства Міністерство транспорту та зв'язку України здійснювало через галузеві урядові органи управління.

Правовий статус Державного департаменту автомобільного транспорту регламентується Положенням, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 2000 р. № 586 «Про утворення Державного департаменту автомобільного транспорту».

Державний департамент автомобільного транспорту (далі — Укравтотранс) є урядовим органом державного управління в галузі автомобільного транспорту і діє у складі Професійного Міністерства та йому підпорядковується.

Укравтотранс у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, зазначеним Положенням та наказами Професійного Міністерства.

У межах своїх повноважень Укравтотранс організовує виконання актів законодавства та здійснює систематичний контроль за їх реалізацією.

Укравтотранс узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення цього законодавства та в установленому порядку вносить їх на розгляд Професійного Міністерства.

Основні завдання та функції Укравтотрансу

Основними завданнями Укравтотрансу є такі:

– участь у межах його компетенції в реалізації державної політики у сфері перевезень пасажирів і вантажів автомобільним транспортом;

– здійснення в установленому порядку управління в галузі автомобільного транспорту, зокрема в межах, визначених Професійним Міністерством, управління майном підприємств, установ і організацій, що належать до сфери управління Професійного Міністерства;

– виконання відповідно до законодавства контрольних-наглядових функцій у галузі автомобільного транспорту;

– організація дотримання вимог законодавства щодо забезпечення безпеки дорожнього руху;

– здійснення відповідно до законодавства регулятивних та дозвільно-реєстраційних функцій.

Укравтотранс відповідно до покладених на нього завдань:

– забезпечує відповідно до законодавства державне регулювання в галузі автомобільного транспорту і контроль за дотриманням українськими та іноземними автоперевізниками транспортного законодавства України, правил перевезень пасажирів і вантажів, інших нормативно-правових актів, які

- регламентують порядок функціонування автомобільного транспорту, та положень міжнародних договорів про міжнародне автомобільне сполучення;
- розробляє проекти нормативно-правових актів, пов'язаних з регулюванням діяльності автомобільного транспорту, вдосконаленням контролю за дотриманням автоперевізниками транспортного законодавства;
  - бере участь у формуванні державної економічної, інвестиційної політики в галузі автомобільного транспорту в межах єдиного транспортно-дорожнього комплексу;
  - здійснює нагляд за дотриманням підприємствами усіх форм власності (крім Міноборони, Прикордонних військ, СБУ та МВС) нормативних актів щодо забезпечення безпеки дорожнього руху на автомобільному транспорті, сприяє підприємствам, установам і організаціям у виконанні державних і галузевих програм з питань безпеки дорожнього руху;
  - бере участь у розробленні прогнозів та проектів програм розвитку автомобільного транспорту на основі аналізу його діяльності;
  - проводить моніторинг ринку автотранспортних послуг та сприяє розвитку конкуренції;
  - здійснює у випадках, передбачених законодавством, регулювання перевезень автомобільним транспортом у місцевому сполученні, забезпечує організацію перевезень пасажирів у міжміському та пасажирів і вантажів у міжнародному сполученні;
  - забезпечує реалізацію державної політики у сфері міжнародних автомобільних перевезень пасажирів і вантажів, готує в установленому порядку проекти міжнародних договорів з питань міжнародного автомобільного сполучення, за дорученням Професійного Міністерства бере участь у роботі міжурядових комісій і міжнародних організацій з питань автомобільних перевезень та забезпечує виконання положень міжнародних договорів з питань автомобільного транспорту;
  - формує маршрутну мережу регулярного міжнародного автобусного сполучення відповідно до положень міжнародних договорів про міжнародне автомобільне сполучення, актів законодавства, погоджує з відповідними органами інших держав квоти дозволів на міжнародні автомобільні перевезення пасажирів і вантажів;
  - організовує у випадках, передбачених законодавством, проведення сертифікації дорожніх транспортних засобів та послуг автомобільного транспорту;
  - видає відповідно до законодавства юридичним та фізичним особам ліцензії на виконання перевезень пасажирів і вантажів автомобільним транспортом, здійснює контроль за дотриманням умов ліцензій;
  - організовує та проводить конкурси на перевезення пасажирів автомобільним транспортом, укладає договори на перевезення пасажирів з автоперевізниками — переможцями конкурсів і контролює їх виконання;
  - сприяє в межах своїх повноважень зменшенню шкідливого впливу наслідків діяльності автомобільного транспорту на навколишнє природне середовище, реалізації заходів з енергозбереження;
  - погоджує у встановленому порядку технічні вимоги та стандарти щодо розроблення нової автомобільної техніки, її ремонту та експлуатації, бере участь у роботі приймальних комісій з питань виробництва нової автомобільної техніки;
  - визначає тематику науково-дослідних робіт, спрямованих на розв'язання найважливіших проблем на автомобільному транспорті, сприяє впровадженню в галузі автомобільного транспорту досягнень науки і техніки, нових технологій та передового досвіду, а також стандартів на рівні міжнародних вимог;
  - забезпечує в установленому порядку реалізацію заходів щодо державної підтримки підприємств автомобільного транспорту;
  - забезпечує проведення державної політики з оплати праці, вдосконалення договірної регулювання оплати праці та соціально-трудова відносин на підприємствах, в установах і організаціях автомобільного транспорту, вживає заходів до забезпечення їх висококваліфікованими працівниками;
  - у межах своєї компетенції забезпечує реалізацію державної політики стосовно державної таємниці, контроль за її збереженням у апараті Укравтотрансу;
  - забезпечує виконання завдань мобілізаційної підготовки та мобілізації в галузі автомобільного транспорту;
  - бере участь у межах своєї компетенції у плануванні, організації та забезпеченні підготовки єдиної транспортної системи України до сталого функціонування в особливий період;
  - у межах, визначених Мінтрансом, здійснює функції управління майном підприємств, установ і організацій, що належать до сфери управління Мінтрансу;
  - розглядає і вносить пропозиції щодо доцільності створення, реорганізації, ліквідації підприємств автотранспорту;
  - здійснює інші функції, що випливають з покладених на нього завдань.
- Укравтотранс має право:
- залучати фахівців органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій (за погодженням з їхніми керівниками) до розгляду питань, що належать до його компетенції;
  - перевіряти дотримання суб'єктами підприємницької діяльності законодавства України у сфері транспорту, правил перевезень пасажирів і вантажів, безпеки перевезень, інших нормативно-правових

актів, які регламентують порядок функціонування автомобільного транспорту, та положень міжнародних договорів про міжнародне автомобільне сполучення;

– одержувати в установленому порядку від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, організацій і установ інформацію, необхідну для виконання покладених на нього завдань;

– скликати в установленому порядку наради з питань, які належать до його компетенції;

– забороняти експлуатацію рухомого складу та виконання робіт (послуг), що створюють загрозу життю та здоров'ю людей, вживати заходів до усунення порушень вимог нормативних актів з питань безпеки руху транспортних засобів та в інших випадках.

– Укравтотранс видає накази організаційно-розпорядчого характеру.

– Укравтотранс очолює директор, якого призначає на посаду і звільняє з посади Кабінет Міністрів України за поданням Міністра транспорту.

– Директор Укравтотрансу має заступників, які призначаються на посаду і звільняються з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра транспорту та згодою директора Укравтотрансу. Розподіл обов'язків між заступниками провадить директор Укравтотрансу.

Директор Укравтотрансу:

– здійснює керівництво діяльністю Укравтотрансу, несе персональну відповідальність перед Кабінетом Міністрів України, Міністром транспорту за виконання покладених на Укравтотранс завдань;

– призначає на посаду та звільняє з посад керівників структурних підрозділів та інших працівників Укравтотрансу, крім заступників директора;

– визначає ступінь відповідальності заступників директора та керівників структурних підрозділів Укравтотрансу;

– притягає до дисциплінарної відповідальності керівників структурних підрозділів та інших працівників Укравтотрансу, крім заступників директора;

– підписує видані в межах компетенції Укравтотрансу накази організаційно-розпорядчого характеру, організовує перевірку їх виконання;

– затверджує положення про структурні підрозділи Укравтотрансу;

– здійснює інші повноваження, передбачені законодавством та згаданим вище положенням.

Можемо зробити наступні висновки, що для розроблення основних напрямів розвитку автомобільного транспорту, вирішення найважливіших питань діяльності утворюється колегія Укравтотрансу.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Леонтєва Л.В.

Аббос Егамбердієв

(Харків, Україна)

ЗМІСТ ТА ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ДОГОВОРІВ

На етапі переходу України до ринкових відносин, бурхливого розвитку підприємництва, відкриття великої кількості приватних фірм, зростає роль транспорту для задоволення тих чи інших людських потреб. Під поняттям перевезення розуміється залізничне, повітряне, річкове і автомобільне перевезення.

Зміст спеціальної правоздатності деяких підприємств становить виробнича діяльність з надання послуг. Одні послуги являють собою результат певних видів діяльності або праці (споживні вартості) і втілюються у товарах, інші, навпаки, не залишають реальних результатів, які б існували окремо від виконавців цих послуг.

Головною особливістю договорів про надання послуг, на відміну від договорів про виконання робіт, є те, що надання послуг невіддільне від діяльності особи, яка надає послуги. Корисний ефект такої діяльності не виступає у вигляді певного осяжного матеріалізованого результату, як це має місце у підрядних договорах, а полягає в самому процесі надання послуги. Зобов'язання з надання послуг виникають, зокрема, з транспортних договорів.

У ст. 6 Закону України "Про транспорт" від 10 листопада 1994 р. визначено загальні основи господарської діяльності підприємств транспорту. Перевезення пасажирів, вантажів, багажу та пошти, надання інших транспортних послуг, експлуатація та ремонт шляхів здійснюють залізниці, пароплавства, порти (пристані), автомобільні, авіаційні, дорожні підприємства, якщо це передбачено їх статутами [1].

Підприємства транспорту здійснюють перевезення та надають послуги на основі державних контрактів і договорів про перевезення пасажирів і вантажів з урахуванням економічної ефективності перевізних та переробних можливостей транспорту. Економічні відносини підприємств транспорту, що виникають у процесі перевезення, ґрунтуються на принципах взаємної вигоди, рівної та повної відповідальності.

Транспортні договори поділяються на основні та допоміжні. Основні транспортні договори опосередковують головну сферу взаємовідносин транспортних організацій та клієнтури (договори про перевезення пасажирів, вантажів, багажу та пошти, договори буксирування). Допоміжні договори сприяють нормальній організації перевізного процесу (договори на організацію перевезень, експедиції, на експлуатацію під'їзних колій, подачу і забирання вагонів тощо) [4].

Транспортні договори - це такі господарські договори, які спрямовані на організацію та/або забезпечення перевезень вантажів надання інших транспортних послуг учасникам господарських відносин. Транспортні договори укладаються, як правило, за обов'язкової участі транспортних підприємств або (незначною мірою) індивідуальних підприємців, які спеціалізуються на перевезеннях.

Транспортні договори класифікуються за різними ознаками:

А) за видом транспорту, який використовується для надання транспортних послуг на: транспортні договори на залізничному транспорті; транспортні договори на морському транспорті; транспортні договори на внутрішньому водному транспорті; транспортні договори на повітряному транспорті; транспортні договори на автомобільному транспорті; транспортні договори на трубопровідному транспорті; і в недалекому майбутньому - транспортні договори на космічному транспорті (у ч. 3 ст. 306 ГК України зазначається космічний транспорт як один з видів транспорту), а також транспортні договори, що передбачають використання кількох видів транспорту (в т. ч. змішані перевезення);

Б) за ознакою домінування в договорі організаційних чи майнових елементів на: (1) організаційні (забезпечують організацію перевезень та надання інших транспортних послуг) та (2) договори про надання транспортних послуг;

В) за характером транспортних послуг, надання яких передбачається договором, на: (а) договори перевезення вантажів або організованих груп пасажирів, якщо договір укладається, наприклад, туристичною фірмою; (б) договори про надання інших транспортних послуг або комплексу послуг (зазвичай віддзеркалюють специфіку певного виду транспорту).

Організаційні договори у сфері транспорту найчастіше спрямовані на узгодження обсягів перевезень та забезпечення сприятливих умов для перевезень. Такі договори віддзеркалюють планові засади перевезень у сфері господарювання, що зумовлено специфікою транспорту (виробничих можливостей) та необхідністю забезпечення його ефективності (ст. 6 Закону України "Про транспорт"). В організаційних договорах зазначаються обсяги та умови перевезень, що не передбачаються актами законодавства (кодексами, законами, статутами) та інші умови з урахуванням специфіки транспортування певного виду вантажів, конкретних вантажовідправників, місцевих особливостей тощо [3].

Кожен із видів транспорту є окремою господарською системою, що взаємодіє з іншими транспортними системами. Крім перелічених, існує ще один вид транспорту — трубопровідний, який перекачує нафту, газ, воду тощо. Проте відносини, що складаються при транспортуванні цих продуктів трубопроводами, регулюються або законодавством про поставки, або законодавством про постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу. Організація, що експлуатує трубопровід, водночас є й володільцем продукції, яка перебуває у трубопроводі.

На даний момент застосування, наприклад, того ж самого договору перевезення, сприяє швидкому розвитку відносин між самими суб'єктами підприємницької діяльності, забезпечує потреби споживачів у будь-якому виді продукції.

Що ж стосується прав особи в даних договорах, то наприклад, стаття 911 ЦК України встановлює мінімальний обсяг прав пасажирів, що має бути забезпечений транспортною організацією, яка здійснює перевезення. Так, пасажир має право:

- 1) одержати місце у транспортному засобі згідно з придбаним квитком;
- 2) провозити з собою безоплатно одну дитину віком до шести років, якщо вона не займає окремого місця;
- 3) купувати для дітей віком від 6 до 14 років дитячі квитки зі сплатою в пільговому порядку;
- 4) перевозити з собою безоплатно ручну поклажу в межах норм, встановлених транспортними статутами (кодексами);
- 5) зробити не більше однієї зупинки в дорозі з подовженням строку чинності проїзних документів не більше ніж на 10 діб, а в разі хвороби — на весь час хвороби;
- 6) відмовитися від поїздки з поверненням вартості або частини вартості квитка — залежно від строку здавання квитка згідно з правилами, встановленими транспортними кодексами (статутами);
- 7) отримувати повну та своєчасну інформацію про час та місце відправлення транспортного засобу за вказаним у квитку маршрутом;
- 8) інші права, встановлені транспортними статутами (кодексами).

У разі порушення зобов'язання, що випливає із договору перевезення, сторони несуть відповідальність, встановлену погодженням сторін, якщо інше не передбачено транспортними статутами та кодексами (ст. 920 ЦК України). Крім того, ЦК України встановлена також відповідальність перевізника за ненадання транспортного засобу і відповідальність відправника за невикористання наданого транспортного засобу (ст. 921), а також відповідальність перевізника за затримку відправлення пасажирів та порушення строку доставлення пасажирів до пункту призначення (ст. 922). Перевізник відповідає за втрату, нестачу, псування або пошкодження вантажу, багажу, пошти (ст. 924) [2].

Підбиваючи підсумки, необхідно сказати, що наше законодавство поки що ще не на сто відсотків проконтролювало правове регулювання всіх транспортних договорів, є багато прогалин, тому тільки реальне законодавче втручання з боку держави дозволить вивести роль транспортних договорів на провідне місце в реалізації прав юридичних та фізичних осіб.

Література:

1. Закон України «Про транспорт» від 10 листопада 1994 р. № 232/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 51.
2. Цивільний кодекс України: // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
3. Задохайло Д.В. Господарське право: Підручник / Д. В. Задохайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін.; за заг. ред. Д. В. Задохайла, В. М. Пашкова.— Х.: Право, 2012. — 696 с.
4. Гіжевський В.К. Транспортне право України: Навч. посібник. – К. Юрінком Інтер, 2002, – 416 с.

Научный руководитель:

кандидат юридичних наук, доцент Єрофєєнко Л.В.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ**Р.Т. Байбосынова
(Тараз, Казахстан)****ПРОФИЛАКТИКА И УПРАВЛЕНИЕ СТРЕССА**

XXI век. Человечество активно продолжает осваивать Мировой океан, космос, полярные области планеты, пустыни, горы, нередко сталкиваясь с воздействием экстремальных условий жизнедеятельности, т.е. со стрессами.

Известно, что при этом резко возрастают как психологические нагрузки, так и требования к физиологической стабильности человека. В своей жизни практически каждый человек испытывал стресс, и в наши дни часто говорят о стрессе. Каждый человек испытывает стресс, все говорят о нем, но почти никто не берет на себя труд выяснить, что же такое стресс. Если заглянуть в словари, изданные еще лет двадцать назад, то англоязычного термина «стресс» там попросту не встретить. Зато сейчас специальная литература о стрессе насчитывает почти двести тысяч наименований. Что же значит понятие, модное до такой степени, что стало едва ли не «символом» нашего времени?

Слово «стресс», так же как «успех», «неудача» и «счастье» имеет различное значение для разных людей. Поэтому дать определение очень трудно, хотя оно и вошло в нашу обыденную речь. Не является ли «стресс» просто синонимом «дистрессом»?

Дистресс (англ.) – горе, несчастье, недомогание, нужда, истощение. Стресс (англ.) – давление, нажим, напряжение. Ответ на этот вопрос и «да» и «нет». Любое условие может вызвать стресс, но ни одно из них нельзя выделить и сказать – «вот это и есть стресс», потому что этот термин в равной мере относится ко всем другим.

Факторы, вызывающие стресс - стрессоры различны, но они пускают в ход одинаковую в сущности биологическую реакцию стресса. Да, стресс- ответ организма на вопрос внешней среды. Да, стресс - ответ организма. Однако заметим, что этот вопрос должен быть задан обязательно с непривычным нажимом. Такое напряженное действие среды и есть «стрессор» - вызывающий стресс. А вот ответ организма на предельный нажим, хотя и сложен, одинаков. То есть, как сформулировал более чем пол столетия назад первооткрыватель стресса канадский физиолог Ганс Селье: «Стрессовая реакция неспецифична», т.е. стресс - есть неспецифический ответ организма на любое предъявленное ему требование. Концепция стресса, сформулированная канадским ученым Гансом Селье полвека назад, оказала большое влияние на различные направления науки о человеке – медицину, психологию, социологию и другие области знаний. Предпосылкой возникновения и широкого распространения учения о стрессе можно считать возросшую актуальность проблемы защиты человека от действия неблагоприятных факторов среды.

Стресс многолик в своих проявлениях. Он играет важную роль в возникновении не только нарушений психической деятельности человека или ряда заболеваний внутренних органов. Известно, что стресс может спровоцировать практически любое заболевание. В связи с этим в настоящее время расширяется потребность как можно больше узнать о стрессе и способах его предотвращения и преодоления.

Однако, стресс не является только злом, с которым надо бороться и не допускать в нашу жизнь. Стресс, как указывал Г.Селье, не только зло, не только беда, но и великое благо, ибо без стрессов различного характера наша жизнь была бы похожа на какое-то бесцветное прозябание. Стресс многолик: это не только повреждения и болезни, но и важнейший инструмент тренировки и закаливания, ибо стресс помогает повышению сопротивляемости организма, тренирует его защитные механизмы. Стресс может способствовать возникновению не только тяжелого страдания, но и большой радости, он способен привести человека к вершинам творчества. В этом, естественно, положительная роль стресса, его важное социальное значение.

Хронический стресс – через ряд последовательных стадий – ведет к нежелательным последствиям типа чувства неудовлетворенности (потере мотивации, истощения, появления психосоматических жалоб и более серьезных заболеваний). Следовательно, необходимо избегать хронического стресса. Это - предмет основной заботы как самого работника, так и учреждения. Для организации стресс нежелателен сам по себе, а применение специальных техник уменьшения стресса выигрально и для работников, и для организации.

Профессор А.Вейн говорил так: «На мой взгляд, только одно может помочь сейчас человеку – развитие культуры личности. Культуры питания, культуры тела, культуры отношений между людьми, наконец, если мы начнем ежедневно бегать, а все остальное оставим на прежнем уровне, этого будет недостаточно. Необходима целостная система поддержания здоровья...»

Литература:

1. Абдрамова Г.С. Практическая психология. М.: Академический проект, 2001.
2. Асмолов А.Г. Психология личности: Принципы общепсихологического анализа. М.: Смысл, 2001.
3. Бурбо Л. Отношения родитель-ребенок. Киев: София, 2002.
4. Вацлавик П. Как стать несчастным без посторонней помощи М.: Прогресс, 1990.
5. Вайнер И. Основы психологии. СПб.: Питер, 2002.

Р.Т. Байбосынова
(Тараз, Казахстан)

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

На современном этапе признано, что быть человеком – это, значит, быть неповторимой индивидуальностью с собственными вкусами, интересами и способностями. Поэтому в психолого-педагогической практике остро стоит вопрос о воспитании творческой личности. В связи с этим одной из центральных задач в воспитании человека признается задача развития творческих способностей. Успех решения этой важной для теории и практики проблемы зависит, в первую очередь, от выделения и всестороннего изучения основных условий и средств эффективного развития способностей, и вооружение этими знаниями воспитателей детских дошкольных учреждений.

Одна из закономерностей развития детей состоит в том, что, хотя ребенок появляется на свет с определенными врожденными задатками, они создают лишь известные органические предпосылки для его психического развития, не определяя фатально ни характера, ни уровня этого развития. Каждый нормальный ребенок обладает громадными потенциальными возможностями; следовательно, возникает острая необходимость в создании оптимальных условий для их выявления и реализации.

Общеизвестно, что вопросы выделения и изучения условий успешного развития творческих способностей в возрастной и педагогической психологии являются одной из актуальных и малоразработанных проблем. Настоящая статья направлена на изучение влияния интереса ребенка на развитие творческих способностей в изобразительной деятельности. При этом интерес выступает как психологическое условие развития творческих способностей дошкольников.

Начиная со второй половины 18 века, педагоги и просветители рассматривали проблему интереса (И.И. Бецкой, Ф.И. Янкович, Н.И. Новиков, А.Н. Радищев, В.Г. Белинский, А.И. Герцен, Н.И. Пирогов, К.Д. Ушинский, Л.Н. Толстой и др.). Значительный шаг в понимании психологической природы и сущности интереса сделал В.Ф. Одоевский.

С первых лет существования советского государства психолого-педагогическая наука обращала внимание на проблему интереса (Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, В.Н. Мясищев, Н.Д. Левитов, И.В. Страхов, Л.В. Петровский и др.). В работах психологов (Н.С. Лейтес, В.Е. Сыркина) и педагогов (В.И. Сухомлинский, Е.А. Флерина, Н.П. Сакулина, Т.С. Комарова) отмечена зависимость развития способностей от интереса к данной деятельности. Эти исследователи справедливо указывают на существующую необходимость глубоко и серьезно заняться этой проблемой, чтобы требования к уважению личности ребенка, индивидуальности не оставались декларативными.

К концу дошкольного возраста при хорошо организованном обучении у детей возникают уже достаточно устойчивые познавательные интересы. Исследования в этом направлении проводили Т.А. Куликова, Л.М. Маневцова, Е.Ф. Рыбалко, П.С. Сирбтладзе, И.Д. Власова, В.Н. Андросова, Л.Ф. Захаревич, Н.К. Постникова, З.И. Лиштван. В системе же учебно-воспитательного процесса в дошкольном учреждении по формированию интереса к изобразительной деятельности имеют место значительные противоречия, которые сдерживают творческие проявления детей дошкольного возраста.

По мнению ученых (Н.Д. Левитов, Н.А. Ветлугина и др.), одна из главных причин нежелания людей, и в том числе детей, обладающих специальными способностями, заниматься соответствующей деятельностью – низкий уровень сформированности активного интереса к ней.

В современной практике работы дошкольного учреждения ведутся научные исследования по развитию творческих способностей детей, по формированию интереса к изобразительной деятельности (Т. Казакова, Л. Блащук).

В своем исследовании мы исходили из того, что у всех детей необходимо формировать художественные интересы. Несомненно, что даже дети не одаренные природными задатками, лучше разовьют свои творческие способности в условиях самых разнообразных занятий, требующих и художественных, и умственных действий. Это является важным компонентом в общей системе воспитания гармонически развитой личности.

Результаты проведенного нами исследования показали, что организация самостоятельной художественно-творческой деятельности с учетом уровня активного интереса к изобразительной деятельности повышает интерес дошкольников к этой деятельности, делает ее более продуктивной, более осмысленной и ценной для самого ребенка. У детей возникает избирательное отношение к отдельным видам изобразительной деятельности, тематике, технике и способам изображения, материалам; повышается любознательность, желание посвящать свободное время любимому делу. Мы считаем, что в основе этого предпочтения лежат процессы формирования познавательного, разностороннего и устойчивого интереса.

Анализ деятельности детей в самостоятельной художественно-творческой деятельности показал, что у дошкольников в процессе формирования интереса к изобразительной деятельности стимулируется функционирование психических процессов (внимания, восприятия, памяти, мышления, воображения), а также изменяются психологические особенности поведения (мотивы, установки).

Нами были разработаны рекомендации по наиболее успешному формированию интереса к изобразительной деятельности через организацию самостоятельной художественно-творческой

деятельности у детей старшего дошкольного возраста; рекомендации включают в себя разнообразие форм, методов и содержание.

Проведенная экспериментальная работа позволяет утверждать, что формирование интереса детей к различной изобразительной деятельности определяет проявление, развитие и совершенствование творческих способностей в ней.

Литература:

1. Андреева В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. - Изд. Казанского университета, 1988.
2. Белова В. Одаренные дети. //Дошкольное воспитание, 1991, №4.
3. Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка. Хрестоматия по психологии. – М.: Просвещение, 1989.
4. Буре Р.С., Островская Л.Ф. Воспитатель и дети. М.: Просвещение, 1990.
5. Венгер Л. Если у вас есть вопросы. //Дошкольное воспитание, 1991, №10.
6. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1991.

Любовь Дрозд
(Гомель, Республика Беларусь)

ПРИЧИНЫ И ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕЖИВАНИЯ ОДИНОЧЕСТВА В СТАРШЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

Старший школьный возраст является значимым периодом в становлении личности человека и именно в этом возрасте чаще всего встречаются проявления одиночества, которые обусловлены потребностью в интимном общении (О.Б. Долгинова, И.С. Кон, Л.В. Мудрик и др.).

Различные аспекты проблемы переживания одиночества в старшем школьном возрасте рассматривали К.А. Корягина, Г.Л. Мудрик, Е.В. Неумоева, Ю.В. Скворцова, Н.А. Смирнова, Ю.Ю. Терюшкова, Г.Р. Шагивалеева и т.д.

Как утверждает Г.Р. Шагивалеева [1], ключевым звеном возникновения одиночества является именно сам субъект, т.е. внутренние причины находятся в самой личности, в ее личностных особенностях, в структуру которых входят характер, направленность, способности, параметры психических процессов, вся система навыков, привычек и знаний, индивидуальный опыт человека, особенности природно-биологической организации.

О.А. Зубковой было, выявлено, что в юности чувство одиночества возникает чаще, чем в подростковом возрасте. Это связано с повышенным вниманием молодого человека к своему внутреннему миру и стремлению к уединению. В подростковом возрасте в состоянии одиночества чаще всего возникает скука, а в юности – печаль, которая также свойственна подросткам [2].

Ощущение одиночества у старшеклассников часто сопровождается чувством собственной никчемности, некомпетентности, ненужности, застенчивостью, неуверенностью в себе, низким уровнем самооценки, склонностью к психической изоляции, уходу от действительности в мир мечты, часто отнюдь не добровольному, появлением чувства, что тебя никто не понимает, повышенной конфликтностью [3].

Как отмечает Л.В. Мудрик, немаловажной потребностью в старшем школьном возрасте является и потребность в уединении. Отсутствие этой потребности свидетельствует о том, что личность развивается недостаточно интенсивно для своего возраста. С другой стороны, резкое преобладание потребности в уединении – признак иногда тревожный. Потребность в уединении также можно рассматривать как отражение определенной стадии развития личности, а реализацию этой потребности – как одно из условия развития личности в этом возрасте.

Говоря об обособлении личности в ранней юности, Л.В. Мудрик выделяет несколько его уровней: первый – обособление старшеклассников в составе всей своей возрастной группы; второй – в составе довольно широких общностей – коллективов сверстников; третий – обособление в рамках групп сверстников, приятельских и дружеских, и, наконец, четвертый – обособление личности внутри коллективов и групп [4].

Т.В. Драгуновой был выделен феномен «стремления к одиночеству», который понимается как эпизодически возникающая потребность побыть одному. По ее мнению, такое желание побыть одному у старшеклассников связано с потребностью разобраться в самом себе, в событиях окружающего мира, в своем отношении к этим событиям» [5].

В свою очередь, Ю.Ю. Терюшкова утверждает, что старшеклассники, без явных нарушений развития, одиночество переживают в период кризиса, но выход из кризиса обычно характеризуется его снижением, появлением позиции взрослого, качественно иного уровня личностного развития [6].

Е.С. Неумоева на основе разработанной типологии одиночества обозначила юношеское одиночество как потенциально интернальное положительное: «юноша, в отличие от подростка, начинает понимать или интуитивно угадывает значимую положительную роль одиночества в становлении своей личности и может сознательно выбирать одиночество» [7, с. 16].

Активность юноши по отношению к одиночеству, отмечает Е.С. Неумоева, носит конструктивный, мотивированный характер. К такому выбору располагают интересы, предпочтения и потребности, свойственные юношескому возрасту: потребность в самопознании и самоисследовании, в самоопределении. Однако молодому человеку может не хватать внутренних ресурсов для полного использования положительного потенциала одиночества, а мотивы его выбора могут быть ошибочными, и в связи с этим ему необходима профессиональная психолого-педагогическая помощь в актуализации позитивного потенциала одиночества.

Нужно отметить, что одинокие учащиеся по-разному реагируют на одиночество в зависимости от того, как они сами к нему относятся. Для тех, кто стремится его избежать, оно тревожит и пугает гораздо сильнее, чем тех, кто к этому не стремится. Очевидно также, что первые при этом испытывают негативные переживания, связанные с неудовлетворенностью своим положением. Для вторых характерно преобладание спокойствия, смирения, безразличия. Они позитивно переживают одиночество, представляют себе уединение как вполне удовлетворительную ситуацию. Они часто спокойны, расслаблены, а иногда чувствуют прилив творческих сил.

Иными словами, если человек захочет испытать удовольствие от одиночества, он будет наслаждаться покоем и безмятежностью, потому что может ощутить принадлежность самому себе. Если же ему требуются близкие люди, а их нет и не с кем разделить неприятные переживания, одиночество приносит человеку страдания [8].

По результатам исследования Г.Р. Шагивалеевой было установлено, что субъективная мера одиночества определяется тем, насколько значимыми для старшеклассника являются те или иные факторы. То есть, субъективные и объективные факторы одиночества не совпадают [1].

При благоприятной социальной ситуации развития данное переживание становится ресурсом для развития личности, для формирования готовности к личностному самоопределению, следовательно, к полноценному вступлению во взрослую жизнь. При неблагоприятных социальных факторах одиночество может привести к деструктивным результатам: депрессии, развитию внутренних конфликтов, деформации процесса личностного самоопределения.

Исследованием причин одиночества в старшем школьном возрасте занимались Л.С. Выготский, О.Б. Долгинова, О.А. Зубкова, И.С. Кон, Н.А. Николаева и др. По мнению исследователей к одиночеству в ранней юности ведет наличие конфликтных отношений с окружающими и глубокие эмоциональные переживания как главные признаки кризиса взросления (Л.С. Выготский); преобладание индивидуализации, персонализации над адаптацией (И.С. Кон); недостаток социальных навыков (Г. Салливан) и др.

Так, О.Б. Долгинова связывала одиночество с тревожностью и тенденцией к установлению определенных стилей межперсонального взаимодействия [9].

Н.А. Николаева утверждала, что в юношеском возрасте одиночество и изолированность в системе межличностных отношений связаны с особенностями «образа Я», которые отражают пассивное отношение к себе и окружению, отсутствие стремления к личностному росту, изменению сложившегося характера отношений. Старшеклассники, «изолированные» в группе достаточно адекватно осознают свое неблагополучие, прибегая в качестве компенсации к уступчивому, податливому типу межличностного поведения [10].

По мнению Н.А. Безбордова, О.В. Лишина, к одиночеству приводит узость социальных контактов и отсутствие деятельности компенсаторного характера, субъективно проявляющиеся как состояние неудовлетворенности, скуки, тоски, поисков себя [3].

К некоторым личностным характеристикам, которые ведут к одиночеству, по мнению Г.Р. Шагивалеевой, относятся неадекватная самооценка, застенчивость, замкнутость, чрезмерная собственная оригинальность и т.д. То есть, причины негативных переживаний одиночества в юности могут быть связаны с возрастными доминантами в психосоциальном развитии личности [1].

Е.В. Неумоева считает, что переживания одиночества связано с основными процессами и феноменами самосознания, которые оказывает влияние на формирование отношения к себе (эмоциональные проявления одиночества), представлений о себе (когнитивные проявления одиночества), на характерологические особенности и выбор способов поведения (поведенческие проявления одиночества).

Помимо этого одиночество также связывают с основными жизненными событиями личности: отделением от родительской семьи, расширением контекста социальных отношений, планированием своего будущего, установлением интимно-личностных отношений и задачами развития личности в юношеском возрасте [7].

К.А. Корягина и Н.А. Смирнова связывали переживания чувства одиночества со следующими характеристиками: повышенная самокритичность, заниженная самооценка, чувствуют себя ничтожными, некомпетентными, нелюбимыми, чрезмерно чувствительны к критике, мало доверяют другим людям, повышенно осторожны, скрывают свое мнение, нередко лицемерны, а также одинокие люди внушаемы или чрезмерно упрямы в контактах [11].

Таким образом, можно сделать вывод о том, причинами возникновения одиночества могут быть: наличие конфликтных отношений с окружающими; узость социальных контактов; возрастные доминанты в психосоциальном развитии личности; недостаток социальных навыков; преобладание индивидуализации;

тревожность и тенденция к установлению определенных стилей межперсонального взаимодействия; наличие низкой самооценки, неумение сравнивать себя с другими; нечувствительность к своим ошибкам или повышенная чувствительность к своим ошибкам; отсутствие желания тесно контактировать с окружающими людьми и др.

Нужно отметить, что переживания чувства одиночества в старшем школьном возрасте может сопровождаться отрицательными эмоциями, плохим настроением, отчаянием, развивающимся эгоцентризмом, который сопровождается высокими требованиями к окружающим и неумением контролировать свое поведение. К позитивным аспектам переживания одиночества в старшем школьном возрасте, можно отнести то, что старшеклассники представляют себе уединение как вполне удовлетворительную ситуацию. Они часто спокойны, расслаблены, а иногда чувствуют прилив творческих сил.

При благоприятной социальной ситуации развития переживание одиночества становится ресурсом для развития личности, для формирования готовности к личностному самоопределению. При неблагоприятных социальных факторах одиночество может привести к деструктивным результатам: депрессии, развитию внутренних конфликтов, деформации процесса личностного самоопределения.

Литература:

1. Шагивалеева, Г.Р. Психология переживаний в юношеском возрасте / Г.Р. Шагивалеева // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2016. – № 2. – С. 145 – 149.
2. Зубкова, О.А. Исследование проблемы одиночества в подростковом и юношеском возрасте [Электронный ресурс] / О.А. Зубкова // Психология, социология и педагогика. – 2014. – № 11. – URL: <http://psychology.snauka.ru/2014/11/3895> (дата обращения 17.03.2018).
3. Рогова, Е.Е. Переживание одиночества подростками с разной социальной направленностью / Е.Е. Рогова // Вопросы психологии. – 2007. – № 5. – С. 39 – 47.
4. Мудрик, Л.В. Современный старшеклассник / Л.В. Мудрик. – М.: ТЦ Сфера, 2000. – 267 с.
5. Дубровина, И.В. Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту / И.В. Дубровина. – М.: Педагогика, 2003. – 184 с.
6. Терюшкова, Ю.Ю. Переживание чувства одиночества старшеклассниками в разных социальных ситуациях развития / Ю.Ю. Терюшкова // Московский государственный психолого-педагогический университет. – 2014. – № 4. – С. 91 – 104.
7. Неумоева, Е.В. Одиночество как психический феномен ресурс развития личности в юношеском возрасте автореферат дис. ... канд. психолог. наук.: 19.00.07. / Е.В. Неумоева. – Тюмень, 2005. – 26 с.
8. Казанская, В.Г. Подросток. Трудности взросления / В.Г. Казанская. – СПб.: Питер, 2008. – 177 с.
9. Долгинова, О.Б. Одиночество и отчужденность в подростковом и юношеском возрасте дис. ... канд. психолог. наук.: 19.00.07 / О.Б. Долгинова. – Санкт-Петербург, 1996. – 151 с.
10. Николаева, Н.А. Понимание и переживание изолированности в юношеском возрасте дис. ... канд. психолог. наук.: 19.00.13 / Н.А. Николаева. – Москва, 1999. – 131 с.
11. Корягина, К.А. Особенности переживания состояния одиночества / К.А. Корягина, Н.А. Смирнова // Молодой ученый. – 2018. – № 2. – С. 224 – 227. – URL: <https://moluch.ru/archive/188/47788/> (дата обращения: 24.02.2018).

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, доцент Гапанович-Кайдалова Е.В.

Екатерина Капралова
(Гомель, Республика Беларусь)

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ АУТОДЕСТРУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ

На сегодняшний день аутодеструктивное поведение детей и подростков достигло таких масштабов, что Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) декларирует его в качестве одной из главных проблем здоровья человечества. Подростки наиболее чувствительны к социальным и психологическим стрессам. Именно в этом возрасте наблюдается резкий рост числа суицидов, а также проблем, связанных со злоупотреблением психоактивных веществ и другими саморазрушающими действиями подростков.

Аутодеструктивное (саморазрушающее) поведение – такой способ взаимодействия человека с окружающими людьми и самим собой, при котором ему наносится вред, то есть его действия направлены на нанесение прямого или косвенного ущерба собственному соматическому или психическому здоровью, несут угрозу целостности и развитию личности человека (О.О. Андроникова, И.В. Берно-Беллекур, А.В. Боева, Т.А. Донских, Е.В. Змановская, Ц.П. Короленко, Г.А. Лобов, А.А. Руженков). К наиболее распространенным формам аутодеструктивного поведения подростков относятся аутоагрессивное (суицидальное и самоповреждающее), аддиктивное, рискованное и социально-пассивное поведение.

Согласно Э. Эриксону, подростковый возраст является самым важным и трудным периодом человеческой жизни, в котором сопутствующая формированию целостности личности психическая

напряженность зависит не только от физиологического созревания, личной биографии, но и от духовной атмосферы, идеологической противоречивости общества, в котором живет человек [1]. Негативный характер развития на этом этапе жизни обусловлен дезориентировкой во внутренних и внешних отношениях подростка, трудностями определения собственного «Я», кризисом идентичности со всеми вытекающими отсюда последствиями [2]. Негативная идентичность становится источником формирования деструктивных установок личности, антисоциальных тенденций и антисоциальных форм поведения, а также провоцирует возникновение экзогенных нервно-психических расстройств, эндогенных психозов и аутодеструктивного поведения [3].

Как и девиантное, аутодеструктивное поведение также относится к многофакторным феноменам. Детерминация данного явления представляет собой взаимодействие внешних условий и внутренних свойств индивида, сопровождающееся рассогласованием в системе отношений личности, для его изучения необходимо использовать системный подход. В основе моделей детерминации аутодеструкции лежат следующие принципы:

- полиэтиологичность – любая форма отклоняющегося поведения обусловлена несколькими причинами на разных уровнях организации индивидуальности человека;
- избирательность – разные факторы по-разному влияют на разных людей в зависимости от пола, возрастных и индивидуальных особенностей;
- субъективная значимость фактора – наибольшее влияние на формирование отклонений в поведении имеют те факторы, которые затрагивают систему значимых отношений человека;
- иерархичность – разные факторы оказывают разное влияние на динамику отклоняющегося поведения;
- превышение порога адаптивности – конкретные факторы вызывают нарушение поведения, в случае если сила их воздействия превышает адаптивные возможности личности [4].

Таким образом, психологическое содержание аутодеструкции не может быть сведено к отдельному свойству, ее исследование требует разностороннего изучения.

Е.Т. Соколова выделяет социокультурные (ситуация социальной неопределенности и транзитивности, «размытость» норм и ценностей на фоне распространения идеологием цинизма, морального и смыслового вакуума, «тюремной» культуры насилия и манипулятивного отношения к себе и другим людям, фрагментирование, социальная изоляция и отсутствие перспективы будущего, наряду с идеалами успешности, индивидуализма, перфекционизма, нереалистических и заимствованных из глянцевого СМИ фальшивых имиджей Я) и клинико-психологические (высокая зависимость от стимульного и социального окружения, дисфункциональность эмоциональной саморегуляции с исключительно примитивными средствами совладания со стрессом и фрустрациями, дефицитарность ментализационных процессов, затрудняющих рефлекссию и эмпатическое понимание своих и чужих эмоций (а, следовательно, их сознательную регуляцию), недостаточно индивидуализированная и нестабильная идентичность (феномен утраты Я), слабое различение психологических границ себя и другого, собственных фантазий, представлений и реальности; перфекционистские требования к себе и другим, сочетающиеся с высоким самокритицизмом, неуверенностью в себе, недоверием к значимым взрослым и неспособностью запрашивать и получать своевременную помощь и поддержку) факторы аутодеструктивного поведения [5].

М.Г. Тормосиной были выявлены такие личностные факторы развития аутодеструктивного поведения у подростков, как неприятие себя, эмоциональный дискомфорт, субъективное ощущение зависимости от других, ощущение бессмысленности собственной жизни, повышенная значимость других по сравнению с собой, отсутствие ощущения контроля над собственной жизнью, низкая значимость ценностей «осмысленность жизни», тревожность, склонность к депрессии, выраженность защитных механизмов отрицания, подавления и регрессии [6].

Г.И. Казахаева считает, что в развитии аутодеструктивного поведения большую роль играют личностные особенности: с одной стороны, они являются психологическим фоном, на котором развиваются данные формы поведения, а с другой – происходит их значительное изменение при аутодеструктивном поведении. Подростки часто не умеют обращаться с собственными агрессивными чувствами, признавать их, находить безопасные способы их выражения. Они не знают, что агрессия в той или иной мере присутствует в душе большинства людей, порождаемая многими причинами: ущемлением важнейших потребностей личности, невозможностью осуществить свои интересы, длительным унижением и угнетением, нерешенными моральными проблемами при общераспространенном запрете взрослых на проявление агрессивных чувств. Групповые способы воздействия, такие как заражение (в том числе эмоциональное), внушение, подражание, феномен группового давления на индивида значительно усиливают аутодеструктивное поведение, способствуют более глубокой деструкции личности [7].

Одним из важнейших микросоциальных факторов развития аутодеструктивного поведения подростков является влияние семейной среды. Семья – это начальная структурная единица общества, закладывающая основы личности [8]. В семье подросток получает первый опыт социального взаимодействия. От ее структурного и психологического состояния зависит адекватность развития и индивидуализация взрослеющего человека. В процессе развития личности внешние подкрепления, позитивные и негативные, интериоризируются и переходят во внутренний план, становясь уже субъектными, внутриличностными регуляторами поведения. Аутодеструкция подростка, например, в виде

потребления спиртного, в таком случае может являться копированием родительского поведения. С другой стороны, неблагоприятные бытовые, микросоциальные условия оказываются источником многочисленных, различных по силе и длительности воздействия психотравмирующих факторов, которые приводят к изменению психических состояний индивида, преломляются через соответствующие субъективные отношения личности, нейтрализуются разными путями, в том числе аутодеструктивными. В социально неблагополучной семье, как правило, нарушены детско-родительские отношения, остро ощущается недостаток внимания, любви и уважения к личности ребенка со стороны взрослого. В школе такие дети стараются различными способами привлечь к себе внимание, что обычно у педагогов вызывает негативное отношение, в результате чего, как правило, этих детей отвергают сверстники. Итогом подобных ситуаций становится социальная дезадаптация подростков, проявляющаяся в непосещении школы, общении с асоциальными компаниями сверстников и других девиациях. Дети становятся «проблемными», попадают в поле зрения социальных служб [9].

На микроуровне важную роль в процессе социализации, исходя из особенностей подросткового возраста, также играет характер референтной группы. Если группа характеризуется антисоциальной направленностью, это создает предпосылки для искажения системы жизненных приоритетов подростка, формирования у него деструктивного поведения [8].

В своем исследовании А.В. Ипатов выделил следующие ведущие психологические факторы в комплексе аутодеструктивного поведения: отраженная деструктивная практика родителей, социальная дезадаптация и склонность к девиантному поведению. Данный комплекс, детерминированный неблагоприятной социальной ситуацией развития, оказывает негативное влияние на динамику социализации подростков и свидетельствует о наличии у них предрасположенности к аутодеструкции [9].

Таким образом, обобщая вышесказанное, можно выделить макросоциальные, микросоциальные и личностно-психологические факторы развития аутодеструктивного поведения у подростков. К макросоциальным факторам относятся нестабильная социально-экономическая ситуация, отсутствие перспектив успешной самореализации и контроля над собственной жизнью, размытость норм и ценностей, заимствование из СМИ фальшивых имиджей Я. К микросоциальным факторам относятся неблагополучные детско-родительские отношения, отраженная деструктивная практика родителей, антисоциальная направленность референтной группы, групповые способы воздействия (эмоциональное заражение, внушение, подражание, феномен группового давления на индивида). Личностно-психологические факторы развития аутодеструктивного поведения: склонность к девиантному поведению, неумение обращаться с собственными агрессивными чувствами, находить безопасные способы их выражения; дисфункциональность эмоциональной саморегуляции с исключительно примитивными средствами совладания со стрессом и фрустрациями; дефицитарность ментализационных процессов, затрудняющих рефлексивную и эмпатическую понимание своих и чужих эмоций; перфекционистские требования к себе и другим, сочетающиеся с высоким самокритицизмом, неуверенностью в себе, недоверием к значимым взрослым и неспособностью запрашивать и получать своевременную помощь и поддержку; низкая значимость ценностей «осмысленность жизни»; недостаточно индивидуализированная и нестабильная идентичность (феномен утраты Я); склонность к депрессии; тревожность; преобладание защитных механизмов отрицания, подавления и регрессии; податливость влиянию.

Литература:

1. Эриксон, Э. Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб.: Летний сад, 2000. – 415 с.
2. Крайг, Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. – 9-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 940 с.
3. Максименкова, Л.И. Проблемы формирования идентичности и аутодеструктивное поведение в период взросления / Максименкова Л.И. // Вестник Псковского государственного университета. Серия «Психологи-педагогические науки». – 2015. – Вып. 1. – С. 46 – 49.
4. Змановская, Е.В. Девиантное поведение личности и группы: учебное пособие / Е.В. Змановская, В.Ю. Рыбников. – СПб.: Питер, 2011. – 352 с.
5. Соколова, Е.Т. Аутодеструктивное поведение молодежи: клинико-психологические и социокультурные ракурсы проблемы / Е.Т. Соколова // Вопросы психического здоровья детей и подростков. – 2017. – № 2 (17). – С. 225 – 226.
6. Тормосина, Н.Г. Психологическая профилактика аутодеструктивного поведения в подростковом возрасте: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Н.Г. Тормосина. – Ставрополь, 2014. – 236 с.
7. Казахбаева, Г.И. Социально-психологические факторы, влияющие на формирование аутодеструктивных форм поведения в подростковом возрасте / Г.И. Казахбаева // Известия ВУЗов Казакстана. – 2011. – № 7. – С. 315 – 317.
8. Фахрадова, Л.Н. Рискованное деструктивное поведение подростков и условия его формирования / Л.Н. Фахрадова, И.Н. Разварина, Е.О. Смолаева // Проблемы развития территории. – 2017. – Вып. 1 (87). – С. 114 – 129.
9. Ипатов, А.В. Психологические детерминанты аутодеструктивного поведения подростков и механизмы его коррекции: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.13 / А.В. Ипатов. – СПб., 2017. – 361 с.

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, доцент Гапанович-Кайдалова Е.В.

Галина Кожановская
(Гомель, Республика Беларусь)

ОСОБЕННОСТИ И ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Современная школа призвана обеспечить личностное развитие учащихся, поддержать их индивидуальность, способность к саморазвитию и творчеству уже с первого года обучения в школе. В этот период выявляются задатки и способности ребенка, его нравственные убеждения, закладываются основы личности. Одной из наиболее трудных и важных задач является проблема воспитания интереса к учению. Познавательный интерес является важным фактором совершенствования процесса обучения и одновременно показателем эффективности и результативности, т.к. он стимулирует познавательную активность, самостоятельность, творческий подход к овладению материалом, побуждает к самообразованию.

В психологии познавательный интерес определяется как: мотив, который действует в силу своей осознанной значимости и эмоциональной привлекательности (А.Н. Леонтьев, Л.И. Божович, Н.Г. Морозова, М.Ф. Морозов и др.); отношение личности к объекту в силу его жизненной значимости и эмоциональной привлекательности (В.Н. Мясищев, А.А. Бодалев, В.Г. Иванов, Е.Ф. Рыбалко); средство обучения (Г.И. Щукина, И.Г. Бабанский, Д.И. Трайтак, Ю.С.Фильков и др.). К особенностям познавательных интересов относят «поисковый» характер, волевую направленность и придание эмоциональной окраски мыслительной, интеллектуальной деятельности.

Исследованием познавательных интересов младших школьников занимались Б.Г. Ананьев, Л.И. Божович, Л.С. Выготский, Л.А. Гордон, С.Л. Рубинштейн и др.

В первые годы обучения все интересы младшего школьника развиваются очень заметно, особенно познавательный интерес, наблюдается стремление узнать больше, интеллектуальная любознательность. Сначала появляются интересы к отдельным фактам, изолированным явлениям (1-2 классы), затем интересы, связанные с раскрытием причин, закономерностей, связей и взаимозависимостей между явлениями. С развитием навыка чтения складывается интерес к чтению определенной литературы, у мальчиков быстро формируется интерес к технике. С 3 класса начинают дифференцироваться учебные интересы. Но, несмотря на это, в младшем школьном возрасте познавательные интересы детей, как правило, являются эпизодическими. Они возникают в определенной ситуации, чаще всего под непосредственным воздействием урока, и почти всегда угасают, как только урок закончился или когда ребенок получил сведения, удовлетворившие этот его эпизодический интерес [1, с. 17].

Познавая мир, исследуя его, ребенок делает массу открытий и изобретений, проявляя интерес к разным областям окружающей действительности.

Среди характерных черт познавательного интереса младших школьников особую значимость приобретает такая черта, как действенность, выражающаяся в активной деятельности ребенка, направленной на ознакомление с предметами и явлениями социальной действительности, в преодолении трудностей и проявлении волевых усилий для достижения цели.

В психолого-педагогической литературе интересы младших школьников характеризуются как интересы с сильно выраженным эмоциональным отношением, что особенно ярко, эффектно раскрыто в содержании знаний. Интерес к впечатляющим фактам, к отношению явлений природы, событий общественной жизни (история), позволяют говорить о многосторонних интересах школьников.

Характерные «портреты» заинтересованных и незаинтересованных учеников составил А.К. Дусавицкий. «...Посмотрите, как работает ребенок, когда ему интересно... Светятся глаза, движения легкие, свободные, быстрые. Да и как может быть иначе? ведь сейчас он раскован, раскрепощен в своих желаниях. Он делает свое Дело, интересное и важное ему самому. Делает успешно! ...Но вот ребенок, которому неинтересно. Как он томится над книгой, которую надо прочесть, или заданием, которое нужно обязательно выполнить. Его тело напряжено, он, то ерзает, то беспокойно оглядывается по сторонам, как бы ищет откуда-то спасения от немилой духовной или иной пищи. Или застывает, погруженный в себя, как в сон, из которого его может вывести только резкий окрик или замечание» [2, с. 69].

Как общий феномен интереса, познавательный интерес выражен в своём развитии различными состояниями. Условно различают последовательные стадии его развития: любопытство, любознательность, познавательный интерес, теоретический интерес. И хотя эти стадии выделяются чисто условно, наиболее характерные их признаки являются общепризнанными [3, с. 57].

Любопытство – элементарная стадия избирательного отношения, которая обусловлена чисто внешними, часто неожиданными обстоятельствами, привлекающими внимание человека. На стадии любопытства ученик довольствуется лишь ориентировкой, связанной с занимательностью того или иного предмета, той или иной ситуации. Эта стадия ещё не обнаруживает подлинного стремления к познанию. И, тем не менее, занимательность как фактор выявления познавательного интереса может служить его начальным толчком.

Любознательность – ценное состояние личности. Она характеризуется стремлением человека проникнуть за пределы увиденного. На этой стадии интереса обнаруживаются достаточно сильные выражения эмоций удивления, радости познания, удовлетворённостью деятельностью. В возникновении загадок и их расшифровке и заключается сущность любознательности, как активного видения мира,

которое развивается не только на уроках, но и в труде, когда человек отрешён от простого исполнительства и пассивного запоминания. Любознательность, становясь устойчивой чертой характера, имеет значительную ценность в развитии личности.

Полагаем, что любопытство – первичный, начальный, более простой этап проявления познавательной активности, в большинстве своем не имеющий определенной цели. Любознательность же характеризуется серьезным стремлением к познаниям, любовью к знаниям, что свидетельствует о более высоком уровне развития познавательной деятельности [4].

Познавательный интерес на пути своего развития обычно характеризуется познавательной активностью, явной избирательной направленностью учебных предметов, ценной мотивацией, в которой главное место занимают познавательные мотивы. Эта стадия характеризуется поступательным движением познавательной деятельности школьника, поиском интересующей его информации. Любознательный школьник посвящает свободное время предмету познавательного интереса.

Теоретический интерес связан как со стремлением к познанию сложных теоретических вопросов и проблем конкретной науки, так и с использованием их как инструмента познания. Эта ступень активного воздействия человека на мир, на его переустройство, что непосредственно связано с мировоззрением человека, с его убеждениями в силе и возможностях науки. Эта ступень характеризует не только познавательное начало в структуре личности, но и человека как деятеля, субъекта, личность.

Развитие познавательных интересов у младших школьников происходит в форме любопытства и любознательности с включением внимания (поэтому некоторые авторы принимают внимание за интерес, но внимание – это механизм проявления ситуативного интереса).

Согласно современной психологии, для того чтобы сформировать у человека заданное психологическое образование (образ, понятие), необходимо прежде всего выделить ту деятельность, которую это понятие обслуживает, где такие понятия формируются в процессе развития деятельности. Понятия адекватно могут быть даны человеку только тогда, когда вводятся в функции обслуживания определенной деятельности [5, с. 350].

Ведущей деятельностью в младшем школьном возрасте является учебная деятельность. Конечно, она осуществляется на протяжении всего периода образования человека в школе и в других учебных заведениях и даже после завершения обучения. Но в младшем школьном возрасте происходит интенсивное формирование учебной деятельности, в процессе которой младший школьник главным образом и приобретает психические новообразования: произвольность психических процессов, социальную позицию и некоторые другие качества личности [6, с. 63].

У младших школьников не сразу формируется правильное отношение к учебной деятельности. Они не сразу понимают, для чего нужно учиться. Но вскоре оказывается, что учение – труд, требующий волевых усилий, мобилизации внимания, интеллектуальной активности, самоограничений. Если ребенок к этому не привыкает, то у него наступает разочарование и возникает отрицательное отношение к учёбе. Для того чтобы этого не случилось учитель должен внушать ребёнку мысль, что учение – не праздник и не игра, а серьёзная напряжённая работа, в то же время очень интересная, т.к. она позволит узнать много новой, интересной, важной и нужной информации. Важно, чтобы и сама организация учебной деятельности подкреплялась словами учителя [7, с. 240].

На первых этапах учебы в начальной школе ребенок хорошо учиться благодаря помощи своих родителей, либо благодаря мотивации работы в коллективе. Также большую роль играет и личный мотив – желание получить хорошую оценку, одобрение учителей и родителей. В начале у ребенка формируется интерес к самому процессу учебной деятельности без осознания ее значения. После возникновения интереса к результатам своего труда формируется интерес к приобретению новых знаний. Такая основа является благоприятной почвой для формирования у младшего школьника мотивов для учебы, связанных с ответственным отношением к учебным занятиям.

Далее обратимся к рассмотрению факторов, влияющих на формирование интереса к содержанию учебной деятельности и приобретению знаний.

Во-первых, возникновение познавательного интереса связано с переживанием учеником начальной школы чувства удовлетворения от своих достижений. Это подкрепляется одобрением и похвалой учителя, который в свою очередь, подчеркивает каждый, даже самый маленький успех. Младшие школьники испытывают чувство гордости и особый подъем сил, когда учитель одобряет их успехи в учебной деятельности [8, с. 423].

Во-вторых, большую роль в формировании познавательного интереса у младших школьников играет учитель, его воспитательное воздействие, авторитет учителя, умение увлечь учащихся содержанием своего предмета. Авторитет учителя – самая важная предпосылка для обучения и воспитания в младших классах.

Основы учебной деятельности закладываются именно в первые годы обучения. Учебная деятельность должна, с одной стороны, строиться с учетом возрастных возможностей детей, а с другой – должна обеспечить их необходимой для последующего развития суммой знаний [9, с. 99].

Ученик должен ответственно относиться к учебе, сознавать ее общественную значимость, подчиняться требованиям и правилам школьной жизни. Для успешной учебы ему необходимо иметь разные познавательные интересы, достаточно широкий умственный кругозор.

Ученику совершенно необходим тот комплекс качеств, который организует умение учиться. Сюда входят понимание смысла учебных задач, их отличие от практических, осознание способов выполнения действий, навыки самоконтроля и самооценки [10, с. 345]. Итак, сущность познавательных интересов как педагогической проблемы состоит в том, что интерес выступает как особый аспект всех сторон обучения, воспитания и развития, усиливающий эффективность педагогических влияний на учащихся, обостряющий активность личности школьника, содействующий развитию поисковой творческой деятельности.

Таким образом, особенностями познавательных интересов младших школьников являются: действенность; эмоциональность; заинтересованность; любопытство; любознательность.

На развитие познавательных интересов влияют: одобрение и похвала учителя, родителей; авторитет учителя; внушение ребенку мысли, что учение серьезная напряженная работа; личный мотив учащегося; переживание учеником чувства удовлетворенности от своих достижений; ответственное отношение к учебе, осознание ее общественной значимости.

Литература:

1. Галицын, В.Б. Познавательная активность школьников / В.Б. Галицын. – М.: Советская педагогика, 1991. – 23 с.
2. Дусаевичкий, А.Г. Воспитывая интерес / А.Г. Дусаевичкий. – М.: Знание, 2004. – 80 с.
3. Щукина, Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе / Г.И. Щукина. – М.: Просвещение, 2007. – 160 с.
4. Меньшикова, Е.А. Психолого-педагогическая сущность познавательного интереса / Е.А. Меньшикова // Вестник ТГПУ. – 2008. – №3. – С.16 – 20.
5. Столяренко, Л.Д. Основы психологии / Л.Д. Столяренко. – Ростов н/Д: Феникс, 2000. – 672 с.
6. Фридман, Л.М. Психология детей и подростков / Л.М. Фридман. – М.: Просвещение, 1991. – 235 с.
7. Талызина Н.Ф. Педагогическая психология / Н.Ф. Талызина. – М.: Просвещение, 1999. – 224 с.
8. Щукина, Г.И. Проблемы познавательного интереса в педагогике/ Г.И. Щукина. – М.: Педагогика, 1971. – 456 с.
9. Мухина, В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество / В.С. Мухина. – М.: Академия, 1999. – 456 с.
10. Ильин, Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2011. – 512 с.

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, доцент Гапанович-Кайдалова Е.В.

Марина Котлевская

(Гомель, Республика Беларусь)

ТЕОРИТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ ДЕТЯМ С СИНДРОМОМ РАННЕГО ДЕТСКОГО АУТИЗМА

Ранний детский аутизм - это общее расстройство развития, определяющееся наличием нарушенного или аномального развития, которое, чаще всего, проявляется в возрасте до трех лет, и аномальным функционированием во всех сферах социального взаимодействия, общения и ограниченного, повторяющегося поведения [1].

Проблема раннего детского аутизма в настоящее время является одной из наиболее актуальных, что обусловлено, прежде всего, огромным ростом статистических показателей распространенности данного диагноза по всему миру. С каждым годом детей, больных аутизмом становится все больше, и они все больше нуждаются в коррекционной и психологической помощи. По статистике аутизмом в мире страдает более 10 миллионов человек. Несколько десятков лет назад на 10 000 жителей приходился один аутист. Каждый год их становится на 11–17% больше. По прогнозам ученых в 2020 году этим расстройством будет страдать каждый 30 житель планеты. А еще через 5 лет – каждый второй. По данным экспертов, в Беларуси сейчас около 10 тыс. детей с аутизмом [2]. В лучшем случае в статистике фиксируется каждый десятый случай, но чаще всего родители стесняются признать проблему.

Аутизм изучался многими учеными, которые рассматривали данное нарушение с разных позиций. Известнейшими учеными, занимающимися данной проблемой были: Л. Каннер, Г. Аспергер, С.С. Мнухин, Л. Уинг, Э. Орниц, К. Джиллберг и другие.

Основные симптомы РДА следующие:

- у детей практически отсутствует реакция на внешние раздражители: свет, звук погремушки и пр., позже сверстников начинает узнавать родителей, не проявляет привязанности к ним;
- ребенок отводит в сторону глаза, взгляд отсутствующий;
- жестикация у детей отличается от обычной, может и вовсе отсутствовать;
- уклоняется от прикосновения людей, даже родителей;
- возможен отказ от материнского молока;
- наблюдается задержка речевого развития, речь монотонна, неэмоциональна;

- повышенная тревожность;
- может наблюдаться ускоренный рост окружности головы.

С возникновением необходимости вхождения в социум признаки болезни становятся более явными, при отсутствии коррекции, изолированность человека с годами растет.

Многочисленные исследования показали, что существует несколько причин возникновения и развития аутизма:

- врожденные биологические факторы;
- хромосомные аномалии и нарушения обмена веществ;
- недоразвитие определенных долей мозга в сочетании с гиперразвитием других его областей [3].

Среди факторов, которые могут вызвать аутизм также: инфекции, наследственность, другие врожденные патологии, экология, интоксикация организма медикаментами, химическими веществами во время беременности и др. Самой распространенной в настоящее время является гипотеза о генетической природе раннего детского аутизма.

У детей с РДА всегда отмечают качественные нарушения социального взаимодействия. Они выражаются в форме неадекватной оценки эмоциональных сигналов, что заметно по отсутствию реакций на эмоции других людей или отсутствию модуляции поведения в соответствии с ситуацией; плохо используются социальные сигналы и незначительная интеграция коммуникативного и эмоционального поведения; особенно характерно отсутствие эмоциональной взаимности. Это состояние характеризуется также ограниченными интересами, повторяющимися и стереотипными поведением и активностью [4].

Характерные для аутизма специфические проявления дефекта меняются по мере роста ребенка, но на протяжении зрелого возраста этот дефект сохраняется, проявляясь в проблемах социализации, общения и интересах. Чем раньше специалисты начнут организацию помощи, тем меньше травмирует данный фактор психику ребенка, а значит и возможность стабилизации развития увеличится.

Нами были выделены основные направления психологической помощи детям с РДА: психологическое консультирование; психодиагностика; организация психокоррекционной работы; психологическое сопровождение; психологическая поддержка родителей детей с аутизмом.

Важным звеном в системе психологической помощи детям с РДА является психологическая коррекция.

На каждом этапе коррекционной работы решается своя содержательная задача. На первом этапе работы основной задачей было установление контакта для достижения возможности эмоционально тонизировать ребенка. Второй этап психологической работы нацелен на формирование устойчивого пространственно - временного стереотипа занятия. Третий этап - формирование смыслового стереотипа занятия. Четвертый этап связан с развитием сюжетной игры, в которой все больше выделяется активность самого ребенка, формируются социально адекватные способы его самоутверждения.

Коррекционное воздействие направлено, главным образом, на выработку адаптационных возможностей ребенка на бытовом уровне и на налаживание эмоционального контакта со взрослыми людьми [5].

В соответствии с содержанием задачи каждого этапа производится подбор конкретных методов и форм коррекционной работы.

По своему характеру психологическая помощь может осуществляться в различных формах: рекомендательных, диагностических, а также в психокоррекционных и психотерапевтических воздействиях.

Выделяют четыре базовых принципа психологической помощи детям с аутизмом: принцип личностного подхода, каузальный принцип, принципы комплексного и деятельностного подходов [6]. Прежде всего, в процессе психологической помощи необходимо учитывать не отдельные нарушенные функции, например уровень интеллекта или степень тяжести аффективной патологии ребенка, а личность ребенка в целом, со всеми ее индивидуальными особенностями. Тем самым будет реализован принцип личностного подхода к ребенку. Второй важнейший принцип — каузальный. Психологическая помощь детям с ранним детским аутизмом должна быть больше сконцентрирована не на внешних проявлениях нарушений в развитии, а на действительных источниках, порождающих эти отклонения. Реализация каузального принципа в процессе психологической помощи способствует устранению причин и источников отклонений в психическом развитии больного ребёнка. Третий принцип психологической помощи детям с ранним детским аутизмом — принцип комплексного подхода. Эффективность психологической помощи в значительной степени зависит от тщательного учета клинических и социально-педагогических факторов в развитии ребенка. Психолог должен владеть полной информацией о причинах и специфике заболевания ребенка, о предстоящей тактике лечения, перспективах медицинской реабилитации. Четвертый принцип — принцип деятельностного подхода. Психологическая помощь должна осуществляться с учетом ведущего вида деятельности, доступной ребенку. Если это дошкольник, то в контексте игровой деятельности, если школьник, — учебной. Кроме того, особенно в процессе работы с аутичными детьми, необходимо ориентироваться на тот вид деятельности, который является аффективно значимым для ребенка.

Эффективность психологической помощи и в частности коррекционной работы связана с ранним ее началом, поскольку в этом случае мы имеем дело с еще не закрепившимся искажением развития и можем помочь естественному процессу формирования аффективной сферы ребенка. Психологическая помощь

должна осуществляться достаточно интенсивно в течение длительного времени. Кроме того, успешность работы напрямую зависит от установления эффективного взаимодействия специалистов с семьей ребенка, понимания близкими особенностей каждого этапа развития ребенка, выполнения ими рекомендаций специалистов.

В более позднем возрасте, когда у аутичного ребенка накапливается отрицательный опыт контакта и утверждается негативизм к взаимодействию, закрепляются механизмы аутистической защиты, снижается пластичность и отзывчивость к воздействию взрослого, формируются и фиксируются устойчивые способы стереотипной аутистимуляции, в которой часто объединяются впечатления разных уровней, складывается привычка к определенному образу жизни, утверждаются тенденции искажения психического развития, процесс коррекции идет значительно сложнее и предполагает длительную дезактуализацию аутистической защиты, перестройку не только ненормально сформированных механизмов отдельных уровней, но их патологически сложившегося взаимодействия.

Разрабатывая основы и принципы психокоррекционной работы с детьми-аутистами, психологи рекомендуют придерживаться следующих правил:

- сохранять приемлемую для ребенка, «безопасную» дистанцию в общении;
- предоставлять ребенку возможность заниматься любимым занятием, если он хочет, то в одиночестве;
- учить ребенка способам обследования окружающих предметов;
- формировать у ребенка стереотипы бытовых навыков;
- поощрять ребенка к речевым коммуникациям, разнообразить речевые реакции;
- формировать навыки поведения в стрессовых ситуациях, ситуациях эмоционального дискомфорта, страха и т.п.

Все эти рекомендации реализуются при условии хорошего контакта ребенка и взрослого.

Психологическая помощь детям с РДА отличается от психологической помощи детям с другими нарушениями в психическом развитии как по целевой направленности, так и по организации и динамике процесса работы с таким ребенком. Нами были определены следующие особенности психологической помощи детям с РДА:

1. Психологическая помощь детям с РДА заключается в том, чтобы помочь ребенку адаптироваться к коллективу с перспективой дальнейшей социализации. Мероприятия в этом направлении должны реализовываться комплексно (с участием дефектологов, педагогов, логопедов, психологов) на фоне медикаментозного лечения, назначенного психиатром.

2. Работа всех специалистов должна быть взаимосвязана и определена в индивидуальной программе развития ребенка. В связи с симптоматикой РДА педагогам и психологам необходимо вовлечь ребенка в совместную деятельность, чему будет способствовать использование разнообразных форм взаимодействия с ребенком-аутистом через обогащение его эмоционального и интеллектуального опыта.

3. Преодолеть проявления аутизма возможно только с участием в коррекционном процессе родителей. Началом работы будет просветительская деятельность психолога, задача которого – объяснить родителям особенности мирозащиты их ребенка. Их же задача – создать комфортную обстановку ребенку, обеспечить чувство защищенности и уверенности.

Работа с родителями аутичного ребенка является крайне важной.

Психолог работает над межличностными отношениями в семье не только в плане мать – ребенок с аутизмом, но и мать – отец, мать – здоровый ребенок и другие члены семьи, это необходимо для создания оптимальной психологической обстановки в семье, адекватного понимания состояния и проблем ребенка-инвалида. Коррекция таких отношений важна для уменьшения состояния растерянности у родителей, мобилизацию возможностей взаимодействия с ребенком, создание модели социальных ожиданий и адекватных воспитательных мер, формирование в родительском отношении позиции принятия ребенка.

В целом, выносливость и успешность адаптации семьи зависит от её сплоченности, от включенности в семейные проблемы всех членов семьи, от того, как семья оценивает перспективы развития аутичного ребенка и от того, какую социальную и психологическую поддержку получает семья.

Литература:

1. Никольская, О.С. Аутичный ребенок. Пути помощи / О.С. Никольская, Е.Р. Баенская, М.М. Либлинг. - М., Теревинф, 2007. – 143 с.
2. Орлов, А.Л. Исследование разработанности проблемы детского аутизма в Республике Беларусь [Электронный ресурс] / А.Л. Орлов, Д.В. Васнев. – URL: [http:// samlib.ru/o/orlow_a_/issledowanierazrabotannostitemyautizma.shtml](http://samlib.ru/o/orlow_a_/issledowanierazrabotannostitemyautizma.shtml)
3. Питерс, Т. Аутизм: от теоретического понимания к педагогическому воздействию / Т.Питерс. - СПб.: Институт специальной педагогики и психологии, 1999. – 192 с.
4. Шрамм, Р. Детский аутизм / Р. Шрамм. – Екатеринбург: Рама Паблишинг, 2013. - 208 с.
5. Мамайчук, И.И. Помощь психолога детям с аутизмом / И.И. Мамайчук. – СПб.: Речь, 2007. – 288 с.
6. Аршатская, О.С. Психологическая помощь ребенку раннего возраста при формирующемся детском аутизме/ О.С. Аршатская // Дефектология. – 2005. – № 2. – С.46 – 56.

Научный руководитель:
старший преподаватель Шаньгина Н. А.

Ольга Куницкая
(Гомель, Республика Беларусь)

ПРИЧИНЫ И СТАДИИ РАЗВИТИЯ ТРУДОГОЛИЗМА

В настоящее время трудоголизм приобретает все большее распространение. По данным компании HeadHunter и белорусского портала TUT.BY (совместный проект РАБОТА.TUT.BY), в ходе опроса 643 человек в 2012 году, выяснилось, что почти половина белорусов считают себя трудоголиками [1].

При этом отношение к трудоголизму в обществе изменилось. Если ранее принималось во внимание и одобрялась способность трудоголика увеличить результаты профессиональной работы, то сегодня трудоголизм считают самостоятельной формой расстройства влечений и поведения, акцент смещается на негативные последствия его развития для личности.

Проблему развития трудоголизма рассматривали Д. Айленд, М. Макловиц, Л. Макмиллан, Б. Робинсон, К. Скотт, Т. Энджи, Т. Нг и другие. В частности, исследователи изучали личностные качества трудоголиков, общую склонность к аддикции, организационную культуру на рабочем месте, воспитание в семье и обществе.

Особое внимание уделяется изучению причин трудоголизма. Так, ряд психологов рассматривают **трудоголизм как следствие воспитания семьи и общества**. В частности, М. Макловиц считает, что причины возникновения трудоголизма имеют свои корни в далеком прошлом, а точнее, в детстве [2]. Многие родители пытаются внушить ребенку, что похвалу и любовь нужно заслужить с помощью хорошего поведения, отличных оценок и т.п. Кроме того, родители-трудоголики могут подавать пример своим детям.

Трудоголизм как следствие отсутствия организационной культуры на рабочем месте. Трудоголизм также может быть связан с аддиктивными свойствами организации, которые представляют собой закрытую систему, подавляющую способность своих сотрудников к самостоятельному мышлению и восприятию многих явлений, выходящих за рамки концепции этой системы. Согласно известному закону Парето, 20% сотрудников выполняют 80% работы [2], поэтому, когда в рабочий коллектив приходит эффективный сотрудник, то работодатель воспринимает его как находку. Развитию трудоголизма также способствует постоянный мелочный контроль со стороны начальства, так как подобные проверки основаны на недоверии к человеку, неуважении его личности и возможности самореализации.

Трудоголизм как следствие бегства от проблем в личной жизни. Б. Робинсон описал трудоголизм как ситуацию, когда человек предпочитает трудиться, чтобы уйти от переживаний о своем эмоциональном состоянии и по поводу проблем в личной жизни [2]. Для такого человека работа становится своего рода психологической защитой. Это попытка сбежать от действительности, от одиночества, тревоги, страха, а также предлог не решать свои проблемы.

Боязнь или неумение общаться и страх одиночества. Патологическое стремление человека работать может объясняться тем, что вне работы его ждет какая-то социальная среда, с которой он не может (или не умеет) адекватно общаться. Одиночество – еще одна причина трудоголизма. Одинокие люди предпочитают больше работать, если есть такая возможность.

Низкая самооценка. «Любовь» к работе может быть вызвана страхом увольнения, несоответствия требованиям, неудачи. Таким образом, именно низкая самооценка заставляет засиживаться допоздна, работать по выходным и в праздники, брать работу на дом, доводить даже несущественные дела до совершенства и бесконечно ездить в командировки.

«Уход» от болезни. Человек, испытывающий трудности, вызванные заболеванием, нередко ищет подтверждения сохранности своей производительности, вновь и вновь заставляя себя работать.

Попытка компенсировать потерю близкого человека. Окунуться с головой в работу в подобной ситуации оказывается лучше, чем искать забвения в чем-то другом.

Потребность в признании другими людьми. Работа может стать средством подтверждения собственной ценности или состоятельности, что характерно для мужчин, имеющих цель построить карьеру, а также для женщин, испытывающих трудности в реализации своей женственности.

Семейные неурядицы. От них в работу просто сбегают. Проблемы в семье – одна из самых распространенных причин чрезмерного увлечения работой.

Отлынивание от дел. Зачастую уход в работу – это способ избежать того, что либо не получается, либо не хочется делать. Трудоголизм – очень удобная позиция. Всегда можно сказать, что нет времени [3].

Трудоголизм как следствие высокой потребности в активности. Еще одной вероятной причиной развития трудоголизма называют врожденную высокую потребность в интеллектуальной и (или) физической активности. Как было показано Ю.Н. Чусовым и В.А. Сковородко, с высокой потребностью в активности встречается больше лиц мужского пола, чем женского, этим они объясняют тот факт, что трудоголиков-мужчин больше [3].

Трудоголизм как частное следствие перфекционизма и педантизма. Человек, стараясь выполнить все в наилучшем виде, постоянно перепроверяет себя, совершенствует свои способы труда, стремится улучшить качество. Трудоголик не доверяет себе, поэтому готов постоянно жить работой [3].

В своем развитии трудоголизм проходит несколько стадий, описание которых представлено в целом ряде исследований (В. Гросс, А.Н. Кошелев, Л. Макмиллан, Б. Робинсон, Т. Энджи).

По мнению А.Н. Кошелева, в развитии трудоголизма можно выделить следующие основные фазы:

зарождение, развитие, перерождение – исчезновение [4].

Фаза зарождения трудоголизма, как правило, проходит незамеченной. Человек задерживается на работе, думает о ней в свободное время, ограничивает свои интересы рабочими, и его личная жизнь постепенно отходит на второй план: семья и друзья становятся все менее важными [3].

Основными критериями, по которым можно определить, что трудоголизм зародился – сформировался, являются:

– *продолжительность рабочего дня более 12 часов, на протяжении нескольких месяцев*. В данном случае следует учитывать, необъективное увеличение рабочего дня. К примеру, если существует реальная причина, по которой необходимо увеличить рабочий день – производственная необходимость, то это не является трудоголизмом. Если же такой насущной потребности не наблюдается, но, при этом происходит постоянное увеличение продолжительности трудовой деятельности в течение длительного периода времени, то можно говорить о том, что трудоголизм уже зародился;

– *снижение результативности трудовой деятельности, при одновременном увеличении затрачиваемых для ее осуществления ресурсов, в том числе и временных*. Для отслеживания этого критерия можно, например, выделить какой либо вид деятельности, который Вы выполняли раньше и осуществляете на настоящий момент времени и проследить, сколько времени уходило раньше и сколько уходит сейчас для ее выполнения. Если разница явно указывает на то, что раньше для этого требовалось намного меньше времени, чем сейчас, то это свидетельствует о наличии трудоголизма;

– *потеря скорости и оперативности решения поставленных целей и задач*;

– *заторможенность реакции* [4].

Особенностью трудоголизма является то, что в фазе зарождения, когда еще не произошли глубинные изменения психики и организма, он приносит существенные положительные результаты. Этот период длится примерно от двух до четырех месяцев. В этот период возрастают результаты труда, выражающиеся, например, в увеличении доходов, карьерном росте и так далее.

Фаза развития трудоголизма отличается таким состоянием, в котором увеличение ресурсов, затрачиваемых на осуществление профессиональной деятельности, не только не приносит соизмеримого увеличения ее результатов, но и наблюдается устойчивая тенденция к снижению результативности трудовой деятельности [4]. В фазе развития трудоголизм последовательно проходит следующие основные этапы:

– *достижение точки, после которой увеличение затрачиваемых ресурсов, не приводит к увеличению результативности трудовой деятельности в этой стадии жизненного цикла трудоголизма*. На этом этапе развития трудоголизма человек тратит все большее количество ресурсов, но результаты профессиональной деятельности остаются прежними. Когда это состояние достигнуто, формируется стойкая неудовлетворенность собой;

– *раздражение на самого себя*. Так как, увеличение затрачиваемых ресурсов не ведет к увеличению результатов профессиональной деятельности, у человека, формируется устойчивое недовольство собой, что может проявляться в различных формах, например, гнев, злость на себя, раздражение. Результатом подобного рода состояния является то, что достигнуть новых рубежей, либо же остаться на прежних показателях результативности становится невозможным. Рост ресурсов, затрачиваемых на трудовую деятельность, несет только временное увеличение ее результативности;

– *увеличение ресурсов, затрачиваемых на осуществление профессиональной деятельности, приводит к снижению ее результативности*. Это, уже хроническое состояние, и сам человек, подверженный трудоголизму редко замечает, что сколько бы долго он не работал, результат от этого не увеличится. Особенность этого этапа состоит еще и в том, что человек уже не может самостоятельно контролировать объемы ресурсов, затрачиваемых на профессиональную деятельность, они постоянно увеличиваются. В этой стадии еще незаметны негативные последствия трудоголизма, а происходит только увеличение затрачиваемых ресурсов, при снижении результативности профессиональной деятельности. Сами по себе еще не произошли серьезные нарушения в психофизиологической сфере, так как снижение результативности профессиональной деятельности компенсируется увеличением затрачиваемых ресурсов;

– *уход в надрыв – использование ресурсов, необходимых для выполнения профессиональной деятельности, на пределе их возможности*. Суть этого этапа сводится к тому, что при выполнении профессиональной деятельности, ресурсы психики и организма используются не только сверх допустимой нормы, но и одновременно с этим не происходит их восстановления. Человек находится в состоянии хронической усталости, происходит нарушение сна. На базе этого состояния формируется следующая стадия – стадия опустошения;

– *психологическое и физиологическое опустошение*. Так как ресурсы психики и организма подорваны и находятся на конечной стадии истощения, возникает состояние потерянности и опустошенности. Находясь в этой стадии жизненного цикла трудоголизма, у человека, фактически нет сил работать. Он хочет работать, так как работа есть спасение и бег от проблем, но сил уже нет.

Фаза перерождение – исчезновение. Надорванный физиологический и психологический ресурсный потенциал не только не позволяет увеличивать результативность трудовой деятельности, но и приводит к резкому ее снижению [4]. Состояние, когда сколь долго бы человек не работал, результаты его работы снижаются, является отличительной особенностью третьей фазы трудоголизма. Существуют два

основных варианта дальнейшего развития ситуации:

– *осознание того, что психика и организм надорваны и нужно что-то делать*. Оно происходит крайне редко, приводит к разочарованию, поскольку кроме работы ничего нет. После наступления той точки, в которой появляется отвращение к профессиональной деятельности, вполне вероятен переход трудоголизма в профессиональное выгорание. Тогда выполнение профессиональной деятельности становится невозможным как по объективным причинам (надорванность ресурсного потенциала психики и организма), так и по субъективным (отвращение и отторжение профессиональной деятельности). Крайне редко человек, после прохождения третьей фазы жизненного цикла трудоголизма и осознания того, что с ним происходит, может остаться в профессии;

– *мобилизация ресурсов психики и организма, продолжение работы в прежнем режиме с целью достижения новых профессиональных рубежей*. В этом случае, несмотря на надорванность организма и психики, происходит увеличение объемов профессиональной деятельности, но трудоголизм приобретает характер хронического, что сопровождается изменениями в психике и физиологии.

Таким образом, на основании анализа литературы нами были выделены такие причины развития трудоголизма, как: воспитание в семье, пример родителей; отсутствие организационной культуры на рабочем месте; бегство от проблем в личной жизни; высокая потребность в активности; перфекционизм и педантизм. В своем развитии трудоголизм проходит следующие основные этапы: продромальный, зарождение, развитие, перерождение – исчезновение.

Литература:

1. Белорусы в трудоголизме смогут конкурировать с японцами // news.tut.by – 2012. – 30 авг. – URL: <https://news.tut.by/society/307840.html> – Дата доступа: 24.12.2017.
2. Барабанщикова, В.В. Представления о вовлеченности в работу и трудоголизме в современных психологических исследованиях / В.В. Барабанщикова, О.А. Климова // Национальный психологический журнал. – 2015. – № 1 (17). – С.52 – 58.
3. Ильин, Е.П. Работа и личность. Трудоголизм, перфекционизм, лень / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2011. – С. 119–134.
4. Кошелев, А.Н. Синдром «Белого воротничка» или профилактика «Профессионального выгорания» / А.Н. Кошелев. – М.: Наука, 2000. – С. 56–99.

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, доцент Гапанович-Кайдалова Е.В.

Анна Матюшенко

(Гомель, Республика Беларусь)

ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПОДРОСТКА

В психологии существует целый ряд подходов к пониманию эмоционального интеллекта: когнитивная способность, связанная с переработкой эмоциональной информации (И.Н. Андреева, Х. Вайсбах, У. Дакс, Д. Крузо, Д.В. Люсин, Дж. Мэйер, Е.А. Орел, П. Сэловей); сочетание когнитивных способностей и личностных характеристик (Д. Гулмен); некогнитивная способность, знания и компетентность, которые дают возможность человеку успешно справляться с различными жизненными ситуациями (Р. Бар-Он); способности к пониманию своих и чужих эмоций и управлению ими (И.Н. Андреева, Ю.В. Люсин).

Особую актуальность приобретают исследования эмоционального интеллекта в подростковом возрасте, в этот период индивид имеет повышенную возбудимость, импульсивность, на которые накладывается, часто неосознанное, половое влечение.

Подростковый возраст – стадия онтогенетического развития между детством и взрослостью (от 11-12 до 16-17 лет), которая характеризуется качественными изменениями, связанными с половым созреванием и вхождением во взрослую жизнь. Основным лейтмотивом психического развития в подростковом возрасте является становление нового, еще достаточно неустойчивого, самосознания, изменение Я-концепции, попытки понять самого себя и свои возможности. В этом возрасте происходит становление сложных форм аналитико-синтетической деятельности, формирование абстрактного, теоретического мышления. Важное значение имеет возникающее у подростка чувство принадлежности к особой «подростковой» общности, ценности которой являются основой для собственных нравственных оценок [1].

Подростковый возраст имеет ряд специфических особенностей, связанных с развитием эмоционально-волевой сферы личности: возникновение рефлексии, ведущей к развитию самоанализа; появление особого интереса к своим переживаниям; неудовлетворенность внешним миром; уход в себя; появление чувства исключительности; стремление к самоутверждению; противопоставление себя окружающим [2].

У подростка отмечают господство шизотимических черт в характере: замкнутости, аутизма, т.е. жизни в себе, ухода внутрь, расщепления психики, но наряду с этим все отмечают, что переходный период – это возраст подъема социальной и коллективной жизни, возраст любви и дружбы, стремления к другому человеку, начала серьезной общественной и политической работы. У подростков отмечено экспериментальными исследованиями наличие эйдетики, т. е. примитивной формы памяти, носящей ярко образный и эмоциональный характер и определяющей образный характер всего мышления, но не менее характерен для этого возраста и переход к абстрактному мышлению, начало мышления в понятиях, общий интеллектуальный подъем. Одни говорят, что это возраст эйдетики; другие, что это возраст алгебры. Те и другие одинаково правы. К. Гроос видит в этом возрасте возвращение к господству инстинктов; все согласно называют его возрастом полового созревания. Но вместе с тем это возраст созревания личности и мирозерцания [3].

Ст. Холл впервые описал амбивалентность и парадоксальность характера подростка, выделив ряд основных противоречий, присущих этому возрасту. У подростков чрезмерная активность может привести к изнурению, безумная веселость сменяется унынием, уверенность в себе переходит в застенчивость и трусость, эгоизм чередуется с альтруистичностью, высокие нравственные стремления сменяются низкими побуждениями, страсть к общению сменяется замкнутостью, тонкая чувствительность переходит в апатию, живая любознательность – в умственное равнодушие, страсть к чтению – в пренебрежение к нему, стремление к реформаторству в любовь к рутине, увлечение наблюдениями – бесконечные рассуждения Ст. Холл по праву назвал этот период периодом «бури и натиска» [4].

В становлении личности подростка ключевую роль играет эмпатия. Она способствует установлению межличностного взаимодействия, определяет нравственные качества, круг общения подростка. С ее помощью подросток приобщается к миру переживаний других людей, формирует представление не только о своих ценностях, но и о ценностях других людей.

Как считает В.Г. Казанская, подросткам свойственно застревать на своих эмоциях, как положительных, так и отрицательных. В результате подростки, особенно девочки, иногда буквально «купаются в своих переживаниях». И без особого энтузиазма реагируют на попытки окружающих помочь им, увлечь каким-нибудь конкретным делом [5].

Ю.В. Давыдова исследовала сущностные признаки, структуру и особенностей эмоционального интеллекта в подростковом возрасте и выявила, что эмоциональный интеллект в подростковом возрасте является устойчивой гетерогенной категорией, функциями которой являются обеспечение успешности деятельности, оптимизация и гармонизация процессов внутриличностного и межличностного взаимодействия. Развитие эмоционального интеллекта и его сущностных признаков носит количественный характер: к старшему подростковому возрасту большее число детей демонстрируют высокую способность распознавать эмоции других людей и проявлять эмпатию. Факторный анализ позволил выделить в его структуре два фактора: внешний – «понимание эмоций» и внутренний – «эмоциональная саморегуляция». В подростковом возрасте отличия в различных показателях эмоционального интеллекта выражены в наибольшей форме [6].

В подростковом возрасте существует связь контроля поведения, совладания и психологических защит (И.И. Ветрова). В контексте эмоционального интеллекта контроль поведения как феномен саморегуляции, основанный на ресурсах индивидуальности (когнитивных, эмоциональных, волевых способностях) и их интегративности, – создает индивидуальный паттерн саморегуляции

Стиль совладания у мальчиков более подвержен изменениям, чем у девочек, у которых наблюдается большая вариативность в выборе способов преодоления трудных жизненных ситуаций. Мальчики на протяжении чаще используют стратегии отвлечения, девочки отдают предпочтение эмоциональным стратегиям совладания. Процесс становления стилей совладания происходит за счет изменения количества и качества связей между копинг-стратегиями и шкалами контроля поведения. При этом количество связей у мальчиков повышается на протяжении 14-18 лет, а у девочек наоборот снижается [7].

В подростковом возрасте существуют полоролевые различия эмоционального интеллекта. Ряд исследователей (И.Н. Андреева, А.А. Александрова, Ю.В. Давыдова) указывают на гендерные различия в выраженности компонентов эмоционального интеллекта у подростков. Авторы едины во мнении, что у мальчиков, по сравнению с девочками, уровень эмоционального интеллекта в целом ниже. По мнению И.Н. Андреевой, у девушек общий уровень эмоционального интеллекта связан в первую очередь с когнитивными процессами понимания и осмысления эмоций, а у юношей – в большей мере с качеством межличностных связей [8].

Эмоциональный и социальный интеллект в младшем подростковом возрасте представляют собой формы практического интеллекта, имеющие ряд общих черт. Так, установлена прямая связь между самомотивацией и межличностным взаимодействием; прямая связь между эмпатией и пониманием и интерпретацией невербального поведения; прямая связь между распознаванием эмоций и пониманием чувств, намерений участников коммуникации [9].

По результатам исследования А.А. Александровой, у подростков 12-13 лет низкий уровень эмоционального интеллекта и высокий уровень эмпатии. Это может свидетельствовать о неспособности многих подростков выражать свои чувства, связывать невербальные или жестовые символы с чувствами. Причем, девочки сильнее могут сопереживать другому человеку, чувствовать то, что чувствует другой,

испытывать те же эмоциональные состояния, идентифицировать себя с другими. Большое разнообразие способов проявления эмоций у девочек, возможно, объясняется тем, что у них способность к вербализации эмоций развивается раньше и формируется быстрее, чем у мальчиков [10].

И.Н. Андреева показывает, что уровень развития эмоционального интеллекта в юношеском возрасте взаимосвязан с индивидуальными проявлениями самоактуализации. Также этот автор отмечает, что высокоразвитый внутриличностный эмоциональный интеллект способствует естественности эмоциональных проявлений и позитивному отношению к себе, которые, в свою очередь, дают возможность устанавливать глубокие и тесные взаимоотношения с другими людьми [8].

Когда у подростка отмечается низкий уровень эмоционального интеллекта, это способно привести к закреплению комплекса качеств – алекситимии. Она связана с низким уровнем способностей к определению чувств, их различению, трудностями в отображении чувств и в описании их окружающим людям. Алекситимия – психологическая характеристика личности, включающая следующие особенности: затруднение в определении и описании (вербализации) собственных эмоций и эмоций других людей; затруднение в различении эмоций и телесных ощущений; снижение способности к символизации, в частности к фантазии; фокусирование преимущественно на внешних событиях, в ущерб внутренним переживаниям; склонность к конкретному, утилитарному, логическому мышлению при дефиците эмоциональных реакций [9].

Если у подростка отмечается высокий эмоциональный интеллект, то это способствует уравновешенности в социальных отношениях, дружелюбности и постоянному пребыванию в отличном настроении, он не подвержен страху и не склонен к тревожным размышлениям. Он ответственен в отношении людей и начатых дел, охотно берет на себя ответственность и придерживается этических принципов, в общении с другими доброжелателен и заботлив. Его эмоциональная жизнь богата событиями, но в надлежащих пределах. Он пребывает в согласии с самим собой, с другими и с обществом, в котором живут [11].

Таким образом, нами были выделены следующие особенности эмоционального интеллекта в подростковом возрасте:

- эмоциональный интеллект становится все более устойчивым и его развитие носит количественный характер. Подросток становится более способным к интенсивным и разнообразным эмоциям, а также становится более способным к их торможению волевым усилием;

- к старшему подростковому возрасту большее число детей демонстрируют высокую способность распознавать эмоции других людей и проявлять эмпатию; развиваются способности к их саморегуляции;

- в подростковом возрасте отличия в различных показателях эмоционального интеллекта выражены в наибольшей форме;

- у девочек эмоциональный интеллект развивается раньше и формируется быстрее, чем у мальчиков, что связано с социальной детерминацией; у девочек общий уровень эмоционального интеллекта выше, связан в первую очередь с когнитивными процессами понимания и осмысления эмоций, а у мальчиков – в большей мере с качеством межличностных связей;

- уровень развития эмоционального интеллекта у подростков будет в большей степени взаимосвязан с индивидуальными проявлениями самоактуализации;

- высокий эмоциональный интеллект способствует уравновешенности в социальных отношениях, дружелюбности и постоянному пребыванию в отличном настроении, развитию ответственности, ответственности, стремлению придерживаться этических принципов; низкий уровень эмоционального интеллекта может привести к закреплению алекситимии.

Литература:

1. Кондаков, И.М. Психология. Иллюстрированный словарь / И.М. Кондаков. – СПб.: «прайм – ЕВРОЗНАК», 2003. – 512 с.
2. Александрова, А.А. Гендерный аспект в изучении эмоционального интеллекта у подростков / А.А. Александрова, Т.В. Гудкова // Молодой ученый. – 2013. – №5. – С. 617 – 622.
3. Выготский, Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1982. – Т.2: Проблемы общей психологии. – 504 с.
4. Райс, Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс, К. Долджин. – 12-е изд. – СПб: Питер, 2010. – 816 с.
5. Казанская, В.Г. Подросток. Трудности взросления / В.Г. Казанская. – СПб.: Питер, 2008. – 282 с.
6. Давыдова, Ю.В. Гендерный аспект изучения эмоционального интеллекта подростков / Ю.В. Давыдова // Вестник РУДН. Серия: Психология и педагогика. – 2010. – №4. – С. 113 – 118.
7. Ветрова, И.И. Развитие регуляции поведения в подростковом возрасте: соотношение стратегий совладания, контроля поведения и психологических защит / И.И. Ветрова // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – №139. – С. 135 – 138.
8. Андреева, И.Н. Эмоциональный интеллект: исследования феномена / И.Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С. 78 – 86.
9. Александрова, А.А. Гендерный аспект в изучении эмоционального интеллекта у подростков / А.А. Александрова, Т.В. Гудкова // Молодой ученый. – 2013. – №5. – С. 617 – 622.

10. Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – 176 с.
11. Гоулман, Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман; пер. с англ.; под ред. А.П. Исаевой. – М.: АСТ МОСКВА, 2009. – 478 с.

Научный руководитель:
кандидат психологических наук, доцент Гапанович-Кайдалова Е.В.

Вадим Савченко
(Київ, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТРУКТУРИ КАР'ЄРНИХ СТРАТЕГІЙ ФАХІВЦІВ З ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ

За даними багатьох вчених оцінювання професійного становлення суб'єкта праці має бути комплексним з обов'язковим оцінюванням мотиваційних, рефлексивних та діяльнісних критеріїв. При цьому вважається, що активна побудова суб'єктом своєї професійної діяльності, її цілей, зовнішніх і внутрішніх засобів, умов, індивідуального стилю є активністю психічного відображення [1–7 та ін.].

Методологічно проблема професійного становлення особистості у професіогенезі пов'язується із розумінням особистості як творця свого життєвого і професійного шляху, ціннісних життєвих орієнтацій, життєвої стратегії та перспективи тощо. Вони є складними психічними утвореннями, що охоплюють раціональні, конкретно-почуттєві, емоційні та спонукальні складові й можуть бути розглянуті як критерії успішності професійного становлення [1, с. 274–283].

Отже, психологічний аналіз особистості, як суб'єкта професійної діяльності, повинен включати в себе характеристики фахівця як суб'єкта вітальних контактів зі світом, предметної діяльності, спілкування і самосвідомості, стратегій поведінки в ускладнених умовах [2, С. 21]. Саме тому під час професійно-психологічного відбору психодіагностика має бути спрямована на вимір не тільки ступеня розвитку професійно важливих якостей та інших елементів структури особистості, але й рівня мобілізаційних можливостей цих якостей, ступеня їхньої інтегрованості і взаємної компенсації [3, С. 384].

Будь-який професійний зріст, кар'єрна дія повинні бути доцільними, узгодженими з відповідною стратегією професійного розвитку, методичних основ дослідження якої, на сьогодні, в науковій літературі у повному обсязі не розкрито.

В контексті нашого дослідження першим критерієм оптимізації індивідуальної стратегії кар'єрного зростання фахівців з протидії кіберзлочинності є *глобальні життєві стратегії*, що включають в себе такі показники: відповідальність, регуляторно-особистісні властивості (або інструментальні властивості) самостійність, надійність і гнучкість; ієрархію цінностей і сфер самореалізації (усвідомлення сенсу діяльності), особистісні смисли професійної діяльності (місце професійно значущих цінностей в ієрархії цінностей і сфер професійного життя); рівень осмисленості життя, цілепокладання, планування, програмування, моделювання, оцінювання результатів професійного шляху [4, С. 211].

Глобальні життєві стратегії базуються на здатності особистості до організації власного життя, життєвих етапів і регуляції об'єктивно існуючих життєвих обставин. Вони відображені у можливості особистості як суб'єкта виробляти власні способи розв'язання постійно виникаючих протиріч між нормативними вимогами та індивідуальними особливостями і домаганнями особистості [5, с. 5–14].

Другим критерієм оптимізації індивідуальної стратегії кар'єрного зростання фахівців з протидії кіберзлочинності є *аутопсихологічна компетентність*, що включає показники професійної зрілості особистості, які переводять людину у статус особистості професіонала. До таких показників належать: інтелектуальна та поведінкова гнучкість, адаптивність, здатність управляти власним розвитком, висока мотивація досягнень, адекватна самооцінка в поєднанні з високим рівнем самосприйняття та самоповаги, самоідентифікація себе у професії, тому рівень аутопсихологічної компетентності може бути оцінений як уміння оптимально використовувати у професійній діяльності власний психологічний ресурс.

Аутопсихологічна компетентність являє собою уміння особистості розвивати і використовувати власні психологічні ресурси, створювати благоприємну для діяльності ситуацію шляхом зміни свого внутрішнього стану, набувати та закріплювати, контролювати знання, уміння та навички, перебудовуватися при виникненні непередбачуваних обставин, створювати вольову установку на досягнення значимих результатів. Її змістом є представленість у свідомості індивіда такого досвіду проживання психологічного змісту і ситуацій, який би був орієнтований на саморозвиток [6, с. 92–98].

Третім критерієм оптимізації індивідуальної стратегії кар'єрного зростання фахівців з протидії кіберзлочинності є *кар'єрні орієнтації*. Так, найважливішою детермінантою професійного шляху людини за Д. Сьюпером є її уявлення про свою особистість – “професійна Я-концепція”, яку людина втілює в серії кар'єрних рішень, часто несвідомо. У такому контексті, на думку ряду вчених, кар'єрні орієнтації являють собою смисли, які людина прагне реалізувати, вибираючи та роблячи кар'єру [6, 7].

Відповідно кар'єрні орієнтації – це є ціннісні орієнтації безпосередньо в кар'єрі, якими суб'єкт керується, вибираючи, визначаючи і моделюючи свій професійний і в цілому життєвий шлях; той зміст, що

людина хоче реалізувати у професійному розвитку, це індивідуальне поєднання і послідовність реалізації професійних задумів, пов'язаних з досвідом і активністю у сфері роботи упродовж усього життя. При цьому функція кар'єрних орієнтацій полягає в тому, що вони виступають як внутрішнє джерело кар'єрних цілей людини, виражаючи відповідно те, що є для неї найважливішим і має особистісний зміст у професійній діяльності. Система кар'єрних орієнтацій, таким чином, змістовно визначає шляхи для саморозвитку й особистісного росту, включаючи в себе одночасно їх напрям і способи здійснення [7, с. 82–84].

Таким чином, проведений психологічний аналіз дозволяє визначити основні особистісні чинники, які впливають на визначення індивідуальних стратегій кар'єрного зростання фахівців з протидії кіберзлочинності в процесі професіогенезу особистості.

Література:

1. Пасічна В.Г. Аналіз психологічної адаптації та особистісної трансформації безробітних у професіогенезі // Правничий вісник: зб. наук. праць Ун-ту «КРОК». – Вип. 24. – Київ, 2017. – С. 274–283.
2. Сыропятов О. Г. Стресс и преодолевающее поведение: методическое пособие / О.Г. Сыропятов, Н.А. Дзеружинская, Н.Г. Астафурова, Е.И. Аладышева. – К.: Полиграфический центр. – 2010. – 48 с.
3. Осьодло В. І. Особливості розвитку професійної самосвідомості офіцера в процесі професійного становлення / В. І. Осьодло // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [за ред. академіка С. Д. Максименка]. – Т. Х: Психологія навчання. Генетична психо-логія. Медична психологія. – 2011. – Вип. 19. – С. 383–396.
4. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.
5. Абульханова К. А. Психосоциальный и субъектный подходы к исследованию личности в условиях социальных изменений / К. А. Абульханова, М. И. Воловикова // Психологический журнал. – 2007. – Т. 28. – № 5. – С. 5–14.
6. Богатырева О.О. Психологические предпосылки карьерного роста / О.О. Богатырева // Вопросы психологии. – 2009. – № 3. – С.92–98.
7. Анцыферова Л. И. Развитие личности и проблемы геронто-психологии / Л. И. Анцыферова. – [2-е изд., испр. и дополн.]. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2006. – 512 с.

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент Шевченко Володимир Євгенович.

Ольга Числицька
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МЕЖОВИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ СТАНІВ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ДІЯЛЬНОСТІ ЗА ОСОБЛИВИХ УМОВ

Стан психічної сфери військових фахівців певним чином пов'язаний як з надійністю професійної діяльності, так і з індивідуальними якостями особистості в їх взаємозв'язку через систему відносин з навколишнім середовищем [1-8].

Основні положення нашого дослідження зводяться до висвітлення актуальності проблеми межових психологічних станів, які є не вирішеною проблемою як сучасної військової медицини, так і військової психології. Узагальнення тривалого досвіду професійного відбору та медико-психологічного супроводу військовослужбовців показує, що межові психологічні стани у військовослужбовців в особливих умовах воєнно-професійної діяльності носять масовий характер, а в період бойових дій спостерігаються у 100% особового складу військ. На даний час цій проблемі надається велике значення.

Механізми розвитку межових психологічних станів безсумнівно пов'язані з наявністю тих чи інших факторів ризику, акцентування уваги на яких дозволяє не тільки уточнити феноменологію розладів роботи психіки, але і визначити ймовірність їх виникнення, сприяючи цілеспрямованому виявленню осіб, які потребують заходів профілактичного і коригуючого впливу.

Аналіз отриманих нами результатів досліджень дозволяє виділити фактори ризику появи психічної дезадаптації у військовослужбовців, що приводить до різних межових нервово-психічних розладів [9, с. 69-76].

На наш погляд, до числа факторів ризику відносяться ознаки неблагополучної спадковості (психічні розлади у родичів, вживання алкоголю батьками тощо). Різні несприятливі фактори в анамнезі (виховання в неблагополучній або неповній сім'ї, екзогенні впливи на головний мозок: травми, інфекції, інтоксикації та інші); перенесені психогенні реакції і затяжні конфліктні ситуації в різні періоди життя); несприятливі для адаптації акцентуації характеру; невідповідність професійно важливих психологічних якостей характеру і структурі діяльності; наявність суттєвих відхилень у стані здоров'я (хронічні захворювання, наслідки перенесених травм і поранень); зниження мотивації на продовження роботи за фахом і служби в армії; наявність різних конфліктних ситуацій в тих чи інших сферах взаємовідносини, особливо службовій;

недостатня сформованість професійних навичок; погіршення показників професійної надійності (підвищення частоти помилкових дій, епізоди відмови від діяльності та інші).

Існування цих факторів безпосередньо не призводить до виникнення межових психологічних розладів, але, викликаючи напруження адаптаційних резервів і ускладнюючи узгоджене функціонування психічної сфери в цілому, особливо за екстремальних умов діяльності, певною мірою підвищують ризик розвитку психічної дезадаптації. Порушення ж психічної діяльності відбувається при безпосередньому впливі ряду дезадаптаційних чинників, що трансформують психіку військових фахівців, порушуючи стан рівноваги як з навколишнім середовищем, так і самого організму в цілому. До цього можуть приводити стан перевтоми, різні психотравми, які викликають ранні донозологічні порушення в психічній сфері і проявляються у вигляді конфліктних ситуацій, астеничного симптомокомплексу, підвищення невротизації, несприятливих психічних станів в процесі діяльності, що призводять до зниження професійної надійності фахівця.

Патогенез межових станів формується на основі патологічної реакції, яка поширюється на регулюючі центри головного мозку та органи-ефектори. В головному мозку основу патологічних змін формують ендогенізація процесу та утворення патологічної системи по І.П. Павлову. В сукупності патологічна реакція проявляється врівноважною, парадоксальною та ультрапарадоксальною фазами реакції відповіді організму на вплив етіологічного фактора. Патологічні реакції всередині однієї функціональної системи утворюються у вигляді симптомів, а на міжсистемному рівні – у вигляді синдромів. Диференціальний діагноз між здоров'ям і межовим станом встановлюється за патологічною реакцією.

У разі відсутності можливостей вирішення проблем, що виникають, і усунення відхилень в стані здоров'я, розвиваються межові психологічні розлади переважно у вигляді невротичних реакцій і психосоматичних порушень різного ступеня важкості, що вимагають проведення диференційованих заходів психологічної корекції і медичної реабілітації.

Розуміння особливостей формування межових психологічних станів у військовослужбовців за екстремальних умов діяльності в інтересах професійного відбору та подальшого психологічного супроводу дозволить зберегти досить високий рівень боєздатності різних категорій військових фахівців, своєчасно проводити заходи психофізіологічної корекції в системі надання їм медико-психологічної допомоги.

Література:

1. Шадриков В.Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. – М.: Наука, 1996. – 228с.
2. Корольчук М.С., Криворучко П.П., Марченко В.М. Военная психология (навчальний посібник). – К.: КВГІ, 1997. – 76 с.
3. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я: навч. посіб. / [Корольчук М. С., Крайнюк В. М., Косенко А. Ф., Кочергіна Т. І.]. – К.: Фірма "ІНКОС", 2002. – 272 с.
4. Ягупов В. Військова психологія: Підручник. – Київ: Тандем, 2004. – 656с.
5. Сафін О.Д. Психолого-акмеологічні основи професійного та особистісного самовдосконалення співробітників правоохоронних органів України: монографія / О.Д. Сафін, В.С. Сідак. – К.: НА СБУ, 2004. – 178с.
6. Бодров В.А. Психология профессиональной деятельности. Теоретические и прикладные проблемы. – М.: Институт психологии РАН, 2006. – 437с.
7. Галецька І., Сосновський Т. Психологія здоров'я: теорія і практика, Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 338с.
8. Шевченко В.Є. Актуальні напрями досліджень проблеми професійного здоров'я людини: матеріали XLV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. [«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»], (Переяслав-Хмельницький, 30-31 груд. 2017 р.). – Переяслав-Хмельницький, 2017. – С.161–162.
9. Шевченко В.Є., Котуза А.С. Сучасні організаційно-методичні аспекти психофізіологічного супроводу особового складу військових спецконтингентів: Монографія. – К.: "Науковий світ", 2010. – 356 с.

Володимир Шевченко
(Київ, Україна)

ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ОЦІНКИ ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ ЗА ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВ ДІЯЛЬНОСТІ

Вплив різноманітних психотравмуючих чинників за екстремальних умов діяльності сприяє розвитку патологічних відхилень психіки і зміни стану здоров'я в цілому. Межові стани, преморбідні особливості особистості військових фахівців визначають ступінь їх психічної дезадаптації, тип її течії в проекції на сферу відносин з навколишнім середовищем і результатами професійної діяльності. Встановлено, що розвиток психічних розладів на ранніх етапах може протікати поволі, без явних клінічних проявів, що ускладнює виявлення, а, отже, і проведення своєчасних психологічних і медико-профілактичних заходів [1, 2, 3, 4, 5, 6].

Крім цього, специфічні умови активної бойової діяльності викликають додаткову психічну травматизацію, сприяючи виникненню психічної дезадаптації і, в свою чергу, призводять до професійних ускладнень. Це вимагає оперативної оцінки психічного стану і необхідність проведення екстрених реабілітаційних заходів [1, 2].

З практичною метою, на наш погляд, доцільно виділяти групи за рівнями професійного здоров'я військовослужбовців, що відображають стан психіки в діапазоні від так званої абсолютної норми до початкових ознак патологічних розладів, з позицій „рівневого” підходу і функціонального діагнозу, що включає психологічний, медичний і соціальний (в тому числі професійний) аспекти. При цьому, значимість вказаного діапазону визначається вихідним і поточним станом психіки та основними факторами, що впливають на її зміни в процесі життєдіяльності і детермінують як динаміку; результатом професійної діяльності у вигляді комплексу показників і ступеня вираженості таких основних характеристик: спадково-анамнестичні, особистісні і медичні фактори ризику розвитку психічної дезадаптації, порушення в системі взаємовідносин, вираженість межових психологічних відхилень, показники професійної надійності та успішності діяльності.

На підставі вищевикладеного та отриманих результатів дослідження стану психіки військовослужбовців в зоні бойових дій [3, с. 69-76] пропонується виділення наступних груп професійного здоров'я за екстремальних умов діяльності:

Перша група професійного здоров'я – „практично здоровий”. Передбачається відсутність проявів патології психіки в даний час, стабільну емоційну стійкість протягом життя (відсутність виражених ознак відхилень в психічній сфері при впливі різних психотравмуючих чинників), високі або середні оцінки успішності професійної діяльності.

Друга група професійного здоров'я – „наявність несприятливих прогностичних ознак для професійної діяльності”. До них відносяться:

а) наявність несприятливих факторів спадкового характеру (психічні захворювання, алкоголізація родичів тощо);

б) наявність відхилень у психічній діяльності в анамнезі (труднощі адаптації, труднощі при навчанні у навчальному закладі, періодична короткочасна алкоголізація, різні поведінкові або гострі реакції на стрес та інші);

в) наявність різних конфліктних ситуацій міжособистісного спілкування, ознак емоційно вегетативної нестійкості, перевтоми, наслідків перенесених травм голови, нейроінфекцій, інтоксикацій, соматичних захворювань, які не перешкоджають виконанню професійних обов'язків;

г) наявність несприятливих особливостей особистості (образливість, ригідність, агресивність, психастенічність тощо), несприятливі для адаптації акцентуації характеру, невизначеної або негативною мотивації на військову професійну діяльність;

д) наявність несприятливих психічних станів, в тому числі виявлених за даними поточного експрес-контролю;

е) середні або низькі професійні здібності, які проявляються в невисоких оцінках успішності діяльності, наявність труднощів у професійній діяльності;

ж) наявність ознак посттравматичних стресових розладів з перевагою емоційних або поведінкових проявів.

Третя група професійного здоров'я – „наявність ознак психічної патології”. До неї можуть входити особи з клінічними ознаками психічних розладів різного походження, що зумовили стійке зниження здатності виконувати професійні обов'язки.

На наш погляд, практичне застосування наведених у цій роботі груп професійного здоров'я військовослужбовців дозволить на новому рівні диференційовано вирішувати проблему збереження професійного здоров'я та подовження професійного довголіття військових фахівців, які виконують службові обов'язки за екстремальних умов діяльності, а також визначити основні напрямки та принципи проведення заходів психологічного (психофізіологічного) забезпечення професійної діяльності та надання спеціалізованої медико-психологічної допомоги.

Література:

1. Сироп'ятко О.Г., Дзеружинська Н.О., Шевченко В.Є., Полевик Д.В. Психічне здоров'я і організація психологічної підготовки комбатантів: Монографія в 2 ч.: К., «ПП О.Г. Ростунов». – 2011. – 224с.
2. Швець А.В. Шляхи підвищення надійності професійної діяльності військовослужбовців Сил спеціальних операцій з використанням психофізіологічних засобів// Військова медицина України. – 2008. – Т.8, № 3. – С. 85–96.
3. Шевченко В.Є., Котуза А.С. Сучасні організаційно-методичні аспекти психофізіологічного супроводу особового складу військових спецконтингентів: Монографія. – К.: “Науковий світ”, 2010. – 356 с.
4. Сідак В.С., Шевченко В.Є. Проблемні питання з організації психологічного забезпечення у Збройних силах України в сучасних умовах: психологічний аналіз. Педагогічна і психологічна наука в Україні: зб. наук. пр. в 5 Т. – Т.2: психологія, вікова фізіологія та дефектологія. – К.: «Педагогічна думка», 2012. – С. 220–233.
5. Шевченко В.Є. Сучасні проблеми забезпечення професійного здоров'я та психологічної готовності до діяльності персоналу підрозділів Сил спеціальних операцій//Актуальні проблеми психології: зб.

- наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – Т.І: Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія/за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К.-Алчевськ: ЛАДО, 2013. – Вип.37. – С.327–331.
6. Шевченко В.Є., Савченко В.С. Психологічний аналіз діяльності персоналу оперативного складу спеціальних служб України//Вісн. нац. ун-ту оборони України. – Вип. 1 (48). – Київ, 2017. – С. 239–246.

СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА

**Олена Надточій
(Черкаси, Україна)**

ЖАНРОВИЙ СИНКРЕТИЗМ АНАЛІТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ КОМЕНТАРІЙНОГО ТИПУ

Розмивання жанрових меж публікацій, що виникло в результаті перебудови системи жанрів журналістики, спричинило появу нового термінологічного поняття „дифузія жанрів” – явище еволюційної трансформації усталених типів публікацій внаслідок їхньої інтерференції та взаємодії один з одним [1, с. 4]. У цьому аспекті варто говорити про поняття „синкретизм жанрів”, тобто формальне нерозрізнення, злиття різних жанрових ознак у межах однієї публікації. Коментар як жанр аналітики широко представлений на шпальтах сучасної періодики. Останнім часом дослідники констатують посилення процесу міжжанрової дифузії, що спричинило суттєві зміни у формальній та змістовій структурі медіаматеріалів усіх жанрових груп [10, с. 33]. Коментар сьогодні значно розширив свої межі, що виявилось у наявності характерних рис інших жанрів, а також у трансформації структури та стилю викладу таких матеріалів. Крім того, у межах власне цього жанру відбувається часткове стирання меж між різновидами коментарів, оскільки публікації у сучасній пресі практично не існують у „чистому” вигляді. Синкретизм у коментарі, на нашу думку, варто розглядати в таких аспектах: взаємодія коментарю й інформаційних жанрів; коментар і аналітика, у межах якої, крім синкретизму коментарю й інших аналітичних жанрів, вартою уваги є дифузія всередині жанру; симбіоз матеріалів коментарійного типу та художньої публіцистики.

Поєднання жанрових рис *інформаційної та аналітичної груп* матеріалів, на нашу думку, є нетиповим явищем, зважаючи на різний характер подання інформації, комунікативну мету та жанроутворювальні фактори. Очевидним є те, що чітко виокремити синкретичні інформаційно-аналітичні риси у публікаціях такого типу неможливо. У цьому контексті варто говорити про наявність певних формальних ознак інформаційних жанрів у аналітичних матеріалах. Коментар як жанр аналітики є матеріалом, автор якого прагне висловити власне ставлення до актуальних подій у формі стислого аналізу, оцінки чи прогнозу. Натомість, основною метою інформаційних жанрів є об’єктивний виклад поточних актуальних подій, явищ, процесів. Органічне поєднання суб’єктивного, характерного для коментарю, та об’єктивного, характерного для інформаційних жанрів, начал, на нашу думку, є неможливим.

Найбільш поширеним у медіапросторі є явище *синкретизму коментарю та аналітичних публікацій*, що пояснюється єдиною природою жанру. Очевидно, що для коментарю, як і для інших аналітичних жанрів, обов’язковою рисою є наявність аналізу. Аналіз у журналістиці виявляється у формі викладу взаємозв’язку причин та наслідків, проведенні паралелей, наявності оцінок, елементів прогностики, пошуку шляхів вирішення проблеми. Для аналізу явища синкретизму коментарю та аналітичних жанрів нами враховано такі критерії: форма викладу; постановка мети матеріалу; характер аналізу; структура матеріалу; прийоми та методи відображення дійсності.

На основі аналізу групи аналітичних жанрів можемо говорити про наявність великої кількості матеріалів, які містять ознаки **аналітичної статті та коментарю**. Такий симбіоз пояснюємо частковим збігом завдань вищезазначених жанрів, а саме: розширенням контексту, в якому автор здійснює розгляд коментованої проблеми, що наближає коментар до аналітичної статті. Отже, характерними жанровими ознаками матеріалів, які містять риси аналітичної статті, на нашу думку, є: 1) поєднання об’єктивного і суб’єктивного викладу, що виявляється у наявності емоційно забарвленої тези, характерної для коментарю, та фактичних доказів, які становлять основну частину аналітичної статті; 2) постановка запитань коментарю в контексті розширеного викладу причинно-наслідкових зв’язків між різними фактами, подіями, явищами, що є рисою аналітичної статті; 3) суб’єктивізм аналізу наведених фактів; 4) введення коментованої проблеми у широкий загальнокультурний контекст, що є особливістю аналітичної статті; 5) широта охоплення матеріалу, високий рівень узагальнення, показ шляхів вирішення проблеми, властиві аналітичній статті; 6) наявність типових структурних елементів коментарю та аналітичної статті: повідомлення про подію, формулювання запитань, виклад фактів, думок, деталей, взаємозв’язків між ними, показ шляхів виходу із ситуації або формулювання тез, які відображають ставлення автора до окресленої проблеми; 7) спільні методи та прийоми відображення дійсності: розроблення взаємозв’язків між фактами, що становить основну частину аналізу, використання індукції та дедукції, порівняння фактів, проведення аналогій, паралелей.

У матеріалах коментарійного типу також фіксуємо ознаки жанру **версії**. Відповідно до форми викладу, мети матеріалу, характеру авторського аналізу, структури матеріалу, прийомів та методів відображення дійсності можемо узагальнити характерні синкретичні риси цих жанрових форм: 1) поєднання фактажу та авторської інтерпретації; 2) постановка запитань у коментарі, які зумовлюють появу версії чи зумовлені нею; 3) збіг мети коментування і створення версії (показ причин та наслідків, прогноз майбутнього розвитку); 4) умовний характер (характерний для версії) авторського коментування; 5) використання типових для коментарю та версії прийомів відображення дійсності: деталізація,

проведення аналогій, розроблення взаємозв'язків між вихідним фактом та аргументами, які його коментують, що є елементами версії.

Цікавим прикладом жанрового синкретизму є матеріали коментарійного типу, що містять ознаки **рецензії**. Загалом, проаналізувавши велику кількість різножанрових матеріалів, можемо підсумувати, що рецензія за формально-змістовими ознаками є найближчою до коментарю. Типові синкретичні риси цих жанрових форм: 1) постановка запитань, які виникли у зв'язку із коментованою проблемою, у поєднанні із критичним відгуком автора, що є основою рецензії; 2) критичний аналіз аргументів, які коментують вихідний факт; 3) зумовлений жанровими вимогами суб'єктивізм викладу; 4) структурна побудова рецензії „головна теза – аргументація” сприяє найбільш повній реалізації головних завдань коментарю.

У межах дослідження явища синкретизму коментарю та аналітичних жанрів на особливу увагу, на нашу думку, заслуговує питання про дифузію всередині жанру. Так, **коментар спеціаліста** наближається до коментарю журналіста з ознаками аналітичної статті. Характерні особливості таких матеріалів: 1) типові ознаки коментарю спеціаліста, а саме: наявність фахової думки компетентного експерта, аргументація, експертний висновок; 2) журналістський спосіб відображення дійсності, характерний для журналістського коментарю; 3) адресність і емоційна забарвленість виступу спеціаліста, що є ключовою у коментарі журналіста; 4) широке охоплення дійсності, використання журналістського узагальнення, типізації, інтерпретації.

Таким чином, коментар спеціаліста, на нашу думку, максимально наближається до коментарю журналіста, зважаючи на зміну ролі, яку виконує експерт у певній галузі. Наявність таких матеріалів свідчить про появу нової форми вираження фахової інформації на сторінках сучасної періодики. Коментар спеціаліста, який раніше, як правило, публікували у спеціалізованих рубриках або включали до структури проблемного матеріалу, набув форми „самостійної” закінченої публікації. Спеціаліст у такому коментарі виконує роль журналіста, який встановлює взаємозв'язок із аудиторією, ставить запитання, формулює власні висновки і прогнози. Такий різновид синкретизму виявляється на рівні змісту та сприймання матеріалу аудиторією.

Симбіоз матеріалів коментарійного типу та художньої публіцистики, на нашу думку, також є яскравим прикладом органічного взаємоперетікання та розширення жанрових меж коментарю. На основі аналізу відповідних жанрових форм можемо твердити про активну взаємодію та нечіткість жанрових меж **коментарю й есе**. Це явище зумовлено схожою природою жанрів (індивідуальність сприйняття і оцінки факту, явища, особи) та появою нової комунікативної мети автора коментарю (намаганням здійснити максимально можливий вплив на аудиторію). На нашу думку, типовими рисами жанрових форм, які містять ознаки коментарю та есе є: 1) емоційно-експресивне забарвлення вихідного факту; 2) у коментуванні превалює особа автора, своєрідність його позиції, світоглядної настанови, типу мислення, що є характерною рисою есеїстики; 3) аргументи, які коментують вихідний факт, відзначаються підвищеним рівнем модальності¹; 4) зміщення акценту з типових завдань коментарю (спрямувати увагу на важливі факти, встановити взаємозв'язки між вихідним фактом та коментуванням, сформулювати прогноз) на емоційно-образне наповнення тексту; 5) поєднання асоціативно-емоційної структури, характерної для есе, та логічно-аргументованого викладу фактів, характерного для коментарю; 6) використання коментарійних (розроблення взаємозв'язків між фактами, деталізація, проведення паралелей, аналогій, інтерпретація текстів) та есеїстичних способів і прийомів представлення інформації (асоціації, парадокси, засоби художньої виразності, афористичність мови); 7) підвищення рівня комунікативної спрямованості коментарю, що виявляється у використанні засобів для створення адресації та авторизації, характерних для публіцистики загалом і для есе зокрема. Отже, коментар активно збагачується рисами жанру есе. Цьому сприяє поступовий відхід від форми „класичного” коментарю до більш емоційно забарвленого доказового суб'єктивного міркування автора з приводу певної проблеми. Подекуди надмірна есеїзація спричинює труднощі в практичному розрізненні жанру есе у „чистому” вигляді та жанру коментарю з ознаками есе.

Варто зазначити, що найбільш часто в медіа фіксуємо синкретичні форми, що містять ознаки коментарю та есе, а також коментарю та аналітичної статті. Але, на нашу думку, питання про розширення меж коментарю за допомогою вищезазначених жанрових форм не є однозначним. З одного боку, жанровий синкретизм у коментарі є закономірним явищем, зважаючи на загальні процеси дифузії жанрів, а також на часткову зміну комунікативної мети коментатора (не просто прокоментувати явище чи подію, а „зачепити” читача, здійснити емоційний вплив). З іншого боку, синкретичні коментарійні форми нівелюють роль „класичних” коментарів, що призводить до заміни аналітичності коментарю емоційністю публіцистики.

На нашу думку, коментарі із ознаками міжжанрової дифузії, як правило, не містять усіх обов'язкових складових „класичних” матеріалів коментарійного типу. Так, за нашими спостереженнями, автори часто не формулюють мету і запитання коментарю, а виклад коментування, здійснений крізь призму власного сприймання журналіста, подекуди є надто категоричним. Крім того, журналісти часто не розмежовують власне коментування, покликаного поставити вихідний факт у більш широкий контекст, та авторських тез, які виражають безпосереднє ставлення журналіста до зображуваних подій. Вихідні факти й коментування

¹ Семантична категорія модальності передає ставлення мовця до змісту його висловлювання цільової настанови, відношення змісту висловлювання до дійсності. Модальність може мати значення ствердження, наказу, побажання, припущення, достовірності, реальності чи нереальності [9].

медійники подають у певному емоційно забарвленому тоні, що відповідає заздалегідь окресленій авторській позиції. Тобто принцип „факт – коментар” уже не є визначальним правилом написання матеріалів коментарійного типу. Основними ознаками коментарів сьогодні є емоційна насиченість тексту, використання вдалих художньо-публіцистичних засобів вираження змісту, гучних заголовків тощо.

Загалом, в аспекті дифузії жанрових меж коментарю можемо виокремити такі основні тенденції розвитку цих текстів:

- 1) велику роль відіграє суб'єктивно-авторська інтерпретація подій;
- 2) посилення емоційності, полемичності викладу;
- 3) надмірний суб'єктивізм розповіді;
- 4) особливе значення має особистість автора (популярність, „брендовість” імені журналіста).

Отже, для коментарю сьогодні характерними є тенденції перетікання жанрових меж. Коментар значно наблизився до жанрів есе, аналітичної статті, „колонки”, рецензії. Це свідчить про інтенсивний процес дифузії у різножанрових групах публікацій. Так, сьогодні ми спостерігаємо підвищення рівня інтерпретації даних у матеріалах коментарійного типу, нехтування традиційним для „класичного” коментарю методом аналізу, тенденцію до зміни власне способу коментування, що виявляється у використанні емоційно маркованої лексики, гучних заголовків, змінах композиційної структури у зв'язку із взаємопроникненням жанрів.

Література:

1. Бершадская С. Жанровые особенности агрессивного текста / С. Бершадская // Коммуникация в современном мире: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Воронеж, 2008. – С. 4–5.
2. Гід журналіста: збірка навчальних матеріалів, складена за французькою методикою вдосконалення працівників ЗМІ / упорядн. Алла Лазарева – К., 1996. – 96 с.
3. Захарченко Н. Колонка: между эссе и комментарием / Н. Захарченко // Коммуникация в современном мире: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Воронеж, 2009. – С. 29–31.
4. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості: підручн. / В. Здоровега. – Львів: ПАІС, 2004. – 268 с.
5. Карпенко В. Газетні жанри як комунікативні форми журналістики: текст лекції для студентів Ін-ту журналістики / В. Карпенко. – К.: Інститут журналістики, 2002. – 37 с.
6. Ким М. Жанры современной журналистики / М. Ким – Санкт-Петербург: Изд-во Михайлова В. А., 2004. – 336 с.
7. Кройчин Л. Основы творческой деятельности журналиста / Л. Кройчин – СПб., 2000. – 168 с.
8. Кузнєцова О. Аналітичні методи в журналістиці: навч. посіб. / О. Кузнєцова. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 120 с.
9. Ралдугіна К. О. Модальність як логіко-філософська та лінгвістична категорія/ К. О. Ралдугіна. – Режим доступу: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2008/fil_2008_1_2/2008-26-06/029.pdf
10. Тертычный А. Еще раз о теории жанров прессы / А. Тертычный // Новое в массовой коммуникации: сб. научн. ст. – Воронеж, 2004. – Вып. 7-8. – С. 31–38.

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ**Андрій Ячний**
(Дніпро, Україна)**ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

На сучасному етапі розвитку українського суспільства здійснюються активні дії щодо його перетворення. Значну роль у цьому покликані грати суб'єкти управління. Державний службовець від імені держави впливає на населення, вдосконалює систему управління. Науковці не повинні стояти осторонь, а максимально прагнути забезпечити ефективність управлінських впливів. Пошук шляхів та можливостей щодо підвищення результативності управлінської діяльності є предметом уваги практиків та науковців. Практики прагнуть ефективності, науковці – крім «наукового азарту», запропонувати науково-обґрунтовані рекомендації щодо забезпечення цієї ефективності. Зусилля науковців мають теоретичні результати, але ці досягнення неохоче впроваджуються практиками, які вимагають спрощення наявних рекомендацій. При цьому, кожна з наук пропонує «свої» можливості, і звичайно під кутом «своєї» методології. Так, категорія управління розкривається, через характеристики цього явища, при цьому висвітлюють у відповідності задач конкретної науки. На цій підставі виникають суттєві змістовні розбіжності у визначенні. Філософія визначає управління як функцію організованих систем, що забезпечує збереження їх структури, підтримує режим діяльності, реалізацію їх програм, мету. А соціальне управління як цілеспрямований вплив на суспільство для впорядкування, збереження, вдосконалення і розвитку його певної якісної специфіки [1, с. 496; 2, с. 674]. Представники соціальної психології демонструють «свої» особливості у визначенні управління і визначають його як функцію організованих систем, що забезпечує збереження їх структури, підтримує режим функціонування і реалізації програми діяльності, але при цьому, наголошується, що це вид індивідуального або групового, спланованого впливу суб'єктів управління на об'єкти управління для досягнення певної мети управління [3, с. 296-297]. Складається враження, що йдеться про управління заради власне самого управління. Треба визнати, що, у наявній літературі, управління дуже часто визначається як функція. На наш погляд, формулювання визначення сутності будь якого явища через його призначення не зовсім коректне. Не можна зрозуміти явище, зафіксувавши лише його призначення. Як що йдеться про будь яке явище, то воно повинно бути зафіксоване через поняття, тобто мати свою назву і зміст, а вже після цього - перелік притаманних йому характеристик. Показовим може бути порівняльний аналіз наявних визначень соціального управління. Так, в «Сучасному словнику із суспільних наук» соціальне управління визначається: 1) у теорії соціального управління, як процес цілеспрямованого впливу на об'єкт соціальної системи для забезпечення його функціонування та розвитку; як особливий вид професійної діяльності, який зводиться не тільки до досягнення цілей системи, організації, але й виступає засобом підтримання цілісності будь-якої складної соціальної системи, її оптимального функціонування; як продукт соціальних організацій; 2) з позицій соціального менеджменту, - це процес проектування та інновації соціальних організацій, мотивації людей до діяльності для досягнення цілей організації; 3) в економічній теорії – це спосіб отримання економічного результату при найменших виробничих витратах; 4) у правознавстві - державне правове регулювання за допомогою законів; 5) у політології - вплив на суспільство з боку держави політичними методами [4, с. 381-382]. Наведені визначення демонструють розбіжності у наукових підходах і ні як не спрощують життя практиків. Продемонструвати свою здатність вирішувати проблеми щодо вдосконалення управління, прагне й Соціологія, але у «святій боротьбі за своє», спостерігається й інша проблема. Так, однотипні визначення свідчать про запозичення «чужих» підходів та «розмивають» методологію конкретної науки. «Енциклопедичний соціологічний словник» визначає управління як функцію організмів, систем різноманітної природи (біологічних, соціальних, технічних), що забезпечує збереження їхньої певної структури, підтримання режиму діяльності, реалізацію програми, мети діяльності [5, с. 839]. Виникає питання - наскільки можна вважати ці визначення «соціологічним»? Майже однотипне визначення ми вже бачили в філософії. Цікавим в соціології є визначення соціального управління як керування будь-якими суспільними процесами, або як управління процесами і явищами соціальної сфери суспільного життя, засіб реалізації соціальної політики [6, с. 839; 7, с. 334]. Не потребує великих зусиль побачити компіляцію щодо вирішення задач менеджменту, соціальної філософії та соціальної роботи. Активне застосування в соціології понять «управлінська діяльність» свідчить про його запозичення з психології та менеджменту. Показовим щодо «запозичень» є визначення соціального управління, яке пропонується соціальними працівниками. Так, соціальне управління – це цілеспрямований вплив на суспільство для впорядкування і розвитку його певної якісної специфіки. Підкреслюється, що характеристики соціального управління обумовлені системною природою суспільства, суспільним характером праці, необхідністю людей у спілкуванні в їх життєдіяльності, в процесі обміну продуктами матеріальної і духовної діяльності [8, с. 267-268]. При цьому, завдання соціальної роботи у визначенні майже відсутні. Подібні речі можна зустріти й в інших науках, що свідчить про відсутність чітких понять управління в межах самих дисциплін, на ґрунті «своєї» методології.

Не можливо не визнати, що власне й соціологічній літературі притаманне не аби яке суттєве різноманіття у визначеннях понять «управління» та «соціальне управління». Так, управління визначається як

соціальний інститут, що являє собою цілеспрямований, усвідомлений, організаторський вплив людей на власну суспільну, колективну, групову життєдіяльність як безпосередньо (у формі самоуправління), так і через спеціально створені структури (державу, суспільні об'єднання, партії, фірми, кооперативи, асоціації тощо). При цьому, автори виокремлюють поняття «соціальне управління» та «управління соціальними процесами» на ґрунті того, що поняття «соціальне управління» визначає весь комплекс цілеспрямованого регулювання соціальних сфер, суспільних відносин, соціальної діяльності людей, а поняття «управління соціальними процесами» підкреслює аспект диференціації, тобто виокремлення конкретних процесів, які підлягають управлінському впливу відповідно до специфіки кожного з них [9, с. 12-13]. Інші автори визначають управління як: 1) систематичний вплив суб'єкта управління (підсистема, що управляє) на соціальний об'єкт (підсистему, якою управляють), з метою забезпечення їхньої цілісності, «нормального» функціонування, вдосконалення і розвитку, досягненню поставленої мети; 2) цілеспрямований вплив на умови життя людей, їхні ціннісні орієнтації, поведінку, та має за головні завдання - забезпечення добре скоординованої цілеспрямованої діяльності, як окремих учасників сумісних зусиль (трудових, політичних, спортивних та інш.), так і соціальних організацій (систем) у цілому [10, с. 9-10]. Наведене визначення «управління» – є управлінням (за назвою), але (за змістом) все ж таки йдеться про соціальне управління, про це свідчить визначення в іншому джерелі, де визначається соціальне управління як свідомий, систематичний, організований вплив на суспільство з метою впорядкування, вдосконалення його структури і діяльності, збереження цілісності; як процес, який забезпечує стійкість розвитку суспільної системи, її рівновагу, гарантію, запобігання потрясінням і катаклізмам [11, с. 646-648]. Необхідно звернути увагу на те, що наведені визначення управління формуються через поняття «вплив», «діяльність», але існують й інші підходи. Так, певні, автори говорять про управління вже як про процес систематичного, свідомого, цілеспрямованого впливу людей на суспільну систему у цілому або її окремих частин (виробництво, соціальне та духовне життя, галузі економіки і т.інш.) на ґрунті усвідомлення та використання, притаманних суспільству об'єктивних закономірностей і прогресивних тенденцій в інтересах забезпечення його ефективного функціонування та розвитку. Підкреслюється, що у змістовному плані управління розглядається як вид інтелектуальної праці, яка виступає як система послідовних управлінських функцій, циклів, процесів, які забезпечують координацію і регулювання інших видів людської праці [12, с. 1144]. Таке визначення управління ототожнюється з поняттям соціальне управління, автори не відокремлюють їх. Про це свідчить інше соціологічне видання яке визначає соціальне управління як діяльність щодо організації суспільних процесів, яка ґрунтується на усвідомленому використанні притаманним ним закономірностям [13, с. 356-358].

Авторитетне соціологічне видання пропонує визначення управління як елемента, функції організмів, систем різноманітної природи (біологічних, соціальних, технічних), що забезпечує збереження певної структури, підтримання режиму діяльності, реалізації програми, мети діяльності. Соціальне управління ж, визначається як один з основних видів управління, функція якого полягає у забезпеченні реалізації потреб розвитку суспільства та його підсистем [14, с. 380]. Стосовно стану визначення змісту понять «управління» та «соціальне управління» в рамках методології інших наук, можна впевнено стверджувати, що проблеми схожі. Так, в теорії менеджменту управління визначається як процес планування, організації, мотивації і контролю, який необхідний для того, щоб сформувати і досягти мету організації [15, с. 37]. Менеджмент, розглядаючи організацію діяльності суб'єкта управління (менеджера), пропонує своє визначення управління як низки окремих процесів, що представляють собою дії, які сприяють досягненню мети [16, с. 15]. Наявне ототожнення понять «процес» і «дія», «керування» та «управління» нажалі тільки дезорієнтує читача. Представники політології визначають управління як: 1) сукупність способів, засобів і механізмів для здійснення організованого забезпечення впорядкованості, стабільності політичного життя суспільства і держави; 2) форма регулювання суспільних відносин в класовому суспільстві через владу [17, с. 525-526]. При цьому в рамках політології існує й інше визначення. Управління – це специфічна функція організованих систем природи, суспільства, виробничо-технічної сфери, яка забезпечує їх життєдіяльність, цілеспрямовану динаміку їх розвитку, реалізацію конкретних програм і практичних задач. В свою чергу, соціальне управління визначається як свідома діяльність суспільних інститутів та окремих індивідів, що спрямована на регулювання стихійних та усвідомлених, об'єктивних і суб'єктивних начал, доцільне впорядкування суспільних відносин [18, с. 379-380]. Наведені визначення ще раз переконливо демонструють розбіжності визначень. Вважаємо доцільним виокремити ще одну проблему, яка полягає в тому, що спостерігається певне легковажне ставлення до поняття «управління». Так, зустрічаються автори для яких поняття «управління» на стільки зрозуміле та «елементарне», що не потребує окремого фіксування. Вочевидь, на цій підставі, зустрічаються видання, що висвітлюють власне явище управління, але у тексті не можна знайти жодного визначення управління [19]. На нашу думку, будь яке явище, при його вивченні, повинно мати визначення для його фіксації під певним кутом розгляду. У разі відсутності визначення явища – кожний бачить його «по-своєму» й думає «про своє».

Таким чином, проведений порівняльний аналіз, наявних визначень «управління», демонструє «парад» змістів та сенсів цього явища, підходів щодо його розгляду. Такий стан речей обумовлює проблемний характер впровадження наукових здобутків у практику державних службовців. На цій підставі вважаємо за доцільне зосередитися прикладному аспекті щодо формулюванні чітких і зрозумілих понять, ціннісно-нормативних уявлень для суб'єктів управління та населення. Будь яка наукова теорія, перед усім

покликана надавати світоглядні орієнтири, що зручні до сприйняття та у використанні у практиці створення сприятливого середовища.

Література:

1. Философский словарь [Текст] /под ред. И.Т. Фролова. -5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
2. Философский энциклопедический словарь [Текст] /ред.кол. С.С.Аверинцев [и др.]. -2-е изд. –М.: Советская энциклопедия, 1989. -815с.
3. Дьяченко, М.И. Краткий психологический словарь: Личность образование, самообразование, профессия [Текст] /М.И. Дьяченко, Л.А.Кандыбович. –Мн.: «Хэлтон», 1998. -399с.
4. Сучасний словник із суспільних наук [Текст] /за ред. О.Г.Данильяна, М.І.Панова. –Х.: Прапор, 2006. - 432 с.
5. Энциклопедический социологический словарь [Текст] /общ.ред. Г.В.Осипов. -М.: ИСПИ РАН, 1995. - 940 с.
6. Энциклопедический социологический словарь [Текст] /общ.ред. Г.В.Осипов -М.:ИСПИ РАН, 1995. – 940 с.
7. Социологическая энциклопедия [Текст] /под общ.ред. А.Н.Данилова. –Мн.: «Беларуская Энциклапедыя», 2003. - 382 с.
8. Социальная работа [Текст]: словарь-справочник /под ред. В.И. Филоненко. – М.: Контур, 1998. – 480 с.
9. Бурега, В.В. Соціологія управління [Текст]: навч.посіб. /В.В. Бурега, О.В. Мазурик, Н.Ф. Селютіна. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2010. -140 с.
- 10.Бабосов, Е.М. Социология управления [Текст]: учеб.пособ. /Е.М. Бабосов. – Мн.: ТетраСистемс, 2000. - 288 с.
- 11.Соціологія [Текст]: короткий енциклопедичний словник /під заг.ред. В.І. Воловича. – К.: Центр духовн. культури, 1998. - 736 с.
- 12.Социология [Текст]: энциклопедия /сост. Грицанов [и др.]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с.
- 13.Социологический справочник [Текст] /под общ. ред. В.И. Воловича. – К.:Политиздат Украины, 1990. - 382 с.
- 14.Социологический энциклопедический словарь [Текст] /ред.-коорд. Г.В.Осипов. –М.: ИНФРА М-НОРМА, 1998. - 488 с.
- 15.Кабушкин, Н.И. Основы менеджмента [Текст]: учеб. пособ. /Н.И.Кабушкин. -2-е изд. испр. и доп. – М.: Остожье, 1999. – 336 с.
- 16.Амстронг М. Основы менеджмента. Как стать лучшим руководителем [Текст] /М.Амстронг. – Ростов н/Д.: Феникс, 1998. - 512 с.
- 17.Человек и общество [Текст]: краткий энциклопедический словарь-справочник (политология) /отв ред Ю.С. Борцов, науч.ред. И.Д. Коротец. – Ростов н/Д.: Феникс, 1997. – 608 с.
- 18.Политология [Текст]: энциклопедический словарь / общ. ред. и сост. Ю.И. Аверьянов. – М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. – 431 с.
- 19.Удальцова, М.В. Социология управления [Текст]: учеб. пособие /М.В. Удальцова. – М.:ИНФРА-М, Новосибирск: НГАЭиУ, 1999. – 144 с.

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Miras Nussupov
(Taldykorgan, Kazakhstan)

DATA INTEGRITY IN SQL DATABASES

Information integrity is the upkeep of, and the confirmation of the precision and consistency of, information over its whole life-cycle, and is a basic perspective to the outline, execution and use of any framework which stores, forms, or recovers information. The term is wide in scope and may have broadly unique implications relying upon the particular setting – even under a similar general umbrella of processing. It is on occasion utilized as an intermediary term for information quality, while information approval is a pre-essential for information integrity. Data integrity is the inverse of information corruption. The general expectation of any information integrity system is the same: guarantee information is recorded precisely as proposed, (for example, a database effectively dismissing fundamentally unrelated conceivable outcomes,) and upon later recovery, guarantee the information is the same as it was the point at which it was initially recorded. So, information integrity intends to counteract unexpected changes to data. Information integrity isn't to be mistaken for information security, the train of shielding information from unapproved parties.

Any unintended changes to information as the consequence of a capacity, recovery or preparing activity, including malevolent purpose, surprising equipment disappointment, and human blunder, is disappointment of information integrity. In the event that the progressions are the consequence of unapproved get to, it might likewise be a disappointment of information security. Contingent upon the information included this could show itself as generous as a solitary pixel in a picture showing up an unexpected shading in comparison to was initially recorded, to the loss of excursion pictures or a business-basic database, to even cataclysmic loss of human life in an existence basic framework.

Data integrity contains rules for data maintenance, indicating or ensuring the period of time data can be held in a specific database. To accomplish data integrity, these principles are reliably and routinely connected to all data entering the framework, and any unwinding of requirement could cause blunders in the data. Executing keeps an eye on the data as close as conceivable to the wellspring of info, (for example, human data section), makes less incorrect data enter the framework. Strict authorization of data integrity rules causes the mistake rates to be lower, bringing about time spared investigating and following mistaken data and the blunders it causes calculations.

Data integrity additionally incorporates rules characterizing the relations a bit of data can have, to different bits of data, for example, a Customer record being permitted to connection to obtained Products, however not to disconnected data, for example, Corporate Assets. Data integrity regularly incorporates checks and adjustment for invalid data, in light of a settled pattern or a predefined set of guidelines. An illustration being printed data entered where a date-time esteem is required. Tenets for data inference are additionally relevant, determining how a data esteem is inferred in light of calculation, patrons and conditions. It additionally determines the conditions on how the data esteem could be re-inferred [1].

Data integrity is typically implemented in a database framework by a progression of integrity requirements or tenets. Three kinds of integrity limitations are an inborn piece of the social data demonstrate: entity integrity, referential integrity and domain integrity.

Entity integrity concerns the idea of an essential key. Entity integrity is an integrity decide which expresses that each table must have an essential key and that the section or segments been the essential key ought to be one of a kind and not invalid.

Referential integrity concerns the idea of a remote key. The referential integrity decide states that any remote key esteem must be in one of two states. The typical situation is that the outside key esteem alludes to an essential key estimation of some table in the database. Every so often, and this will rely upon the tenets of the data proprietor, a remote key esteem can be invalid. For this situation, we are expressly saying that either there is no connection between the items spoke to in the database or that this relationship is obscure.

Domain integrity determines that all segments in a social database must be pronounced upon a defined domain. The essential unit of data in the social data demonstrate is the data thing. Such data things are said to be non-decomposable or nuclear. A domain is an arrangement of estimations of a similar sort. Domains are in this manner pools of qualities from which real esteems showing up in the segments of a table are drawn.

User-defined integrity alludes to an arrangement of guidelines indicated by a user, which don't have a place with the entity, domain and referential integrity classifications [2].

On the off situation that a database underpins these features, it is the responsibility of the database to ensure data integrity and also the consistency show for the data stockpiling and retrieval. On the off chance that a database does not bolster these features, it is the responsibility of the applications to ensure data integrity while the database underpins the consistency display for the data stockpiling and retrieval.

Having a solitary, very much controlled, and all around defined data-integrity framework increases stability, one concentrated framework plays out all data integrity tasks, performance, all data integrity tasks are performed in an indistinguishable level from the consistency show, re-usability, all applications advantage from a solitary

incorporated data integrity framework, maintainability, one incorporated framework for all data integrity organization.

Present day databases bolster these features (see Comparison of relational database administration frameworks), and it has turned into the accepted responsibility of the database to ensure data integrity. Organizations, and undoubtedly numerous database frameworks, offer items and administrations to move heritage frameworks to current databases.

A case of a data-integrity instrument is the parent-and-kid relationship of related records. In the event that a parent record claims one or more related tyke records the majority of the referential integrity forms are taken care of by the database itself, which naturally ensures the precision and integrity of the data so no kid record can exist without a parent (likewise called being stranded) and that no parent loses their kid records. It additionally ensures that no parent record can be erased while the parent record possesses any kid records. The majority of this is taken care of at the database level and does not require coding integrity registers with every application [3].

References

1. Data Integrity [Electronic resource]// - URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Data_integrity- (date of treatment: 25.03.2018)
2. Enforce Data Integrity by Database Constraints [Electronic resource]// - URL: <http://www.geekengine.com/database/design/data-integrity.php>- (date of treatment: 27.03.2018)
3. Data Integrity [Electronic resource]// - URL: <http://www.dbexperts.net/postgresql/integrity>- (date of treatment: 29.03.2018)

Scientific adviser:

Candidate of Technical Sciences Uzdenbaev Zhanbaj Shujnshalievich.

**Макпал Асанбай
(Астана, Казахстан)**

КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКЕ

Обучение компьютерной графике - одного из важнейших направлений использования персонального компьютера, рассматривается на сегодняшний день как важнейший компонент образования. Достижения в области ИКТ актуализируют вопросы подготовки специалиста в области представления информации в виде графических образов: чертежей, схем, рисунков, эскизов, презентаций, визуализаций, анимационных роликов, виртуальных миров и т.д. Профессиональная подготовка будущих специалистов в области компьютерной графики должна быть ориентирована на подготовку конкурентоспособного специалиста, востребованного рынком труда в условиях нарастающих темпов информатизации образования, создания единой информационной среды и формирования соответствующих профессиональных компетенций в условиях стремительно развивающихся программных, интеллектуальных продуктов и решений в области ИКТ.

На социально-педагогическом уровне актуальность проблемы исследования обусловлена социальным заказом общества, потребностями рынка труда и условиями быстроразвивающейся инфосферы. Компьютерная графика и анимация — необходимый инструмент в таких областях, как кино, реклама, искусство, архитектурные презентации, создание прототипов и имитации динамики, а также в создании компьютерных игр и обучающих программ. Постоянно появляются новые области применения компьютерной графики, требуются квалифицированные художники и разработчики компьютерных моделей и представлений, на рынке труда возникают новые профессии - спецэффектор, векторный арт-мастер, CAD-мастер, моделлер, аниматор, текстурировщик, визуализатор и др., и, соответственно, необходимы педагогические и методические идеи по реализации подготовки будущих специалистов в области компьютерной графики.

На научно-теоретическом уровне актуальность исследования определяется необходимостью поиска научно-методологических подходов подготовки компетентного специалиста, готового к успешной профессиональной деятельности в области компьютерной графики. Особое значение эта проблема приобретает в связи с глобальной информатизацией и широким распространением компьютерной графики в жизни общества.

На научно-методическом уровне актуальность исследования связана с необходимостью рассмотрения методических вопросов обучения компьютерной графике студентов вузов; с разработкой, обоснованием и реализацией компонентов методики обучения компьютерной графике; выявления педагогических условий, способствующих эффективной подготовке студентов вуза в области компьютерной графики; с необходимостью обоснования и разработки учебно-методического обеспечения, учебных пособий и методических рекомендаций по изучению дисциплин компьютерной графики, ориентированных на подготовку конкурентоспособных специалистов для современного рынка труда.

Ключевые понятия исследования:

Компьютерная графика — область научных знаний, охватывающая технологии (инструментарий, методы, средства) создания компьютерных двумерных и трехмерных изображений различного характера (растровых, векторных двумерных, векторных трехмерных, фрактальных и др.).

Методика обучения компьютерной графике — совокупность упорядоченных знаний о принципах, содержании, методах, средствах и формах организации образовательного процесса по компьютерной графике.

Модель методики обучения компьютерной графике — это совокупность компонентов, описывающая уровни методики обучения, их взаимосвязи, принципы, методы, средства и формы организации обучения компьютерной графике.

Предпосылки разработанности проблемы. Интерес для общества и работодателя на рынке труда в настоящее время представляет специалист, владеющий универсальными и профессиональными компетенциями, которые соответствуют уровню развития современных технологий в области компьютерной графики.

Комплексный анализ состояния методики обучения студентов вузов компьютерной графике, а также современные исследования в указанной области позволяет выделить ряд противоречий:

- социально-педагогическом уровне — между возросшей потребностью общества в специалистах, адекватной запросам социума и требованиям рынка труда, обеспечивающей должный уровень эффективности и конкурентоспособности будущих специалистов, и недостаточной разработанностью вопросов методики обучения студентов вуза компьютерной графике;

- на научно-теоретическом уровне — между сложившимися на данный момент научными подходами к организации и методике обучения студентов компьютерной графике, и необходимостью поиска научно-методологических подходов, ориентированных на профессиональную подготовку специалистов, которая, используя технологичность ИКТ, учитывает креативную деятельность и индивидуальные предпочтения обучаемого;

- научно-методическом уровне — между необходимостью создания учебных пособий и методических рекомендаций, позволяющих организовать процесс обучения компьютерной графике и недостаточной разработанностью научно-практических рекомендаций в этой области.

Таким образом, проблема заключается в научном обосновании модели методики обучения студентов вуза компьютерной графике.

Предстоит решение следующих задач:

Зучить и проанализировать состояние исследуемой проблемы обучения студентов вуза компьютерной графике в теории.

Создать модель методики обучения студентов вуза компьютерной графике.

Выявить комплекс педагогических условий реализации модели методики обучения компьютерной графике студентов вузов.

Теоретико-методологическую основу исследования составляют концепции в области философии образования и методологии психолого-педагогической науки; концептуальные идеи профессионально-педагогического образования; фундаментальные разработки по дидактике; технологии и методики моделирования образовательного процесса; теории поэтапного формирования умственных действий; теории творческой деятельности; педагогические и информационные технологий; теории и методики обучения информатике дидактические аспекты использования информационных технологий.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что в ходе исследования будут уточнены и конкретизированы понятия «компьютерная графика», «методика обучения компьютерной графике» и «модель методики обучения»; разработана модель методики обучения студентов вуза компьютерной графике; обоснованы методы, средства, формы и комплекс педагогических условий ее реализации.

Практическая значимость исследования будет состоять в том, что его выводы и рекомендации будут направлены на совершенствование процесса обучения компьютерной графике студентов вуза. Будут разработаны учебно-методическое обеспечение дисциплины «Компьютерная графика и моделирование», методические указания для студентов, модули для основного и продвинутого уровня обучения, варианты контрольных заданий и др.

Литература:

1. Абдуразаков, М.М. Совершенствование содержания подготовки будущего учителя информатики в условиях информатизации образования Текст.: автореф. дисс. д-ра пед. наук / М.М. Абдуразаков. - М.: 2007.-32 с.
2. Арефьева, О.В. Профессиональная подготовка студентов-дизайнеров в процессе обучения компьютерной графике Текст.: автореф. дис.. канд. пед. наук: 13.00.08 / О.В. Арефьева. Магнитогорск, 2007. - 21 с.

Научный руководитель:

доктор педагогических наук, профессор Мубараков Акан Мукашевич.

Ерланұлы Нұрқанат, Дәрібай Жансая, Мұқай Даму
(Атырау, Қазақстан)

ӨРТҮРЛІ ЛИССАЖУ ФИГУРАЛАРЫН МОДЕЛЬДЕУ

Мектепте тербелістер тарауын оқытудың жаңа технологиялық жүйесі – мұғалім басқарушы ретінде, ал оқушы мұғаліммен тең дәрежелі орындаушы ретінде қалыптасқан жүйе. Сонымен қоса жаңа технологиялық жүйеде тербелістер тарауын оқытуда жаңа технологиялар мен жаңа идеялар қолданылады, жоспарлы түрде өту. Қазіргі таңда еліміздің көптеген мектептері тербелістер тарауын оқытуда жаңа технологиялық білім беру жүйесін қолданады. Жаңа технологиялық оқыту жүйесінің үлкен артықшылығы уақыттың тиімді жұмсалуды мен жаңа технологиялардың пайдаланылуын атап айтсақ болады.

Ал енді осы тербелістер тарауын оқытуда жаңа технологиялық жүйесін қолдану туралы толығырақ айтатын болсақ.

Оқушылар тербелістің механизмі жөнінде жалпы түсінік алғаннан кейін, тербелістерді қосу заңдармен толық сипатталатынын көрсетудің маңызы бар. Алдымен, бір жаққа бағытталған, периодтары бірдей, фазаларында біраз айырмашылығы бар және амплитудалары әр түрлі екі тербелісті қосудан бастайық. Олардың теңдеулері

$$\left. \begin{aligned} x_1 &= A \cos(\omega_0 t + \varphi_1) \\ y &= B \cos(\omega_0 t + \varphi_2) \end{aligned} \right\} \quad (1)$$

болсын. Нүкте траекториясының теңдеуін анықтайық. Ол үшін теңдеулерден уақытты шығарып тастайық. (1)-теңдеуді ашып жазайық:

$$\frac{x}{A} = \cos \omega t \cdot \cos \varphi_1 - \sin \omega t \cdot \sin \varphi_1 \quad (2)$$

$$\frac{y}{B} = \cos \omega t \cdot \cos \varphi_2 - \sin \omega t \cdot \sin \varphi_2 \quad (3)$$

(2)-ні $\cos \varphi_2$ -ге, ал (3)-ті $\cos \varphi_1$ -ге көбейтіп, бір-бірінен алып тастаймыз. Сонда

$$\frac{x}{A} \cos \varphi_2 = \cos \omega t \cdot \cos \varphi_1 \cdot \cos \varphi_2 - \sin \omega t \cdot \sin \varphi_1 \cdot \cos \varphi_2 -$$

$$\frac{y}{B} \cos \varphi_1 = \cos \omega t \cdot \cos \varphi_2 \cdot \cos \varphi_1 - \sin \omega t \cdot \sin \varphi_2 \cdot \cos \varphi_1$$

$$\frac{x}{A} \cos \varphi_2 - \frac{y}{B} \cos \varphi_1 = \sin \omega t \cdot \sin(\varphi_2 - \varphi_1) \quad (4)$$

Енді (2)-ні $\sin \varphi_2$ -ге (3)-ті $\sin \varphi_1$ -ге көбейтіп, бір-бірінен алып тастаймыз. Сонда

$$\frac{x}{A} \sin \varphi_2 = \cos \omega t \cdot \cos \varphi_1 \cdot \sin \varphi_2 - \sin \omega t \cdot \sin \varphi_1 \cdot \sin \varphi_2 -$$

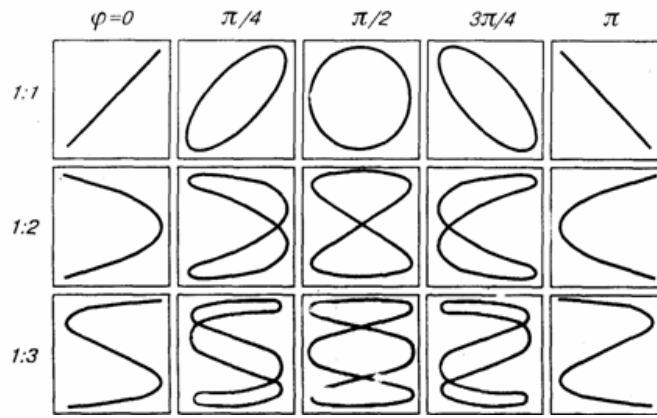
$$\frac{y}{B} \sin \varphi_1 = \cos \omega t \cdot \cos \varphi_2 \cdot \sin \varphi_1 - \sin \omega t \cdot \sin \varphi_2 \cdot \sin \varphi_1$$

$$\frac{x}{A} \sin \varphi_2 - \frac{y}{B} \sin \varphi_1 = \cos \omega t \cdot \sin(\varphi_2 - \varphi_1) \quad (5)$$

Соңғы (4) пен (5) квадраттап және бір-біріне қосып,

$$\frac{x^2}{A^2} + \frac{y^2}{B^2} - 2 \frac{xy}{AB} \cos(\varphi_2 - \varphi_1) = \sin^2(\varphi_2 - \varphi_1) \quad (6)$$

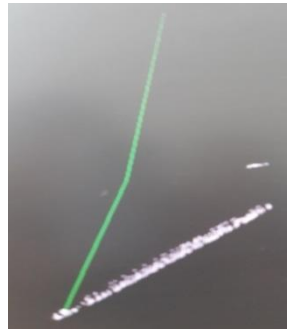
өрнегін аламыз. Бұл эллипс теңдеуі. Ол уақытқа тәуелсіз, тек қана фазалар айырымына байланысты өзгеріп отырады.

Сурет 1-Тербелістерді қосу

Бірнеше жеке жағдайларды қарастырайық:

а) Егер $\varphi_2 - \varphi_1 = 0$, яғни $\varphi_2 = \varphi_1$, онда $\frac{x^2}{A^2} + \frac{y^2}{B^2} - \frac{2xy}{AB} = 0$ немесе $\left(\frac{x}{A} - \frac{y}{B}\right)^2 = 0$, $y = \frac{B}{A}x$. Нүкте координаттар басынан өтетін түзудің бойымен гармониялық тербелістер жасайды (2-сурет).

Сурет 2

Себебі түзудің бойындағы нүктенің орны S кесіндісімен беріледі, ол

$$S = \sqrt{x^2 + y^2} = \sqrt{A^2 \cos^2(\omega t + \varphi) + B^2 \cos^2(\omega t + \varphi)} = \sqrt{A^2 + B^2} \cdot |\cos(\omega t + \varphi)|$$

Сөйтіп, қорытқы тербелістің теңдеуі $S = c \cdot \cos(\omega t + \varphi)$, мұндағы $c = \sqrt{A^2 + B^2}$ -амплитудасы, ω -циклдік жиілігі.

б) Енді $\varphi_2 - \varphi_1 = \pi$ болсын, онда

$$\frac{x^2}{A^2} + \frac{y^2}{B^2} + \frac{2xy}{AB} = 0, \quad y = -\frac{B}{A}x.$$

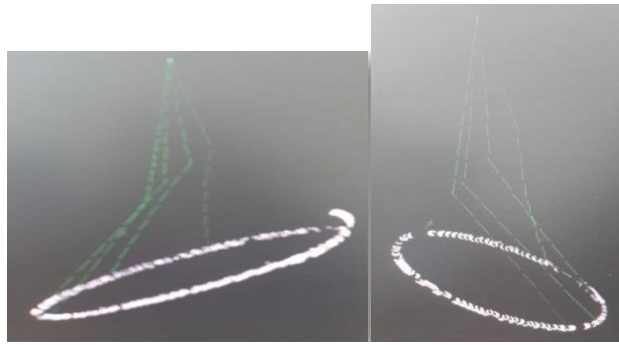
Сонда қорытқы қозғалыс координаттар басынан өтетін түзу сызықтың бойымен қозғалады (3-сурет). Фазалар айырымы 0 немесе π болған кезде пішін түзу кесіндісі түрінде болады екен.

Сурет 3.

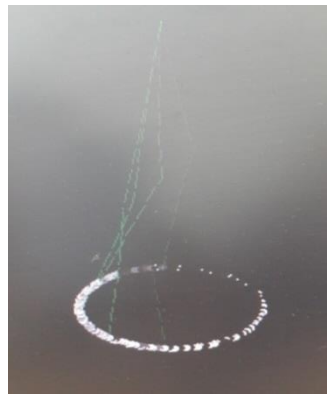
с) $\varphi_2 - \varphi_1 = \frac{\pi}{2}$ немесе $3\frac{\pi}{2}$ -тең болсын, онда $\frac{x^2}{A^2} + \frac{y^2}{B^2} = 1$. Бұдан қозғалыстың траекториясы эллипс болатынын көреміз (4-сурет).

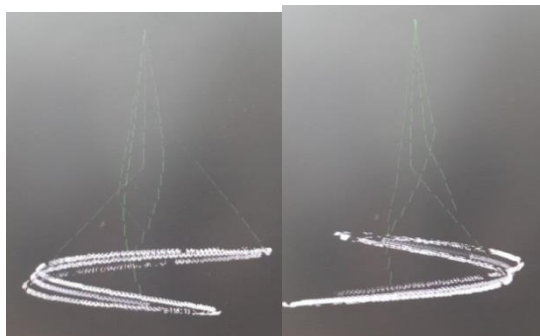
Сурет 4.

Фазалық бұрыштың мәніне байланысты нүкте сағат тілінің бағыты бойыншанемесе қарсы бағытта эллипс сызады. Егер осы жағдайда қосылатын тербелістер амплитудалары бір-біріне тең болса, қорытқы тербеліс ортасы тепе-теңдік күйде жататын шеңбер сызады, яғни фазалар айырымы $\frac{\pi}{2}$ (5-сурет).

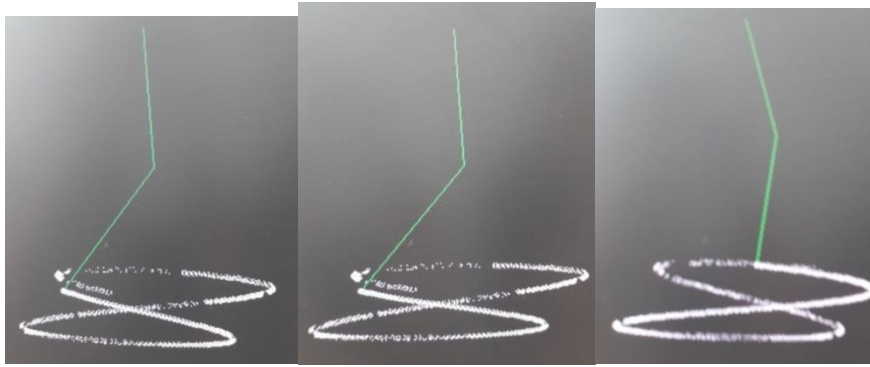
Сурет 5.

Жиіліктер қатынасына қарай, қорытынды қозғалыстың траектория-сы әр түрлі шамаға айналады. Мысалы дене бір бағытта V_1 , екінші бағытта $2 V_2$ жиіліктерімен тербелсе, онда қорытынды қозғалыстың траекториясы фазалар айырымына қарай доғалар бойымен айналады (6-сурет).

Сурет 6.

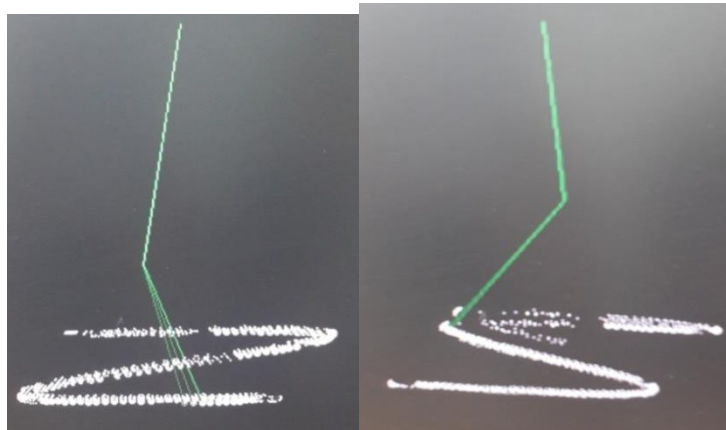
Егер екі тербелістің периодтары сәйкес келмесе, онда фазалар айырымы үнемі өзгеріп тұрады, нәтижесінде эллипс үнемі деформацияға ұшырайды (7-сурет).

Сурет 7

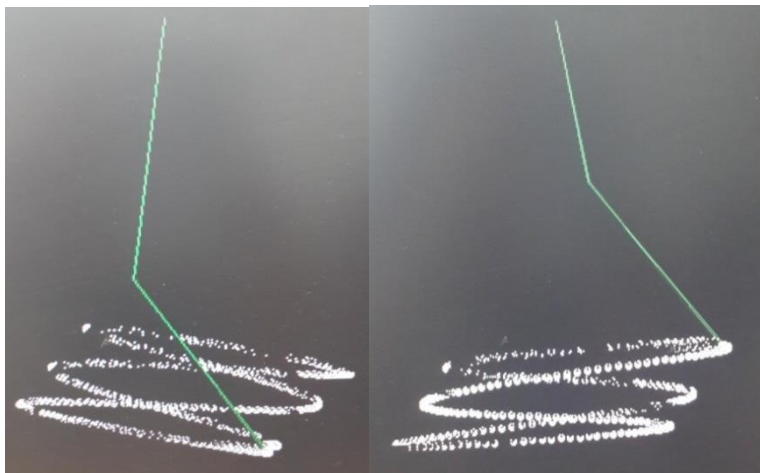
Мұның себебі материалдық нүкте OX осіне қарағанда OY осі бойымен тезірек, дәлірек айтқанда, екі есе тез қозғалады (жиілігі екі есе артық). Сөйтіп, дене OX осі бағытын бір сызып өткенде, OY осімен жоғары көтеріліп, әрі төмен түсіп екі рет сызады.

Периодтарды айырмашылығы елеулі болған кезде Лиссажу пішіндері байқалмайды. Алайда, егер периодтар бүтін сандық еселік қатыста болса, екі периодтың еселіктерінің ең аз дегендегі уақыт аралығында қозғалушы нүкте бастапқы орнына қайтып келеді. Бұл жағдайда күрделі формадағы Лиссажу пішіндері пайда болады. Лиссажу пішіндері төртбұрыштарға салынады, бұл төртбұрыштың ортасы координаталар басымен сәйкес келеді, ал қабырғалары координаталар осьтеріне параллель және екі шетінен де тербеліс амплитудасының шамасына тең қашықтықта орналасады. Сол сияқты OX осімен ν_1 жиілігімен, ал OY осін $\nu_2 = 3\nu_1$ жиіліктерімен тербелетін гармоникаларды қосқанда фазаларына қарай күрделі қозғалыстар шығады, бұларды Лиссажу кескіндері деп атайды (8, 9- суреттер)

Сурет 8.

Демек, қарапайым гармоникалық тербелістер арқылы, әр түрлі траекториямен жүретін күрделі қозғалыстар алуға болады. Лиссажу кескіндері арқылы белгісіз жиіліктерді табу оңай.

Сурет 9.

Практикада егер бір тербелістің жиілігі белгісіз болса, фигураның түріне қарап екінші белгілі жиілік арқылы белгісіз жиілікті есептейді.

Тербелістер бөлімі бойынша әсіресе есеп шығару мектеп оқушылары мен студенттер үшін басқа бөлім есептерін шығаруға қарағанда қиынға соғады. Тербелістер бөлімі өзі жоғарыда айтылғандай тригонометриялық функциялар туралы білімді меңгермейінше студент «Тербелістер» бөлімінің мән-мағынасын жете түсініп меңгермейді, әрине өздігінен есеп шығаруда қиындықтарға кезігеді. Сол себептен біз «тербелістер» бөлімін оқытудың алдында тригонометриялық функцияларды ($\cos$, $\sin$ заңдылықтарын) қайталаудан бастап, сонымен қатар бағдарламалық пакетті қолданған тиімді болады деп ойлаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әбдіғапаров Қ. Физика, электродинамика, тербелістер мен толқындар: Оқулық / Қ. Әбдіғапаров, Ә. Ақылбеков. – Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 1995
2. Қойшыбаев Н., Шарықбаев А.О. – Алматы: ҚазмемҒАҒЗИ, 2001
3. Құлбекұлы М. Электрмагниттік тербелістер мен толқындар. Оптика: оқу құралы / М. К. Құлбекұлы, Ш. И. Хамраев. – Алматы: Қарасай, 2010.
4. Қойшыбаев Н., Шарықбаев А.О. – Алматы: ҚазмемҒАҒЗИ, 2001.
5. Мұсабеков О. “Ғылыми- техникалық революция кезеңінде физикалық білім беру”. Физика және математика журналы, №5, 2003, 10-12б.
6. Хамметов А.Х. “Компьютермен физика есептерін шығару және құбылыстарын модельдеу практикумы”. Атырау, 2005.

Ғылыми жетекшісі

қауымдастырылған профессор Абыканова Бакытгуль Толыбековна.

О.М. Перунова, А.Р. Тагієва
(Харків, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПОНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЯ

Одним з найважливіших набутоків суспільства, які за останні десятиліття досягли найпомітніших успіхів у соціально-економічному розвитку, формуванні демократичних засад функціонування, є те, що вони утворили інформоване (інформаційне) і соціально активне, впливове громадське суспільство.

Будь-яка держава, в тому числі й Україна, має, створює і відповідним чином вдосконалює національний інформаційний простір, до складу якого входять: суб'єкти інформації, що діють у межах юрисдикції цієї країни, територія країни, що є зоною функціонування усіх суб'єктів і об'єктів (документів) інформації, матеріально-технічні об'єкти, що є власністю держави та забезпечують діяльність усіх суб'єктів національного інформаційного простору.

Національний інформаційний простір – це відповідно упорядкована сукупність об'єктів та зв'язків між ними, які функціонують і взаємодіють на основі певних єдиних принципів та правил забезпечення інформаційних потреб особи, суспільства, держави.

Національний інформаційний простір, потребує в сучасній Україні відповідного правового, організаційного його захисту.

У сучасній Україні, як у більшості постсоціалістичних держав, що виникли на територіях колишнього СРСР, соціалістичної Європи, нині формується принципово інша, нова інформаційна, комунікативна система. Її сутнісний характер, особливості лише усвідомлюються, відпрацьовуються і стаються більш ефективними практичні механізми забезпечення принципово нового національного інформаційного простору. Формування такого простору – це комплекс проблем політичного, правового, духовно – морального, етичного, організаційного, матеріального, документального тощо характеру, як цілісна, комплексна система.

Основа національного інформаційного простору в сучасній Україні становлять власна історична інформаційна традиція, ментальність та особливості духовної культури Українства, з одного боку, та досвід створення інформаційних просторів у інших країнах – з другого. Це дає змогу формувати інформаційної - комунікативну систему в Україні у її тісному порівнянні з досвідом інших країн, особливо тих, що мають принципово іншу, або бодай відмінну в Україні від них політичну систему, національну традицію, основи нової культури і духовності.

За інтенсивного розвитку національного інформаційного простору, засобів масової інформації виникає реальна потреба підняття на потрібний рівень через дотримання конституційних законодавчих норм саме державної інформаційної політики, забезпечення у такій спосіб гарантованої свободи слова і друку, діяльності найрізноманітніших засобів інформації в суспільстві держави.

У сучасній Україні існує реальна і вкрай необхідна потреба в максимальній демократизації засобів інформації, що зрештою має забезпечити свободу слова, є обов'язковим атрибутом справді демократичного, гуманного, правового суспільства.

Таке суспільство, окрім згаданих позитивних характеристик, помітно відрізняється з-поміж інших й тим, що засоби інформації в ньому виконують значну роль не лише у всебічному інформуванні громадян, забезпеченні життєдіяльності кожної людини (особистості), алей слугують дієвим інструментом, механізмом зв'язку влади і громадянина.

Поняття інформації поступово складалося відповідно атрибутів творення суспільства (інформаційні системи, інформаційні технології, інформаційний простір).

Так, на думку В.Г. Іванова, інформація – це дані, знання, повідомлення, які є об'єктом збереження, передачі й перетворення і допомагають розв'язати поставлене завдання. Інформація – це нові дані, які може використовувати людина для вдосконалення своєї діяльності та поновлення знань. Інформувати, в теорії інформації, означає повідомити щось, раніше невідоме [1, с. 9].

На нашу думку, поняття інформації більш складне і різноманітне. Асоціювати поняття інформації, лише як дані, це значить взагалі не зазначати зміст і функціональне значення інформації, її призначення для конкретного суспільного діяння.

Поняття інформації вивчалось і вивчається різними вченими, причому різноманітних наук.

У 1978 році А.Б. Венгеров в своїй книзі «Право і інформація в умовах автоматизації управління» не дає самого поняття інформації, а лише визначає її зміст: «известная самостоятельность информации по отношению к ее носителю; возможность многократного использования одной и той же информации; ее неисчезаемость при потреблении; сохранение передаваемой информации у передающего субъекта; способность к сохранению, агрегированию, интегрированию, накоплению, сжатию; количественная определенность информации, системность информации» [2, с. 18-19].

Це визначення змісту інформації використовується до цього часу, в той же час ці ознаки дозволяють описати інформацію, але не визначають її якісні категорії різного визначення для суспільства.

Так, на думку В.П. Талимончика, не всі дані можуть розглядатися як інформація, а тільки ті, які ведуть к упорядкованій системі. Автор розглядає інформацію, як елемент певної системи, який сприяє її упорядкованості [3, с. 8].

Слід погодитися з цим визначенням, але вважаємо, що це розкриває лише функціональне значення інформації, але не його зміст.

У міжнародно – правовій доктрині поняття інформація сформульовано Е.В. Ермішиной. Автор вважає, що інформація містить в собі передачу відомостей, повідомлень і записи, різного роду. Е.В. Ермішина розглядає інформацію, як кінцевий результат [4, с. 13].

В.А. Копилов у своїй праці вказує на те, що інформація зазначається як загальнонаучне поняття, яке містить в собі: обмін відомостей між людьми, людиною та автоматом, автоматом і автоматом; обмін сигналами у тваринному та рослинному світі, передачу якостей від одної клітини до іншої, від одного організму до іншого (генетична інформація), що є основним поняттям кібернетики [5, с. 34].

М.М. Рассолов визначає розвернуту класифікацію правової інформації. Він використовує багато критеріїв класифікації, а саме: функціональне значення і характер конкретних правових інформаційних систем, відношення звістки до даного керуючого об'єкту, тип зв'язку правового системного вивчення і зовнішньої середовища і т.ін. [6, с. 113].

Таким чином, слід зауважити, що інформація це певна, особлива категорія, яка направлена на зберігання особливих відомостей, необхідних для суспільства, держави, конкретного суб'єкта.

На нашу думку, є певні характерні ознаки інформації від яких залежить зберігання, друкування чи ні, документування певної інформації.

Формування поняття інформації, як наукової дисципліни, включає на нашу думку, ряд певних складових, а саме:

1) Особливість інформації залежить від якості, структури, змісту, форми, мови інформації.

2) Засоби інформації, повинні бути зафіксовані на певному матеріальному, технічному носіїві. Оскільки фіксування інформації має певну специфіку як матеріальних предметів і зафіксованих на них інформації, досягнення в області класифікації і типологізації документів, а також закономірності, виявлені при вивченні певного процесу еволюції документа, формування і фіксація сучасної інформації.

3) В залежності від форми вираження інформацію можливо поділити на усну, письмуну, і теологічну, телекомунікаційну. Всі ці форму повинні бути врегульовані нормами права.

4) Інформація може бути класифікована в залежності від заборони на її розповсюдження (державна таємниця).

Отже, розглядаючи поняття інформації слід зазначити, що це поняття потребує у майбутньому подальшого вдосконалення.

Певним рівням правової, демократичної держави, вважаємо є досконале оформлення інформації, доведення цього процесу до ідеалу, і неважливо якими органами державними чи суспільними, чи особою особисто. Слід зауважити, що складності у правовому регулюванні інформаційного обміну, перш за все, виникають у зв'язку з нечітким уявленням о сутності права на інформацію.

Таким чином, інформація уявляє собою особистий об'єкт права. Вона може бути визначена як повідомлення, які відображаються улюбій формі і приймаються людиною особисто чи за допомогою технічних засобів інформації, для вирішення певної необхідності недостачі уявлення при вирішенні питання (особистого чи ні).

Література:

1. Правова інформація та комп'ютерні технології в юридичній діяльності: навч. посіб. / В.Г. Іванов, С.М. Іванов, В.В. Карасюк та ін.; за заг. ред.. В.Г. Іванова. -4-те вид., змін.: допов. Х.: Право, 2014 – 240 с.
2. Венгеров А.Б. Право и информация в условиях автоматизации управления. М.: Юридическая литература, 1978, 208 с.
3. Талимончик В.П. Международно-правовое регулирование отношений информационного обмена – СПб.: Издательство «Юридический центр - Пресс», 2011 – 382 с.
4. Ермишина Е.В. Международный обмен информацией. М.: Международные отношения, 1988. – 144 с.
5. Копылов В.А. Информационное право. М.:Юристъ, 1997. – 472 с.
6. Рассолов М.М. Проблемы управления и информации в области права. М.: Юридическая литература, 1991. – 222 с.

**Нұржан Шындалиев, Аралбай Қатима, Бексұлтан Басықара
(Астана Қазақстан)**

ИНФОРМАТИКА ПӘНІНЕН БІЛІМ БЕРУДІ ДИДАКТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПРОГРАММАЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Ақпараттар ағыны қарқындаған ХХІ ғасыр – компьютерлік технологияның барлық салаға ентелей енуімен және түрлі ақпараттар өңдеуді жылдам жүзеге асыруымен тарихта қалары ақиқат. Әрбір мемлекеттің ғылыми-техникалық, экономикалық жағынан өсуі – ол елдегі білім мен ғылым дамуының көрсеткішіне байланысты болып отыр. Заман ағымы сол білім мен ғылым салаларына ақпараттық технологияларды ендіруді талап етіп отыр. Сол себепті ғылым мен білім салаларының ішінде информатика, ақпараттық технология және коммуникация, ақпараттық қауіпсіздік пәндерін оқыту мен оны ұйымдастыру және программалық тұрғыдан қамтамасыз ету бүгінгі күннің күн тәртібіндегі бірінші мәселе болып отырғаны шындық.

Білім беру қызметі – білім беру субъектілерінің мақсатты, педагогтік негізделген, дәйекті өзара іс-қимылы барысында жеке адамды оқыту, дамыту және тәрбиелеу міндеттері шешілетін процесс [1].

Информатиканы оқытудың эффективтілігі оны ұйымдастыру мен программалық тұрғыда қамтамасыз етуге байланысты. Программалық қамтамасыз етуге қойылатын талаптар есептеуі техниканың және оқу орнының техникалық базасына байланысты анықталады.

Қазақстан Республикасында 2016 жылдан бері білім мазмұнын жаңарту бойынша қарқынды педагогикалық шаралар қабылдануда. Білім мазмұнын жаңарту кезең-кезеңімен жүзеге асырылуда. 2016-2017 оқу жылында 1-сынып, 2017-2018 оқу жылында 2,5,7-сыныптар, 2018-2019 оқу жылдарында 3,6,8,10-сыныптар, 2019-2020 оқу жылында 4, 9, 11 сыныптар көшіп, Қазақстандағы барлық сыныптар толығымен жаңартылған білім мазмұнына өтіп бітеді.

Мәселен, білім беру процесін ұйымдастыру кезінде тыңдаушылардың білімін бақылау және бағалау мақсатында: өзіндік жұмыс, жобалық жұмыс, шағын-сабақтар (шағын-шаралар) таныстырылымы және қорытынды тестілеу жүргізіледі. Тыңдаушылардың өзіндік жұмыстарының, тесттің тапсырмалары, жоба жұмыстарының тақырыптары курстың оқу-әдістемелік кешенінде (бұдан әрі - ОӘК) беріледі. Білім беру процесі оқытудың интерактивті әдістері арқылы жүзеге асырылады: пікірталастар, рөлдік ойындар, тренингтер, жобалар әдісі, шебер-сыныптар, бейнефильмдерді талқылау, мәселені бірлесіп шешу [2].

Бүгінгі таңда ғалымдардың жұмыстары негізінде (Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев және т.б.) тұлғаның психикалық қасиетін дамыту саласында оқыту мақсаттарының диагностикалық тапсырмаларына мүмкіндіктер жасалған. Сондай жетекші қасиеттерінің бірі болып оқу материалдарының мазмұнын саналы түрде меңгеру және оларды іс-әрекетте пайдалану саналады. Меңгерген нәрсені санамен қабылдау – білім мен әрекетті меңгерудегі құрғақ жаттандылыққа қарсы тұратын оқытудың басты мақсатының бірі. Іс-әрекеттің жалпы құрылымындағы адамның бақылау және түзету операцияларын орындау сапасы меңгерген оқу материалдарын саналы түрде ой елегінен өткізу дәрежесіне байланысты.

Компьютерлік технологияны білім алуыларға меңгертуде оқыту әдістерінің (сөздік көрнекілік, практикалық, білімді қабылдау, білім мен іс-әрекетті бекіту, білім мен іс-әрекетті тексеру әдістері, білім, іскерлік шығармашылық қабілеттерді игеру әдістері, репродуктивтік, индуктивтік әдістер және т.б.), сабақ түрінде берілетін оқыту формаларының (дәстүрлі, дәстүрлі емес сабақ типтері, үйірмелер, факультативтер, олимпиадалар, конференциялар, жарыстар, шығармашылық көріністер және т.б.), оқыту құралдарының (тікелей, айналмалы байланыстағы құрал; талдау, бағалау және шешім қабылдау; белгілеу, көру, есту, ескеру және т.б.) рөлі ерекше. Біз оларды оқыту процесін құру барысында эскиздік жоба жасауда тірек етеміз.

Оқытуда дидактикалық бағыттағы педагогикалық бағдарламалық құралдарды да (оқыту; дидактикалық - тестілік, жаттығу, иммитациялық, модельдік қолданбалы және аспаптық бағдарламалар) тәжірибелі – эксперимент жұмысы барысында пайдаланамыз. Олардың нәтижесі диссертацияда жан-жақты мазмұндалады [3].

Әдетте, оқыту технологиясы әдістеменің енгізіңде құралған оқытуға қарағанда, бірнеше өзіндік ерекшеліктерге ие. Оларға диагностикалық (еске түсірілетін) және операциялық тұрғыда мақсат қоя білу, мақсатқа жетуді бақылаудың шынайы әдістері, оқушының оқу- танымдық іс-әрекетінің жобасы (оқыту мазмұны және процесінің құрылымы), алгоритмдік тұрғыда белгіленген оқыту процесі кезеңдерінің бірізділігі жатады.

Білім беру технологиясының маңызды ерекшелігі болып оқытуды ұйымдастыруды айтарлықтай жақсартуға, білім алуыардың білім сапасын арттыруға, оқыту процесінің жекелеген бөліктерін таңдамалы түрде қайталауды жүзеге асыруға, оқыту процесінің әлсіз компоненттерін анықтап жетілдіре түсуге мүмкіндік берері кері байланыс жүйесін қалыптастыру болып саналады. Сондықтан информатика пәні бойынша білім беру процесін программалық қамтамасыз етуде жоғарыда айтылған дидактикалық принциптерді негізге алған дұрыс болып есептеледі.

Дереккөздер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Білім туралы Заңы.
2. ҚР орта білім мазмұнын жаңарту шеңберінде педагог кадрлардың біліктілігін арттыру курстарының білім беру бағдарламаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 15 қаңтардағы № 32 бұйрығы
3. Бидайбеков Е.Ы., Лапчик М.П., Беркімбаев К.М., Сағымбаева А.Е. Информатиканы оқыту теориясы мен әдістемесіне кіріспе. Оқу құралы. - Алматы, 2008.

Ғылыми жетекші:

П.ғ.к., доцент Шыңдалиев Нұржан Тәжібайұлы
Доктор Phd, Нұрбеков Асқар

СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Айгерім Бақтыгерейқызы, Әділет Инаматов, Сергей Аймұрат
(Атырау, Қазақстан)

ӨТКІЗГІШТЕРДІ ТІЗБЕКТЕЙ ЖӘНЕ ПАРАЛЛЕЛЬ ҚОСУ ТАҚЫРЫБЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР ЖОЛДАРЫ

Электр тізбегі деп электрлік процестерді электр қозғаушы күш (ЭҚК), ток және кернеу ұғымдарымен түсіндірілетін, электр тогы жүретін жол түзетін қондырғылар мен құрылғылардың жиынтығын айтады. Электр тізбегіндегі жүретін электромагниттік процестерді ток, кернеу, ЭҚК, кедергі, өткізгіш, индуктивтілік, сыйымдылық түсініктері арқылы сипаттауға болады.

«Өткізгіштерді тізбектей, параллель және аралас жалғауды» үйрету барысында сабақтың материалын есеп шығарумен бекіту қажет. Бекітуді Ом заңының көмегімен, тізбек тармақтарындағы ток күші мен кернеуді қарастыра отырып, тізбектің бөлігіндегі кедергі мен тізбектің толық кедергісін анықтауға үйрету қажет.

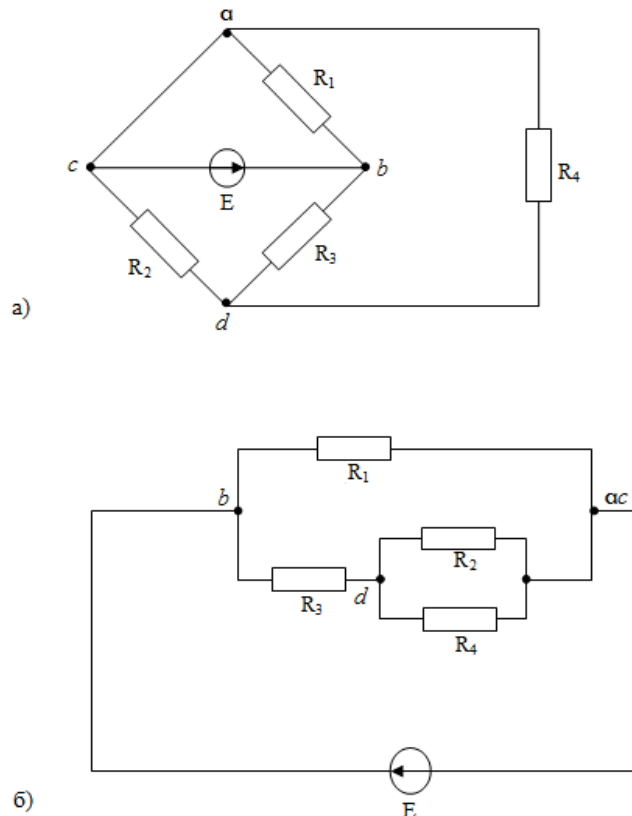
Электр тізбектеріндегі кедергілер тізбектей, параллель, аралас және «жұлдыз», «үшбұрыш» сұлбалары арқылы жалғанады. Күрделі сұлбаны есептеуді жеңілдету үшін осы сұлбадағы кедергілерді оған эквивалентті $R_{\text{экв}}$ бір кедергімен алмастыру қажет.

Тізбектей қосу деп тізбектің элементтеріндегі ток I бірдей болатын тізбек түрін атайды. Электр тізбегі элементтері тізбектей қосылған уақытта тізбектің жалпы эквиваленттік кедергісі жеке бөліктердің кедергілерінің арифметикалық қосындысына тең болады.

Параллель жалғау деп тізбекке жалғанған барлық электр энергиясын тұтынушылар бірдей кернеуде болатын тізбекті атайды. Тізбектің параллель тармақтарындағы токтар ондағы кедергіге кері пропорционал болады. Параллель жалғанған сұлбада кез келген қуатты, бір кернеуде жұмыс істеуге есептелген элементтер жұмыс істей алады. Онда тізбектегі бір немесе бірнеше элементті (тұтынушыны) қосып немесе ажырату, басқалардың жұмысына бөгет жасамайды. Сондықтан, параллель жалғанған сұлба тұтынушыларды электр энергиясының көзіне қосудың негізгі түріне жатады.

Аралас жалғану деп тізбекте тізбектей және параллель қосылған кедергілердің жиынтығын атайды.

Тізбектің толық кедергісін есептеуде оқушылар элементтердің қайсысының тізбектей не параллель болатынын ажырата отырып, өздерінің жадындағы формулалар бойынша есептеп шығара алуына дағдыланады. Егер күрделірек тізбектер кездескен жағдайда олардың алдымен балама (эквивалентті) сызбасын орындап, содан кейін нақты тапсырма сұрауына жауап беруге машықтандыру керек. Мысалы, 1а-суреттегі сызбаның балама түрі 1б-суретпен көрсетіледі.

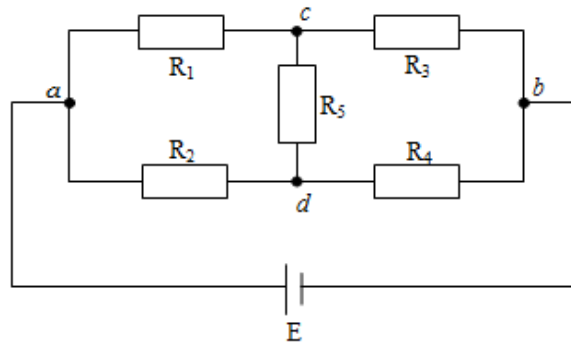

1-сурет

Осыған ұқсас күрделенген тізбектерді түрлендіру әдістерін қолдану төменде көрсетілген тапсырмалар арқылы орындаған нәтижелі болады:

- өткізгіштің негізгі сандық сипаттамасы берілген кедергілерді қосу әдісіне байланысты тізбектің толық кедергісін анықтау;
- толық кедергісі белгілі болған жағдайда белгісіз кедергіні табу;
- ЭҚК және кедергі белгілі болған жағдайда, оларға сәйкес белгісіз тармақтағы ток мөлшерін анықтау.

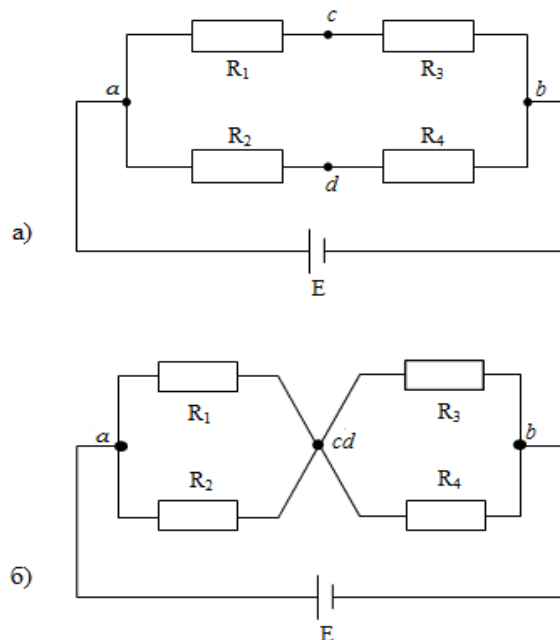
Оқыту барысында оқушы орындайтын тапсырма алдыңғы берілген тапсырмаға қарағанда күрделірек болуы шарт.

2-сурет

Келесі есепті 2-сурет бойынша құрсақ, онда бұл тізбектің толық кедергісін табу қажет болады. Мұндағы $R_1=R_2=R_3=R_4=R$ болсын.

Шешуі: $R_1=R_2=R_3=R_4$ болғандықтан $\varphi_c=\varphi_d$ яғни c және d нүктелерінің арасындағы потенциалдар айырымы нольге тең ($U=0$), бұл тармақта ток жүрмейді деп ұғындыру қажет. Мұндай жағдайда cd тармағын алып тастауға немесе c мен d түйіндерін біріктіруге болады. Сонда тізбегіміз 3-суреттегі түрге енеді. Екі жағдайда да $R_{\text{топ}}=R$ екенін оқушылардың анықтауына қиынға соқпайды.

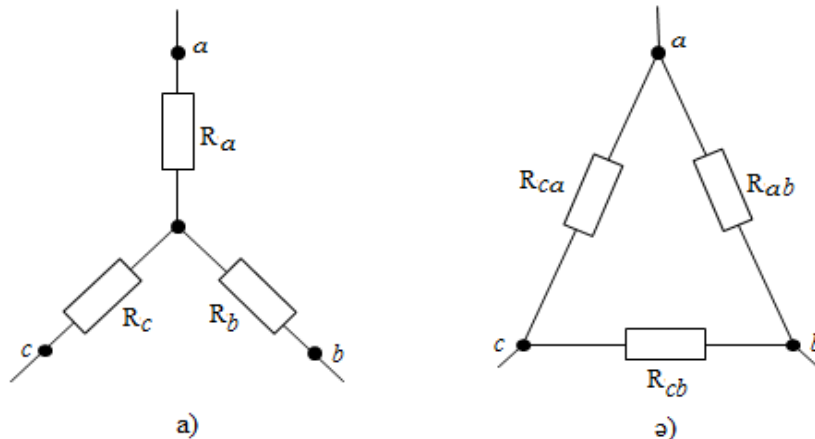

3-сурет

Ал енді есепті $R_1 \neq R_2 \neq R_3 \neq R_4$ деп тапсырманы күрделендірсек. Бұл жағдайда $\varphi_c \neq \varphi_d$ бұл әртекті өршамалас жағдай. Онда оқушылар тізбекті қанша түрлендіргенімен шешуін таба алмаған болар еді. Себебі, осыған ұқсас тізбектегі кедергілерді балама түрлендіру әдісі (жұлдызшалар қосуды үшбұрыштап қосуға түрлендіру және керісінше) орта мектеп бағдарламасына енбеген. Бұл тақырыпты өту барысында оқытушы өз тарапынан белсенділік танытып, оқушылар назарын қиында болса қызығы мол осы бір кедергі тізбектерінің өрнектерін ашып, есептерін шығаруға баулыған жөн.

Кейбір тізбектерді қарастырғанда үшбұрыштап қосуды жұлдызшалап қосумен және керісіншестүрлендіруге болады. Үш сәулелі жұлдыз тәрізді қосылған үш тармақты жұлдызшалап қосу деп (4а-сурет), ал үшбұрыш жасап қосылған үш тармақты үшбұрыштап қосу (4ә-сурет) деп атайды.

4-сурет

Осылайша түрлендіргеннен кейін аттас нүктелердің потенциалдары және сол нүктелерге бағытталған токтар тең болса, жалпы тізбекке мұндай «ішкі» түрлендіру әсер етпейді. Енді сол түрлендіру өрнектерін қарастырайық.

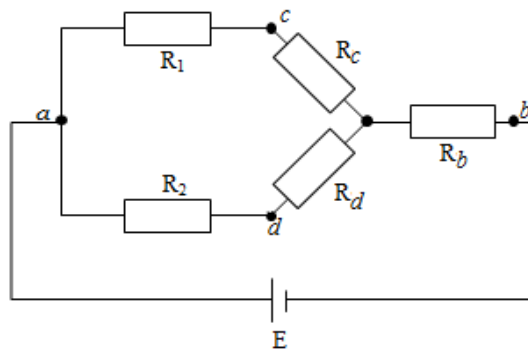
Тармақтарды баламалы түрлендіру кезінде пассивті элементтер үшбұрыштап қосылса, оны «жұлдызшаға» түрлендіру үшін келесі формулалар қолданылуы қажет:

$$R_a = \frac{R_{ca} \cdot R_{cb}}{R_{ca} + R_{ab} + R_{cb}} R_b = \frac{R_{cb} \cdot R_{ab}}{R_{ca} + R_{ab} + R_{cb}} R_c = \frac{R_{ca} \cdot R_{cb}}{R_{ca} + R_{ab} + R_{cb}}$$

Немесе жұлдызшаға баламалы үшбұрыштың тармақтарының кедергілері төмендегі формулалар бойынша есептеледі:

$$R_{ab} = R_a + R_b + \frac{R_a R_b}{R_c} R_{cb} = R_c + R_b + \frac{R_c R_b}{R_a} R_{ca} = R_c + R_a + \frac{R_c R_a}{R_b}$$

Мысалы, 2-суретте берілген тізбектің cd үшбұрыштап қосылған бөлігін жұлдызшалап қосуға ауыстырайық. Сонда тізбек мына түрге енеді:

5-сурет

Мұндағы:

$$R_d = \frac{R_5 \cdot R_4}{R_5 + R_4 + R_3}, R_b = \frac{R_3 \cdot R_4}{R_5 + R_4 + R_3}, R_c = \frac{R_5 \cdot R_3}{R_5 + R_4 + R_3}.$$

Формулаларынан табылады. Әрі қарай тізбекті оңай есептеп шығаруға болады.

Жоғарыдағы тізбектен (2-сурет) adc , түйіндерінің арасындағы үшбұрыштап қосылуын жұлдызшалап қосуға немесе c түйінінде (не d түйінінде) қосылған пассивті элементтердің жұлдызшалап қосылуын үшбұрыштап қосуға түрлендіріп, есепті шығаруға болады.

Егер жоғарыда келтірілген есептегі кедергілердің сан мәндері берілген болса, есептің нәтижесін Electronics Workbench (Interactive Image Technologies компаниясы) Electron (ҚазҰУ) сияқты қолданбалы бағдарламалар көмегімен тексеруге болады. Ол үшін 2-ші және 5-суреттегі тізбектердегі кедергілерге сан мәндерін беріп, бағдарламаның жұмыс үстелінде тізбекті құрастырып, мультиметр арқылы a және b түйіндерінің арасындағы кедергіні өлшейді. Нәтижелер бір-бірімен салыстырылады.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

1. Г.Т. Кокенова, У.С. Кубаева. Электр тізбектерінің теориясы. Алматы, 2013.
2. Н.И. Карякин, К.Н. Быстров, П.С. Киреев. Краткий справочник по физике. М. «Высшая школа», 1969.
3. Под редакцией Д.И.Панфилова. Электротехника и электроника в экспериментах и упражнениях. Практикумна Electronics Workbench. Том1. М. «Додэка». 2001.

Ғылыми жетекшісі:

Абыканова Бакытгуль Толыбековна қауымдастырылған профессор.

Олег Гаєвський, Юрій Чух
(Київ, Україна)

СТАТИСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ ПОРИСТОСТІ ЗВАРНИХ ШВІВ

Вступ. Поява дефекту зварного шва, в тому числі пори є випадковою подією. Тому, для оцінювання, прогнозування, моніторингу пористості та здатності протистояти утворенню пор у зварних швах слід застосовувати статистичні методи та відповідні статистичні закони і показники.

Мета статті. Метою статті є огляд існуючих даних про статистичні моделі, які адекватно описують змінюваність показників пористості зварних швів і можуть бути для аналізу виробничих даних про пористість.

Основна частина. Наукові засади використання статистичних методів для аналізу даних про пористість зварних швів закладені дослідженнями В.Н. Волченко, И.А. Тараричкіна, Н.Н. Коновалова, А.М. Лепіхіна.

За загально прийнятою в математичній статистиці класифікацією основні показники пористості, а саме діаметр пори d і кількість пор x на одиничній ділянці зварного шва є випадковими величинами. Діаметр пор за своєю статистичною природою відноситься до кількісної безперервної ознаки, а кількість пор на одиничній ділянці зварного шва до порядкової ознаки.

Шляхом статистичної обробки великої кількості даних, отриманих при виробництві і експлуатації зварних виробів, визначені статистичні закони, що адекватно описують мінливість основних показників пористості зварних швів [1-3].

Змінюваність значень випадкових величин, які відносяться до безперервної ознаки, найчастіше описується одним з трьох статичних законів: законом нормального розподілу, законом експоненціального розподілу, розподілом Вейбулла.

За даними досліджень, проведеними В.Н. Волченко у МДТУ ім. М.Е. Баумана [1], змінюваність діаметру пор d описується законом Вейбулла. Ці результати підтверджуються дослідженням залишкової пористості зварних виробів, які знаходяться в експлуатації [2]. Дослідження Н.Н.Коновалова також підтверджують адекватність застосування закону Вейбулла до змінюваності діаметру пор [3].

Розрізняють трьохпараметричний і двохпараметричний розподіл Вейбулла. За опублікованими результатами досліджень змінюваність діаметру пор описується двохпараметричним розподілом Вейбулла.

На рис 1 наведені дані Н.Н. Коновалова щодо розподілів діаметру пор зварного шва та максимальних значень діаметру пор на одиничній ділянці.

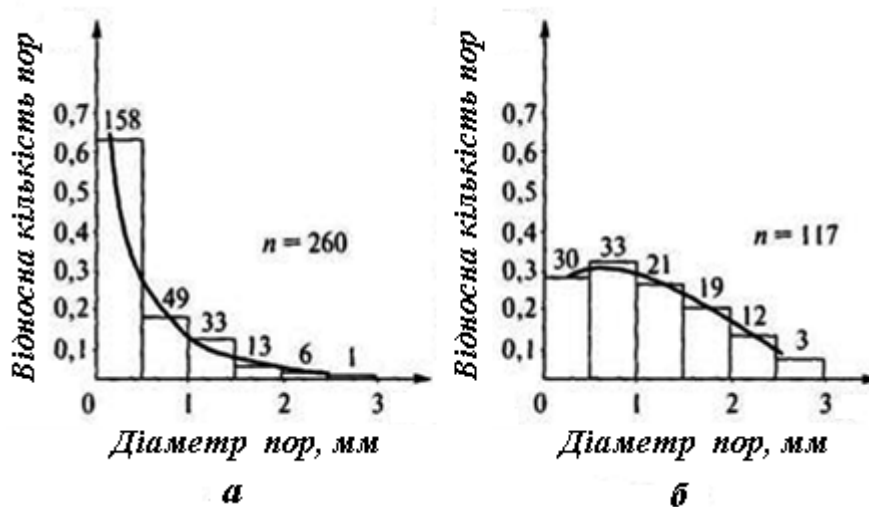

Рис. 1.6. Розподіл діаметру всіх виявлених пор (а) і максимальних значень діаметра пор (б) на одиничних ділянках [3]

З наведених даних було зроблено висновок, що в порівнянні з експоненціальним законом, закон Вейбулла адекватніше описує розподіл діаметрів пор.

За даними обслідування дефектності зварних швів більш ніж 600 вертикальних та горизонтальних резервуарів для зберігання паливно-мастильних матеріалів та двох ниток магістральних газопроводів виконано порівняння застосування моделей експоненціального закону, закону Вейбулла, логарифмічного закону, нормального та подвійного експоненціального закону до опису розподілу діаметру пор. Найкращою моделлю, визначеною за мінімумом значення критерію згоди Пірсона, являється модель двопараметричного закону Вейбулла. При цьому для резервуарів параметри Вейбулівського розподілу діаметру пор в зварних швах становили $a_d = 2,0 \div 2,2$; $b_d = 1,8$, а для магістральних газопроводів - $a_d = 1,2 \div 2,6$; $b_d = 1,0 \div 1,6$.

Експериментально доказано, що змінюваність кількості пор на одиничній ділянці зварного шва описується законом Пуассона [1, 4].

Таким чином є можливість розраховувати ймовірність виконання вимог до пористості зварних швів по кожному окремому показнику – діаметру пор та кількості пор на одиничній ділянці зварного шва. Однак, відсутня математична залежність, яка дозволяє розрахувати ймовірність одночасного виконання вимог за основними показниками пористості зварного шва, що ускладнює застосування статистичних методів до прогнозування ймовірності виконання вимог до пористості зварних швів.

Для дослідження як пористості зварних швів так і стійкості зварювальних матеріалів до водневої пористості слід визначитися з поняттям одиниці продукції, яка безпосередньо перевіряється візуальним, рентгенографічним або ультразвуковим методами контролю. При контролі протяжних зварних швів за одиницю продукції приймають найменшу ділянку зварного шва, яку можна контролювати, виправляти та випробовувати. Рекомендується приймати в якості одиничної ділянки зварного шва ділянку довжиною не меншою, ніж десять товщин звареного металу [5,6]. Часто за одиничну ділянку зварного шва приймають ділянку довжиною 100мм.

Ймовірність своєчасного виявлення недопустимої пористості зварного шва визначається двома факторами. По-перше, здатністю застосованого методу контролю виявляти пори, по-друге, об'ємами вибірок при контролі пористості.

Для виявлення поверхневих пор розміром більше 0,1мм застосовують технічний огляд (візуальний контроль). Поверхневі пори меншого розміру зазвичай не регламентовані. Для виявлення внутрішніх пор як правило застосовують радіаційний (радіографічний, радіоскопічний, радіометричний) метод або акустичний (ультразвуковий) метод.

При контролі пористості перевіряють від 10% до 100% зварних швів, що і є об'ємом вибірки при контролі пористості. При вибіркового контролю пористості, одиничні ділянки, що перевіряються, рівномірно розподіляють уздовж зварних швів.

Важливо обґрунтовано визначити необхідний для контролю пористості об'єм вибірки. Перевищення реально необхідного об'єму вибірки невиправдано збільшує витрати часу і матеріалів на контроль пористості зварних швів. Призначення недостатнього об'єму вибірки може призводити до не виявлення дефектів пористості і, як наслідок, до небажаних впливів недопустимої пористості зварних швів.

Необхідний для виробничого контролю пористості об'єм вибірки може бути визначений за вимогами галузевих та державних стандартів на окремі типи зварних виробів або за методиками статистичного вибіркового контролю.

Галузеві та державні стандарти на окремі типи зварних виробів визначають застосовувані для типу зварних виробів методи виявлення пор та мінімально необхідні об'єми вибірок. На практиці саме цей мінімально дозволений об'єм відбирають для контролю пористості зварних швів, але він може бути недостатнім для забезпечення прийнятного рівня технологічних ризиків, пов'язаних з пористістю зварного шва.

Методики статистичного вибіркового контролю дозволяють чітко встановити необхідну для виробничого контролю пористості кількість одиничних ділянок зварного шва [7-9]. При цьому об'єм вибірки залежить від узгодженого між виробником і замовником зварного виробу прийнятного рівня якості AQL і не враховує можливі наслідки невиконання вимог до пористості зварних швів отже і технологічні ризики невиконання вимог до пористості зварних швів.

Висновок. Необхідно розробити статистично орієнтовану розрахункову методику обґрунтування об'ємів вибірок для контролю пористості зварних швів у виробництві які забезпечують прийнятний рівень технологічних ризиків невиконання вимог до пористості зварних швів.

Література:

1. Волченко В. Н. Статистические методы управления качеством по результатам неразрушающего контроля / В.Н. Волченко. — М.: Машиностроение, 1976. — 64 с.
2. Бурнашев А.В., Большаков А.М. Эксплуатационная надёжность конструкций севера. // <http://rudocs.exdat.com/docs/index-370719.html>
3. Коновалов Н.Н. Нормирование дефектов и достоверность неразрушающего контроля сварных соединений / Н.Н.Коновалов. — М.: Промышленная безопасность, 2006. — 72 с.

4. Елсуков Е.И. Метод нормирования дефектов сплошности сварных соединений вертикальных цилиндрических резервуаров: Дис. ... канд. техн. наук: 05.03.06. / Е.И. Елсуков — Челябинск, 2002. — 220 с.
5. Волченко В.Н. Оценка и контроль качества сварных соединений с применением статистических методов / В.Н. Волченко. — М.: Изд-во стандартов, 1974. — 159 с.
6. Волченко В.Н. Производственная методика статистического регулирования качества сварных соединений / В.Н. Волченко, Б.Ф. Демидов // Сварочное производство. — 1989. — № 11. — С. 27-29.
7. ISO 2859-1:1999 Sampling procedures for inspection by attributes - Part 1: Sampling schemes indexed by acceptance quality limit (AQL) for lot-by-lot inspection
8. ГОСТ 50779.30-95 Статистические методы. Приемочный контроль качества. Общие требования. — М.: Издательство стандартов, 1995. — 34 с.
9. Лапидус В.А. Статистический контроль качества продукции на основе принципа распределения приоритетов. // В.А. Лапидус, М.И. Розно, А.В. Глазунов и др. М.: Финансы и статистика, 1991. — 224 с.

Володимир Гасвський, Валерій Приходько
(Київ, Україна)

ВИМОГИ ДО ПОРИСТОСТІ ЗВАРНИХ ШВІВ

Вступ. При зварюванні плавленням одним з характерних дефектів швів є пори. Пори у зварних швах зменшують площу металу у перетині, що знижує зусилля, необхідне для руйнування зварного виробу. Пори є концентраторами механічних напружень, що зменшує стійкість зварних до динамічних навантажень. Пори можуть бути причиною втрати зварним виробом герметичності.

Нормативне обмеження пористості зварних швів дозволяє встановлювати обґрунтовані межі допустимості пор. Однак, сучасні підходи до нормування пористості досить суттєво відрізняються як за регіональною так і галузевою ознаками.

Мета статті. Метою статті є визначення та порівняльний аналіз сучасних підходів до нормування пористості зварних швів.

Основна частина. При обмеженні пористості зварних швів розрізняють технологічні і експлуатаційні (функціональні) норми [1-3]. Експлуатаційні (функціональні) норми встановлюють виходячи з фактичної працездатності зварних з'єднань, наслідком невиконання цих норм є втрата працездатності зварного шва. Експлуатаційні норми є розрахунковими, пов'язаними з потенційною небезпекою дефектів при експлуатації зварних виробів. Експлуатаційні (функціональні) норми використовуються при проектуванні зварних виробів [4].

За своїми вимогами технологічні норми завжди перевищують експлуатаційні норми [5-10]. Їх встановлюють виходячи з необхідності забезпечувати виконання експлуатаційних (функціональних) норм та досягнутого рівня технологій. Цими нормами користуються при встановленні вимог і оцінці придатності зварних швів, технологічного процесу зварювання в цілому та зварювальних матеріалів зокрема для виробництва.

В міжнародній практиці експлуатаційні (функціональні) норми називають «fitness for purpose», а технологічні норми - «good workmanship».

Вплив пор може бути пов'язаний або з втратою герметичності зварного виробу або з втратою його несучої здатності [11]. Якщо функцією зварного виробу є забезпечення герметичності, то експлуатаційні (функціональні), а отже і технологічні норми не допускають появи наскрізних пор (свищів). Такі експлуатаційні вимоги до пористості зварних швів характерні для посудин, що працюють під тиском, вакуумної апаратури, ємностей для транспортування та зберігання рідких та газоподібних продуктів [12].

Якщо зварний шов при експлуатації знаходиться під дією статичних навантажень, то основою для встановлення експлуатаційних (функціональних) норм, є розрахунок на міцність (по межі міцності) зварного шва з врахуванням послаблення порами поперечного перетину металу зварного шва. При цьому в результаті розрахунку визначають експлуатаційно допустиму відносну сумарну площу пор або сумарний лінійний розмір пор на 100мм зварного шва. Виходячи з експлуатаційного допуску встановлюють технологічний допуск.

Особливої уваги потребує вплив пор на втомну міцність зварних з'єднань під дією високих розтягуючих напружень. При змінних або вібраційних навантаженнях суттєво проявляється вплив пор, як концентраторів напружень, на несучу здатність зварних з'єднань.

Концентрація напружень характеризується теоретичним коефіцієнтом концентрації α_σ , який визначається як відношення максимального напруження в зоні концентрації напружень, спричиненої дефектом, до номінального напруження пружної деформації в припущенні, що матеріал відповідає умовам суцільного однорідного середовища. Руйнування відбувається від концентраторів, для яких коефіцієнт концентрації напружень в пружній зоні найбільший.

Всі дефекти в зварному шві розглядаються як концентратори напружень. Крім того, форма зварного шва також спричиняє концентрацію напружень α_σ .

Встановлено [12], що концентрація напружень від форми шва, може чинити на працездатність зварних з'єднань більший вплив, ніж концентрація напружень від внутрішніх дефектів, в тому числі пор. На цій підставі ним запропоновано оцінювати експлуатаційну допустимість дефектів у зварних швах порівнянням теоретичних коефіцієнтів концентрації напружень від форми зварного шва α_c і від внутрішніх дефектів α_d . Якщо за результатами неруйнівного контролю величина коефіцієнта концентрації напружень виявленого дефекту $\alpha_d < \alpha_c$, то працездатність зварного виробу буде визначатися формою шва. У цьому випадку виявлений дефект не є небезпечним для виробу. Запропонований підхід до визначення допустимості внутрішніх дефектів розповсюджується на пори у зварних швах.

Для розрахунку коефіцієнту концентрації напружень α_d використовують залежності, запропоновані Ю.А Шиманським, Н.Н. Афанасьєвим, Г. Нейбером, Д.І. Навроцьким, Г.П. Турмовим, В.А. Кархіним та Г.А. Ніколаєвим.

Порівнянням розрахункових значень коефіцієнту концентрації напружень α_d з експериментальними значеннями, отриманими поляризаційно-оптичним методом на моделях [10] показано, що для стикових з'єднань найближчі до експериментальних значення (з 15% відхиленням) дає залежність, запропонована Ю.А Шиманським. Для кутових, напускних та таврових з'єднань найменші відхилення (9%) дає залежність, запропонована Н.Н. Афанасьєвим.

За результатами розрахунків, підтвердженими експериментами на оптичних моделях показано, що для внутрішньої одичної сферичної пори характерні значення коефіцієнту концентрації напружень $\alpha_d = 2,0$, при виході пори на поверхню коефіцієнт концентрації напружень збільшується до $\alpha_d = 2,5$, як наслідок поверхневі пори мають більш жорсткі обмеження по допустимості в порівнянні з внутрішніми порами.

Аналіз експериментальних епюр розподілу напружень показує, що концентрація напружень локалізується поблизу пори на ділянці, рівній радіусу пори. Тому можна прийняти, що взаємний вплив двох пор починає проявлятися при відстані між порами, меншій або рівній радіусу пори, це означає, що близько розташовані пори впливають одна на одну. Так концентрація напружень від ланцюжка пор при відстані між порами, що дорівнює одній третині радіусу пори, збільшується до $\alpha_d = 2,1 - 2,3$. Наслідком цього є те, що міжнародними нормами розрізняють два варіанти скупчень та ланцюжків пор. Варіант 1 – відстань між порами перевищує їх діаметр, варіант 2 – відстань між порами менша ніж їх діаметр. Для кожного з цих варіантів скупчень пор сформульовані свої вимоги до пористості і меншій відстані між порами відповідають більш жорсткі вимоги.

Таким чином, при технологічному нормуванні пористості швів слід виходити з умов експлуатації зварних виробів, функцій та характеру навантажень зварних швів, розташування пор - являються пори зовнішніми чи внутрішніми, одичними чи груповими (скупчення, ланцюжки). Важливим фактором є товщина зварного шва.

Технологічні вимоги до пористості зварних швів обмежують максимально допустимі значення діаметру пор, відносної сумарної площі пор на поверхні зварного шва, на рентгенограмі або в поперечному зламі, сумарного лінійного розміру пор на 100мм зварного шва, допустимої кількості пор на одичній ділянці зварного шва. Вимоги до пористості, методи виявлення пор та об'єми вибірок встановлюються у нормативно-технічній документації на зварний виріб. При проектуванні зварного виробу, визначаючи технологічні вимоги до пористості, розробник керується вимогами державних, галузевих стандартів та норм (державні будівельні норми, правила безпечної експлуатації, керівних документів і т.д.), стандартів підприємств на окремі типи зварних виробів (трубопроводи, підйомно-транспортні машини, будівельні конструкції і таке інше). Державні та галузеві стандарти та норми на окремі типи зварних виробів розробляють, керуючись базовими стандартами щодо вимог до пористості зварних з'єднань. На сьогоднішній день в Україні, в залежності від вимог Замовника зварного виробу, застосовують два базових стандарти - міждержавний стандарт ГОСТ 23055-78 та міжнародний стандарт ISO 5817:2014.

Ці два стандарти, а відповідно і підходи до встановлення вимог до пористості зварних швів об'єднує те, що по-перше, вимоги до пористості встановлюють в залежності від товщини зварюваного металу (меншій товщині відповідають більш жорсткі вимоги); по-друге, зварні з'єднання розділять на рівні якості, відповідно сім класів по ГОСТ і три оціночні групи по ISO; по-третє, регламентується максимально допустимий діаметр пор. Різниця в вимогах ГОСТ і ISO в тому, що ISO допускає менші значення діаметру пор і регламентує відносну сумарну площу пор. У практиці, прийнятій в СНД допускаються більші діаметри пор і регламентується не відносна сумарна площа, а сумарний лінійний розмір пор на 100мм зварного шва або кількість пор на одичній ділянці зварного шва.

Діаметр пори d визначають прямим виміром на рентгенограмі, поверхні зварного шва або в зламі. Кількість пор на одичній ділянці зварного шва визначають прямим підрахунком, а відносну сумарну площу пор розраховують з відношення:

$$q_{пор} = \left(\frac{S_{пор}}{S_{пол}} \right) \times 100\% \quad ,$$

де $q_{пор}$ - відносна сумарна площа пор, %;

$S_{пор}$ - сумарна площа пор на одичній ділянці зварного шва, мм²;

$S_{пол}$ - площа металу зварного шва в досліджуваній проекції одичної ділянки зварного шва, мм².

Стосовно контролю пористості зварних швів в ході виробництва, стандарти встановлюють методи виявлення пор і мінімально необхідні об'єми вибірки.

Слід відзначити, що зміст нормативних вимог до пористості зварних швів доволі часто переглядається. Так наприклад, міжнародний стандарт ISO 5817 за останні роки мав три версії - 1992, 2003, 2014 років.

Висновок: Вимоги до пористості зварних швів містять обмеження кількості, діаметру відносної площі пор. Однак, відмінності у вимогах стандартів, систематичних перегляд діючих стандартів призводить до необхідності прогнозувати здатність виробника виконувати встановлені актуальні вимоги до пористості зварних швів до початку виробництва.

Література:

1. Волченко В.Н. Вероятность и достоверность оценки качества металлопродукции. М.: Metallurgiya, 1979. 88 с.
2. Винокуров В.А. Эксплуатационные и технологические требования к сварным соединениям в отношении сплошности // Сварочное производство. 1987. № 6. С. 27-30.
3. Коновалов Н.Н. Методы оценки норм допустимости дефектов в сварных соединениях грузоподъемных машин // Безопасность труда в промышленности. 2003. № 12. С. 27-32.
4. Kazunori Hattori // Assessment of properties and quality control of welded seams. Welding Technology Vol. 57, №10, 2009, P. 77-81.
5. Лепихин А. М. Надежность норм технологической дефектности сварных соединений / Препринт ВЦ СО АН СССР №13. Красноярск, 1990. 16с.
6. Тиганьков А.К., Губайдулин Р.Г., Елсуков Е.И. Совершенствование нормативных требований к качеству сварных соединений стальных конструкций: Часть 1 // Сварочное производство. 2000.- №11. - С. 30-33.
7. Тиганьков А.К., Губайдулин Р.Г., Елсуков Е.И. Совершенствование нормативных требований к качеству сварных соединений стальных конструкций: Часть 2 // Сварочное производство. 2000. - №12. - С. 24-28.
8. Тиганьков А.К., Губайдулин Р.Г., Елсуков Е.И. Совершенствование нормативных требований к качеству сварных соединений стальных конструкций: Часть 3 // Сварочное производство. 2001. - №3. - С.18-24.
9. Оценка допустимых дефектов сварных соединений методом статистического моделирования / В.Ф. Лукьянов, В.В. Напрасников, К.Л. Ильинский, А.В. Кияшко // Сварочное производство. 1986. - №4. - С. 34-36.
10. Schambach B. Welding standards and norms – the guarantor of quality, safety and success // Schwiessen und Schneiden №7, 2009, S. 422-429.8
11. Шахматов М.В., Богословский С.В. Влияние пор на несущую способность сварных соединений.: Сб. научн. тр. Челябинск: Изд. ЧПИ, 1987. - С. 25-37.
12. Cosso G.L., Pagano S., Servetto C. Application of a technique of an assessment of serviceability of vessels of pressure // Revista Italiana Della Saldatura An. LXI, №4, 2009, P. 427-433.

А.К. Жумамбетов, Н.К. Абекеев, Р.А. Керимбаев
(Нукус, Узбекистан)

ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЛАНДШАФТНОЙ АРХИТЕКТУРЫ В СЕЛАХ УЗБЕКИСТАНА

Хотели отметить что, в настоящее время передовых странах мира особое значение приобретает и всемерно развивается ландшафтная архитектура – направление, которое по сути своей являясь экологически эффективным и определяет организацию окружающей среды местности, позволяет найти гармоничное решение архитектурного облика строений и природы, удовлетворяет рекреационные потребности населения и создает архитектуру открытых пространств. Это перспективное направление охватывает не только города, но и сельские населенные пункты.

Исследования, проводимые на основании мирового опыта градостроительства в области сельского строительства и формирования ландшафтной архитектуры, приоритетных принципов ландшафтной архитектуры в сельских регионах Узбекистана с учетом национальных традиций с каждым годом становятся все более значимыми и необходимыми для развития сельского градостроительства.

За годы независимости в республике были реализованы широкомасштабные работы по повышению сельского населения к городской культуре и городскому образу жизни, дальнейшему повышению уровня жизни сельских жителей республики. Возведенные в сельских районах республики за последние годы сельские жилые дома по типовым проектам, учреждения культурно-бытового обслуживания и другие сооружения свидетельствуют о комплексном развитии современной сельской архитектуры. Именно поэтому особое внимание уделяется к такому вопросу, как дальнейшее развитие сельской ландшафтной архитектуры, который является важнейшим фактором определения современного облика села. «Конечная цель – это создание надежной инфраструктуры для отраслей экономики и благоприятных условий для населения в городах и на селе»².

² Доклад Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на расширенном заседании Кабинета Министров, посвященном итогам социально-экономического развития страны в 2016 году и важнейшим приоритетным направлениям экономической программы на 2017 год. Народное слово, 11 января 2017 года. - Б. 3.

Именно поэтому дальнейшее совершенствование эстетики сельского строительства, определение путей гармонизации современной сельской архитектуры, сельского ландшафта и дизайна являются актуальными проблемами современности.

Поэтому хотели дать некоторые советы для формирования эстетики ландшафтной архитектуры в сельском местности. Огород должен располагаться на хорошо освещенном месте, затененные места для выращивания овощей не годятся, к огородной зоне должна быть подведена вода, здесь должны стоять бочки для полива, поливать овощи холодной водой не годится. Можно отвести в огороде грядку для выращивания цветов, предназначенных на срезку. Эта зона требует от нас времени и постоянного внимания. Кроме того, это зона чисто техническая, большую часть сезона некрасивая, огород нужно будет визуально изолировать от входной зоны, дома, зоны отдыха. причем очень неплохо использовать здесь и декоративные овощные культуры, такие как мангольд, кукуруза, кудрявая петрушка и другие пряные травы и пр. Если мы отвечаем на вопрос о необходимости огорода отрицательно, все же не стоит отказываться от пряных трав. Ну не ездить же за каждой веточкой укропа на рынок?! Сад трав (квадрат со стороной 2,5-3 м). На гравии горшки с пряными травами или настурцией. Сад трав следует окаймить бордюром из бархатцев тонколистных, иссопа, петрушки кудрявой, лука-слизу на или шнитт-лука. Минимальная площадь сада пряных трав 2 x 2 м. Он почти не требует ухода, очень декоративен и полезен. И, кстати, может располагаться не только на солнце, но и в светлой полутени. Как приятно сорвать пряную травку прямо с грядки. Здесь можно выращивать укроп, петрушку, базилик, кочанный, листовой и черешковый сельдерей, разнообразно окрашенные салаты.

**Хафиза Ибрагимова, Мадина Каримова
(Ташкент, Узбекистан)**

ЭРОЗИЯ ПОЧВ ПРИ ПОЛИВАХ

Под эрозией почвы понимают процесс отделения от массы почвы её частиц (агрегатов) и их перемещение под воздействием энергии воды или ветра. Эрозия приводит к выносу из верхнего наиболее плодородного слоя почвенных частиц вместе с питательными веществами, а следовательно к снижению плодородия почвы, её разрушению и выпадению площади из сельскохозяйственного оборота.

В настоящее время во всем мире эрозии подвержена значительная часть обрабатываемой территории. Ущерб, причиняемый сельскому хозяйству всеми видами эрозии, огромен. Следствие водной эрозии - заиление рек, водохранилищ, каналов, а также ущерб, причиняемый транспортным путём населённым пунктам. Кроме того, в результате линейного размыва растёт овражно-балочная сеть, способствующая ухудшению условий водного режима окружающих земель.

Эрозия почвы - сложный процесс, зависящий от большого числа взаимосвязанных факторов.

К главным из них относят свойства почвы, климатические условия, рельеф местности, растительный покров, почвенную усадку, направленность и степень воздействия деятельности человека на природу.

По характеру разрушения почвы эрозия при орошении бывает плоскостной, струйчатой и овражной.

Плоскостная эрозия представляет собой разрушения частиц на поверхности почвы и удаление их посредством многочисленных струйчатых промоин. Эти промоины глубиной от нескольких миллиметров до нескольких сантиметров остаются после стока воды. При последующей обработке почвы струйчатые промоины сглаживаются, не изменяя общего рельефа местности.

Струйчатая эрозия - это разрушения почвы в результате слияния мелких струй воды в более мощные, ручейковые, которые вызывают образование ручейковых размывов-рытвин и ложбин глубиной до не скольких десятков сантиметров. После последующей обработки почвы размывы сглаживаются, но остаются заметными в виде ложбин. Кроме того, изменяются плодородие почвы.

Полевая эрозия - возникает на орошаемых полях в результате несоответствия между применяемой техникой полива и природнохозяйственными условиями. Это может быть вызвано ошибками, допущенными при проектировании, строительстве или эксплуатации оросительных систем.

Сетевая эрозия - наблюдается обычно около каналов оросительной или сбросной сети и гидротехнических сооружений. Она происходит вследствие утечки воды из этих сооружений и непредусмотренного сброса её по пониженным элементам рельефа с повышенными уклонами их дна. Сетевая эрозия обычно начинается со струйчатой. Если не принять меры по её прекращения, струйчатая эрозия может быстро перерасти в овражную.

Из поверхностных самотечных способов полива напуском по полосам обычно приводят к образованию плоскостной эрозии, а полив по бороздам - струйчатой эрозии.

При поверхностных способах полива основной фактор образования полевой эрозии - скорость движения воды на поливных полосах и в бороздах, превышающая допустимую из условий размыва данной почвы.

При поливе дождеванием основной фактор, вызывающий полевую эрозию - это качество дождя, не отвечающее требованиям, предъявляемым к поливу данной почвы в конкретных условиях. Качество дождя в основном оценивается тремя показателями: интенсивностью дождя, крупностью капель и силой

их удара. Крупные капли дождя, обладающие большой силой удара, разрушают структурные отдельности почвы на более мелкие, которые заполняют промежуток между остальными её частицами. В связи с этим смягчается впитывающая способность почвы.

При интенсивности дождя, превышающей впитывающую способность почвы, появляется слой не впитавшейся воды, который приводит к поверхностному стоку и в результате к эрозии на повышенных уклонах местности. Ошибки при проектировании техники полива дождеванием могут выражаться в неправильном выборе дождевального устройства вследствие недостаточного полного учета природных условий и водо-физических свойств почвы. Такие ошибки, например, возникают при сравнении интенсивности дождевания со скоростью впитывания воды в почву при напорной стадии. В этом случае скорость впитывания в несколько раз выше, чем при безнапорной стадии, в результате при поливе образуются лужи и поверхностный сток.

При проектировании полива дождеванием на землях с потенциально возможным развитием процессов эрозии должна быть тщательно проанализирована средняя и действительная интенсивность дождя.

Эрозия при орошении может быть вызвана неудовлетворительной эксплуатацией оросительной системы: подачей завышенных поливных норм в течение более продолжительного периода, чем расчетный, использованием поливной сети для пропуска расходов, не соответствующих проектным, применением для полива дождевальных устройств с техническими недостатками (засорение трубопроводов и отверстий насадок, утечка воды из дождевального трубопровода в местах соединений труб и т.д.), нарушением оптимальных сроков обработок почвы.

Сетевая эрозия может быть и в закрытых оросительных системах по трассам трубопроводов при плохой засылке траншеи, особенно при расположении их на повышенных уклонах. В траншею поступают потоки воды, образующиеся из атмосферных осадков и потерь воды в сооружениях. К сетевой эрозии могут быть также отнесены размывы вдоль дорог на оросительной системе.

Важнейший фактор развития при орошении - уклон поверхности почвы, по которой происходит поверхностный сток. Рост орошаемых площадей связан с освоением новых земель, расположенных на склонах водоразделов, имеющих повышенные уклоны. В старых районах орошения освоения подлежат предгорные и даже горные участки. Участки земель с уклонами более 0,03 обладают большой потенциальной возможностью развития эрозии при поверхностном стоке как за пределы, так и внутри орошаемого участка. В связи с этим основное условие по предупреждению эрозии на орошаемых землях заключается в недопущении при проектировании в строительстве оросительных систем принятия технических решений с уклонами больше допустимых.

Для предупреждения сетевой эрозии необходимо исключить утечки воды из каналов, лотков, трубопроводов и через гидротехнические сооружения на сети. В земляных каналах нельзя допускать аварийных прорывов воды через дамбы, сопряжения каналов с гидротехническими сооружениями, утечку воды в местах устройства сооружений в оросительных системах, расположенных на землях с повышенными уклонами, следует стремиться к устройству каналов полностью в выемке или полувыемке - полунасыпи.

При поверхностных самотечных способах полива предотвращению эрозии наиболее способствуют поливы по тупым бороздам с малыми уклонами дна и неглубоким сквозным бороздам с добеганием струи без сброса в конце их при небольших расходах.

При наличии полевой эрозии необходимо снизить продолжительность полива на одной позиции, уменьшив поливную норму, улучшить предпосевную обработку почвы, внести в почву структурообразователи, способствующие улучшению её водопроницаемости.

При поверхностных самотечных поливах в случае размыва поливных борозд и полос рекомендует уменьшение слоя воды и длины борозд. При продолжении эрозии следует изменить направление полива в сторону меньшего уклона, в крайнем случае, перейти на полив по тупым бороздам. При размыве временного оросителя или выводной борозда следует заменить их перемещаемым трубопроводом или применить поливную машину.

Для борьбы с эрозией при поливе дождеванием рекомендуют снижение интенсивности дождя за счёт смены насадок (применяя насадки с меньшим диаметром), сокращение продолжительности полива на одной позиции уменьшения поливных норм, повышением водопроницаемости почвы, улучшением её структуры агротехническими и химическими способами (внесение структурообразователя), аккумулярование не впитавшейся воды в прерывистых бороздах, лунках, щелях с последующим её впитыванием в активный слой почвы.

Литература:

1. Раимбаева.Г.Ш. Микроэлементы и ферменты в эродированных сероземах Ташкентского оазиса. Ташкент-2012.
2. Раимбаева.Г.Ш. Биохимические показатели типичных серозёмов, сфор-мированных на разных почвообразующих породах. II Международная научно-практическая конференция г. Барнаул 2010.
3. Мирхайдарова Г.С. - Изменение свойств почв под влиянием противоэрозионных мероприятий в Западных отрогах Чаткальского хребта (на примере почв Чаткальской горно-мелиоративной опытной станции). Автореферат канд. дисс., Тошкент, 2012.
4. <http://www.irrigation.ru/>

Хафиза Ибрагимова, Даулет Гуломов
(Ташкент, Узбекистан)

О МОДЕРНИЗАЦИИ ПЛАНИРОВЩИКА И СПОСОБА ОЧИСТКИ ДРЕНАЖА

Известные и широко применяемые длинно базовые планировочные машины П-2,8, П-4 и Д-719 и т. д., в которых уменьшение влияния не спланированного профиля на качество планировки, достигается путем удлинения базы, имеют существенные недостатки.

Так, удлинение базы не дает качественной планировки из-за колебаний и прогиба рамы в зоне подвески рабочего органа, возникающих за счет большой ее длины под действием сил собственного веса, а также веса самого рабочего органа и влияния сопротивления разрабатываемого грунта. Кроме этого, увеличение базы уменьшает, но не исключает полностью влияние неровностей не спланированного профиля на переднюю опору и, собственно, на раму планировочной машины в зоне рабочего органа, что ухудшает качество ее работы. Поэтому на длинно базовые планировочные машины устанавливают автоматические системы управления рабочим органом по высоте [1].

Однако, хотя автоматическая система управления позволяет улучшить качественные показатели работы планировщика, она не дает требуемой точности планировки потому, что управляющий сигнал на рабочий орган поступает с опозданием. То есть после того, как его отклонение от заданного профиля под действием передней опоры рамы уже произошло и рабочий орган начал нарезать профиль с погрешностью. Это происходит потому, что на обработку управляющего сигнала, вследствие инерционности системы, потребуется определенное время.

Основным недостатком этих машин является ограниченная емкость ковша рабочего органа, который при больших срезках быстро наполняется и планировочная машина переходит в скреперный режим работы, т.е. транспортирует грунт в места отсыпки. Именно, это обстоятельство порождает многопроходность машины в условиях сплошной планировки трасс и берм, где планировка осуществляется путем постоянной срезки и удаления излишков грунта.

Исходя, из вышеизложенного следует, что модернизированные планировочные машины помимо обеспечения качества планировки, должны повысить производительность на планировке берм канала при любой толщине срезки.

Поставленная задача может быть реализована за счет изменения конструкции рабочего оборудования планировочной машины. В нашем случае - применение кольцевых рабочих органов активного действия, выполненных в виде двух дисков, вращающихся в противоположные стороны. Помимо поступательного движения, рабочие органы вращаются в горизонтальной плоскости вокруг базового трактора, что позволяет постоянно выносить весь срезанный грунт за габариты машины.

Рабочее оборудование планировочной машины состоит из базового трактора 1, двух дисковых кольцевых рабочих органов 2, которые получают вращение от вала отбора мощности (ВОМ) трактора через привод 3, и вращаются по направляющим роликам 4, установленных на двух специальных рамах 5. Подъем и опускание рабочего органа производится четырьмя гидроцилиндрами 6 (Рис. 1).

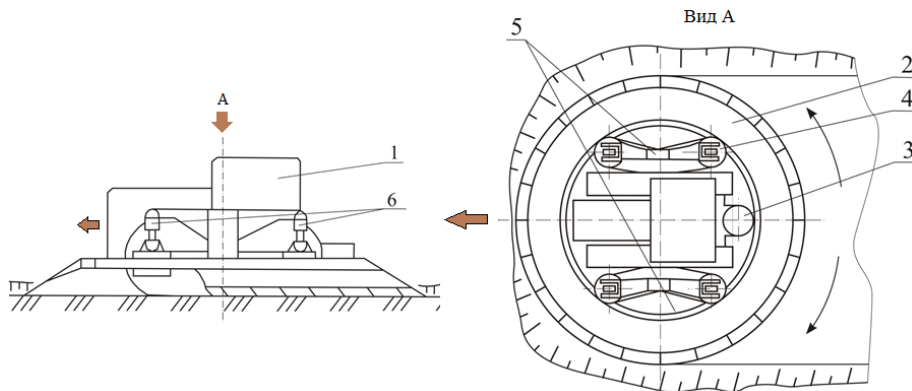

Рис. 1. Планировочная машина
1-трактор; 2-двух дисковый кольцевой рабочий орган; 3-привод;
4-направляющий ролик; 5-рама.

Технологический процесс работы планировочной машины заключается в следующем: в начале трассы включается привод 3 двухдискового кольцевого рабочего органа 2, затем гидроцилиндрами 6 опускается рабочий орган и разрабатывает грунт до требуемого уровня. Затем включается рабочий ход машины, и срезанная стружка грунта удаляется из зоны захвата рабочего органа.

Стабилизация планировочной машины в заданной плоскости осуществляется за счет вращения двухдискового рабочего органа 2 в направляющих роликах 4, установленных на специальных рамах 5.

Применение предлагаемой планировочной машины позволит повысить качество планировочных работ и вести разработку грунта на проектную величину срезки за один проход путем выработки полного сечения стружки и выноса грунта за габариты машины.

В Республике Узбекистан общая протяженность закрытых горизонтальных дренажей составляет более 37,4 тыс. км, из которых порядка 11,7 тыс. км находятся в неудовлетворительном состоянии.

В процессе эксплуатации закрытый горизонтальный дренаж заиливается наносами, что приводит к резкому снижению его работоспособности. Происходит поднятие минерализованных грунтовых вод в корневую систему растений и снижается урожайность сельскохозяйственных культур.

В настоящее время для очистки дренажа используют дрен промывщик ПДТ-125, которая представляет собой комплекс агрегатов из двух тракторов класса 30 кН и включает основную насосную станцию, прицеп с барабаном, вспомогательную насосную станцию и цистерну. Количество обслуживающего персонала составляет четыре человека, в том числе два тракториста-моториста [2].

Технологический процесс данного способа очистки дренажа состоит из следующих этапов:

1-й этап: бульдозером подготавливается площадка у контрольно-смотрового колодца для установки дрен промывщика;

2-й этап: оголяется полость дренажной трубы на длину 0,5... 0,7 м для ввода промывной головки;

3-й этап: включается насос и рабочий, находящийся на дне колодца, постепенно проталкивает рукав в дренаж, а другой рабочий по мере продвижения реактивной головки внутрь трубчатой линии разматывает рукав с барабана;

4-й этап: вынесенная из полости труб пульпа откачивается вспомогательной насосной станцией через заборный рукав с фильтром на поверхность со дна колодца.

По окончании промывки дрен в одну сторону ($L \approx 125$ м) основная насосная станция с прицепом переустанавливается на следующую позицию, противоположную створу промывки.

Модернизация существующего способа очистки позволит повысить производительность, качество и надежность технологического процесса, вместо комплекса сложных специальных мелиоративных машин использовать простое рабочее оборудование.

Технологический процесс способа очистки горизонтального закрытого дренажа от наносов заключается в следующем (Рис. 2).

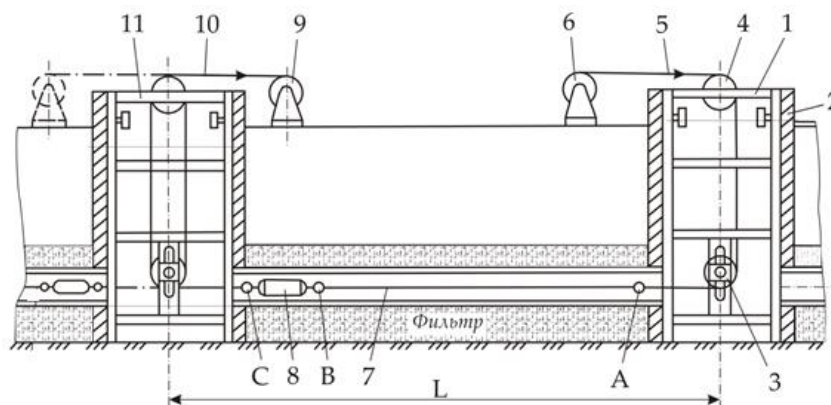

Рис. 2. Устройство для очистки дренажных труб:

1,11 - рама; 2 - болт; 3,4 - блок; 5,7,10 - трос; 6,9 - лебедка;8-головка-ерш;

Способ очистки горизонтального закрытого дренажа от наносов заключается в следующем. В смотровые колодцы устанавливаются рамы 1 и 11, фиксируемые болтами 2 к стенкам смотровых колодцев, монтируются регулируемые блоки 3 и неподвижные блоки 4 с таким расчетом, чтобы их оси совпадали с осью рамы 1 и 11, конец тягового троса 5 от лебедки 6 проходит через блоки 4 и 3 и крепится в точке А по оси дренажной трубы к антикоррозионному тросу 7, который постоянно находится в дренажной трубе, в точках В и С крепится головка-ерш 8, от лебедки 9 конец тягового троса 10 через блоки рамы 11 крепится в точке С к головке-ершу 8. После протаскивания головки-ерша 8 из одного конца дренажной трубы в другой конец дренажной трубы колодцев на длину L, тяговый трос 5 отсоединяют от антикоррозионного троса 7.

Дальнейший технологический процесс очистки дренажа повторяется и заключается переносом и монтажом оборудования на последующие смотровые колодцы.

Литература:

1. Д.П. Полищук, А.М. Сидоренко, В.С. Зинь. Справочник по использованию мелиоративной техники. Киев, Урожай, 1986 год
2. Мелиоративные машины. Б.А. Васильев, В.Б. Гантман, В.В. Комиссаров и др.; Под ред. И.И. Мера. – М.: Колос, 1980. - 351 с.

**Хафиза Ибрагимова, Дилором Очилова
(Ташкент, Узбекистан)**

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОД ПРИ БОРОЗДОВОМ ПОЛИВЕ

В настоящее время этот полив является самым прогрессивным, так как позволяет: - максимально использовать механизацию, то есть нарезке борозд с внесением удобрений, продольная культивация, уборка хлопчатника, хлопкоуборочными машинами. Несмотря на это в настоящее время сильно ощущается нехватка оросительных вод. Перед учёными и исследователями поставлены задачи по изысканию путей повышения, эффективности использования оросительных вод. Поскольку среднеазиатские республики являются хлопкосеющими, около 50% орошаемых площадей занято под хлопчатником. Как известно, для выращивания 1га хлопчатника, оросительная норма требуется выше 7 тыс.м³ воды, а для разового полива, в среднем - 1000 м воды. Часть этого объёма испаряется, а часть идёт на фильтрацию. Разумеется, количество испаряемых и фильтрационных вод зависит от техники и технологии полива.

В настоящее время отсутствуют какие-либо способы техники и технологии эффективного полива, поэтому сегодня и на ближайшие 20-30 лет остаётся в действии поверхностный полив по бороздам. Целью этой работы является разработка некоторых вопросов по повышению эффективности бороздового полива. К затрагиваемым вопросам относятся такие как:

- а) повышение производительности поливального;
- б) сокращение фильтрационных расходов;
- в) добиваться равномерного увлажнения корнеобитаемого слоя почвы;
- г) установление зависимости длины поливной борозды от уклона поливного участка.

Применяемый в настоящее время способ полива хлопчатника и других пропашных культур по бороздам, требует больших затрат труда на подготовку поля к поливу: на устройство арыков и на распределение воды по бороздам. На полив одного гектара хлопчатника затрачивается 1-2 человек 0-дня, однако, при этом не обеспечивается достаточно равномерное увлажнение почвы на поле, что приводит к недобору значительного количества урожая.

Сложность полива и производительность труда при поливе в различных местах Средней Азии отличаются друг от друга. Особенно сложен полив в зоне малоуклонных равнин, где поля не спланированы и имеют сложный микрорельеф. Здесь длина борозд диктуется не нормативами, а микрорельефом поля. Элементы техники полива в большинстве случаев применяются не в зависимости от уклона, водопроницаемости почв, а на основе субъективного взгляда каждого поливального. Это приводит к завышению поливных норм и неравномерности увлажнения поливного участка, в производственных условиях трудно добиться оптимальных сочетаний:

Q- расхода борозды; (1/c) t— время (часов); l- длины борозды (м).

Время определяется не оптимальной продолжительностью а организацией труда. На длину борозды влияет микрорельеф. Поэтому поливальный приспосабливается только к условиям варьирования расхода, который тоже сильно меняться не может.

В связи с этим ставится цель разработки методики полевых исследований по установлению оптимальных элементов техники полива в сложных мелиоративных условиях.

Предварительно приняв за основу методику САНИИРИ и выбрав типовые участки в такырных почвах в Амударьинском районе ККР, мы провели натурные исследования.

Исследования проводились в ККР, Амударьинском районе, ш/х «Мангит» в июле месяце. Уровень грунтовых вод был 1,2 м. Для опытов были рассмотрены 4 поливные борозды. Из них 2 были уплотнены, а 2 не уплотнены после культивации.

Длина поливных борозд составляет 80 м. вода была пущена одновременно. Расход поливных борозд составил 0,6 м/с. результаты показали, что время пробега воды в уплотнённых и не уплотнённых бороздах различно. В уплотнённых бороздах с уклоном 0,002 составила 1 час 4 мин., а в неукреплённых - 2ч. 9 мин.

Простая арифметика показывает, что для одного случая вместо 800 м можно поливать поливной нормой 500 м³/га, а производительность поливального возросла примерно в 1,8 раз.

Литература:

1. Эксплуатация гидромелиоративных систем. Авторы: проф. Б.Серикбаев и другие. Ташкент. 2014 г.
2. Принципы управления водно-солевым режимом орошаемых земель Средней Азии в условиях дефицита водных ресурсов. Автор: доц. Р. Икрамов. Ташкент. 2010 г.
3. <http://www.irrigation.ru/>

В.П. Калинин, А.В. Мейта, Л.И. Несен
(Киев, Украина)

НЕЙРОСЕТЕВАЯ МОДЕЛЬ МЕХАТРОННОГО ДРОБИЛЬНО-ПОМОЛЬНОГО КОМПЛЕКСА ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ ЭЛЕКТРОПОТРЕБЛЕНИЯ

Вступление. Анализ тенденций энергосберегающей политики и энергетической стратегии в Украине показывает, что значимость энергосберегающих технологий во всех отраслях промышленности усиливается. В связи с этим, энергоэффективное управление дроблением и измельчением при комплексном методологическом подходе к проблеме энергосбережения в целом дает ощутимый эффект, поскольку это масштабные и энергоемкие процессы. На обогатительных фабриках и производстве строительных материалов на операции дробления и измельчения приходится до 50 – 70 % общих капитальных затрат и такая же доля общих эксплуатационных расходов. Эффективное управление дроблением и помолом возможно при максимально полной математической модели ситуации.

Цель и задачи исследования. Работа дробильно-помольного комплекса определяется несколькими десятками факторов, многие из которых носят случайный характер. Каждому сочетанию факторов соответствует определенный технико-энергетический режим работы комплекса. Чем точнее модель отражает свойств физической системы и чем полнее учтены при оперативном управлении факторы и свойства системы, влияющие на характеристики режима работы, тем более эффективным будет управление и ниже энергозатраты на процессы дробления и измельчения.

Целью работы является повышение технико-экономических показателей электропотребления дробильно-помольного комплекса путем внедрения системы с применением искусственных нейронных сетей, которая реализует алгоритм оптимального по электропотреблению управления

Результаты исследований. Исследования, проведенные на предприятиях применяющих технологию дробления и помола, позволили выделить ряд факторов, оказывающих наиболее существенное влияние на характер потребляемой мощности. К таким факторам отнесены величина шаровой загрузки, скорость вращения мельницы и производительность измельчительного агрегата, режима работы мельницы, величины силы трения между внутренней поверхностью барабана, типа футеровки и многих других [1]. Для электропривода такой мельницы характерным является то, что удельные затраты на производство вяжущего значительно уменьшаются при увеличении производительности [2].

На основании приведенных данных проводится построение нейронной сети для управления мехатронным комплексом. Контролируемые параметры выступают в качестве выходного вектора, а соответствующие им значения регулируемых величин, параметров оборудования и измельчаемого вещества – входного вектора. В модели в качестве входов будут использованы выбранные факторы, а в качестве выходных величин параметры. Каждому входу сети соответствует одному из факторов. Выходы сети соответствуют производительности, тонкости и электропотреблению весовые коэффициенты сети определяют значимость факторов [3].

В результате тренировки сети связи между элементами приобретут некоторые значения, которые и будут соответствовать мере значимости каждого параметра. Зная численные значения, определяющие важность параметров, составляется выражение для целевой функции, учитывающей требования ко всем параметрам.

Задача оптимизации удельного электропотребления для дробильного комплекса с заданным диапазоном производительности формулируется в виде

$$W_{y\partial}(Q, i, k_N) \rightarrow \min$$

$$\begin{cases} Q = const \in [Q_{\min}, Q_{\max}] \\ i \geq i_{\partial on} \end{cases}$$

где $W_{y\partial}$ - удельное электропотребление, Q – производительность агрегата, i - степень измельчения продукта (отношение крупности T продукта на входе к крупности продукта на выходе), k_N - количество стадий измельчения, V – скорость вращения приводного двигателя.

Модель системы из агрегатов представлена на рис.1.

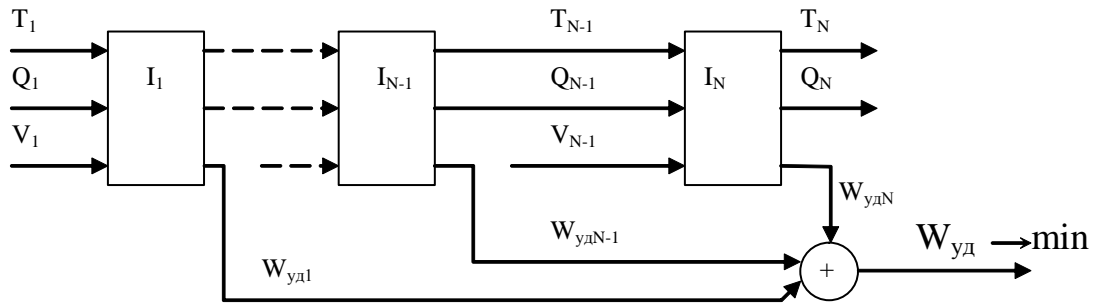

Рис. 1. Модель дробильно-помольногокомплекса

Каждый этап измельчения материала или измельчительный агрегат представляется отдельным блоком, реализуемым в виде ИНС. Число и входных и выходных векторов изменяется в зависимости от поставленной задачи. В обобщенной модели в качестве входов будут использованы выделенные факторы, а в качестве выходных величин параметры процесса либо те управляющие воздействия, которые их регулируют [4]. Подобная сеть представлена на рис.2.

С помощью процедур обучения назначаются значения весовых коэффициентов и смещений, которые минимизируют ошибку решения. Путем анализа имеющихся входных и выходных данных веса и смещения сети автоматически настраиваются так, чтобы минимизировать разность между желаемым сигналом и полученным на выходе в результате моделирования. Ошибка обучения для конкретной конфигурации нейронной сети определяется путем прогона через сеть всех имеющихся наблюдений и сравнения выходных значений с желаемыми, целевыми значениями. В качестве такой функции чаще всего берется сумма квадратов ошибок.

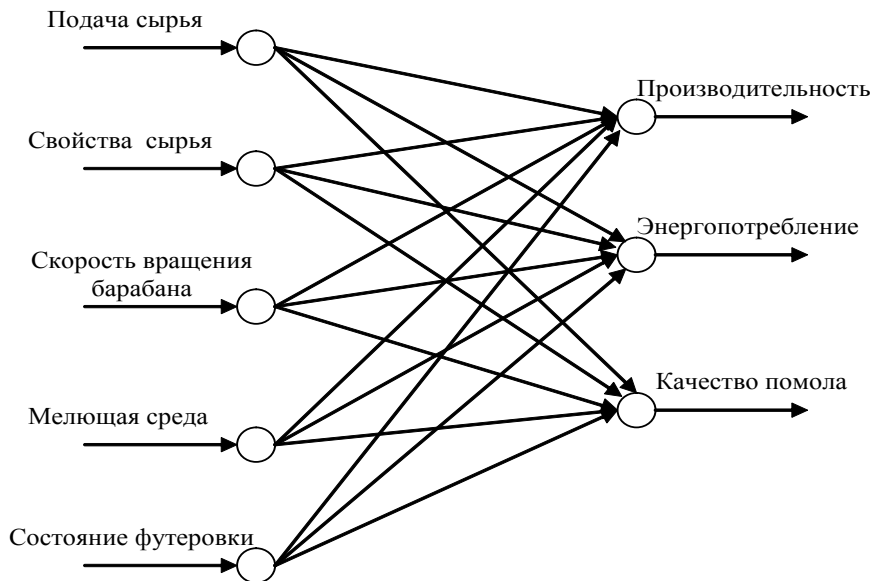

Рис. 2. Модель управления помолом

Процесс обучения прекращается либо по реализации определенного количества циклов, либо когда ошибка достигает некоторого малого значения или перестает уменьшаться. Выходы сети соответствуют производительности, тонкости и электропотреблению весовые коэффициенты сети определяют значимость факторов. Кроме выделения факторов сеть может выявлять прогнозное состояние системы на основании имеющихся данных и оптимизировать работу по заданному параметру.

Реализуя вышеописанные принципы на имеющихся выборках данных с применением вышеописанных алгоритмов в среде Matlab были обучены ряд нейронных сетей. На входы сети подаются данные о производительности и загрузке мельницы. Выходной вектор содержит информацию о удельном электропотреблении и тонине.

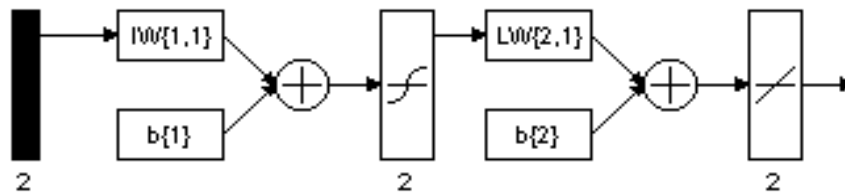

Рис. 3. Модель искусственной нейронной сети

Предлагаемая структура системы автоматического управления дробильно-помольным комплексом может включать в себя следующие блоки (рис. 4) блок сбора первичной информации (БСПИ), базовую модель системы, вычислительный блок (ВБ) для корректировки параметров модели и выработки управляющего воздействия и исполнительный блок (ИБ).

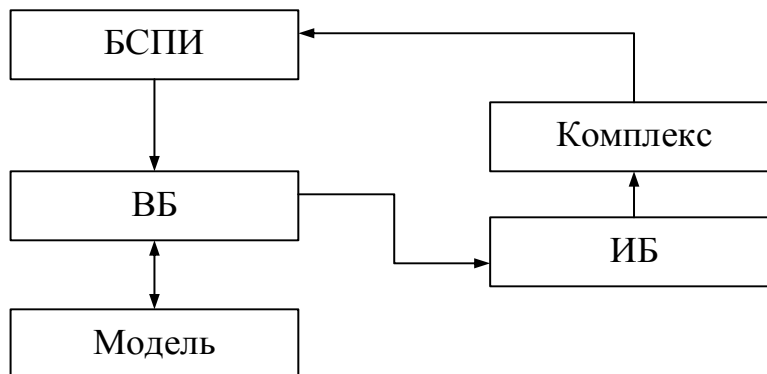

Рис. 4. Структура САУ дробильно-помольным комплексом

В состав блоков сбора первичной информации (БСПИ) входят устройства осуществляющие сбор данных о параметрах процесса (производительность, тонина и др.), а в состав исполнительного блока (ИБ) входят устройства, осуществляющие управляющие воздействия (система управления подачей питания, загрузкой, скоростью вращения барабана мельницы и т.д.). Модель, построенная на первичной информации о комплексе, будет настроена на оптимальный режим работы по заданному, критерию.

Выводы. Предложена новая модель дробильно-помольного комплекса, которая учитывает многофакторное поле системы и отображает ее внутренние связи, базирующаяся на математическом аппарате искусственных нейронных сетей. При формировании целевой функции данная модель позволяет учесть составляющие, в большей мере влияющие на электропотребление и другие технико-экономические показатели комплекса, что позволяет повысить энергетическую эффективность комплекса путем обеспечения работы комплекса в оптимальном по электропотреблению режиме.

Литература:

1. Перов В.А. Андреев Е.Е. Биленко Л.Ф. Дробление измельчение и грохочение полезных ископаемых. Учебник для вузов. М.: Недра, 1990.- 318 с.
2. Белых Б.П., Свердель И.С., Олейников В.К. Электрические нагрузки и электропотребление на горнорудных предприятиях. – М., Недра, 1971, с. 248.
3. Розен В.П., Калінчик В.П., Мейта О.В., Скосирев В.Г. Факторний аналіз електроспоживання складових дробильно-помольного комплексу// Вісник Кременчуцького Національного Університету імені Михайла Остроградського-2015 №6.- С.16-21.
4. Розен В.П., Калінчик В. П., Шевчук С.П., Мейта А.В. Энергоэффективное управление мехатронным комплексом «дробилка-мельница» с использованием искусственных нейронныхсетей// Энергетика: економіка, технологія, екологія – 2016. - № 3. – С. 45–50.

В. Калінчик, В. Пономаренко, Є. Мірошніченко, О. Аданіков
(Київ, Україна)

ОПТИМІЗАЦІЯ ВИТРАТ ПОТУЖНОСТІ В КОМПЛЕКСНІЙ ЕНЕРГОСИСТЕМІ СКЛЯНОГО ВИРОБНИЦТВА

Вступ. Основною задачею оптимального управління режимами роботи є забезпечення надійного електропостачання споживачів при оптимальних показниках якості електричної енергії та мінімальних експлуатаційних витратах. Слід зазначити, що багатокритеріальна оптимізація режимів генерації та споживання ділянки розподіленої мережі заключається у формуванні оптимальних з точки зору комплексу встановлених критеріїв мінімізації витрат, мінімізації експлуатаційних витрат, максимізації якості електроенергії та інших при врахуванні технічних обмежень на генерацію, транспорт, та споживання електроенергії [1]. Така задача може бути вирішена з застосуванням апарату лінійного та нелінійного програмування з обмеженнями у вигляді рівнянь встановленого режиму і нелінійних нерівностей.

Мета роботи. Метою роботи є мінімізація витрат активної потужності розподіленої мережі електропостачання підприємства скляної промисловості.

Виклад основного матеріалу. В якості об'єкту дослідження була обрана ділянка мережі скляного підприємства, в якому встановлено джерела розподіленої генерації, що входять до складу інформаційно-вимірювальної та керувальної системи локальної мережі. Структура керування ділянками розподіленої мережі зображено на рисунку 1. Пропонується використати метод лінійного програмування [2] для визначення оптимального розподілу навантаження від генераторів до споживачів з врахуванням витрат на передачу електричної енергії.

В залежності від навантаження необхідно розподілити потужність, задав пріоритет генератору, в залежності від його розташування. Якщо певний генератор не має достатньої потужності, то система імітації доповнює необхідну енергію від найближчого генератора.

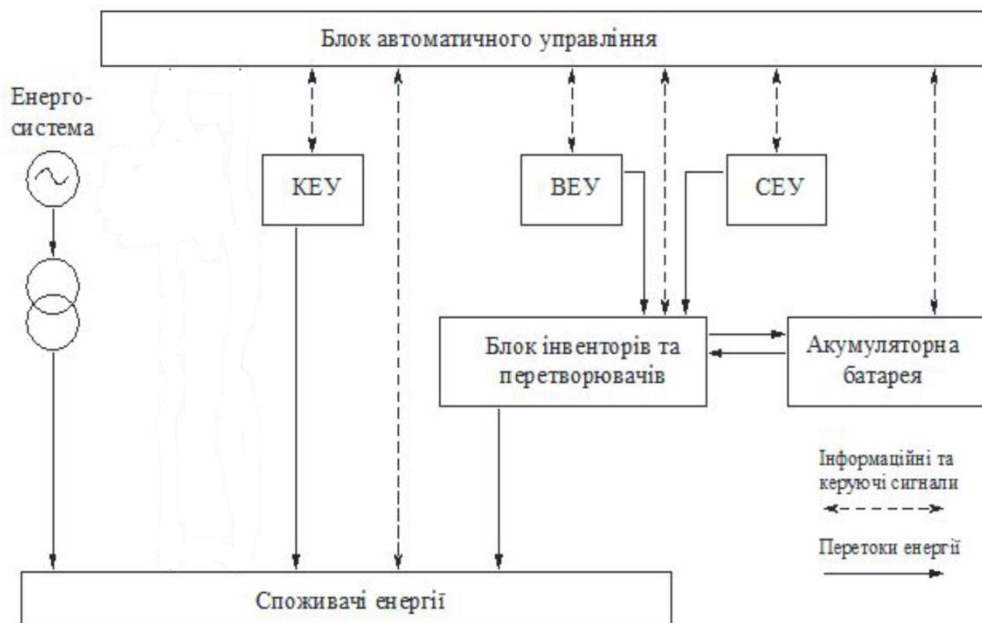

Рисунок 1. Схема керування комплексною енергетичною системою

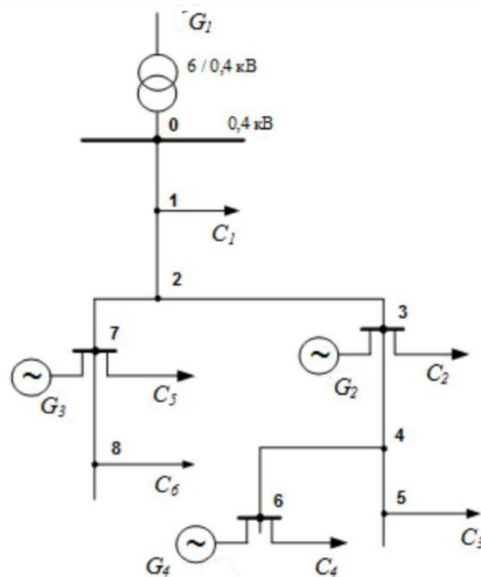

Рисунок 2. Схематичне зображення розподіленого навантаження та електропостачання скляного підприємства, де G_{1-4} – генератори, C_{1-6} – споживачі

Споживачі електричної енергії на підприємстві представлені у таблиці 1

Таблиця 1

Назва споживача або процесу	Позначення	Кількість установок, шт	Коефіцієнт використання, K_B	Номинальна потужність, кВт	Сумарна розрахункова потужність, кВт
Силосна вежа	C_1	4	0,3	2,0	2,4
Конвеєр до змішувача		1	0,5	5,0	2,5
Змішувач		1	0,2	20,0	4,0
Конвеєр до накопичувача		1	0,5	2,0	1,0
Дозована подача битого скла на конвеєр		1	0,5	4,0	2,0
Ритмічна подача з бункера в піч		1	1,0	6,0	6,0
Допоміжні процеси газової печі	C_2	1	1,0	140,0	140,0
Допоміжні процеси ванни з оловом	C_3	1	1,0	90,0	90,0
Конвеєр до печі загартовування	C_4	1	1,0	12,0	12,0
Піч загартовування		1	1,0	300,0	300,0
Конвеєр від печі загартовування до пункту контролю	C_5	1	1,0	16,0	16,0
Різання скла		1	0,8	20,0	16,0
Приймачі скла		2	0,6	12,0	14,4
Збір обрізного скла в бункер склобою		2	1,0	3,0	6,0
Дроблення склобою		1	0,5	11,0	5,5
Автоматичне розміщення скла на складі		2	0,7	10,0	14,0
Піч вакуумного ламінування	C_6	1	0,8	95,0	76,0

Умовні позначення генераторів: G_1 - централізованого електропостачання; G_2 - сонячна електрична установка (СЕУ); G_3 - вітрогенеруюча установка (ВЕУ); G_4 - когенераційна установка (КЕУ)

Якщо розглянути задачу оптимізації на прикладі мережі (рисунок 2), що складається з n генераторів та m споживачів електроенергії, втрати при передачі електроенергії тим більші, чим більше відстань від генератора до споживача[2].

Цільова функція задачі розподілу повної потужності в локальній мережі матиме вигляд:

$$F(x) = \sum_{i=1}^a \sum_{j=1}^b C_{ij} X_{ij} \quad (1)$$

де C_{ij} - втрати при передачі потужності від i -го генератора до j -го споживача; X_{ij} - передана потужність від i -го генератора до j -го споживача при умовах:

$$\sum x_{ij} = a_{ij}, i = 1, 2, \dots, m$$

$$\sum x_{ij} = b_{ij}, i = 1, 2, \dots, n$$

$$x_{ij} \geq 0.$$

(2)

де x_{ij} – потужність генератора/споживача.

З формули (2) знаходимо обмеження на споживання та генерацію електроенергії.

Обмеження на споживання, кВт:

$$x_{11} + x_{12} + x_{13} + x_{14} \leq 17,9$$

$$x_{21} + x_{22} + x_{23} + x_{24} \leq 140$$

$$x_{31} + x_{32} + x_{33} + x_{34} \leq 90$$

$$x_{41} + x_{42} + x_{43} + x_{44} \leq 312$$

$$x_{51} + x_{52} + x_{53} + x_{54} \leq 71,9$$

$$x_{61} + x_{62} + x_{63} + x_{64} \leq 76$$

Обмеження на генерацію, кВт:

$$x_{11} + x_{21} + x_{31} + x_{41} + x_{51} + x_{61} \geq 607,68$$

$$x_{12} + x_{22} + x_{32} + x_{42} + x_{52} + x_{62} \geq 10,8$$

$$x_{13} + x_{23} + x_{33} + x_{43} + x_{53} + x_{63} \geq 17,28$$

$$x_{14} + x_{24} + x_{34} + x_{44} + x_{54} + x_{64} \geq 84,24$$

Визначення невідомих величин для задачі представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Генератори	Споживачі						Сумарна генерація, кВт
	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	
G ₁	C ₁₁	C ₂₁	C ₃₁	C ₄₁	C ₅₁	C ₆₁	607,68
G ₂	C ₁₂	C ₂₂	C ₃₂	C ₄₂	C ₅₂	C ₆₂	10,8
G ₃	C ₁₃	C ₂₃	C ₃₃	C ₄₃	C ₅₃	C ₆₃	17,28
G ₄	C ₁₄	C ₂₄	C ₃₄	C ₄₄	C ₅₄	C ₆₄	84,24
Сумарне споживання	17,9	140	90	312	71,9	76	

В таблиці 3 приведені обмеження на споживання та генерацію, а також коефіцієнти втрат при передачі одиниці електроенергії, задані по умовам розміщення об'єктів

Таблиця 3

Генератори	Споживачі						Сумарна генерація, кВт
	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	
G ₁	0,05	0,17	0,09	0,05	0,14	0,3	607,68
G ₂	0,03	0,04	0,1	0,07	0,03	0,022	10,8
G ₃	0,09	0,06	0,07	0,009	0,04	0,02	17,28
G ₄	0,1	0,14	0,04	0,18	0,07	0,04	84,24
Сумарне споживання	17,9	140	90	312	71,9	76	

Відповідно до (8) цільова функція:

$$F(x) = 0,05 \cdot x_{11} + 0,03 \cdot x_{12} + 0,09 \cdot x_{13} + 0,1 \cdot x_{14} + 0,17 \cdot x_{21} + 0,04 \cdot x_{22} + 0,06 \cdot x_{23} + 0,14 \cdot x_{24} + 0,09 \cdot x_{31} + 0,1 \cdot x_{32} + 0,07 \cdot x_{33} + 0,04 \cdot x_{34} + 0,05 \cdot x_{41} + 0,07 \cdot x_{42} + 0,009 \cdot x_{43} + 0,18 \cdot x_{44} + 0,14 \cdot x_{51} + 0,03 \cdot x_{52} + 0,04 \cdot x_{53} + 0,07 \cdot x_{54} + 0,3 \cdot x_{61} + 0,022 \cdot x_{62} + 0,02 \cdot x_{63} + 0,04 \cdot x_{64}$$

Отримали вихідну умову для вирішення *транспортної задачі* [3].

Розв'язок. Розрахунок проведено в програмному середовищі Python 3.6 v.2015 (бібліотека Pandas for Science Calculation).

Використовуючи метод *північно-західного кута* побудуємо опорний план транспортної задачі. Результат представлено у таблиці 4.

Таблиця 4

	$v_1=0,5$	$v_2=0,5$	$v_3=0,5$	$v_4=0,5$	$v_5=0,5$	$v_6=0,5$	$v_7=0,5$
$u_1=0$	0,05[18]	0,17[112]	0,09[90]	0,05[312]	0,14[64]	0,3	0,05[12]
$u_2=-1,3$	0,03	0,04[11]	0,1	0,07	0,03	0,022	0,03
$u_3=-1,1$	0,09	0,06[17]	0,07	0,009	0,04	0,02	0,09
$u_4=-0,7$	0,1	0,14	0,04	0,18	0,07[8]	0,04[76]	0,1

Опорний план є оптимальним, так як усі оцінки вільних клітин задовольняють умові $u_i + v_j \leq c_{ij}$.
 Мінімальні витрати потужності складуть $F(x) = 0,05 \cdot 12 + 0,17 \cdot 112 + 0,09 \cdot 90 + 0,05 \cdot 312 + 0,14 \cdot 64 + 0,05 \cdot 12 + 0,04 \cdot 11 + 0,06 \cdot 17 + 0,07 \cdot 8 + 0,04 \cdot 76 = 57,7$ кВт
 Оптимальний розподіл представлений у вигляді графа на рисунку 3.

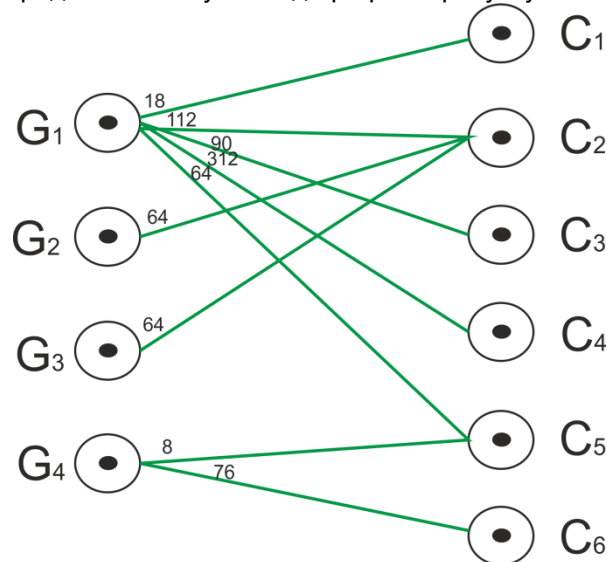

Рисунок 3. Оптимальний розподіл потужності мережі скляного підприємства при мінімізації втрат потужності

Висновок. Проведений розрахунок оптимізації по повній потужності ділянки мережі електропостачання заводу дозволяє оптимально розподілити споживання електроенергії з мінімальними втратами. Даний розрахунок спрощений, та не враховує такі фактори, що можуть впливати на якість електроенергії та ефективність розподілення навантаження такі як: а) ціна на куплену з мережі електроенергію; б) профіль електроспоживання; в) втрати від зміни поточного профілю енергоспоживання; г) витрати на переналаштування генеруючих потужностей споживача; д) ціна власного виробітку електроенергії; е) об'єм власного виробітку електроенергії.

Література:

1. Smart Energy Management System for Optimal Microgrid Economic Operation / C. Chen, S. Duan, T. Cai, B. Liu, G. Hu // Renewable Power Generation, IET. – May, 2011. – Vol. 5, № 3. – P. 258–267.
2. И.О.Волкова., М.В. Губко, Е.А. Сальникова. Активный потребитель. Задача оптимизации потребления электроэнергии и собственной генерации // Управление сложными технологическими процессами и производствами - № 6 - 2013 – С 53 – 61.
3. Кічкин А.В., Чудінов А.В., Оптимізація розподілу потужності в напівнатуральній моделі локальної активно-адаптивної мережі//Вестник НПИПУ - № 11 – 2014.
4. Варганов Д.Е., Оптимізація режимів роботи джерел розподіленої генерації в умовах промислових систем електропостачання, - ЭСик -№ 4(29) – 2015.
5. Полунатурное моделирование активно - адаптивной электрической сети / А.Б. Петроченков, Т. Франк, А.В. Ромодин, А.В. Кичкин //Электротехника – 2013. – № 11. – С. 60–63.
6. Варганова А.В. О методах оптимизации режимов работы электроэнергетических систем и сетей// Bulletin of the South Ural State University. Ser. Power Engineering. -2017, vol. 17, no. 3 - p. 76–85.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ**Алихан Кидиров
(Астана, Казахстан)****ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ: ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ, ПРЕДЛОЖЕНИЯ**

Современные условия жизни предъявляют высокие требования к организму человека и характеризуются повышенной степенью экстремальности. Связано это не только с особенностями окружающей среды, предопределяющими неблагоприятную экологическую обстановку, но и с большинством факторов социальной, экономической, психологической природы и т.п.

Сегодня стало очевидным, что в современном обществе любой человек испытывает на себе громадный объем неблагоприятных воздействий различного характера, что неминуемо сказывается как на его психологическом состоянии, так и общем уровне здоровья. Не случайным является тот факт, что в последние годы зарегистрирован выраженный всплеск различного рода острых и хронических заболеваний среди самых разнообразных слоев населения, причем нередко существенно отличающихся по своему социальному статусу, уровню доходов и т.п.

Вполне естественно, что сложившаяся в настоящее время сложная социально-экономическая, психологическая и экологическая ситуация предъявляют совершенно новые требования к различным отраслям общественной жизни, в т.ч. и к такому роду человеческой деятельности, как физическая культура и спорт. Что же является наиболее актуальным в данной области научно-практических знаний, способным оказать реальное позитивное воздействие на представителей различных слоев современного общества?

Прежде всего, крайне важно отметить, что и сегодня не потеряло своей актуальности положение о крайне важности широчайшего распространения различных видов физической культуры и спорта среди разнообразных слоев населения. Очевидно, что систематические занятия различными видами физических упражнений в самых разнообразных формах будут способствовать повышению общей резистентности организма современных жителей к неблагоприятным воздействиям различного характера.

Особенно острой эта проблема является в отношении нашего подрастающего поколения. Существенное падение уровня физического здоровья среди молодежи, распространение среди них различных заболеваний ставит под угрозу экономическую, интеллектуальную и социальную стабильность нашего общества в самой недалекой перспективе.

К сожалению, в последние годы приходится констатировать выраженное падение уровня физического воспитания как среди школьников, так и учащейся молодежи. Наблюдается не только необоснованное уменьшение времени занятий физической культурой и спортом среди школьников и студентов, но, что самое печальное, падение престижности здорового образа жизни, систематических занятий спортом, не говоря уже о стремительном падении престижности в обществе профессий школьного учителя физической культуры, тренера в детско-юношеских спортивных школах различной направленности.

Более того, наметился необоснованный уклон в сторону занятий, так называемых, элитных видов физических упражнений, в частности, таких как фитнес, бодибилдинг, большой теннис и т.п., причем преимущественно для строго ограниченной группы людей с определенным социальным положением и финансовым достатком. Следствием данной стратегии развития физической культуры и спорта стало сокращение количества учебных занятий в общеобразовательной школе и в высших учебных заведениях. Все это привело не только к снижению уровня физического здоровья и физической подготовленности детей и молодежи, но и к формированию неблагоприятного имиджа массовой физической культуры.

В связи с вышеизложенным чрезвычайно актуальной проблемой на современном этапе представляется работа, направленная на скорейшее восстановление значимости физической культуры и спорта в современном обществе как в экономическом, социальном, так и в общегосударственном отношении. Для решения данного вопроса необходимы совместные усилия различных государственных и общественных организаций, причем не в декларативном порядке, а реально, на деле. Очевидно, что принимаемые в больших количествах различные программы уже не могут обеспечить практическое решение данной проблемы, нужны реальные экономические и социальные подходы, способные переломить неблагоприятную обстановку в области отечественной физической культуры и спорта.

Не менее важной проблемой представляется также вопрос относительно подготовки квалифицированных кадров в области физического воспитания. В данном аспекте особое внимание хотелось бы обратить не только на уже отмеченную крайне важность возрождения престижности профессии преподавателя и тренера, но и на решение проблемы эффективного трудоустройства выпускников факультетов физического воспитания университетов и институтов физической культуры. Особенно остро данная проблема стоит в отношении специалистов по физической реабилитации: будучи достаточно хорошо подготовленными как в теоретическом, так и в практическом отношении, они в большинстве случаев испытывают серьезные трудности с трудоустройством в учреждения медицинского профиля, что связано с отсутствием полноценных, согласованных договоренностей между Министерством здравоохранения, образования и науки и Министерством по делам семьи, молодежи и

спорта. Вместе с тем, реальная потребность в специалистах данного профиля высока. Не менее важной является также проблема подготовки полноценных высококвалифицированных кадров в области спортивной медицины. Хорошо известно, что практически все работающие в области физической культуры и спорта врачи не имеют образования специальной направленности, связанного со спортивной медициной. Несмотря на высокий профессионализм и преданность своему делу данных специалистов, проблема подготовки спортивных врачей является, несомненно, актуальной. Сложность решения этого вопроса усугубляется еще и тем, что до сих пор в данном отношении нет единого мнения между министерствами и ведомствами, ответственными за подготовку специалистов данного направления.

Достаточно серьезной проблемой представляется также отсутствие в настоящее время целенаправленной, долгосрочной подготовки специалистов в области физического воспитания и спорта непосредственно по выбранной специальности.

Вместе с тем, нельзя не отметить, что сам процесс подготовки кадров в области физического воспитания в целом отвечает современным требованиям. Сложившиеся за многие десятилетия традиции и методики обучения еще позволяют готовить конкурентоспособных специалистов по физическому воспитанию во многих ВУЗах страны. При этом очевидна тенденция к ослаблению данного процесса, связанная как с объективными причинами (старение высококлассных преподавательских кадров высшей квалификации, отсутствие серьезной финансовой поддержки материально-технического обеспечения учебного процесса и т.п.), так и с конкретными субъективными (нежелание, а в большинстве случаев и неумение, перестройки учебного процесса в соответствии с реалиями и потребностями современной жизни).

В данном вопросе уже давно назрела крайне важность качественного прорыва, связанная как с открытием новых привлекательных и конкурентно способных специальностей по физическому воспитанию и спорту, так и с организацией их полноценного материального обеспечения, своеобразной "привязкой" к потребностям жизни общества в современных социально-экономических условиях.

Отмеченные проблемы в подготовке высококвалифицированных кадров в области физического воспитания достаточно остро проявляются и в области спорта высших достижений. Уже ни для кого не секрет, что большинство достижений наших ведущих спортсменов на международной арене в значительной степени связано с материальными и человеческими ресурсами, заложенными несколько десятилетий назад. Сегодня многими специалистами констатируется существенное снижение эффективности работы специализированных ДЮСШ по различным видам спорта, что связано с объективными причинами их недостаточного государственного финансирования, оттока квалифицированных кадров за рубеж, низкой степени материального стимулирования детских тренеров и т.п. Очевидно, что решение данных вопросов является одной из актуальных проблем современного массового спорта и спорта высших достижений. Только в данном случае мы можем рассчитывать на высокие результаты российских спортсменов в предстоящих Олимпийских Играх и ответственных мировых и европейских соревнованиях. Практическое решение проблемы подготовки спортивных кадров высокой квалификации, по нашему мнению, возможно за счёт своеобразного сосредоточения материальных и человеческих ресурсов в специализированных Центрах Олимпийской подготовки конкретных городов России, добившихся за последние годы наиболее значительных успехов в том или ином виде спорта.

Не менее актуальной представляется также проблема медико-биологического обеспечения учебно-тренировочного процесса спортсменов высшей квалификации.

Хорошо известно, что эффективный медико-биологический и врачебно-педагогический контроль в значительной степени предопределяют спортивные достижения конкретного спортсмена или конкретной спортивной команды. Несмотря на значительные успехи российской спортивной науки в данном направлении, представляется необходимым интенсифицировать процесс разработки совершенно новых методических подходов к оперативной оценке текущего состояния спортсменов с применением достижений современных компьютерных технологий, повышения эффективности реабилитационных мероприятий и системы фармакологического сопровождения. Только в данном случае мы можем с уверенностью смотреть в будущее и справедливо ожидать от наших спортсменов высоких спортивных достижений.

Вполне естественно, что приведенные в данной статье материалы являются отражением лишь малой доли проблем, стоящих сегодня перед физической культурой и спортом, и являются собственным взглядом автора по данному вопросу. Вместе с тем, очевидно, что развитие физической культуры и спорта на совершенно новом качественном уровне является одной из наиболее актуальных проблем жизни современного общества, решение которой будет способствовать гармоническому развитию всех его представителей.

Литература:

1. Круцевич Т. Ю. Методы исследования индивидуального здоровья детей и подростков в процессе физического воспитания: учебное пособие / Т. Ю. Круцевич. – К.: Олимпийская литература, 1999. – 232 с.

2. Каюмов А. К. Влияние экстремальных климатических условий на морфофизиологические показатели организма / А. К. Каюмов // Гигиена и санитария. – 2000. - №5. – С. 14-17.
3. Полиевский С. А. Оздоровление школьников из районов комплексного экологического загрязнения / С. А Полиевский, А.М. Лакшин, М. В. Ковтун // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2000. – №3. – С. 19-21.

Научный руководитель:

Старший преподаватель Рыбин Игорь Вячеславович.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Abduvahob Vohidov, Foziljon Shukurov
(Самарканд, Узбекистон)

FORSIY LUG'ATLARDA TAORUF TUSHUNCHASINING IFODALANISHI

Har bir xalqning madaniyatida o'zaro muomala qoidalari sifatida qabul qilingan o'ziga xos xushmuomalalik qoliplari mavjud bo'lib, bu qoliplar shaxsning boshqa kishi bilan munosabatga kirishi paytida ishlatiladi. Bunday qoliplarning sifati va miqdori har bir ma'lum madaniyatning qadriyatlariga bog'liq bo'ladi. Xuddi shuning uchun ham ish-harakatlar, jumladan nutqiy ish-harakatlar barcha jamiyatlarda o'sha tarzda e'tirof etilgan universal axloq-odoblar hamda alohida madaniyatlarda shu tarzda e'tirof etilgan nουνiversal axloq-odoblariga bo'linadi.

Eron davlati madaniyatida asosiy prinsiplardan biri, xushmuomalalikning eng muhim namunasi bu taoruf (تعارف) hisoblanadi. Eron davlatiga tashrif buyurgan har bir kishi albatta taorufga, ya'ni xushmuomalalikning an'anaviy namunasi, ish-harakatning yozilmagan axloq-odob kodeksi va mehmondorlik qoidalar to'plamiga e'tibor qaratadi.

Aslida, taoruf so'zining o'zi fors tiliga arab tilidagi 'arafa – bilmoq, ilm o'rganmoq so'zidan olingan, ammo to'liq tushunchadagi ma'noda faqat fors tilida mavjud. Taoruf so'zining inglizcha va ruscha shakllari mavjud emas. Bu tushunchaga yaqinroq ma'noda compliment so'zini hisoblash mumkin.

Endi taoruf so'zining ifoda etilishi va uning ishlatilish vaziyatlarinin fors tilidagi asosiy ma'lum bo'lgan lug'atlarda ko'rib chiqamiz.

1. Dehxudo Ali Akbar lug'ti –

دهخدا علی اکبر، فرهنگ علی اکبر دهخدا، تهران: موسسه
چاپ و انتشارات دانشگاه تهران،
1342

(Dehxodo Ali Akbar. Farhange Ali Akbar Dehxodo. Tehron – mo'asseseye chop va enteshorote doneshgohe Tehron, 1342).

Bu so'zni ushbu lug'atda quyidagicha sharh berilgan: «Birinchidan, odamlarning bir-birini bilishi. Ikkinchidan, biron joyga kirishda uchrashuvning birinchi soniyalaridagi salomlashuv odobi, tanishuv va ko'rishmoq munosabatlarini ifodalash. Uchinchi, mehmonlarni qabul qilish uchun sharoitni ta'minlash. Beshinchidan, to'hfa bermoq».

2. Ikkinchi lug'atimiz Muin Muhammad lug'ati bo'lib, «Farhange Mo'en» nomi bilan mashhur.

معین محمد، فرهنگ معین، تهران: انتشارات امیرکبیر،

1345(MoeinMohammad.FarangMoein. Tehran: entesharat Amirkabir, 1345)

Bu lug'atda esa quyidagicha tavsif berilgan: «Birinchidan, odamlarning bir-birini o'rganishi; ikkinchidan, bir-birlari bilan ko'rishmoq, uchinchidan, tabrikلامoq; to'rtinchidan, tanishuvni istagini bildirmoq; beshinchidan, biron kishi bilan tashrif paytida ko'rishmoq odobi (qabul etmoq); oltinchidan, to'hfa bermoq».

3. Mushiriyning fors tili alfavitli-qiyosiy lug'ati:

مشیری (مهشید، فرهنگ زبان فارسی (الفبایی-قیاسی)،
چاپ چهارم، تهران: انتشارات سروش،
1378

(Moshiri-Mahshid.Farhange zabone forsi (alefboye qiyosi). Chope chahoro'm. Tehron: enteshorote So'rush, 1378). Bu lug'atda quyidagi ma'nolar keltiriladi: «Birinchidan, ko'rishish (qabul qilmoq); ikkinchidan, taklif yoki istakni rad etmoq (norozilik sababli), uchinchidan, o'z uyida mehmonlarni meva va sabzavotlar bilan mehmondorlik qilmoq), to'rtinchidan, hurmat-ehtiromini namoyish qilmoq, biror kishini o'tirishga yoki o'zidan oldin yurishni yoki mehmonchilikka taklif etilmoq taklif etmoq va hokazo; beshinchidan, to'hfa bermoq va tabrikلامoq».

4. Zamonaviy fors lug'ati:

صدری افشار غلامحسین، حکمی نسرین، فرهنگ
فارسی امروز، تهران: نشر کلمه،
T 1373

(Sadri-Afshar G'o'lomhosein, Hakami Nasrin. Farhange Farsiye emruz. Tehron: Nashre Kalameh, 1373). Bu lug'atda esa taoruf so'zining ma'no jilolari bu tariqa sharh etilgan: «Birinchidan, ko'rishish (qabul qilmoq); ikkinchidan, to'hfalar bermoq, uchinchidan, bepul yoki do'stona tarzda biror kishiga xizmat ko'rsatmoq va narsalarni qarzga bermoq; to'rtinchidan, rasmiyatchiliklar marosimi».

5. Qisqartirilgan So'xan lug'ati:

انوری حسن، فرهنگ فشرده سخن، جلد اول، چاپ سوم، تهران: انتشارات

1385 سخن، (Anvari Hasan. Farhange feshordeye Sokhan. Jelde avval. Chape sevom. Tehran: entesharate Sokhan, 1385):

Taoruf bu lug'atda quyidagicha sharh berilgan: 1) biror narsani biror kishiga keltirib, xushmuomalalikni rioya etish va taklif yoki xizmat yo to'hfani so'hbatdosh qabul qilishiga harakat qilish; taklif yoki narsani rad etish (odatda

bu xohish-istakka qarshi ro'y beradi, chunki kishi xizmat yo taklifni chin yurakdan qabul qilishni xohlaydi, lekin o'zining xushmuomalaligini namoyish qilish uchun bunday qilmaydi); 3) suhbatdoshga ma'qul bo'lish uchun xushmuomalalik va ehtiromni rioya etib gapiradi; 4) axloq-odob va an'anani rioya etib zarur bo'lgan marosimlarni bajo keltirish; 5) biror kishiga tuhfa, suvenir yoki hatto pora tariqasida beradigan narsa; 6) odamlarning bir-birini bilib olishi.

6. Amid lug'ati: (عميد حسن، فرهنگ عميد، جلد اول، چاپ پنجم، -تهران: انتشارات اميرکبير،)

1363 (AmidHasan. FarhangAmid. Jeldaval. chappanjom. Tehran: entesharartamirka-bir, 1363): Odamlarning bir-birini bilib olishi, biror kishi bilan tanishish odobini namoyish etish, bir-birlari bilan salomlashish, bir-biriga tuhfa berish, deb tushuntiriladi bu lug'atda.

7. Nafisiy lug'ati: (ناظم الاطباء، فرهنگ نفیسی، جلد دوم، تهران:)

نفیسی علی اکبر

انتشارات کتابفروشی خیام، 1342

1342 (Nafisi Ali-akbar (Nazemol atebba). Farhange Nafisi. Jelde dovom. Tehran: entesharate ketabfroushiyeh Khayyam, 1342): 1) bir-birlarini bilish; 2) tanishuv va salomlashuvni ifoda etish, tuhfa va hadyalar berish vositasi.

8. Ko'cha lug'ati (so'zlar, frazeologiyalar, forsha maqol va zarbulmasallar zaxirasi):

(تعبیرات، ضرب المثل های فارسی، دفتر)

شاملو احمد، کتاب کوچه (جامع لغات، اصطلاحات،

اول، حرف ت، تهران: انتشارات مازیار، 1379

(Shamlou Ahmad. Ketabe Kuche (jame loqhat, estelohat, zarbolmasalhayeh farsi). Daftare avval. harfT. Tehran: entesharate Maziar, 1379):

1) Salomlashuv va gaplashuv (xush kelibsiz deyish), zodagonlarning uchrashuv boshida aytiladigan gaplari; yaqinlashmasdan bajariladigan rasmiy marosim; 2) biror kishini o'z uyiga taklif etishi, uni yo'qori o'ringa (yaxshi joyga) o'tirishini taklif etish, eb-ichishga tashviq etish va hokazo.

Eronning taorufni rioya etilishida tirlil mintaqalarida ayrim farqiyatlar kuzatiladi, lekin bu farqiyatlar katta buncha katta emas. Amalda taorufni bilmaydigan bironta ham eronli kishi yo'q, bu narsa ularning ajralmas ham rasmiy, ham kunlik-maishiy qismi hisoblanadi.

Taorufga rioya etishni turli vaziyatlarda allaqachon bolalik paytida o'rgatadilar. Bunga o'xshash odatlarni hamda yapon va hind madaniyalarida kuzatiladi, lekin aniq holatlarda va alohida qismlarida sezilarli darajada ahamiyat kasb etilmaydi.

Taorufni o'rganishi va tavsif etishiga bir necha xorij tadqiqotchilar shug'llangan. Masalan, K. Myakova taorufni odamlarga jamoat joyda o'z obro'sini va qadr-qimmatini saqlashga imkon beradigan jamiyatdagi sistema sifatida ko'rib chiqadi. Uning tasnifida taoruf turli marosimlar majmuini o'z ichiga oladi. Bunday vaziyatlar uchrashuv va vidolash paytlarida, noqulay va qiyin holatlarda tushuntirishga ko'maklashadigan vosita sifatida xizmat qiladigan, hamda hurmat belgisini ifoda etish uchun ishlatiladigan yuzaga keladi.

V. Biman esa taorufni birinchi navbatda boshqa millatlar madaniyatida uchramaydigan murakkab va ko'p qirrali tushuncha sifatida korib chiqadi. Bu tadqiqotchining nazariyasida taoruf eronliklar madaniyatining ustuvor jihati, jamiyatdagi ixtiloflarni bartaraf etuvchi vositasi hisoblanadi.

Buning tushunarli bo'lishi uchun eronliklarning maishiy hayotlaridan oddiy bir misol keltiramiz. Masalan, uyga tashrif buyurgan mehmon oldida uy egasi kamtarinlak ko'rsatishi kerak bo'ladi, mehmon esa uning uyga taklif etishiga qaramasdan unga ortiqcha tashvish va noqulaylik keltirmaslik uchun uzr so'rab rad etishi zarur. Agar mehmon: «Endi biz ketishimiz kerak, sizga ortiqcha tashvish keltirdik» desa, uy egasi albatta: «Nega endi? Hali (ketishga) ertaku!» - deyishi kerak bo'ladi.

Shuerda bir savol tug'iladi: Taotuf xushmuomalalik va nutq odob-axloqiga qay darajada to'g'ri keladi? Taoruf kommunikativ aloqani o'rnatish va qo'llash vositasi sifatida axloq-odobning asosiy vazifasini amalga oshiradi va eronliklarning jamiyat munosabatlarini tashkil etishda eng muhim mavqeni egallaydi. Kommunikativ aloqa xoh u jamoat joyidagi tasodufiy uchrashuda bo'lsa, yoki telefondagi so'zlash va mehmonchilikka taklif etishda bo'sa, doimo taorufni ado etish bilan boshlanadi va tugatiladi. Hatto xush ko'rilmaydigan va nobop suhbatdosh bilan ham taoruf orqali xushmuomalalikni bajo keltirish mumkin bo'ladi. Shunday qilib, taoruf nutq odob-axloqini amalga oshirishning muhim usuli bo'lib, xushmuomalalikning ajralmas qismi sanaladi.

Umumiy tarzda, taoruf orqali, eronliklarning nutq madaniyatida, birinchi navbatda munosabatning to'liq ifodalinishi, ikkinchidan, ustuvor imkoniyatlar ta'minlanadi.

Taorufni qo'llash holatlarining bir-necha nutqiy vaziyatlarinin misol keltiramiz:

- to'lash (taksida, xarid qilish) paytida: «Arzimaydi, mehmonimiz bo'ling!»;

- kirish va chiqish paytida: «Marhamat, o'ting, Siz buerda kattaroqsiz»;

- mehmonga taklif etish va kuzatish vaqtida: «Marhamat, biz sizning xizmatimizdamiz, eshik oldida gapirish yaxshi emas, biz sizni tashvishga qo'ydik, qadamlaringiz bizning ko'zimiz ustiga» (boshqa tillar, masalan

ingliz yoki rus tillarida ayrim iboralarning o'xshash namunalari mavjud emas va aynan tarjima qilinishi kerakli mazmuni bermaydi);

- ovqatlanish paytida: «Marhamat, iste'mol qiling, taoruf shart emas, ko'roq oling, rahmat!».

Shu tariqa, taoruf, bir tomondan, xushmuomalalikni namoyish etadi, ikkinchi tomondan esa, darhaqiqat (xuxuxan chet elliklar nazarida) soxtakorlik, g'ayrisamimiy harakat sifatida qabul qilinadi.

Masalan, taksi bitta yo'lovchi bilan borayapti, ya'ni notanish kishi bilan munosabat holati vujudga keldi. Ikki tomon ham taorufni roiya etadigan bunday so'zlashuv yuzaga keladi:

Yo'lovchi: men buyerda tushaman. **مسافر: هر جا امکان داشته باشه پیاده میشم.**
(mosafer: harja emkan dashte bashe piade misham)

haydovchi: Marhamat. **بفرمایید.** (ranande: befarmaeed)

Yo'lovchi: qancha to'lashim kerak?

مسافر: چقدر تقدیم کنم؟ (mosafer: cheghadrtaghdimkonam?)

haydovchi: Yo'g'-e, arzimaydi. (ranande:; ghabele shoma ro nadare)

راننده: قابل شمارو نداره.

Yo'lovchi: katta rahmat! (mosafer: kheyylimamnoun). **مسافر: خیلی ممنون.**

haydovchi: Taorufsiz. (ranande: bitaarof). **راننده: بی تعارف.**

Yo'lovchi: katta rahmat! (mosafer: mersi, kheyylimamnoun)

مسافر: مرسی، خیلی ممنون.

haydovchi: 500 tuman. (ranande: 500 tuman). **راننده: 500 تومن.**

Yo'lovchi (to'lashdan keyin): rahmat. Siz menga iltifot ko'satdingiz (taksidan tushadi). (mosafer (dar hale poul dadan): khedmate shoma, kheyli lotf kardin. (mosafer az taxi piade mishavad)

مسافر (در حال پول دادن): خدمت شما، خیلی لطف کردین.

(مسافر از تاکسی پیاده می شود)

Taoruf ham ish-harakat jarayonida, ham nutqiy va yozma tarzidagi murakkab va ko'p qirrali odob-axloq tizimini ifodalaydi. Taorufni rioya etmaslik Eron jamiyatida ijtimoiy, madaniy, axloqiy rasm-rusumlarni ro'yost buzilishi hisoblanadi. Shu bilan birga, taorufga haddan ortiq berilish, suhbatdoshlar o'rtasida tushunmovchilikni va kommunikativ omadsizlikni keltiradi.

Ishlatilgan adabiyotlar:

1. А. Рустамов, Қ. Каримов, З. Умаров. Форсча-ўзбекча ўқув луғати. “Ўқитувчи” нашриёти, Тошкент – 1975.
2. Н.Х. Геворгян // Этикет у народов передней Азии: Сб. ст. М.: Наука, 1988. С. 148–163.
3. Шафаги, М. Извинение в русском речевом поведении (с позиции носителя персидского языка): Дис. .... канд. филол. наук: 10.02.01 / М. Шафаги. М.: Государственный ин-т русского языка им. А.С. Пушкина, 2011. 216 с.
4. Романова, Н.Н., Филиппов А.В. Словарь. Культура речевого общения: Эти-ка. Прагматика. Психология / Н.Н. Романова. М.: Флинта: Наука, 2009. 302 с.
5. Г.А. Восканьян. Русско-персидский словарь. Москва. АСТ: Восток – Запад, 2008.

Світлана Антонович
(Харків, Україна)

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЙНА ДРАМАТУРГІЯ СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ ОЧИМА ЇЇ СУЧАСНИКІВ – КРИТИКІВ І ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦІВ

Драматургічний набуток української еміграції повоєнного періоду – одна з віх розвитку української літератури, яка, звичайно, є в полі зацікавлення представників сучасного літературознавства. Проте першими її реципієнтами, першими критиками були колеги по перу, такі ж митці-емігранти, які чи не найкраще розуміли специфіку доби.

Після закінчення Другої світової війни більшість українських митців-емігрантів у Західній Європі жили в таборах “переміщених осіб”, або ді-пі, у своєрідних “мікромістах”. Очевидці стверджували, що скупчення по таборах “утікачів-неповоротців” мало, окрім незручностей, також і позитивні наслідки: обмін культурною інформацією, літературним досвідом, “змагання” між “колегами”; наявність читацького (чи слухацького) середовища з подальшим обговоренням; літературні вечори та зустрічі, що були характерною рисою таборового життя тощо. Це стало імпульсом для творчої діяльності митців.

Як стверджують дослідники, деякі з тих письменників, що вже були відомі в недраматургічних жанрах, починають писати й п'єси: Олесь Бабій, Іван Багряний, Юрій Косач, Ігор Костецький, Людмила Коваленко, Анатоль Юриняк, Іларіон Чолган (більше відомий як комедіограф І. Алексевич) та інші. Народжені в різних частинах материкової України, митці були змушені емігрувати зі схожих причин переважно політичного характеру. Їхні шляхи перетинаються в Західній Європі, зокрема в Німеччині. Згодом частина з них переїде в інші країни. Згадані письменники стають ініціаторами створення літературно-мистецьких угруповань (МУР, "Слово") або опосередковано належать до них. Їхня творчість перебуває на перетині багатьох театральних мистецьких явищ ХХ століття, у чому й полягає її унікальність.

Драма в літературі української діаспори, як припускає Л. Залеська-Онишкевич, несе на собі відбиток незвичної долі, адже вона створювалась поза межами Батьківщини [5, с. 9]. Серед наукових праць еміграційної критики значний інтерес становлять роботи Л. Залеської-Онишкевич, В. Ревуцького, Ю. Шереха та ін.

Небезпідставно дослідники – сучасники митців-емігрантів – звертають увагу на тематичну спорідненість п'єс періоду Другої світової війни й повоєнних років. Як стверджують літературознавці, у багатьох драматичних творах автори зображують історичні події та визначних постатей, зокрема це: "Дійство про Юрія Переможця" (1947) Ю. Косача; "Олена Степанівна" (1960) О. Бабія; "Провулочок Св. Духа" (1946) І. Чолгана. П'єса "Домаха" (1947) Л. Коваленко присвячена темі розкуркулення селян. Л. Коваленко у творі "Ковальчуки" (1942), І. Багряний у "Морітурі" (1947) охоплюють події радянського періоду, а часи німецької окупації в І. Багряного стають тлом драм "Генерал" (1943) та "Розгром" (1948). Життя емігрантів зображується в п'єсах "Приїхали до Америки" (після 1948) Л. Коваленко; "На далеких шляхах" (1955), "Справжня наречена" (1967) А. Юриняка. Проблеми скитальців, їхнього ставлення до України порушує у переважній частині своїх п'єс І. Чолган. Психологічний ефект повоєнної ситуації відображений у драмах І. Костецького. У творчості Л. Коваленко Л. Залеська-Онишкевич указує на такі тематичні аспекти, як вічні буденні проблеми жінки ("Ксантіппа" (1943)), прив'язаність до людей, речей, бажання бути вільним, відчуваючи обов'язок тільки перед своїм народом ("Неплатонівський діалог" (1943)), потреба індивідуального самовислову й роль жінки у світі ("Героїня помирає в першому акті" (1948)) [5, с. 20]. Високо оцінює п'єси І. Чолгана "Блакитна авантюра" й "Сон української ночі, або Мандрівка чумака Мамаєва довкола світу" Г. Костюк, називаючи їх "сценічними видовищами" [7, с. 338], а останню – "сміливим рейдом у нашу історію, нашу політику, наше життя" [7, с. 339]. Рецензента вражає оригінальність і сміливість у трактуванні подій, образів. Критик намагається висвітлити проблему рівня мистецтва в еміграції, звертається до творчості І. Чолгана як прикладу, де "гаркун-задунайщина й віджила побутовщина зазнають рішучого висміювання і заперечення" [7, с. 340].

Л. Залеська-Онишкевич слушно зауважує: "Для людини, яка втратила батьківщину, національна та індивідуальна свобода набувають більшого значення, а для письменника відгук на недавні історичні події стає чимось більшим, ніж символічним чи дидактичним елементом" [5, с. 24]. За відповідних причин звернення письменників до історичних подій відбувається для підтримання духовної та культурної "тягlosti". Це стає важливою складовою частиною, "місією" громадського життя в новій країні. З огляду на попередні зауваження історичні теми часто порушуються в драматичних творах української діаспори [5, с. 24]. Загальнофілософські ж теми виринають у п'єсах Л. Коваленко, І. Костецького. Своє відображення знаходять і проблеми екзистенціального самоствердження (Л. Коваленко, І. Костецький, Ю. Косач) [5, с. 24–25].

Одним із чільних питань драматургічної спадщини митців, помічених діаспорною критикою, є специфіка зображення українського народу та української людини зокрема, продиктована особливостями доби. Під цим кутом зору особливо репрезентативними є п'єси І. Багряного. В їх аналізі дослідники наголошують на інтелектуальній та духовній вищості українців над поневолювачами (головним чином, образ Ольги з "Розгрому") [2, с. 102, 307]. Морально-психологічну перемогу над окупантом відзначають критики й у п'єсі "Ворог" Ю. Косача [2, с. 490; 9, с. 133]. Звернення до такого типу героя певним чином продиктоване прагненням позбавитися комплексу "меншовартості", утвердити свої національні позиції, самоствердитися.

Проблема випробування людини в межовій ситуації художньо реалізовується переважно в п'єсах І. Багряного. Їх творче втілення дає підстави дослідникам зробити висновок про специфіку зображення персонажів, для яких характерні риси героїзму, мужності, сили національного духу [1; 4]. Змалювання І. Багряним нового типу української людини значною мірою цікавить критику [3, с. 49; 4, с. 603 та ін.]. Так, непересічними видаються міркування В. Гришка, який звертає увагу на художню реалізацію образу "українського героя нашого часу". Дослідник простежує ідею на прикладі тематично-проблемної лінії, що послідовно розкривається І. Багряним у п'єсах "Морітурі", "Генерал" та "Розгром" [4, с. 613–615].

Філософський аспект драматургічної спадщини також стає предметом зацікавленості літературознавців. Л. Залеська-Онишкевич припускає, що типове для всіх еміграційних драматургів відчуття особистої відповідальності за використання унікальності моменту й важливості часу посилюється під час війни. Цю рису дослідниця відзначає в п'єсах Л. Коваленко, Ю. Косача, І. Костецького, І. Чолгана [5, с. 28].

Наступний момент, який цікавить діаспорну критику, становить собою спроби простежити творчість драматургів у рідній розвинутої європейської літературі. Такий аспект огляду різних п'єс пропонують Р. Василенко, Л. Залеська-Онишкевич, Ю. Корибут [6], В. Нагloch [10], В. Ревуцький та інші. Дослідники

цілком справедливо вбачають зв'язок творчості емігрантів із мистецькими засобами драми інтелектуальної, абсурдистської, екзистенціалістської, експресіоністської, психологічної, романтичної, *comediadell'arte* тощо. Про наявність таких впливів свідчать і самі митці. Зокрема, в одному з листів І. Костецький зазначає: "Себе я виводжу з німецького експресіоністичного театру, передусім з Георга Кайзера, Штернгайма, якоюсь мірою – з Гоголя" [8, с. 134]. Дослідники прагнуть пов'язати драматургічний набуток діаспорних письменників із модерністськими пошуками доби. У зв'язку із цим вони виділяють у п'єсах елементи гротеску, сатири, парадоксу тощо. Важливою є помічена критиками деталь: драматурги широко використовують елемент гри. У результаті цього деякі митці зосереджують увагу не на героїчних постанях, а на буденних персонажах, часто маргінальних, на антигероях (драми І. Костецького). У п'єсах часто зустрічаються іронія та скептицизм (Л. Коваленко, І. Костецький, Ю. Косач), грайливе самонасміхання та карнавалізація чи пародіювання (І. Костецький) [5, с. 26–27].

Ще однією цікавою прикметою повоевних українських п'єс, на думку авторів оглядів, є звернення до давніх форм літератури. Використання вертепної структури, барокових інтермедій, масок критики зауважують у драматургії І. Багряного, І. Костецького, Ю. Косача. Глибокі міркування висловлює Ю. Косач із приводу постановки п'єси "Хожденіє Мамає по другому світі" (1948) І. Чолгана: "Це таки суто український дух комедійного, з корінням у бароковій добі нашої культури, сатиричність, нав'яна й глибокою іронією народної пісні, анекдоти, лубкового шаржу й старовинного деревориту..." [цит. за: 10, с. 106]. Дослідники вбачають у цій тенденції не тільки підсвідомий вияв потреби підкреслити зв'язок із давнім минулим, культурно-історичною традицією, а й підтвердження чогось довготривалого, вічного [5, с. 27].

Розглядаючи тему авангардизму в українській драмі, Л. Залеська-Онишкевич звертає увагу на "потенціал української драми бути в аван'гарді" [8, с. 72]. Слід погодитись із думкою дослідників, відповідно до якої в драматургічному доробку емігрантів можна знайти приклади всіх літературних напрямків. Цю ситуацію Л. Залеська-Онишкевич пояснює територіальною різницею в походженні письменників, відмінністю їхніх ідеологічних поглядів, суспільного та мистецького досвіду тощо [5, с. 24]. У творах І. Багряного, І. Костецького, Ю. Косача, І. Чолгана, Л. Коваленко та інших критики слушно вбачають риси таких напрямків, як бароко, романтизм/неоромантизм, реалізм, експресіонізм, сюрреалізм, символізм, екзистенціалізм, постмодернізм, елементи театру абсурду та ін. Проблеми стильової приналежності творів драматургів побіжно торкаються у своїх розвідках В. Державин, Л. Залеська-Онишкевич, В. Ревуцький, Ю. Шерех та ін. Примітно, що останній зараховує Ю. Косача, І. Костецького, І. Багряного до "європеїстів" [11, с. 173].

У дослідженнях діаспорної критики помітна тенденція до виділення структурних елементів драм, формальних рис творів. Так, Ю. Шерех слушно відзначає, що в п'єсах письменників "помічається нахил до сюжетности" [12, с. 226]. Ця особливість переважає у творах напівепічного характеру (драми І. Багряного, "Дійство про Юрія-Переможця" Ю. Косача). Проте критик зауважує, що "такі речі, як "Домаха" Людмили Коваленко, "Ворог" і "Ордер" Юрія Косача дають право говорити про справжнє опанування письменниками пружин драматичного сюжету, а в п'єсі Ігоря Костецького "Близнята ще зустрінуться" [...] ця майстерність доведена мало не до віртуозности" [12, с. 227].

Автори відгуків позитивно відзначають експериментальний характер п'єс, їх фрагментарність, динамічність, циклічність, накладання реального й ірреального світів, контрастні підкреслення тощо. Однак вони зважають і на схематичність, плакатність, публіцистичність, декларативність деяких драм.

Отже, особливість наукової рецепції української еміграційної драматургії середини ХХ століття її сучасниками полягає в тому, що діаспорні критики насамперед зосереджували увагу на специфіці зображення митцями українського народу й української людини зокрема в контексті соціальних, політичних, культурних особливостей доби.

Література:

1. В. А. П'єса "Розгром" Багряного на австралійській сцені / В. А. // Життя в гримі та без (шляхами діяспори): мемуари, поезія, публіцистика / Ростислав Василенко; [передм. В. Ревуцького]. – [К.]: Рада, 1999. – С. 511–512.
2. Василенко Р. Життя в гримі та без (шляхами діяспори): мемуари, поезія, публіцистика / Ростислав Василенко; [передм. В. Ревуцького]. – [К.]: Рада, 1999. – 626, [1] с.
3. Войчишин Ю. Іван Багряний: літ.-бібліогр. студія / Юлія Войчишин; вст. сл. Константина Біди. – Вінніпег; Оттава: [Гомін України], 1968. – 86, [1] с. – (Серія: Література; Ч. 10).
4. Гришко В. Карби часу: історія, література, політика, публіцистика: у 2 т. Т. 1: (1946–1952) / Василь Гришко; [ред. Г. Карпенко; відп. за вип. Р. Харчук]. – К.: Смолоскип, 1999. – 864, [1] с.
5. Залеська-Онишкевич Л. Вступ / Лариса Залеська-Онишкевич // Близнята ще зустрінуться. Антологія драматургії української діяспори / [упор. та автор передм. Лариса Залеська-Онишкевич]. – К.; Львів: Час, 1997. – С. 9 – 32.
6. Корибут Ю. Демон в однострої: (з приводу постанови п'єси Ю. Косача "Ворог" в Ав'збурзі) / Ю. Корибут // Життя в гримі та без (шляхами діяспори): мемуари, поезія, публіцистика / Ростислав Василенко; [передм. В. Ревуцького]. – [К.]: Рада, 1999. – С. 491–494.
7. Костюк Г. Літературно-мистецькі перехрестя (паралелі) / Григорій Костюк; [передм. М. Жулинський, Н. Баштова]. – Вашингтон; К.: [б. в.], 2002. – 412, [3] с.

8. Онишкевич Л. Листування з Ігорем Костецьким / Лариса Онишкевич // Сучасність. – 1998. – № 6. – С. 130–149.
9. Ревуцький В. «Ворог» Ю. Косача: (до 50-ліття вистави – очима свідків) / Валер'ян Ревуцький // Сучасність. – 1996. – № 12. – С. 133–135.
10. Чолган І. Дванадцять п'єс без однієї: зібрані драматичні твори 1945–1989 / Іларіон Чолган; [передм. В. Ревуцький; комент. та прим. В. Нагloch; заг. ред. У. Любoвич-Старосольська]. – Нью-Йорк: ОУП «Слово» накладом ОУП «Самопоміч», 1990. – 517 с.
11. Шерех Ю. Стилі сучасної української літератури на еміграції / Юрій Шерех // Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: три томи. Т. 1 / Юрій Шерех; [упоряд. та прим. Романа Корогодського]. – Х.: Фоліо, 1998. – С. 161–195. – (Серія: Українська література ХХ століття).
12. Шерех Ю. Українська еміграційна література в Європі 1945–1949: ретроспективи й перспективи / Юрій Шерех // Не для дітей: літ.-крит. ст. і есеї / Юрій Шерех; вст. ст. Ю. Шевельова. – Мюнхен, 1998. – С. 226–275.

Дарина Бут
(Рівне, Україна)

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА СИНТАКСИЧНИХ КОНЦЕПТІВ /на матеріалі французької та української мов/

Теорія синтаксичних концептів, що визначає когнітивну природу безособових зворотів, дозволяє підійти до виявлення співвідношення синтаксичних концептів різноспоріднених мов, їх національної специфіки та функціонування. Особливості та підбір адекватних значеннєвих конструкцій французьких безособових зворотів з займенником *il* привертала до себе увагу як зарубіжних так і українських лінгвістів. Особливу увагу мовознавці звертають на вивчення саме синтаксичних структур французької мови як відображення національної специфіки концептосфери народу. Займаючись проблемою пошуку мовних відповідників французької та української мов, ми не могли не звернути уваги на конструкції з займенником *il* та на різноманітність понять, які вони передають.

Актуальність статті визначається відсутністю досліджень, які пояснюють подібності та відмінності синтаксичних структур французької та української мов, необхідністю уточнення та класифікації типів та видів синтаксичних зворотів, а також вивчення модального аспекту таких зворотів в обох мовах.

Метою статті є дослідження національної специфіки безособових зворотів на матеріалі французької та української мов, аналіз співвідношення безособових синтаксичних концептів різноструктурних мов на основі семантико-когнітивного підходу. Варто зазначити що в процесі перекладу з французької на українську мову і з української на французьку, ми повинні звернути увагу на звороти із займенником *il*, на різноманітність способів ідентифікації таких виразів в українській мові та можливості варіативності безособових виразів в обох мовах.

Безособові звороти часто виражають суб'єктивне відношення мовця, його думку з приводу тієї або іншої ситуації спілкування; для нас представляє інтерес співвідношення цієї структури з категоріями модуса і диктума. Поняття категорії модуса і диктума ввів Ш. Баллі. Згідно з його розумінням, експліцитна пропозиція структури складається з двох частин: «Одна з них буде корелянтом процесу, явища, стану – **диктум** (від латин. *dictum* – "сказане"), друга містить головну частину речення, без якої взагалі його не може бути, тобто вираження модальності, корелятивної операції, здійсненої мислячою особою. Логічним і аналітичним виразом модальності служить модальне дієслово (думати, радіти, бажати), а його суб'єктом – модальний суб'єкт; обоє утворюють **модус** (від латин. *modus* – "образ, спосіб"), який доповнює диктум» [1, с. 44]. Інакше кажучи, диктум означає те, про що говориться в реченні (подія, ситуація, сам факт), а модус – відношення мовця (автора) до висловлювання або ж відношення описаного факту (ситуації, події) до дійсності» [1, с. 60]. Проведений нами аналіз семантичного змісту структурної схеми проводився також із залученням теорії синтаксичних концептів.

План змісту структурної схеми простого речення має певний сенс, це значення і є синтаксичним концептом. Наприклад, синтаксичний концепт буття об'єкта виражає схема *хто/що існує де*, або ж синтаксичний концепт самостійного переміщення об'єкта передає схему *хто йде, звідки, яким шляхом та ін*. Такі схеми є знаками типових пропозицій (синтаксичних концептів), адже під таким концептом ми розуміємо типову пропозицію структурної схеми (основне значення) висловлювання.

У французькому реченні обов'язковою є присутність підмета (у тому числі формального, наприклад, безособового займенника *on* що пов'язане з тенденцією до дієслівної двокомпонентності, наприклад: «*De la fenêtre on voyait la grande pelouse que bordait une allée de gravier*» [8, с. 202]. В українській мові існує категорія відмінка, де суб'єкт речення може бути представлений не лише називним відмінком, але й різноманітними прийменниково-відмінковими (відмінковими) формами (*йому сумно, у нас мало часу, йому сниться і*). Для визначення формальної і змістовної сторони речення дослідники української мови, після численних дискусій, прийшли до згоди використовувати поняття структурної схеми речення, що відображає наявність великої кількості виразів з давальним, родовим, місцевим відмінками.

Французькі звороти з використанням займенника третьої особи однини *il* вважаються безособовими. Семантична спустошеність *il*, відсутність вказівки на конкретний суб'єкт, вважається основною особливістю

французької двоскладної безособової конструкції. Проведений аналіз французьких безособових зворотів дозволив зробити наступні висновки.

Вираз *il faut* використовується для передачі висловлювань з модальністю необхідності, обов'язковості виконання якоїсь дії, що можливо завдяки наявності у французькій мові синтаксичного концепта модуса. В українській мові в аналогічних випадках знаходимо відповідники: *потрібно, потрібний, потрібно ж було, знадобиться, слід було б, та ін.*, які перекладаються за допомогою *il faut*. Наприклад: «— А що? Потрібно громаду збирати; та хай поставить громаді могоричу, то, може, й діло буде, — одказав писар. — А то, як бродягу якого, ще в тюрму запруть» [3, с. 334].

Безособовий зворот *il faut* застосовується також для перекладу українських модальних дієслів, для уточнення значень абстрактних іменників, при вираженні обов'язковості та терміновості виконання дії. Для прикладу візьмемо твір Валерія Шевчука «Дім на горі»: «— Зайди обов'язково. Дуже хоче тебе бачити» [6, с. 150].

У французькому науковому тексті досить часто мовці використовують модальні конструкції з дієсловами *sembler, paraître: il semble (il paraît) que (комусь здається що, уявляється що); Substantif + semble (paraît) + Infinitif / Participe / Adjectif; il me (nous) semble*. Ступінь гіпотетичності оцінки, яку виражають ці словосполучення, залежить від конкретного контексту та може посилюватися або послаблюватися за рахунок його елементів, які корелюються з модальним оператором: «*Trois ans plus tard, la convergence franco-germano-russe sur l'Irak paraît être une source de confusion entre intérêts et valeurs, dont Paris commence à mesurer les effets*» [7, с. 130]. Використання оцінних модусів з дієсловами *sembler, paraître* сприяє пом'якшенню категоричності висловлювання: «*Il nous semble que l'opposition quantité – qualité que l'on soulève d'habitude pour écarter l'adhésion turque n'est pas réaliste*» [7, с. 50]. У цьому випадку вираз *il nous semble* можна замінити на особове дієслівне словосполучення *nous pensons*.

В українській мові суб'єктивне припущення проілюструємо на прикладі автора О. Кобилянської: «*Тепер мав його втратити! Три роки не мав бачити його в своїй хаті, хіба що деколи в свята, в чужій одежі, обстриженого, пересяклого чужими звичаями — він верне вже не виключно його скарбом!*» [2, 28]. Українські структурні схеми з дієсловами *здається, виявляється, виявилось*, можна передати французькими виразами *il paraît, il apparaît*, де в значенні дієслова актуалізована сема невпевненості, несподіванки. Саме таку сему несподіванки знаходимо у творі І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»: «— *Ого-го! Ще й яка гарна! Здається, і в цілому селі кращої нема, — говорив Лаврін*» [4, 44].

Конструкції *il se peut/il peut* обумовлені синтаксичним концептом конкретної суб'єктивної оцінки та використовуються як еквіваленти:

1) ввідних та модально-предикативних слів: *можливо/неможливо*; 2) питальних часток: *невже; хіба*; 3) форм дієслова *могти (можу, можуть, могли)*; 4) іменників *необхідність /можливість*. Для українських виразів з семою *можливості/неможливості* зазвичай використовується французька схема *il est possible/impossible*. Вживання структури *il peut/il se peut* з цією метою є нетиповим, оскільки вираз *il peut (se peut)* служить, в основному, для перекладу звороту *може бути/буває що*. Наприклад: «*Справжній поет може бути тепер тільки поетом праці*» [5, с. 162].

Зворот *il suffit* означає дію, яка відбулась швидко, миттєво, що виражається в українській мові словами *тільки, хоч зараз, варто, було варто, досить було, треба було, тільки трохи, трохи* а також дію, яка здійснюється з метою досягнення певної цілі. Використання виразу *il manque*, як і інші структури з дієсловом *manquer*, використовуються для позначення відсутності об'єкта / особи.

Отже, інтерпретація безособових виразів у французькій та українській мовах з вираженням модальних значень буття, відсутності, припущення, сумніву ґрунтується на конкретних синтаксичних концептах модуса. Слід зауважити, що деякі аспекти модуса не знаходять повного та адекватного відображення в українській мові, зокрема констатуємо відсутність синтаксичного концепту модуса конкретної суб'єктивної оцінки. В таких випадках користувач української мови має можливість застосувати лексико-граматичні варіанти, багатство яких є невичерпним.

Література:

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. — М.: Изд-во иностр. лит., 1955. — 416 с.
2. Кобилянська О.Ю. Земля [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1000455>. — Назва з екрану.
3. Мирний П. Твори: [у 2-х т.]. / П.Мирний. — К.: Наукова думка, 1989. — 744 с.
4. Нечуй-Левицький І.С. Кайдашева сім'я [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=907>. — Назва з екрану.
5. Підмогильний В.П. Місто / В.П. Підмогильний. — Х.: Ранок, 2009. — 256 с.
6. Шевчук В.О. Дім на горі / В.О. Шевчук. — Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. — 559 с.
7. Duhamel A. L'Europe jusqu'où? / A. Duhamel, A. Houziaux, H. Le Bras et d'autres. — P.: Les Editions de l'Atelier / Les Editions Ouvrières, 2005. — 120 p.
8. Modiano Patrick, Rue des Boutiques Obscures, Gallimard, 2014. — 250 p.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Палій Василь Павлович.

Усмон Кобилов
(Самарканд, Узбекистан)

О ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПРОБЛЕМЫ ПРОРОЧЕСТВА (НУБУВВАТ) В УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Узбекская классическая литература имеет богатое духовное наследие, отвечающее всем требованиям литературно-эстетических взглядов всех времен. Особенно необходимо подчеркнуть его две особо специфические свойства, которые выделяют узбекскую классическую литературу в мировых художественных мышлениях. Представители узбекской литературы всегда акцентировали внимание на интерпретацию вечной тематики, и в своих творческих примерах старались избирать объектом изображения особенности общечеловеческие проблемы. В результате чего в узбекской классической литературе появились творческие произведения, считающиеся ценными для всех народностей и времен. Одной из таких вечных тем, имеющих общечеловеческую ценность в узбекской классической литературе, считается проблема нубувват. Даже если нубувват изображено одним словом, в нём нашли отражение духовно-просветительские взгляды всего человечества. Это слово имеет много смыслов и значений. Нубувват в «Словаре произведений Навои» с арабского языка означает «пророчество», «посланник» [7. 471]. В других, а именно, в литературоведческих словарях это понятие почти не растолковано. В мировой литературе понятие нубувват уподобляется термину профетология в качестве синонима. Почти не встречается в словарях термин профетология происходящий от слов «пророк» и «логос». В том числе, в двухтомном «Толковом словаре узбекского языка», четырехтомном «Словаре русского языка», «Мифологическом словаре» и других словарях толкование этих понятий остались вне поле зрения. В целом, в узбекской классической литературе понятиенубувват занимает важное место, однако отсутствует всестороннее отражение в научно-литературоведческих исследованиях. Актуальность проблемы в том, что культура нубувват не только принадлежит одной нации и народу, но и относится ко всему человечеству. В узбекской литературе проблема нубувват требует разнообразного толкования этих понятий. **Во-первых**, корень слова нубувват «набий», окончания « - ат», « - ят» обозначают множественное число. С этого происходит значение «набийлик» (пророчество). Это слово обозначает 124. 000 пророков упомянутых в восточных источниках [8. 42]. В священных источниках, в том числе, в Коране упомянуто 25 пророков как цепь нубуввата, а именно, в узбекской классической литературе многократно изображены в качестве художественного образа. **Во-вторых**, нубувват как синоним понятия профетология обозначает «учение пророчества». Во всех мировых религиях существует философия нубувват. Поэтому эти религии иногда называются «профетологическими». Востоковед В. С. Соловьев в своей научной работе в этом смысле сравнивает иудаизм с мёдом, христианство - с вином, а ислам - со здоровым и трезвым молоком [14. 39]. Такие символические изображения часто встречаются в восточной классической и суфийской литературе. Нубувват по своей сущности считается общечеловеческой ценностью и вечным духовным наследием. **В-третьих**, нубувват в смысле «вестники», «сборник вестников» подразумевает священные книги. Алишер Навоий считал эти книги «Кутубиосмоний», т. е. небесными книгами. Поэт в своем лирическом диване «Гароиб-ус-сигар» («Чудеса детства») эти священные книги называет «Осмонитуртдафтар» («Четыре небесные книги»).

Тўрт унсур қайдидан то чикмағайсен, нафъ эмас,

Осмоний тўрт дафтарни тутайким ёд бил.

(Содержание: Если не выходишь из четырех вещей (вода, земля, воздух, огонь), бесполезно даже если выучишь «четыре небесные книги»)

В узбекской классической литературе имеется художественная интерпретация четырёх небесных книг. **В-четвертых**, нубувват в смысле «нубу», т. е. «подниматься», «возвышаться» означает небесную степень пророков. В этом традиционный смысл изображения о семислойном небе и земле, что составляет. Например, первый образец прозы тюркско-узбекской литературы впервые полностью изображен в произведении Бурхануддина Рабгузи «Кисас ар-Рабгузи» [8. 12]. В нем даны интерпретации о слоях неба и земли. Обычно, в таких изображениях небо является символом чистоты и им управляют ангелы доброты. В слоях земли преобладает подлость и им, управляют злые духи. Человек составляет центр этих двух полюсов. В нем изображается дух человека символизирующего небесную чистоту, а страсть к прожорливости означает земную подлость. Пророки с двух сторон считаются в узбекской классической литературе в качестве божественных и небесных символов чистоты. **В-пятых**, нубувват освещается в качестве отдельного исторического события. Следующий уровень называется валоят (святость). В этом нубувват подразумевается как отдельная культура. Другие лица, прихожане, природные существа, изображения места и местности и другие, вместе употребляемые с пророками составляют эту общую культуру. В узбекской классической литературе, вместе изображаемые образы и знаки с кругом нубуввата разнообразны. В истории нубуввата есть такие люди, которые не считаются пророками, но входят в круг нубуввата. Такие образы как Хизр, Искандер без которых узбекскую литературу нельзя представить, применяются широко. Вместе с тем, в связи с нубувватом различные образы прихожан, существ живущих в воде и суше, ангелы, музы и другие предметы выполняют функции символично-аллегорических примеров в узбекской литературе. Кроме этого, некоторые образы женщин также употребляются вместе с кругом нубувват. В истории пророчества ни одна женщина не включается в

состав нубуввата. Но, нельзя представить художественный образ пророков без женщин. Вместе с тем, изображение мест и времени, предметов и вещей выполняют функции разных символов-знаков. Без таких изображений проблемы нубувват со всеми свойствами не будет явным. Если с одной стороны в классической литературе стоит проблема интерпретации образов пророков, то с другой принимают участие различные поэтические детали и образы, отражающие художественность этих образов. Необходимо уделять особое внимание этим изображениям при изучении и исследовании проблем освещения нубувват в узбекской классической литературе. На самом деле, проблема интерпретации нубувват имеет глубокий смысл в узбекской классической литературе. С самого начала нашего века востоковед Е. Э. Бертельс подчеркнул, что нельзя понять классическую литературу востока без учения суфизма [3. 46]. Продолжая эту мысль, необходимо подчеркнуть, что суфийскую и классическую литературу невозможно представить без просвещения нубуввата. Нубувват считается основой (маком) стоящей до валоят (суфизм) и после тавхид (единение). Нубувват и валоят считаются как два основных поэтических источников Востока, а именно, узбекской классической поэзии. Великий поэт, Алишер Навои употребил более пятидесяти понятий, которые в художественной литературе помогают раскрытию проблемы поэтической интерпретации нубувват. В источниках подчеркивается, что каждому пророку в определенном времени и возрасте приходит откровение, и этот процесс в своем времени останавливается. Некоторые из них считаются врожденными пророками. Например, Алишер Навои называл Иисуса врожденным («модарзот») пророком. Во-вторых, понятие «хотам ан-нубувват» означает прямое закрытие дверей пророчества и проставление печатей стоянке нубуввата. Известно, что символом «мухринубувват» (печать нубуввата) считается пророк Мухаммед. Это означает двух существ пророка Мухаммеда, т. е. «хакикатимухаммадия» (истинна Мухаммеда) и «суратимухаммадия». В этом же плане «хакикатимухаммадия» означает «нуриубуввата», а «суратимухаммадия» - «хатм ан-нубувват». В восточной литературе, бранный мир сравнивается аллегориям (мажоз) вечному миру, а человек и его дух мажозу Абсолютному духу. В источниках, говорится о полете пророков вверх, т. е. о событиях мираж. В этом, как говорилось выше, пророк Мухаммед поднимается на семь небес и встречается с прошедшими пророками. В художественных интерпретациях это событие называется основой «мерож ан-нубувват». Но, не написаны произведения о миражах всех остальных пророков, кроме Мухаммеда. Поэтому, в художественной литературе Востока как самое яркое выражение миража нубувват и самая высшая ступень стоянки пророчества называется миражом Мухаммеда. Эту картину Алишер Навои изображает символическим образом:

Уруж оқшоми тегрангда ою кавкаблар,
Масих гирдида аноқи бир неча хуффош.

(Содержание: “Вечера мираже вокруг тебя луна и звезды, а вокруг Иисуса несколько летучих мышей”)

В этом стихотворении планеты сравниваются с пророками. Как говорится в источниках летучая мышь (хуффош), создана Иисусом. Об этом также сказано в аятах Корана, поэтому в стихотворении олицетворяется, что подобно тому, как птицы вращаются вокруг Иисуса, так и планеты (пророки) вокруг Солнца (нури нубувват). Если с одной стороны интерпретация таких многозначных понятий означает содержания просвещения нубуввата, то с другой стороны служат для выяснения поэтики классической литературы. По нашему мнению, в определенном смысле просвещение нубуввата можно сопоставить аллегорическим образам лаборатории художественного творчества. Так священные книги – это продукты творчества, пророки – создатели произведений, откровение – это воодушевление. В некоторых исследованиях история пророчества называется историей человечества. В литературоведении последнего времени слово профетология употребляется в качестве синонима нубувват. Например, литературовед А. Р. Гимаева в своем научном исследовании «Профетология Корана: истории пророков как элемент построения коранического текста» анализировала проблему с этой точки зрения [4]. Обычно «хайлиубувват» начинаясь с Адамом, заканчивается Мухаммедом. По толкованию Алишера Навои, Мухаммед является завершением пророчества:

Эй, нубувватхайлиға хотам баний Одам аро,
Гар алар хотам, сен ул отким, эзур хотам аро.

(Содержание: Ты, печать «хайлиубуввата», начинающегося с Адама, Если он хотам, ты ему хатм (завершение))

По толкованиям, цепь нубуввата начиная с «истинности мухаммадия» заканчивается как совершенное учение с «мажозинубувватом». По комментариям Алишера Навои «древний луч того святого человека (пророка Мухаммеда) с самого начала волны море Зата, свет бесценной жемчужины оторвало скрытые нити и это несравненный свет гремела как жемчужина и переходив с души на душу с Адама дошла до Абдуллаха» [1. 6. 26]. По канонам восточной традиции, не упоминается ни одно существо проявлявшим с самого начала «истинность» после этого «форма». Только стоянка нубувват имеет такую историю и комментарии. Другие существа появляются сначала в качестве «формы» затем «истинности». Поэтому это стоянка называется «Макомимахдум» (похваленными макомами). Он является таким существом, которое создано до создания вселенной. Другие существа после него созданы по порядку.

Нури мавжуд офаринишдин бурун,
Ким эди халқиға муддат олти кун.

(Содержание: Это луч был создан до вселенной, а остальные созданы в течение шести дней)

То есть, срок создания составляет шесть дней. В воскресенье создано – небо, в понедельник – луна, солнце и звёзды, вторник – птицы, насекомые и ангелы, в среду – вода, ветер, облако, дерево и растения, в четверг – рай, ад, ангелы доброты и злости, девы, в пятница – человек [9. 12]. По толкованиям восточной литературы, главная цель Творца - создавая существа по этому порядку, сделать человека совершенным. Нубувват как качества символы небесной чистоты и духовной красоты появилось в форме совершенного и светлого человека. Этот человек называется Адамом и ему принадлежит “нури нубувват”. По мнению Навои, “нури мухаммадия” существовало до Адама. Не только существовало, но и также являлся пророком и владельцем скрытых тайн.

Улки Одамдин бурун ул бор эди,

Ҳам наби, ҳам соҳиби асрор эди.

(Содержание: Этот луч существовал до Адама и являлся владельцем скрытых тайн)

В стихотворении намекает в первом слове “Ул” (Он) – метафорической форме пророка Мухаммеда, а во втором слове “Ул” (Он) – его истинность. Значит, если “сурати мухаммадия” считается цифрой пророчества, а “хакикати мухаммадия” тайной Творца. Вся вселенная – истинность этой скрытой тайны. “Лав лока ламо халақтул – афлок” (Я бы не создал вселенную если тебя не было) [9. 9]. Настоящий священный хадис - выражение этих взглядов.

Профетология или нубувват означают просвещение, отправленное от Всевышнего к народу. По восточным интерпретациям, нубувват рассматривается как одна из эпох истории человечества. Первый уровень считается тавхидом. Он считается макомом единства. В этом его польза для человечества т.е. осознавать истинность Всевышнего. «Всевышний приказал так: Я был скрытым сокровищем. Не было никого знающих меня как Тенгри. Я создал вселенную (народ), чтобы пользовались от меня. Я не создал это для своей пользы» [9. 11]. Это священный хадис означает уровень тавхид. По мнению литературоведа Ибрахима Хаққулова, “небесные книги также посвящены символическим значением осознанию идеи тавхида. В этом Евангелие символизирует – тавхид божественным именам, Псалма – тавхид глаголов, Коран – тавхид Зату” [16. 131]. Нубувват считается высшим уровнем после тавхида, у которого есть положение осознавать. Просвещение небесных книг также из-за этого уровня. В источниках, нубувват с точки зрения времени, воплощает в себе далекие эпохи. Говоря о понятии “нубуввати бақо” (вечность пророчества), подразумевается постоянно продолжающееся духовное просвещение “рух-нур” (душа и луч). В восточных взглядах окончание нубувват означает начало валоята. В некоторых интерпретациях также употребляются пророчества - “сурат ан-нубувват”, а валоят - “ботин ан-нубувват”. В валоят есть осознание для человека. Если тавхид сформировал просвещение нубуввата, то нубувват считается основным источником валоята. Основные проблемы валоята сформировались на основе учения пророчества. В основе нубуввата и валоята лежит проблема просвещения человека. Главная цель нубуввата и валоята это человеческая духовность. Поэтому, в художественных литературах интерпретирован с высоким пафосом просвещения тавхид, нубувват и валоят, являющееся философией человечества. Поэтому, в примерах классической литературы интерпретация этих уровней считается общечеловеческой ценностью. Литература всех народов в том или ином смысле освещает культуру нубуввата. Поэтому, нубувват считается привлекательным миром в области мирового литературоведения. Цель исследования этого направления приблизить народы мира в духовном возрождении. С этой точки зрения В. Ф. Панова, Ю. Б. Вахтин в своих произведениях “Жизнь Мухаммеда” сказали: “Кризис, который переживает современный мир (и Запад, и Восток), несмотря на очевидные успехи науки и бурный прогресс в области материального производства, ставит перед человечеством новые проблемы, разрешение которых потребует объединения всех духовных сил. Преодолеть раскол между верующими и неверующими, между людьми различных вероисповеданий и между людьми, придерживающимися различных взглядов на желательное социальное устройство общества, - настоятельная необходимость нашего времени. Я надеюсь, что предложенная читателю книга о пророке Мухаммеде послужит этой цели” [10. 391]. Поэтому, эта проблема актуально не только в узбекской, но и в литературоведении всего мира.

Одним словом, проблема интерпретации нубуввата в узбекской классической литературе является источником для отдельного научного исследования. Интерпретация этой темы считается актуальной проблемой узбекского и мирового литературоведений. В узбекской классической литературе созданы ценные произведения по этой теме. Исследовать по новому мышлению художественных произведений, изображавших проблемы нубуввата, в сегодняшнем процессе глобализации особенно считается важным, так как сближает различные народы в области культуры и литературы, укрепляя уважения, любовь и дружбу.

Литература:

1. Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. On jildlik. – Toshkent: O'zbekiston matbuot va axborot agentligi G'afur G'ulom nomidagi nashriyot- matbaa ijodiy uyi, 2012 yil.
2. Баранов Х.К. Арабско – русский словарь (около 42000 слов). Москва: Русский язык, 1985. – 942 с.
3. Бертельс Е. Э. Суфизм и суфийская литература. – М.: Наука, 1965. – 542 с.
4. Гимаева А. Р. Профетология Корана истории пророков как элемент построения коранического текста. Авто...дис. кан. филол. наук. – Москва, 2008. – 24 с.
5. Мифологический словарь/Гл. ред. Е. М. Мелетинский. – М.: М 68 Сов. энциклопедия, 1991. – 786 с.

6. Навоий асарлари луғати. (Словарь Навои) Тузувчилар: П. Шамсиев ва С. Иброҳимов. – Т.: Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973. - 784 бет.
7. Носириддин Бурҳониддин Рабғузий. Қисаси Рабғузий. 1-китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1990. – 240 б.
8. Панова В. Ф., Вахтин Ю. Б. Жизнь Мухаммеда. – М.: Политиздат, 1990. - 495 с.
9. Словарь русского языка. В четырех томах. – Москва: Гос. изд. иностранных и национальных словарей, 1957.
10. Соловьев В.С. Магомет: его жизнь и религиозное учение. - М.: Центр «Руник», 1991. – 379 с.

Катерина Ковальчук
(Рівне, Україна)

ШЛЯХ РОЗВИТКУ ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Закономірності літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ століття, особливості його еволюції, розвиток окремих жанрів, незмінно цікавлять сучасне літературознавство. Літературна казка також знаходить у полі зору науковців. Ця літературна форма поширена і популярна серед різних прошарків суспільства, має великий вплив на культурні запити та ціннісні орієнтації літературної громадськості. Незважаючи на незмінний інтерес до літературної казки з боку філологічних наук за останні десятиріччя і появу ґрунтовних праць, присвячених історії розвитку літературної казки та її теоретичному аналізу, цей жанр ще не повністю осмислений на належному теоретичному рівні і в українському і в зарубіжному літературознавстві.

Слід підкреслити, що розробка проблем казкарства як складової літературознавства відповідає певним запитам літературознавчої науки в цілому. Адже вивчення загальнотеоретичних питань набуває сучасної літературознавчої особливої ваги. Втім такий аналіз є неможливим без теоретичного та практичного аналізу конкретних форм літературного процесу, однією з яких є літературна казка.

Казка – жанр, що постійно змінюється; жанру якому мало сталості та загальноновизначеності, літературна казка і донині не має однозначного жанрового окреслення, так само відсутня й усталена чітка класифікація авторських казок.

Одним із найвідоміших є визначення Л. Брауде: *«Літературна казка – це авторський, художній прозаїчний або віршований твір, заснований або на фольклорних джерелах, або цілком оригінальний; твір переважно фантастичний, чародійний, що змальовує неймовірні пригоди вигаданих або традиційних казкових героїв і, в окремих випадках, орієнтований на дітей; твір, у якому неймовірне чудо відіграє роль сюжетотворчого фактора, служить вихідною основою характеристики персонажів»* [1, с. 284].

Серед дослідників, коло наукових зацікавлень яких свого часу торкалося авторської казки, імена Л. Брауде, Ю. Ярмиша, Л. Дерези, І. Лупанової, І. Токмакової, М. Липовецького, В. Кизилової, О. Горбонос, Г. Сабат, Т. Леонової, О. Гарачковської, Н. Тихолаз, Л. Овдійчук, В. Єфименко та ін. Їх наукові пошуки представлені аналізом співвідношення літературної та фольклорної казок, жанрово-стильових особливостей таких творів.

Літературна казка це молодий жанр порівняно з народною творчістю налічує трохи більше трьох століть. Казка пройшла шлях розвитку від переказу народних казок – до літературних новел та фантастичних феєрій.

Актуальність статті визначається недостатнім порівняльним дослідженням текстів французької та української літературної казки. Зокрема, достатньої уваги не приділялося структурно-семантичним особливостям літературних казок двох вище згаданих мов. Окрім цього, тема роботи знаходиться у руслі сучасних компаративних досліджень як української, так і французької мовних картин світу.

Метою роботи є дослідження, на основі порівняльного аналізу, структурно-семантичних особливостей текстів казок на матеріалі французької та української мов, з'ясування закономірностей їх формування та розвитку.

Жанр французької авторської казки сягає корінням фольклорної казкової традиції, основні мотиви, сюжети та персонажі яких переходять у літературу та набирають нових рис. Цей літературний жанр проходить періоди визнання та занепаду, на різних етапах свого розвитку набуваючи різних форм: у ХІІ столітті – ле Марії Французької, у ХІІІ-ХІV століттях – клерикальних творів, у ХVХVІ століттях – міської літератури, у кінці ХVІІ- ХVІІІ століттях – найвищий рівень розвитку чарівних казок, казок за східними мотивами, у ХІХ столітті – фантастичної казки, у ХХ столітті – казок для дітей та дорослих. Жанр пристосовувався до культурно-історичної епохи, щоб залишатись цікавим читачеві, "вижити" у контексті актуальної художньої літератури. Друга половина ХХ – початок ХХІ століть у світовому літературному процесі характеризується поширенням художньої літератури, жанрові межі якої є досить розмитими.

Проаналізувавши сучасні французькі авторські казки за семантичним критерієм та з позиції зв'язку із попередньою казковою традицією, еволюцію жанру можна розглядати як розвиток у чотирьох основних напрямках: трансформації відомої класичної казки (contes détournés), чарівні казки для дітей (contes

merveilleux pour enfants), еротичні казки для дорослих (contes érotiques), вільний переклад (traduction infidèle). Найпоширенішим напрямком розвитку французької авторської казки у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття є модифікація відомої класичної казки. Ця тенденція еволюції жанру повністю вписується у загальну сучасну лінію розвитку літератури у Франції, де досить відчутним є вплив попередніх художніх творів. Так, впізнаємо центральну тенденцію семіотичних вчень 70-х років ХХ століття – відому літературознавстві як "інтертекстуальність".

"Le texte est donc une productivité, ce qui veut dire... il est une permutation de textes, une inter-textualité: dans l'espace d'un texte plusieurs énoncés, pris à d'autres textes, se croisent et se neutralisent" [2, с. 12].

Отже, французька авторська казка розвивається, набуваючи нових жанрових рис. Жанр еволюціонує у чотирьох основних напрямках, що дозволило нам об'єднати твори другої половини ХХ – початку ХХІ століть у чотири основних піджанри: модифікації відомої класичної казки, що можуть мати різний рівень трансформації тексту-джерела, чарівні казки для дітей, які несуть традиційне повчання та допомагають батькам у вихованні дітей, еротичні казки для дорослих, що можуть містити елементи чарівної казки, автобіографії, есе, які реалізовані на архітектонічному, структурному, наративному рівнях, вільні переклади, що адаптують переважно на лексико-синтаксичному рівні твори оригіналу для сучасного французького читача.

Українська ж літературна казка, як свідчать джерела, бере свій початок у першій половині ХІХ століття, а причини, що спонукали письменників до написання творів цього жанру українською мовою, були різні. Наприклад, М. Костомарова збентежило *«презирливе ставлення та сміх неуків на будь-яке малоросійське слово»* [3, с. 243]. Марка Вовчка надихнув на створення літературних казок Т. Шевченко, і вона пообіцяла йому написати *«копу, дві або й п'ять, а то й сім кіп казок»*. У листі до І. Франка М. Драгоманов писав, що на нього, як і на І. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного, напустив казкову манію Л. Толстой, який *«мав нюх на казку: вона в нього коротка, проста, алегорії прозорі»*. У відповідь письменник зауважив, що йому більш до вподоби казки М. Щедрина, хоча у цьому жанрі він наслідує традиції Е. Гофмана.

Українські письменники ХІХ століття, зокрема Марко Вовчок, Іван Франко, Леся Українка та інші, активно долучилися до написання казок, по-перше, усвідомлюючи їх неоціненне значення у формуванні дитячого світогляду та морально-етичних цінностей людини; по-друге, намагаючись замаскувати висвітлити реальні події, гірку правду життя. Зокрема І. Франко *«Казку про Добробит» написав «під враженням жакливі вістки прорізню худоби і про марево голоду, що нависло над 70 повітмами Галичини»*. Підштовхнула письменника до цього *«також свідомість цілковитої бездіяльності галицької влади, яка в імені львівського намісництва і крайового виділу впевняла всіх і вся, що в Галичині немає ніякого голоду»* [4, с. 423].

Таким чином, зародження літературної казки на території України мало й соціальне підґрунтя.

На сьогодні, літературна казка – це твір, який має свого автора – письменника, успадковує стиль, композицію народної казки, тобто створюється за її законами, а також поєднує в собі елементи дійсності, вигадки та фантастики. Вона має таку саму композиційну структуру, як і народна, тобто назву, казковий вступ, казкове завершення.

Література:

1. Браудэ Л. Ю. К истории понятия «литературная сказка» / Л. Ю. Браудэ // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1997. – Т 36. – № 3. – 284с.
2. Kristeva Julia. Le texte du roman: [Approche sémiologique d'une structure discursive transformationnelle] / Julia Kristeva. – The Hague – P. – New-York: Mouton publishers, 1979. – с. 211
3. Єфремов С. О. Історія українського письменства / Худож. оформ. В. М. Штогриня. – К.: Феміна, 1995. – 243 с.
4. Франко І. Твори в 20-ти томах: Т.2: Оповідання / Ред. тома П. С. Козланюк, Д. Д. Копиця. – К.: Держ. вид. худ. літ., 1950. – 423 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Палій Василь Павлович.

Анна Синиця
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНЦЕПТУ „ЖІНКА” В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Дослідження гендерного аспекту в лінгвістичних розвідках, що проводиться на матеріалі різних дискурсів та мов займає одне з провідних місць у науці про мову. Питання про сутність чоловіка та жінки, відносини між ними цікавили людство з моменту його виникнення та не перестає бути актуальним і сьогодні. Одним з ключових концептів будь-якої культури є концепт „жінка”. Він є проекцією стереотипних уявлень про жінку як носія соціально обумовлених якостей та ознак, що сформувались на основі ролей, що вона виконує у суспільстві [3, с. 94].

Мовна система не тільки є відображенням реальності, буття, традицій і нововведень суспільного життя, вона зумовлює певні моделі поведінки та судження про дійсність. Як зазначає Д. Спендер, „мова не є нейтральною. Це не просто транспортний засіб, що презентує наші думки. За своєю суттю – це пристрій, що їх формує, це програма для розумової діяльності” [4, с. 776].

Очевидно, що з точки зору культури протиставлення жіночої та чоловічої статі у людини є важливішим від статевих відмінностей інших істот. Саме по відношенню до людини в сучасній науці використовується спеціальний термін „гендер”, що має на увазі не тільки фізіологічні („стать” у чистому вигляді), але і супутні їм соціальні та культурні відмінності.

Вперше фактор статі в зв'язку з мовою виник в античності при осмисленні категорії граматичного роду. Найдавнішою і довгий час єдиною гіпотезою про причини появи і функціонування в мові категорії роду стала символіко-семантична, яка базувалась на співвіднесенні природної біологічної категорії *sexus* з граматичною *genus*. Прихильники цієї гіпотези вважали, що граматичний рід виник під впливом природної даності – наявності людей різної статі. При цьому для пояснення екстралінгвістичної вмотивованості категорії роду дослідники використовували свій немовних досвід. Це призвело до появи оцінювання в інтерпретації категорії роду: чоловічий рід виявлявся першочерговим через приписування іменам, що належать до нього, семантики сили, активності, енергії. Імена жіночого роду, навпаки, характеризувалися пасивністю, підлеглістю.

За кожним індивідом у соціумі закріпилася гендерна роль чоловіка або жінки. На їх основі пізніше сформувалися якісь узагальнені уявлення про особливості поведінки чоловіків і жінок, про очікувані від них реакції і дії, про прийнятні тільки для чоловіків або тільки для жінок види діяльності – іншими словами, в суспільній свідомості сформувалися гендерні стереотипи. Ця стереотипізація стосується багатьох сфер життєдіяльності суб'єкта: соціальної диференціації, культурного фону, освіченості та рівня наукових знань, мовної стратифікації.

Гендерні стереотипи пов'язані між собою і служать ланками суміжних стереотипів, що влітаються у систему стандартних культурних уявлень, які типові для цього соціуму. Вони відіграють важливу роль у розумінні значень, які імплікуються словами, та використовуються для позначення відповідних категорій. Так, стереотип матері-одиначки – це не просто жінка, яка виховує свою дитину одна, а жінка, яка зазнає матеріальних труднощів, оскільки змушена утримувати дитину без підтримки чоловіка (процвітаючу актрису або поп-зірку, яка народила дитини поза шлюбом, не включають в цю категорію) [1, с. 186].

На сучасному етапі доведено, що маскуліність та фемінність є не тільки наслідком дії природних чинників, але в більшій мірі обумовлена культурною традицією, що дозволяє розглядати їх як культурні концепти, тобто застосовувати для їх дослідження понятійний апарат лінгвокультурології [2, с. 143].

У сучасній німецькій мові існує цілий ряд лексичних одиниць, що позначають осіб жіночої статі. Багато з них з'явилися ще в середньовісній німецькій період. До таких слів слід віднести слово *Weib*, що у XIII ст. зазнає сильного зниження соціальної та етичної оцінки [6]. Свн. *frouwe* зберігає значення „благородна дама” приблизно до XIV ст., але згодом під впливом мови буржуазії перетворюється в загальне позначення жінки – *Frau*. На перший план виходить значення „дружина” на протигагу до свн. *jungfrouwe*, значення якого в цей час теж змінилося [5, с. 161]. З XIV ст. у слові *jungfrouwe* сема „молода шляхетна дама, яка не перебуває в шлюбі” виступає на перший план (імовірно через застосування цього слова по відношенню до Божої матері), при цьому значення свн. *maget* поступово знижується до позначення *Dienstmädchen* „служниця” [5, с. 161].

У словниках німецької мови наводиться наступний ряд лексем зі значенням „жінка”: *Backfisch, Braut, Dame, Ehefrau, Ehegattin, Frau, Fräulein, Gattin, Gemahlin, Hausfrau, Mädchen, Mädel, Verlobte, Weib, Witwe*. Якщо згрупувати ці слова за віковою ознакою та ставленням до шлюбу, то можна відстежити соціальні оцінки. Для позначення дорослої, незаміжньої дівчини використовується слово *Fräulein*. Для позначення незаміжньої дівчини-підлітка використовуються слова *Backfisch, Mädchen* сьогодні витіснене словом *Teenager*. Заручену дівчину до весілля називають словом *Verlobte, Braut*. Заміжню жінку називають словами *Ehefrau, Ehegattin, Frau, Gattin, Gemahlin*. Лексеми *Dame, Gattin, Gemahlin* відносяться до піднесеного стилю, *Ehefrau* в основному використовується в анкетах і документах.

Сучасна мовна ситуація, а також становище та роль жінки в суспільстві і на ринку праці сприяли появі численних номінацій для позначення осіб жіночої статі. Зміна життєвих очікувань жінок призвело до зміщення послідовності фаз життя, результатом якого стало демографічне звільнення жінки. Раціоналізація і індустріалізація суспільства, технічний прогрес, звільнили жінку від рутинної роботи дома, вивільнили велику кількість часу у жінки. Сучасна німецька жінка вже давно вийшла за рамки традиційної ролі трьох *K: Kinder, Küche, Kirche*. Сьогоднішнє оточення жінки можна було б позначити за допомогою *B – K – F: Beruf – Kinder – Freizeit*. Сьогодні держава заохочує працюючих матерів, створюючи і пропонуючи для них різні програми підтримки сім'ї та материнства (*Elterngeld*). За таких умов материнські обов'язки починають виконувати інші люди або спеціальні служби. У німецькій мові це відбилося бурхливим лінгвістичним сплеском: появою цілого ряду слів, що позначають різні види зайнятості жінки (*Karrierefrau, Kindermädchen* – няня, *Tagesmutter* – денна няня, *Vollzeitmutter* – мама, яка працює повний робочий день). В останньому слові першим компонентом є слово *Vollzeit*, яке відображає стан на ринку праці сьогоднішньої Німеччини, де існує *Vollzeitbeschäftigung* (робота на повний робочий день) і *Teilzeitarbeit* (робота на неповний робочий день).

Досить чітко простежується в сучасній німецькій мові велика частка англійських запозичень, в тому числі і для позначення зайнятості жінок (*Baby-sitter* – няня з догляду за маленькими дітьми). Погіршення здоров'я сучасних молодих жінок призводить до появи слова типу *Leihmutter* – сурогатна мати.

Інтерес представляють лексеми, образи яких побудовані на несподіваному порівнянні (*Wurm* – малятко, крихітка (буквально „черв'як”), *Zahn* – дівчина (крутий зуб), *Käfer* – дівчина (від іронічного назви автомобіля 70-х років, що нагадує жука). Серед позначень жінки-дружини багато композитів, у більшості яких лежить персоніфікація (*Vogelscheuche* – страховисько (городне опудало), *Mauerblümchen* – сіра мишка, непоказна дівчина (дівчина, що стоїть біля стіни), *Beisszange* – сварлива баба (кусачки). Ряд слів містить суфіксоїди, що походять від власних імен (*Zimpelliese* – манірниця, *Meckerliese* – буркотунка, *Heulsuse / Heulliese* – плакса).

Ще більш знижене забарвлення мають лексичні одиниці із молодіжного жаргону (*Lüftchen* – худа дівчина, *Giftspritze* – сварлива неприємна жінка, *Brett mit Warzen* – дівчина з невеликими грудьми (дошка з бородавками). У жаргоні досить часто підставою для переосмислення стає зоометафора, „зоонім-антропонім” (*Biene* – молода дівчина, *Kuh* (зневажливе) – дівчина, *Sumpfnatter* – некрасива дівчина (болотна змія), *Zicke* – молода дівчина (молода коза, косуля), *Gans* – негарна дівчина, *Schnecke* – мила дівчина). Для найменувань жінки використовуються назви зі світу речей, флори і фауни, в результаті в мові з'являються номінації типу: *Besen* – сварлива груба баба (віник), *Schreckschraube*, *Spinatschachtel* – неприваблива дружина, *Puppe* – красуня, *Barbie* – наштукатурена дівчина, *Klöße* – товста дружина (тифтелька, фрикаделька). Основою для переосмислення стають і прецедентні імена (*Eva* (жартівливо) – дружина, *Lewinski* – дівчина легкої поведінки, *Mietze*, *Tussi*, *Trulla* – молода дівчина. Зустрічаються і застарілі слова типу *Frauenzimmer*, *Mädel*, які мають знижене забарвлення.

Національно-культурні особливості ставлення до жінки відображають фразеологізм: *Mauerblümchen* (негарні дівчата); *Mutter der Kompanie* (старшина); *das ist 'ne Torte* (дівача, телиця); *Tante-Emma-Laden* (невеликий магазинчик); *andere Städtchen*, *andere Mädchen* (інші міста, інші дівчата); *Stalinorgel* („катюша”); *Milchgebirge* (великі пишні груди).

Таким чином, фемінінність у німецькій мові представлена численними номінаціями. Більшість лексем відноситься до пейоративної лексики. Найбільшою основою для переосмислення стає зовнішня привабливість жінки, що свідчить про особливість німецької ментальності та сучасну ситуацію на ринку праці.

Література:

1. Гриценко Е.С. Гендер в семантике слова / Е.С. Гриценко // Гендер: язык, культура, коммуникация: доклады III Междунар. конф. – Нижний Новгород: Изд-во ННГУ им. Н.И. Лобачевского, 2005. – 267 с.
2. Кирилина А.В. Мужественность и женственность как культурные концепты / А.В. Кирилина // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. – С. 141-149.
3. Ковальчук Л.П. Лингвокультурные особенности концепта „Женщина” – „Frau” в русских и немецких фразеологизмах / Л.П. Ковальчук // Вестник Челябинского национального университета. – 2009. – Вып. 38. – С. 93-96
4. Спендер Д. Мужчина создал язык / Д. Спендер // Введение в гендерные исследования. Ч II: Хрестоматия. – Спб.: Алетейя, 2001. – С. 774-783.
5. Moskalskaja O.I. Deutsche Sprachgeschichte (Москальская О.И. История немецкого языка). Учеб. пособие для студ. лингв.ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений / О.И. Moskalskaja. – М.: Издательский цент „Академия”, 2003. – 288 с.
6. Wasserzieher E. Kleines etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / E. Wasserzieher. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1970. – 249 S.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук Фоміна Галина Віталіївна.

Айгул Тапанова
(Казахстан)

ЗАИМСТВЕННЫЕ СЛОВА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАТИЗАЦИИ

В настоящее время в связи с изменением концепций информатизации общества терминологическая система русского языка претерпевает существенные изменения. Среди принятых технических терминов, названий программ, команд, устройств, языков программирования, которые регистрируются в соответствующей технической документации, большую долю составляют термины английского происхождения. Поскольку на момент внедрения новых информационных технологий в русском языковом стандарте терминосистема компьютерной сферы не сложилось, и, следовательно, появление иноязычных наименований не вызвало нарушения системных соотношений, русский язык Интернета активно

формировался на основе англоязычной заимствованной терминологии. Слово "заимствование" в словаре С.И. Ожегова: заимствовать-взять (брать), перенять, усвоить (усваивать) откуда -нибудь.

Заимствование слов одним языком из другого – эффективный путь обогащения словарного запаса любого языка. В лексике английского языка тоже около 70 % слов - заимствованные. Попробуем проследить основные пути появления общих слов в русском и английском языках.

Для начала приведем определение слова "англицизм", которое дано в словаре С.И. Ожегова: англицизм - это слово или оборот речи в каком-нибудь языке, заимствованные из английского языка или созданные по образцу английского слова или выражения.

Оба эти языка принадлежат к индоевропейской семье языков. Поэтому во многих словах обоих языков встречаются корни из их общего древнего языка – предка. Мы нашли слова в русском языке, которые встречаются также и в английском.

talk – толковать

А также названия ближайших родственников: son – сын, brother – брат, sister – сестра, mother – мать, daughter – дочь.

Много общих слов попало в русский и английский языки из других языков: французского, итальянского пришли также слова банк – bank, банда – band, бригада – brigade, архипелаг – archipelago.

Отдельные слова перешли в русский и английский из других языков: диван – из турецкого, шаль и киоск – из персидского, бард – из кельтского, гуляш – из венгерского и т.д. Еще одну группу составляют слова непосредственного обмена между русским и английскими языками. Выделить английские слова в русском языке также бывает трудно, поскольку обычно неизвестно, пришло слово к нам из английского или попало в оба языка из латыни или какого-нибудь другого языка. Поэтому можно говорить только о словах, попавших в русский язык сравнительно недавно.

Сравнительно недавно появились в русском языке следующие слова из области спорта windsurfing, volleyball, arm wrestling, basketball (basket - корзина, ball - мяч), handball гандбол, (hand - рука, ball - мяч), sprinter (спринтер – бегун на короткие дистанции), finish – финиш, final – конец, финал, фристайл, скейтборд. Изменениями в политической, экономической, культурной жизни нашего общества привели к смене названий в структурах власти.

Появление большого количества иноязычных слов английского происхождения, их быстрое закрепление в русском языке объясняется стремительными переменами в общественной и научной жизни. Усиление информационных потоков, появление глобальной компьютерной системы Интернета, расширение межгосударственных и международных отношений, развитие мирового рынка, экономики, информационных технологий, участие в олимпиадах, международных фестивалях, показах мод – все это не могло не привести к вхождению в русский язык новых слов.

Таким образом, заимствование англицизмов конца XX века отвечает перечисленным выше причинам.

Проанализировав весь теоретический материал, мы пришли к выводу, что причинами заимствований могут быть:

1. Общемировая тенденция к интернационализации лексического фонда: Саммит – (summit) встреча глав государств, правительств. Инаугурация – (inauguration) торжественная процедура вступления в должность главы государства, speaker – спикер (оратор, спикер в парламенте), leader – руководитель.

2. Потребность в наименовании новых предметов, понятий и явлений:

Сериал – (serial) многосерийный фильм, искоотека; миксер – (mixer) бытовой прибор для смешивания, сбивания чего-либо; калькулятор – (calculator) прибор для автоматических вычислений, (chip-микросхема, ноутбук, айфон, принтер, ноутбук, сканер, хакер, девайс, аккаунт, брейковать, софт, браузер, геймер, дисплей, драйвер, хард, хидер, тапа, фиксировать, шедуля, сэтуп, юзер, лог, трафик, провайдер

3. Отсутствие соответствующего (более точного) наименования – 15% новейших англицизмов прочно вошли в словарь делового человека именно в связи с отсутствием соответствующего наименования в языке-рецепторе:

Бартер – (barter) товарный обмен без участия денег.

Бестселлер – (bestseller) книга, изданная массовым тиражом и пользующаяся большим спросом.

Sponsor - спонсор, spray – спрей.

4. Необходимость выразить многозначные описательные обороты:

Термопот – (thermos / pot) термос и чайник в одном, sandwich – бутерброд с начинкой между двумя ломтиками хлеба, ringtone (ring-звонить, tone- тональность, мелодия вызова), superman (супермен) - сверхчеловек

5. Пополнение языка более выразительными средствами:

Имидж – (image) образ. Прайс-лист – прейскурант. Шоу – (show) представление, бизнес – (business) предпринимательская, экономическая деятельность.

6. Восприятие иноязычного слова как более престижного, "ученого", "красиво звучащего":

Презентация – вместо представление.

Уик-энд – (week-end) время отдыха с субботы до понедельника,

finish финиш, final - финал, hobby – увлечение, хобби;

7. Необходимость конкретизации значения слова:

Бутерброды – гамбургер (ham – с ветчиной)

Процесс работы над темой интересный, хотя и очень трудоемкий. Мы узнали, какие слова из иностранных, употребляемые в повседневной жизни, именно английские по происхождению, получили представление о том, что такое заимствованные слова, научились работать со словарями, отбирать нужную информацию по теме. Работая над этой темой, мы стали более внимательными к речи окружающих людей и наблюдательными к разным надписям. Некоторые пессимисты уверяют, что английский учить сложно, и они вообще не могут запомнить ни одного английского слова. Наша исследовательская работа может успокоить любого пессимиста и вселить уверенность в желающих приступить к изучению английского языка. Каждый из нас, благодаря заимствованиям, уже знает больше 4000 английских слов. Для начинающих изучать английский язык такой запас слов – целое богатство, нужно только суметь им воспользоваться.

Чтобы убедиться в этом, зайдём, к примеру, в продовольственный магазин. Такие слова, как supermarket, milk, salt, bacon, chocolate, cheese, cheeseburger, hamburger конечно же, в переводе не нуждаются. Слов butter и bread в русском языке нет, но они соединились в знакомом слове «бутерброд». Продолжим наш список: coffee, biscuit, banana, lemon, tomato, kiwi и другие.

В магазине канцтоваров также можно составить большой список английских слов: Ватман или ватманская бумага. В русском языке прижилось название в честь изобретателя. Слова badge – значок, shredder - шредер, уничтожитель бумаг, calculator - калькулятор, notepad - блокнот, CD – компакт диск и др.

В магазинах компьютерной техники мы можем найти огромное количество англицизмов, поскольку названия практически всех приборов и устройств пришли к нам из английского языка: notebook, computer, scanner – сканер (от scan – внимательно рассматривать)

Приобретая приборы, продукты, вещи, одежду из других стран, зная английский язык, мы с легкостью можем разобраться с надписями на них.

Например:

- Made in China – Изготовлено в Китае

- Price – Цена

- Size – Размер (S – small (маленький), M – medium (средний), X- extra (большой), XL – extra large (очень большой))

Нам известны такие объявления:

- No smoking! – Не курить!

- Exit – Выход

- Entrance - Вход

- Open – Открыто

- Close - Закрывать

- Push – От себя

- Pull – На себя

Исследовав разнообразные журналы, например «Yes!», и другие, мы пришли к выводу, что англицизмы встречаются чаще в молодёжных журналах и это говорит о том, что слова, пришедшие из английского языка, закрепились в молодёжной среде как часто употребляемые слова.

В рамках нашей школы мы также провели исследование. В нем приняли участие добровольцев из числа учителей и учащихся 8-9-х классов нашей школы. В процессе исследования мы предложили им ответить на следующие вопросы анкеты:

1. Употребляете ли Вы англицизмы в повседневной речи?

2. Все ли окружающие понимают, о чем Вы говорите, используя англицизмы?

3. Знаете ли Вы точный перевод употребляемых Вами англицизмов?

4. Как Вы понимаете смысл приведенных ниже слов.

Результаты анкетирования мы представили в виде диаграмм, из которых видно в процентном соотношении, что в повседневной жизни 80% учащихся и 90% учителей употребляют англицизмы в речи в большом количестве, сами того не осознавая. 80% учителей и учащихся отметили, что окружающие их люди прекрасно понимают, о чем они говорят, используя англицизмы. А вот на вопрос «Знаете ли Вы точный перевод употребляемых Вами англицизмов?» только 60% учащихся и 40% учителей ответили, что знают точный перевод слов. Получив в процентном соотношении ответ на 4 –е задание, а именно, написать перевод английских слов, (98% учащихся написали правильный перевод и лишь 70% учителей дали верные ответы), можно сделать вывод, что с возрастом люди реже употребляют англицизмы в повседневной речи и используют только те слова, значение которых знают они и их собеседники.

На основе проведенного исследования и изучения теоретического материала мы можем сделать вывод, что распространение английских слов в русском языке огромно и что каждый человек употребляет их ежедневно. Значит, английский язык стоит изучать, чтобы чувствовать себя культурным человеком, способным полноценно общаться с современниками как в нашей стране, так и за рубежом, разбираться в окружающих нас надписях на витринах магазинов, торговых ярлыках и этикетках, рекламе, инструкциях.

Ведь для этого нужно немного - всего лишь честно трудиться физически, умственно и духовно.

В наши дни английских слов в русском языке огромное множество, и что каждый человек употребляет ежедневно какое-то их количество

Литература:

1. Ожегов С. И. Словарь русского языка М, 2005
2. Рублева О.Л. Лексикология современного русского языка.–Владивосток: изд-во Дальневосточного университета, 2004.
3. Свиренкова Г. А. «Англицизмы в современном русском языке». <http://www.1september.ru>.
4. Алтайбаева Д. О соотношении заимствования, калькирования и перевода.
5. Материал из «Википедия - свободная энциклопедия». Статья «Англицизмы в русском языке». <http://ru.wikipedia.org>
6. Материал из «Википедия - свободная энциклопедия». Статья «Заимствованные слова в русском языке».

Ойзода Умарова, Шахзода Фарходова
(Самарканд, Узбекистан)

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA FE'L FRAZEOLOGIK BIRLIKLARINING O'ZARO ALMASHADIGAN SODDA FE'LLARGA XOS LEKSIK VARIANTLILIGI

Frazeologik birliklarining variantliligi ikki turga bo'linadi: sodda va murakkab. Sodda variantlilik deb frazeologik birliklar doirasidagi bir turiga aytiladi. Murakkab variantlilik deb frazeologik birliklar doirasidagi ikki yoki undan ko'proq variantlilik tarkibiga aytiladi. Leksik variantliliklarda fe'llar, otlar, sifatlar, ravishlar va nomustaqil so'zlar almashirilishi mumkin. Unda so'z turkumlari almashadigan kombitsiyalab tuzilgan variantlar guruhi hamda mustaqil va ko'makchi so'zlar bo'lishi mumkin. Quyida fe'l frazeologik birliklari leksik variantliligining ingliz tilidagi o'zaro almashadigan fe'llar bilan qiyosiy namunasi keltiriladi.

1) O'zaro almashadigan komponentlar – sinonim fe'llar (ingliz tilida misollar): Tread (yoki walk) on air “ xursandchilikdan qanot chiqarmoq: Leaving the goal... Mr. Lexley seemed to tread on air. (G. Whyte Melville) The execution of this arrangement... so thrilled Tolliffer that he felt as though he were walking on air. (Th. Dreiser). Quyidagi misollarda ham ushbu jarayonni mushohada etish mumkin: close (или shut) the books “ishni vaqtincha to'xtatish; draw (yoki pull) the long bow; lay (yoki put) heads together “maslahatlashmoq”; cry (sob, weep) one's heart “yig'lab ko'ngilni bo'shatish; poke (stick) one's nose into somebody's affairs “birovning ishiga xalaqit bermoq va h. O'zaro almashadigan fe'llarning soni oltitagacha yetishi mumkin: badger (bother, harass, nag, plague, worry) the life out of somebody “birovni jonidan to'ydirmoq (birovning sabr kosasini to'ldirmoq, jonidan bezor qilmoq).

O'zbek tilida ham, u navdagi leksik variantlar mavjud. Masalan, Bugungi ishni ertaga qoldirma, - “don't put until tomorrow what can be done today” (bugun qilinishi kerak bo'lgan ishni ertaga qoldirma). Boshqa misollarni kuramiz: Eshakning dumi yo'l yurish bilan uzun bo'lmaydi, “can the leopard change his spot? Temirni issig'ida bosishadi. “like cures like, diamond cut diamond (achchiqni achchiq kesadi, - zarar ko'rgan narsang bilan davolan); “ money brings money (pul pulni keltiradi).

2) Ozaro almashadigan komponentlar – nosinonimik: Hang (tremble) in the balance “favqulodda holatda bo'lmoq His fate hung in the balance; but at last his father produced the necessary five hundred pounds. (L. Strachey). They... glanced casually at his tall figure learning against the parapet, not knowing how their fate was trembling in the balance (J. Galsworthy). Boshqa misollar hisoblanadi: cut (make) figure “masxara bo'lmoq, muhim rol o'ynash; stand at (turn to) bay “oxirgi nafasgacha kurashmoq, o'z joni uchun kurashmoq.

3) Ozaro almashadigan komponentlar – ham sinonimik va ham nosinonimik fe'llar (ingliz tilida misollar): Not to lift (raise, stir, turn) a finger “madad qo'lni cho'zmaslik, `rdamlashmaslik. Lift va raise sinonimik fe'llar ham, stir va turn nosinonimik fe'llari ham o'zaro almashadigan fe'llar hisoblanadi. I should regard him as a disaster. He wouldn't lift a finger for any of us. (C.P. Snow). Once he was ensconced as the son-in-law of the Harleys, no one would dare raise a finger to point to his past (G. Gordon). ...his father wouldn't stir a finger to help him (A. J. Cronin). Thus while our government would not turn a finger to help a Gershwin compose Porgy and Bess, it has found ways to send that work touring. (“The New Republic”).

O'zbek tilida sinonimik va nosinonimik fe'llarning o'zaro almashadigan komponentlar jumlasidan misol keltiramiz: orzuga ayb yo'q, - “dreams make life sweeter (orzu qilishning zarari yo'q)”.

Xulosa qilib aytganda, shu tariqa, sinonimik va nosinonimik fe'llarning o'zaro almashirilishi fe'l frazeologik birliklarida ushbu frazeologik birliklarining mazmuniga salbiy ta'sir qilmaydi, balki avtor va personaj nutqida muhim stilistik funksiyalarni bajaradi. Jumladan, ta'kidlash lozimki, o'zaro almashadigan fe'llarning bir-biridan farqlanishi – sinonimlarning fe'l frazeologik birliklari tarkibiga kirganidan so'ng ko'p holatlarda ushbu sinonimlar orqali barham topadi.

Kait so'zlar: leksik variantlilik, frazeologik birliklar, o'zaro almashadigan fe'llar, stilistik funksiyalar, badiiy adabiyot.

Key words: lexical variation, idioms, interchangeable verbs, stylistic functions, fiction.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Shomaqsudov A. Rasulov I. Kungurov R. Rustamov X.. O'zbek tili stilistikasi. Toshkent. 1983
2. Amosova, N. N. Ingliz frazeologiyasi asoslari / Amosova, N. N. - D., 1963. – 207 s.

3. Grin, G.S. Ingliz tilining amerikancha variantidagi fe'li frazeologizmlar / Grin, G.S. - M., 1980. – 255 s.
4. Jigadlo, V. N. Hozirgi zamon ingliz tili / I.P. Ivanova, JI. JI.lofik, V.N. Jigadlo. - M., 1956. – 350 s.
5. Kopilenko, M.M. Umumiy frazeologiya haqida ocherklar / Z.D.Popova, M.M. Kopilenko. - Voronej: Nashriyot Voronej universiteti, 1981.
6. Кунин, А. В. Hozirgi zamon ingliz tili frazeologiyasi/ A.V. Kunin. - M.: Xalqaro munosabatlar nashriyoti, 1972. – 288s.
7. Kopilenko, M.M., Popova Z.D. Essays on General Phraseology: (phrase-combination in the language system) / M.M. Kopilenko. - Voronezh: Voronezh University, 1981.
8. Kunin, A.V. Modern. English Phraseology / A.V. Kunin. – M: Mejdunarodnie otnosheniya, 1972. 288 p

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- Nussupov Miras Sanatovich** – Master of the Informatics, Taldykorgan, Kazakhstan.
- Абекеев Н.К.** – Каракалпакский государственный университет имени Бердаха, Нукус, Узбекистан.
- Алдабегенова Айгуль Оналбековна** – к.п.н., Жетысуский государственный университет, г. Талдыкорган, Казахстан.
- Альохіна Наталія Вікторівна** – кандидат психологічних наук, доцент, Національний фармацевтичний університет, м. Харків, Україна.
- Антонович Світлана Олександрівна** – к. філол. наук, Харківський національний медичний університет, м. Харків, Україна.
- Антонченко Марія Олексіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри освітніх та інформаційних технологій КЗ «Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» м. Суми, Україна.
- Аралбай Қатима** – магистрант, Л.Н. Гумилев атындағы, г. Астана, Қазақстан.
- Асанбай Макпал Болатовна** – магистрантка 1 курса, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан.
- Басықара Бексұлтан Полатбекұлы** – магистрант, Л.Н. Гумилев атындағы, г. Астана, Қазақстан.
- Бердикожя Еламан Курманжанович** – магистрант, Жетысуский государственный университет, г. Талдыкорган, Казахстан.
- Бут Дарина Іванівна** – студентка 5 курсу факультету іноземної філології, м. Рівне, Україна.
- Гаєвський Володимир Олегович** – кандидат технічних наук, асистент кафедри зварювального виробництва, Національний технічний університет України «КПІ ім. І.Сікорського», м. Київ, Україна.
- Гаєвський Олег Анатолійович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри зварювального виробництва, Національний технічний університет України «КПІ ім. І.Сікорського», м. Київ, Україна.
- Гловюк Альона Сергіївна** – студентка магістратури Вінницького національного аграрного університету, м. Вінниця, Україна.
- Грінченко Анна Андріївна** – студентка, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків, Україна.
- Громова Тетяна Валеріївна** – асистент кафедри медичної біології, мікробіології, вірусології та імунології №2, Донецький національний медичний університет, м. Кропивницький, Україна.
- Гуломов Даулет** – студент Ташкентского института инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства, г. Ташкент. Узбекистан.
- Дәрібай Жансая** – 1 курс студенттері, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің, г. Атырау, Казахстан.
- Доянов Дмитро Володимирович** – магістр кафедри агрометеорології та агрометеорологічних прогнозів Одеського державного екологічного університету, м. Одеса, Україна.
- Дрозд Любовь Ивановна** – слушатель ИПК и ПК УО «Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины», г. Чечерск, Республика Беларусь.
- Ерланұлы Нұрқанат** – 1 курс студенттері, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің, г. Атырау, Казахстан.
- Жумамбетов А.К.** – Каракалпакский государственный университет имени Бердаха, Нукус, Узбекистан.
- Ибрагимова Хифиза** – ст. преподаватель кафедры «Эксплуатация гидромелиоративных систем» Ташкентского института инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства, г. Ташкент. Узбекистан.
- Капралова Екатерина Викторовна** – слушатель ИПК и ПК УО «Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины», г. Гомель, Республика Беларусь.
- Керимбаев Р.А.** – Каракалпакский государственный университет имени Бердаха, Нукус, Узбекистан.

- Кидиров Алихан Кабделманович** – Евразийский Национальный Университет Имени Льва Николаевича Гумилева, г. Астана, Казахстан.
- Кизим Олена Георгіївна** – доцент кафедри аналітичної хімії, Національний фармацевтичний університет, кандидат хімічних наук, м. Харків, Україна.
- Коваль Любов Віталіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна.
- Коваль Світлана Юріївна** – асистент кафедри медичної біології, мікробіології, вірусології та імунології №2, Донецький національний медичний університет, м. Кропивницький, Україна.
- Ковальчук Ірина Віталіївна** – магістр, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна.
- Ковальчук Катерина Олександрівна** – студентка 5 курсу факультету іноземної філології, м. Рівне, Україна.
- Ковбасюк Сергій Віталійович** – викладач медичної хімії, Олександрійського медичного училища, м. Олександрія, Україна.
- Кожановская Галина Николаевна** – слухатель ИПК и ПК УО «Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины», Гомельская обл., Петриковский район, агр. Грабов, Республика Беларусь.
- Козьменко Наталія Геннадіївна** – студентка 3 курсу бакалаврату, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, м. Одеса, Україна.
- Колісник Ніна Іванівна** – викладач юридичних дисциплін, Ірпінський державний коледж економіки та права, м. Ірпінь, Україна.
- Константинова Марія Іванівна** – Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл, Україна.
- Куницкая Ольга Владимировна** – слухатель ИПК и ПК УО «Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины», Гомельская обл., Гомельский р-н, а.г. Мичуринская, Республика Беларусь
- Листопадова Валентина Вікторівна** – кандидат фіз.-мат.наук, доцент, доцент кафедри математичної фізики, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна.
- Мадина Каримова** – студент Ташкентского института инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства, г. Ташкент. Узбекистан.
- Марченко Світлана Олександрівна** – магістр факультету «Обліку та аудиту», Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна.
- Матюшенко Анна Викторовна** – слухатель ИПК и ПК УО «Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины», 246045 г. Гомель, Республика Беларусь.
- Мубараков Акан Мукашевич** – доктор пед наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан.
- Мұқай Даму** – 1 курс студенттері, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің, г. Атырау, Казахстан.
- Надточій Олена Леонідівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики, реклами та PR-технологій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.
- Очилова Дилором** – студент Ташкентского института инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства, г. Ташкент. Узбекистан.
- Передерієнко Надія Іванівна** – к.е.н., доцент кафедри менеджменту видавничо-поліграфічної галузі, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна.
- Петухова Ірина Юріївна** – кандидат хімічних наук, доцент, Національний фармацевтичний університет, м. Харків, Україна.
- Приходько Валерій Вікторович** – студент, Національний технічний університет України «КПІ ім. І.Сікорського», м. Київ, Україна.
- Романович Людмила Андріївна** – Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна.
- Савченко Вадим Сергійович** – здобувач кафедри психології, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна.

- Сафарбаева Нигора** – ст. преподаватель кафедри «Высшая математика» Ташкентского института инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства, г. Ташкент, Узбекистан.
- Синиця Анна** – магістранта, Кам'янець-Подільський національний університет Імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна.
- Сорокіна Олександра Сергіївна** – студентка Інженерно-хімічного факультету Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» імені І.І. Сікорського, м. Київ, Україна.
- Старосельський Ігор Валентинович** – викладач, Кременчуцький льотний коледж Національного авіаційного університету, м. Кременчук, Україна
- Сучану Ася Костянтинівна** – кандидат педагогічних наук, викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл, Україна.
- Тапанова Айгул Каракуловна** – учительница русского языка и литературы Еркинкалинской средней школы Атырауской области, Казахстан.
- Трифоновна Олена Василівна** – професор кафедри менеджменту, доцент, доктор економічних наук, Державний ВНЗ «Національний гірничий університет», г. Дніпро, Україна.
- Усмон Уралович Кобилев** – доцент Самаркандского Государственного Университета, г. Самарканд, Узбекистан.
- Хоменко Денис Володимирович** – студент Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна.
- Числіцька Ольга Володимирівна** – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, Українська військово-медична академія, м. Київ, Україна.
- Чунакова Надія Юріївна** – НФаУ; магістрант кафедри педагогіки та психології, Національний фармацевтичний університет, м. Харків, Україна.
- Чух Юрій Анатолійович** – студент, Національний технічний університет України «КПІ ім. І.Сікорського», м. Київ, Україна.
- Шалтабаев Алтай Аканович** – Ph.D., Жетысуский государственный университет, г. Талдыкорган, Казахстан.
- Шевченко Володимир Євгенович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна.
- Шевчук Олена Дмитрівна** – к.е.н., доцент кафедри аудиту та державного контролю, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна.
- Ширяєва Юлія Ігорівна** – студентка 2 курсу магістратури, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, м. Одеса, Україна.
- Шындалиев Нұржан Тәжібайұлы** – п.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы, г. Астана, Қазақстан.
- Юрченко Лариса Віталіївна** – викладач, Кременчуцький медичний коледж імені В.І. Литвиненка, м. Кременчук, Україна.
- Ясеньчук Віталій Васильович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна.
- Ячний Андрій Михайлович** – доцент, к.с.н., доцент каф. соціології, Дніпровський національний університет, м. Дніпро, Україна.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты!

Государственное высшее учебное заведение

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»,

молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,

студенческое научное общество исторического факультета «Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что 3 апреля 2018 г. проводится III Международная научно-практическая интернет-конференция

«Проблемы и перспективы развития современной науки в странах Европы и Азии».

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

IX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

XVIII. ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Металлургия.
2. Горное.
3. Литейная Дело.
4. Машиноведение.
5. Электротехника
6. Теплотехника.
7. Гидротехника.
8. Радиотехника.
9. Строительство

XIX. СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ. МЕДИА.

1. Журналистика. Теория и история журналистики.
2. Книговедение, библиотековедение, библиографоведение.
3. Социальная информатика. Прикладные социально-коммуникационные технологии.

Оргкомитет конференції планує розміщати доповіді на Web-сторінці по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатам конференції буде сформований електронний збірник матеріалів, який можна буде завантажити в PDF-форматі на головній сторінці конференції по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – український, польський, російський, англійський, французький, білоруський, грузинський, армянський, азербайджанський, казахський, узбекський, таджицький, киргизський, молдавський, туркменський.

Останній термін подання матеріалів – 2 квітня 2018 р. (включительно).

Вартість участя в конференції та розміщення статті в електронному збірнику становить:

Організаційний збірник – 10 USD США або 10 Євро (переклад в гривнях – 500 гривень). (в організаційний збірник входить оплата за розміщення на сайті, верстка макета, редактування текстів).

Обсяг статті – не більше 7 сторінок. Завантажити збірник можна буде **через тиждень** на головній сторінці конференції.

Для учасників країн Європи та Азії (за виключенням України) кошти перечисляються наступним чином:

ВНИМАНИЕ!!! В Україні працюють тільки такі системи перекладу.

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА

Або поштовою перекладом на Ф.І.О.: Король Андрій Петрович, 08401, Україна, Київська обл., г. Переяслав-Хмельницький, ул. Сухомлинського, 32, к. 808.

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Moneygram на Тихая Інна Вікторівна (ТЮКНА ІННА ВІКТОРІВНА) (вказуйте код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає організаційний збірник)

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Western Union на Тихая Інна Вікторівна (ТЮКНА ІННА ВІКТОРІВНА) (вказуйте код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає організаційний збірник)

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(Ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский / / Ефремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.:
Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Научный руководитель:

кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью), телефон, E-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **WORD** в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: neasmo@gmail.com (тема сообщения: 30.04.2018 г.) (в случае если Ваш почтовик выбрасывает ошибка не отправления отправляйте на адрес neasmo@ukr.net) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте**, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Король Андрей Петрович

Контактные телефоны: +38 (097) 923 16 58:

E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ!

После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил, через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

ВНИМАНИЕ! В случае если Вам нужен электронный сертификат, то в сведениях об авторе, укажите об этом. И мы Вам его вышлем по электронной почте в течение двух недель после завершения проведения конференции.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!

Державний вищий навчальний заклад

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,

студентське наукове товариство історичного факультету «Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що 30 квітня 2018 р. проводиться III Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії».

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Грунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економікою.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

IX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Виборчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

XVIII. ТЕХНІЧНІ НАУКИ

1. Металургія
2. Гірництво
3. Ливарна справа
4. Машинознавство
5. Електротехніка
6. Теплотехніка
7. Гідротехніка
8. Радіотехніка
9. Будівництво

XIX. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА.

1. Журналістика. Теорія та історія журналістики
2. Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.
3. Соціальна інформатика. Прикладні соціально-комунікаційні технології

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на web-сторінці за адресою: <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Робочі мови конференції: українська, польська, російська, англійська, французька, білоруська, грузинська, вірменська, азербайджанська, казахська, узбецька, таджицька, киргизька, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – 29 квітня 2018 р. (включно).

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 100 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів, електронний сертифікат). Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після закінчення роботи конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши на слово.

Увага! Реквізити змінено. Кошти перераховуються на:

Картку **Приват банку 4149 4996 4061 9514** (одержувач – **Тиха Інна Вікторівна**) та відправити **SMS** підтвердження про оплату на моб. **097 923 16 58** у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
Місто
за зразком *Іван Петренко*
(Київ, Україна)

Секція, підсекція за зразком **ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
(Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (великими літерами)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратичних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (у **правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)**) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністю) телефон, E-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: **neasmo@gmail.com** (тема повідомлення: **30 квітня 2018 р.** (у разі якщо Ваш поштовик викидає помилку не відправлення відправляйте на адресу **neasmo@ukr.net**)) або на CD-дисках (**дискети не приймаються**) із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокс квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приватбанку ксерокопію квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS** вказавши прізвище **автора доповіді**).

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Укрпоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та захищено»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Увага! У разі якщо Вам потрібний електронний сертифікат, то у відомостях про автора, вкажіть про це. І ми Вам його надішлемо електронною поштою на протязі двох тижнів після завершення проведення конференції.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, гурт. 1, кім. 108.

Координатор – Тиха Інна Вікторівна, Король Андрій Петрович

Контактні телефони: (097) 923 16 58.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ МЕНШЕ 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення попередніх конференцій можна ознайомитися за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Тетяна Громова, Світлана Коваль (Кропивницький, Україна) ПРОБЛЕМА ГРИБКОВИХ ІНФЕКЦІЙ В МЕДИЦИНІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ.....	6
Тетяна Замазій, Олександр Неплях (Харків, Україна) ФІЗІОЛОГІЯ СИСТЕМИ ДИХАННЯ.....	7
Юлія Ширяєва, Наталія Козьменко (Одеса, Україна) ПРОДУКЦІЯ АНТИБІОТИЧНИХ РЕЧОВИН БАКТЕРІЯМИ РОДУ PSEUDOMONAS.....	10

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Дмитро Доянов (Одеса, Україна) АГРОКЛІМАТИЧНА ОЦІНКА ТЕПЛОЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ СОНЯШНИКУ НА СТАНЦІЇ ПАВЛОГРАД ДНІПРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	13
---	----

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Водолазька А.О. (Харків, Україна) НАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ.....	16
Альона Гловюк (Вінниця, Україна) ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ.....	18
Світлана Марченко (Вінниця, Україна) ОБЛІК ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ В УМОВАХ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ.....	21
Надія Передерієнко (Київ, Україна) УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОМУ ПОСТАЧАННІ ТА ЗБУТОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІГРАФІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	22
Разгоняєв Г.В. (Харків, Україна) ІННОВАЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ.....	26
Людмила Романович (Вінниця, Україна) ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ОСНОВНИМИ ЗАСОБАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	27
Султанова А.В. (Харків, Україна) ЩОДО ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ.....	29
Олена Трифонова (Дніпро, Україна) ФУНКЦІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ВУГЛЕДОБУВНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	31

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Денис Хоменко (Черкаси, Україна) УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО У КІНЦІ 1920-х – ПОЧАТКУ 1930-Х РР.: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ... ..	34
---	----

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Нигора Сафарбаева (Ташкент, Узбекистан) ОБ ОДНОЙ КРАЕВОЙ ЗАДАЧЕ ДЛЯ ГИПЕРБОЛИЧЕСКОГО УРАВНЕНИЯ ВТОРОГО РОДА, ВЫРОЖДАЮЩЕГОСЯ ВНУТРИ ОБЛАСТИ.....	36
Сорокіна О.С. (Київ, Україна) МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ УПРАВЛІННЯ КРОВОВИМ ДВИГУНОМ 3D-ПРИНТЕРА.....	39
Віталій Ясеньчук, Валентина Листопадова (Київ, Україна) МАТЕМАТИЧНІ МОДЕЛІ ТА ЇХ ВЛАСТИВОСТІ.....	40

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Айгуль Алдабегенова, Алтай Шалтабаєв, Еламан Бердикожя (Талдыкорган, Казахстан) ОҚЫТУШЫ БАҒДАРЛАМАЛАРЫНА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР ЖӘНЕ ҚҰРУ КЕЗЕҢДЕРІ.....	42
Марія Антонченко (Суми, Україна) ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ДОШОК В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ.....	44
Олена Кизим, Надія Чунакова (Харків, Україна) ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩИХ УЧБОВИХ ЗАКЛАДІВ.....	46
Сергій Ковбасюк (Олександрія, Україна) ВИВЧЕННЯ ДИСПЕРСНИХ СИСТЕМ В КУРСІ ХІМІЇ.....	48
Ася Сучану, Марія Константинова (Ізмаїл, Україна) МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ.....	50
Надія Петухова, Альохіна Н.В. (Харків, Україна) ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ-ФАРМАЦЕВТІВ ПРИ ВИВЧЕННІ АНАЛІТИЧНОЇ ХІМІЇ.....	52

Ігор Старосельський (Кременчук, Україна) ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ ІСТОРІЇ ТА ГЕОГРАФІЇ.....	54
Айгул Тапанова (Казахстан) ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА.....	56
Тетяна Шевченко (Суми, Україна) ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НА УРОКАХ ІНФОРМАТИКИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ.....	58
Олена Шевчук, Ірина Ковальчук (Вінниця, Україна) МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ФІНАНСОВИХ ІНВЕСТИЦІЙ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	60
Лариса Юрченко (Кременчук, Україна) ВИКОРИСТАННЯ ПРОБЛЕМНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ.....	62
СЕКЦІЯ: ПРАВО	
Л.В. Єрофєєнко, А.В.Петренко (Харків, Україна) НЕОБХІДНІСТЬ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕСПЕЧЕННЯ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	64
Л.В. Єрофєєнко, А.С. Полтавська (Харків, Україна) НАПРЯМИ ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ В УКРАЇНІ.....	66
Шерзод Абдурахмонов (Харьков, Україна) ПЕРСПЕКТИВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЫНКА ТРУДА И СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В УКРАИНЕ.....	68
Заріна Базарова (Харків, Україна) ЩОДО ВИПРОБУВАЛЬНОГО ТЕРМІНУ ДЛЯ МОЛОДІ.....	70
Бутенко Ю.О. (Харків, Україна) УТИЛІЗАЦІЯ СМІТТЄЗВАЛИЩ ТВЕРДИХ ПОБУТОВИХ ТА ПРОМИСЛОВИХ ВІДХОДІВ: ПРАВОВІ ТА ЕКОЛОГО – ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ.....	71
Нармін Гачаєва (Харків, Україна) ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРІЙ «ТРУДОВИЙ СПІР» ТА «ТРУДОВИЙ КОНФЛІКТ».....	74
Анна Грінченко (Харків, Україна) РЕАЛІЗАЦІЯ ВИКЛЮЧНОГО ПРАВА ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА НАДРА.....	76
Ніна Колісник (Київ, Україна) ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ.....	79
Леонтьєва Л.В., Дарина Новикова (Харків, Україна) ПРОБЛЕМИ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА ТА ОСПОРОЮВАННЯ БАТЬКІВСТВА.....	81
Перунова О.М., Бесєдін А.І. (Харків, Україна) ПРАВОВА СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ОЗДОРОВЧОГО ПРИЗНАЧЕННЯ.....	83
Сиргій О.О. (Харків, Україна) ДЕЯКІ ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО БАНКРУТСТВО.....	85
Слісаренко О.О. (Харків, Україна) НАГАЛЬНА НЕОБХІДНІСТЬ ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМ НА РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ.....	87
Леонтьєва Л.В., Вероніка Тарусіна (Харків, Україна) СЛІДИ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ. ВИДИ І КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛІДІВ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ.....	89
Оксана Федорова (Харків, Україна) ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОГО ДЕПАРТАМЕНТУ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ.....	91
Аббос Егамбердієв (Харків, Україна) ЗМІСТ ТА ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ДОГОВОРІВ.....	93
СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ	
Байбосынова Р.Т. (Тараз, Казахстан) ПРОФИЛАКТИКА И УПРАВЛЕНИЕ СТРЕССА.....	96
Байбосынова Р.Т. (Тараз, Казахстан) РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.....	97
Любовь Дрозд (Гомель, Республика Беларусь) ПРИЧИНЫ И ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕЖИВАНИЯ ОДИНОЧЕСТВА В СТАРШЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ.....	98
Екатерина Капралова (Гомель, Республика Беларусь) ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ АУТОДЕСТРУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ.....	100
Галина Кожановская (Гомель, Республика Беларусь) ОСОБЕННОСТИ И ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ.....	103
Марина Котлевская (Гомель, Республика Беларусь) ТЕОРИТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ ДЕТЯМ С СИНДРОМОМ РАННЕГО ДЕТСКОГО АУТИЗМА.....	105

Ольга Куницкая (Гомель, Республика Беларусь) ПРИЧИНЫ И СТАДИИ РАЗВИТИЯ ТРУДОГОЛИЗМА.....	108
Анна Матюшенко (Гомель, Республика Беларусь) ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПОДРОСТКА.....	110
Вадим Савченко (Київ, Україна) ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТРУКТУРИ КАР'ЄРНИХ СТРАТЕГІЙ ФАХІВЦІВ З ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ.....	113
Ольга Числіцька (Київ, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МЕЖОВИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ СТАНІВ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ДІЯЛЬНОСТІ ЗА ОСОБЛИВИХ УМОВ.....	114
Володимир Шевченко (Київ, Україна) ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ОЦІНКИ ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ ЗА ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВ ДІЯЛЬНОСТІ.....	115
СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА	
Олена Надточій (Черкаси, Україна) ЖАНРОВИЙ СИНКРЕТИЗМ АНАЛІТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ КОМЕНТАРІЙНОГО ТИПУ.....	118
СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ	
Андрій Ячний (Дніпро, Україна) ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	121
СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ	
Miras Nussupov (Taldykorgan, Kazakhstan) DATA INTEGRITY IN SQL DATABASES.....	124
Макпал Асанбай (Астана, Казахстан) КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКЕ.....	125
Ерланұлы Нұрқанат, Дәрібай Жансая, Мұқай Даму (Атырау, Казахстан) ӘРТҮРЛІ ЛИССАЖУ ФИГУРАЛАРЫН МОДЕЛЬДЕУ.....	127
Перунова О.М., Тагієва А.Р. (Харків, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ПОНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЯ.....	131
Нұржан Шындалиев, Аралбай Қатима, Бексұлтан Басықара (Астана Қазақстан) ИНФОРМАТИКА ПӘНІНЕН БІЛІМ БЕРУДІ ДИДАКТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПРОГРАММАЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ.....	133
СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ	
Айгерім Бақтыгерейқызы, Әділет Инаматов, Сергей Аймұрат (Атырау, Қазақстан) ӨТКІЗГІШТЕРДІ ТІЗБЕКТЕЙ ЖӘНЕ ПАРАЛЛЕЛЬ ҚОСУ ТАҚЫРЫБЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР ЖОЛДАРЫ.....	135
Олег Гаєвський, Юрій Чух (Київ, Україна) СТАТИСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ ПОРИСТОСТІ ЗВАРНИХ ШВІВ.....	138
Володимир Гаєвський, Валерій Приходько (Київ, Україна) ВИМОГИ ДО ПОРИСТОСТІ ЗВАРНИХ ШВІВ.....	140
Жумамбетов А.К., Абекеєв Н.К., Керимбаєв Р.А. (Нукус, Узбекистан) ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЛАНДШАФТНОЙ АРХИТЕКТУРЫ В СЕЛАХ УЗБЕКИСТАНА.....	142
Хафиза Ибрагимова, Мадина Каримова (Ташкент, Узбекистан) ЭРОЗИЯ ПОЧВ ПРИ ПОЛИВАХ.....	143
Хафиза Ибрагимова, Даулет Гуломов (Ташкент, Узбекистан) О МОДЕРНИЗАЦИИ ПЛАНИРОВОЩИКА И СПОСОБА ОЧИСТКИ ДРЕНАЖА.....	145
Хафиза Ибрагимова, Дилором Очилова (Ташкент, Узбекистан) ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОД ПРИ БОРОЗДОВОМ ПОЛИВЕ.....	147
Калинчик В.П., Мейта А.В., Несен Л.И. (Киев, Украина) НЕЙРОСЕТЕВАЯ МОДЕЛЬ МЕХАТРОННОГО ДРОБИЛЬНО-ПОМОЛЬНОГО КОМПЛЕКСА ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ ЭЛЕКТРОПОТРЕБЛЕНИЯ.....	148
Калінчик В., Пономаренко В., Мірошніченко Є., Аданіков О. (Київ, Україна) ОПТИМІЗАЦІЯ ВИТРАТ ПОТУЖНОСТІ В КОМПЛЕКСНІЙ ЕНЕРГОСИСТЕМІ СКЛЯНОГО ВИРОБНИЦТВА.....	151
СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ	
Алихан Кидиров (Астана, Казахстан) ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ: ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ, ПРЕДЛОЖЕНИЯ.....	155
СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ	
Abduvahob Vohidov, Foziljon Shukurov (Самарканд, Узбекистон) FORSIY LUG'ATLARDA TAORUF TUSHUNCHASINING IFODALANISHI.....	158

Світлана Антонович (Харків, Україна) УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЙНА ДРАМАТУРГІЯ СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ ОЧИМА ЇЇ СУЧАСНИКІВ – КРИТИКІВ І ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦІВ.....	160
Дарина Бут (Рівне, Україна) НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА СИНТАКСИЧНИХ КОНЦЕПТІВ /на матеріалі французької та української мов/.....	163
Усмон Кобилов (Самарканд, Узбекистан) О ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПРОБЛЕМЫ ПРОРОЧЕСТВА (НУБУВВАТ) В УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ.....	165
Катерина Ковальчук (Рівне, Україна) ШЛЯХ РОЗВИТКУ ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ.....	168
Анна Синиця (Кам'янець-Подільський, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНЦЕПТУ „ЖІНКА” В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	169
Айгул Тапанова (Казахстан) ЗАИМСТВЕННЫЕ СЛОВА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАТИЗАЦИИ.....	171
Ойзода Умарова, Шахзода Фарходова (Самарканд, Узбекистан) INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA FE'L FRAZEOLOGIK BIRLIKLARINING O'ZARO ALMASHADIGAN SODDA FE'LLARGA XOS LEKSIK VARIANTLILIGI.....	174
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	176
НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ	
Информация для участников из зарубежных стран.....	179
Інформація для учасників з України.....	182

Українською, польською, російською, англійською, французькою, білоруською, грузинською, вірменською, азербайджанською, казахською, узбецькою, таджицькою, киргизькою, молдавською, туркменською мовами

Матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2018 р. – 188 с.

Материалы II Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития современной науки в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2018 г. – 188 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: І.В. Тиха, А.М. Вовкодав

Верстка та дизайн: І.В. Тиха, А.М. Вовкодав

Проведення II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії»
та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці
молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді»
за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

